

Неъматулло Иброҳимов
Муҳаммад Юсупов

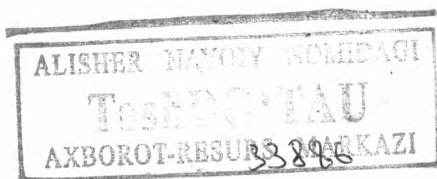
АРАБ ТИЛИ
ГРАМАТИКАСИ

I
ЖИЛД

Неъматулло ИБРОҲИМОВ
Муҳаммад ЮСУПОВ

АРАБ ТИЛИ
ГРАММАТИКАСИ
I ЖИЛД

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги олий ўқув юртлари
талабалари учун дарслик сифатида
тавсия этган**

**«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти**

Тошкент - 1997

Қўлланма араб тили грамматикаси назарий масалаларини ўзбек тилида изчил равишда изоҳловчи илк китобдир. Муаллифлар унда араб тилидаги грамматик ҳодисаларни ўзбек тилига қиёслаган ҳолда изоҳлаб, уни ўзлаштириш жараёнини осонлаштирганлар.

Қўлланма араб тилини мукамал ўрганишни истаган мухлислар - университет ва институтлар талабалари, мактаб, мадраса ўқувчилари, шунингдек, курс тингловчиларига мўлжалланган.

Муаллифлар ушбу дарсликни падари бузрукворлари Иброҳимжон ДОВУДОВ ва Мирзомаҳмудхон ЮСУПОВларнинг руҳи покларига бағишлайдилар.

Масъул муҳаррирлар:
Абдулазиз МАНСУР

Тақризчилар: **Филология фанлари доктори**
Т.А.Мухторов
Филология фанлари номзоди М.Саидумаров
Филология фанлари номзоди Ш. Ғ. Шомусаров

4306020200
А _____ 97
358
ISBN 5-89890-138-8

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти

МУҚАДДИМА

Араб тили сомий тиллар оиласига мансуб бўлиб, унинг адабий тил нормаси жоҳилият даврида шаклланган. Бироқ унинг грамматик нормалари милоднинг VIII-IX асрида ишлаб чиқилди. Қуръони каримнинг нозил бўлиши, пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларининг юзага келиши араб адабий тилининг янада ривожланиши, таъсир доирасининг кенгайиши, араб бўлмаган бошқа халқлар томонидан ҳам араб тилини кенг ўрганилишига йўл очиб берди. Айниқса, Бағдод халифалигида ташкил этилган илмий марказ ва унда араб олимлари билан бир сафда кўплаб мусулмон ўлкалардан келган ажам олимларининг тадқиқот ишлари олиб боришгани араб тилининг илм-фан соҳасидаги мавқеини янада юқори кўтарди. Натижада бу тил бутун мусулмон шарқи ҳудудида Европадаги лотин тили каби фан тилига айланди. Бундан ташқари, у кўплаб мусулмон шарқ мамлакатларида узоқ вақт давлатлараро муомала тили бўлиб ҳам хизмат қилди.

Араб тили бўйича малакали мутахассислар тайёрлаш яқин кунларгача Тошкент давлат шарқшунослик институти (Тошкент давлат университетининг собиқ шарқ факультети) зиммасида эди. Бу даргоҳдаги араб филологияси кафедрасида узоқ йиллар ишлаб, малакали арабшуносларни етиштиришга катта ҳисса қўшган ҳамда дарсликлар нашр этиб, мухлислар эҳтиёжини қондирган Б.З.Холидов, Э.Талабовлардан арабшунослар миннатдордирлар.

Республикамиз мустақилликка эришгач, унинг шарқ мамлакатлари билан иқтисодий, сиёсий, маданий алоқалари ривожлана бошлади. Қолаверса, Республикамининг мустақилликка эришиши фаннинг айрим соҳалари олдига қўйилган сунъий тўсиқларни олиб ташлади. Шарқ тилларини, хусусан, араб тилини ўрганиш соҳасидаги чеклашлар бартараф этилди. Буларнинг ҳаммаси араб тилини ўрганувчилар учун ўзбек тилида битилган ҳар хил ўқув қўлланма ва дарсликларга эҳтиёж юзага келганлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ушбу қўлланма ҳам мустақиллик шарофати туфайли рўёбга чиқди, деб дадил айтиш мумкин.

Қўлланма икки жилдга мўлжаллаб тузилган. Қўлингиздаги биринчи жилд араб тили грамматикасининг назарий масалаларига бағишланган. У фонетика билан бошланиб, морфология ва қисман синтаксисни ўз ичига олади.

Иккинчи жилд эса биринчи жилдда ёритилган ҳар бир мавзуни мустақамлаш, уни амалда қўллай билишни ўргатишга мўлжалланган машқлардан иборат.

Китобнинг биринчи қисмини тузишда бошқа қўлланмалар қатори «соддадан — мураккабга» усулига асосландилди ва унда турли даврларда чоп этилган, ўқув жараёнида қўлланилаётган дарслик ва қўлланмалардан фойдаланилди.

Маълумки, чет тилини ўрганишнинг энг самарали усули уни она тили билан муқояса қилган ҳолда ўрганишдир. Бинобарин, қўлланманинг назарий қисмида ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидалари назарда тутилиб, мавзулар ўзбек тилига қиёсланган ҳолда тушунтирилди.

Қўлланмани тайёрлашдаги асосий муаммолардан бири лингвистик истилоҳларни қўллаш масаласи бўлди. Ҳозиргача араб тили соҳасида ўзбек тилида чоп этилган

қўлланмаларнинг камлиги, инқилобдан илгари араб тилини ўрганиш мактаб, мадрасаларда кенг олиб борилгани билан, ундаги таълим ўзбек тилига қиёслаб олиб борилмагани, шунинг учун ўша даврда нашр этилган қўлланмаларда истилоҳлар араб тилидан айнан иқтибос қилингани бу масалани алоҳида ўрганиб, истилоҳлар тизимини қайта кўриб чиқиш вазифасини кўндаланг қўйди. Бу масала қўлланмада турли усулларда ҳал этилди: ҳам араб, ҳам ўзбек тилларида мавжуд бўлган лингвистик ҳодисалар учун ҳозирги ўзбек тилидаги истилоҳлар ишлатилди (масалан, от кесимли гап, феъл кесимли гап, ҳол, тўлдирувчи ва ҳ.к.).

Ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайдиган айрим истилоҳлар учун араб тилидаги муқобиллар қабул қилинди (масалан, ажваф феъллар, ноқис феъллар, масдари мутлақ, изофа ва ҳ.к.). Айрим тушунилиши қийин, ўзбек китобхони учун ғализроқ терминлар эса ўзбек тилига таржима қилиниб, муомалага киритилди (масалан, чеклов, мослашган аниқловчи, биргаликни ифодаловчи тушум келишиги ва ҳ.к.). Юқоридаги усуллар имкон бермаган ҳолларда русча қўлланмаларда ишлатилган истилоҳлар калька сифатида қабул қилинди (масалан, солимсифат феъл, бирикма олмош, ҳамзали феъллар, иккиланган ўзақлар ва ҳ.к.). Араб тилидаги **حرف الجزاء** категорияси учун русча «предлог» термини қабул қилинди. Шунинг учун ҳам қўлланмадаги истилоҳларнинг айримлари шартли деб қаралиши лозим. Масаланинг бу нозик томонини эътиборга олиб, хусусан, ҳозирги кунимизда мадрасаларда таълим олаётган толиби илмлар меҳнатини енгиллатиш, бу қўлланмани уларга янада тушунарлироқ қилиш мақсадида ишлатилган истилоҳларнинг арабча-ўзбекча ва ўзбекча-арабча лугати илова қилиниб, унда сўзлар ўзак эътибори билан алифбо тартибида берилди.

Муаллифлар қўлланмада масалага у ёки бу ихтисос бўйича ўқув режаси кўзда тутган соат миқдорини эмас, ёритилиши керак бўлган назарий материаллар ҳажмини эътиборга олиб ёндошганлар. Шу жиҳатдан у амалдаги ўқув режалари соатларига мос келмаслиги мумкин.

Шуни эътиборга олиш керакки, қўлланмада талабаларнинг оғзаки нутқ малакасини ўстириш масаласига алоҳида ўрин ажратилган.

Мазкур қўлланма ўзбек арабшунослигида кейинги даврда араб тили грамматикасини яратишдаги илк қадамлардандир. Бинобарин, бунда айрим нуқсон ва камчиликларнинг бўлиши табиий. Бу камчиликларга муаллифлар диққатини тортган биродарларга олдиндан ўз миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

Муаллифлар

Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган
транскрипцион белгилар

ب — б	غ — ғ
ت — т	ف — ф
ث — с	ق — қ
ج — ж	ك — к
ح — ҳ	ل — л
خ — х	م — м
د — д	ن — н
ذ — з	ه — ҳ
ر — р	و (ундош) — в
ز — з	ى (ундош) — й
س — с	қисқа «а» — а
ش — ш	қисқа «и» — и
ص — с	қисқа «у» — у
ض — д	чўзиқ «а» — ā
ط — т	чўзиқ «и» — ī
ظ — з	чўзиқ «у» — ū
ع — ‘	қатъий ҳамза — ’

§ 1. УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилидаги ундош товушларни шартли равишда иккига бўлиш мумкин: 1. Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар. 2. Араб тилига хос ундош товушлар.

Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар 19 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

б - ب	д - د	з - ز	в - و	ж - ج	й - ي
к - ك	р - ر	х - خ	л - ل	с - س	ш - ش
м - م	т - ت	қ - ق	н - ن	ф - ف	ғ - غ
					ҳ - ه

Эслатма. Ё ҳарфи ت ҳарфи билан бир хил талаффуз қилинади ва у «-атун» қўшимчаси билан тугаган сўзларда шу қўшимча таркибидаги «т» товушини ифодалаш учун ишлатилади. Унинг номи «тāун марбўтатун» — «та марбута» дир.

Бу товушлар ичидан қуйидагиларнинг талаффузи ўзбек тилидагидан қисман фарқ қилади:

1. «В» товуши ўзбек тилидаги «в» товушидан ҳосил бўлиш ўрнига кўра фарқ қилади. Ўзбек тилидаги «в» лаб — тиш товушидир, араб тилидаги «в» эса икки лабнинг ўзаро яқинлашишидан ҳосил бўлувчи лаб — лаб товуши ҳисобланади.

2. «Л» товуши араб тилида юмшоқ талаффуз қилинади («'Аллаҳу» сўзи бундан мустасно).

3. «Ҳ» товуши ўзбек тилидаги «ҳ» товушидан енгилроқ талаффуз қилинади.

§ 2. УНЛИ ТОВУШЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Араб тилида учта унли товуш мавжуд: «а», «и», «у». Буларнинг ҳар бири ўз навбатида қисқа ва чўзиқ унлиларга бўлинади:

I. Қисқа унлилар:

1. Қисқа «а» унлиси. Бу унли ёзувда َ (фатҳа) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

йадун — يَدٌ — қўл, фамун — فَمٌ — оғиз,
шафатун — شَفَةٌ — лаб, қалбун — قَلْبٌ — юрак.

Эслатма. Араб тилида кўпчилик сўзлар «-ун» қўшимчиси билан тугайди ва у ُ (танвин дамма) ҳаракати билан ифодаланади.

2. Қисқа «и» унлиси. Бу унли ёзувда ِ (касра) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

рижлун — رِجْلٌ — оёқ, бинтун — بِنْتُ — қиз,
катифун — كَتِفٌ — елка, бисиллатун — بَسِيلَةٌ — нўҳат.

3. Қисқа «у» унлиси. Бу унли ёзувда ُ (дамма) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

бусрун — بُسْرٌ — хом хурмо, бухтун — بُهْتُ — туҳмат,
гурфатун — غُرْفَةٌ — хона, шурфатун — شُرْفَةٌ — айвон.

II. Чўзиқ унлилар:

1. Чўзиқ «а» унлиси (ā). Бу унли ёзувда | (алиф) ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

китабун — كِتَابٌ — китоб, бабун — بَابٌ — эшик,
жидарун — جِدَارٌ — девор, дарун — دَارٌ — уй, ҳовли

2. Чўзиқ «и» унлиси (й). Бу унли ёзувда **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

кариймун — كَرِيمٌ — Карим, жамйлун — جَمِيلٌ — чиройли,
тинун — تَيْنٌ — анжир, кабирун — كَبِيرٌ — катта.

3. Чўзиқ «у» унлиси (ӯ). Бу унли ёзувда **و** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

нўрун — نُورٌ — нур, гафўрун — غَفُورٌ — кечирувчан,
мактўбун — مَكْتُوبٌ — мактуб, қудўмун — قُدُومٌ — келиш.

Бундай унлиларнинг чўзиқлиги тахминан икки қисқа унлига тенг.

Эслатма. **و،ى،ا** ҳарфлари чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳаракат қабул қилмайди.

Юқоридаги қоида умумий бўлиб, кўпчилик сўзларнинг ёзилиши учун асосдир. Бироқ айрим сўзлар бу қоидага хилоф равишда ёзилади:

1. Айрим сўзлардаги «ā» унлиси **_** ҳаракати ёрдамида ифодаланади. Масалан:

'аллаҳу — اللَّهُ — Оллоҳ, ҳā'улā'и — هَؤُلَاءِ — булар,
'улā'ика — أُولَئِكَ — улар, ўшалар.

2. Баъзан сўз охиридаги «ā» товуши **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади:

мўса — مُوسَى — Мусо

фатвā — فَتْوَى — фатво

матā — مَتَى — қачон.

Бу вазифада келган **ى** ҳарфи «'алифун мақсўратун» — «алиф мақсура» дейилади.

3. Айрим тарихий ёдгорликларда сўз ўртасидаги «ā» товуши و ҳарфи воситасида ифодаланган. Масалан:

закātун — زَكَاةٌ — закот, нажātун — نَجْوَةٌ — нажот,

Араб тилидаги «ā» товуши ёнидаги ундошларнинг ўрнига қараб, ҳар хил талаффуз қилинади. Агар бу товуш б, ф, м, т, д, с, з, н, к, ш, й, ж, с, з, ‘, ҳ, ҳ ундош товушлари ёнида турган бўлса, ўзбек тилидаги «а» билан «э» товуши ўртасида талаффуз қилинади.

Масалан: مَاهِرٌ — mā(э)ҳирун — моҳир.

Қолган ундош товушлар яқинида турганида, «ā» товуши ўзбек тилидаги «о» товушига яқин талаффуз қилинади. Масалан:

تُرَابٌ — турā(о)бун — тупроқ.

غُرَابٌ — гурā(о)бун — қарға.

§ 3. АРАБ ТИЛИГА ХОС УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилига хос бўлган ундош товушлар 8 та:

1. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини юқори ва пастки тишлар орасидан ташқарига бир оз чиқариш керак. Бу товуш ёзувда з ҳарфи билан ифодаланади:

зубабун — ذُبَابٌ — пашша,

нафизатун — نَافِذَةٌ — дераза,

лазйзун — لَذِيذٌ — мазали.

«С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига ва усулига кўра з товуши билан бир хилдир. Овоз ва

шовқиннинг иштирокига кўра эса, жарангсиз товуш ҳисобланади. Бошқача айтганда, у «з» товушининг жарангсиз вариантыдир. Бу товуш ёзувда ث ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

савбун — ثوبٌ — кийим, мйра̇сун — ميراثٌ — мерос,
тамсийлийатун — تمثيليةٌ — спектакль, томоша

3. «Х» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товуш талаффузи давомида ўпкадан чиқаётган ҳаво бўғиздан тиқилиб, куч билан чиқади ва бўғиз деворларига қаттиқ ишқалади. Ёзувда у ح ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

ҳибрун — حبرٌ — сиёҳ,
рўхун — روحٌ — руҳ,
миҳбаратун — محبرةٌ — сиёҳдон,
милҳун — ملحٌ — туз.

4. «‘» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товуш талаффузи давомида чуқур бўғиз деворлари бир-бирига тегади ва ўпкадан келаётган ҳаво шу ерда портлаб ўтади. «х» ва «‘» товушларининг талаффузи анча қийин бўлиб, ўрганувчидан кўп машқ талаб қилади. Бу товуш ёзувда ع ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

‘арўсун — عروسٌ — келинчак,

бай'ун — بَيْعٌ — сотиш,

ша'рун — شَعْرٌ — соч,

шāри'ун — شَارِعٌ — кўча.

5. «Т» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини эмас («т» товуши каби), балки тилнинг олдинги ярми қисмини тўлалигича танглайга тегизиш керак. Шу шароитдаги ҳавонинг портлашидан мазкур товуш ҳосил бўлади. Бу товуш зарб билан айтилувчи (эмфатик) товуш ҳисобланади ва у ўзидан кейинги, қисман ўзидан олдинги «а», «ā» товушини ўзбек тилидаги «о», «ō» товушига, «и», «й» товушларини рус тилидаги «ы», «й» товушларига ўзгартиради. «У» ҳамда «ӯ» товушига эса таъсир қилмайди. «Т» товуши ёзувда ط ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

тāлибун — طَالِبٌ — студент,

матарун — مَطَرٌ — ёмгир,

шаритун — شَرِيطٌ — кассета,

тйнун — طَيْنٌ — лой.

6. «Д» товуши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра эса жаранглидир. Бошқача айтганда, бу ҳарф «т» товушининг жарангли варианты бўлиб, уни талаффуз қилиш учун тилнинг олдинги қисмини юқори танглайга қаттиқ тираш лозим. Бу товуш ҳам зарб билан айтилувчи ундош ҳисобланади ва «т» товуши атрофидаги унли товушларда бўладиган сифат

ўзгаришлари бу товуш яқинида ҳам содир бўлади. «Д» товушини ёзувда ض ҳарфи ифодалайди. Масалан:

дабитун — ضابط — офицер,
маридун — مريض — касал,
миндадатун — منضدة — стол,
байдун — بيض — тухум.

7. «С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиздир. Бу товушнинг «с» товушидан фарқи шуки, «с» товуши талаффузида ҳаво сирғалиб чиқувчи тирқиш тил учи билан олдинги тишлар орасида ҳосил бўлса, «с» ундоши талаффузида бу тирқиш тилнинг олдинги қисми билан юқори танглай орасида ҳосил бўлади. Шунинг учун «с» товуши анча бўғиқ, хира талаффуз бўлади.

«С» ундоши юқоридаги ундошлар каби зарб билан айтилувчи ундошдир ва унинг ёнидаги унлиларда юқоридаги каби ўзгаришлар содир бўлади. «с» ундошини ёзувда ص ҳарфи ифодалайди. Масалан:

сайдун — صيد — ов,
масирун — مصير — тақдир,
мисбāхун — مصباح — лампа,
басун — باص — автобус.

8. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бошқача айтганда, «з» товуши «с» товушининг жарангли вари-

антидир. Бу ундош талаффузида тилнинг олдинги қисми юқори танглайга яқинлашади ва уларнинг орасидаги тирқишдан ҳаво сирғалиб чиқади. «з» товуши ҳам зарб билан айтилувчи товушдир. «з» товушини ёзувда ظ ҳарфи ифодалайди. Масалан:

заҳрун — ظَهْرٌ — бел,

фаззун — فَظٌ — қўпол,

манзарун — مَنْظَرٌ — манзара,

файзун — فَيْظٌ — ўлим.

§ 4. АРАБ АЛИФБОСИ

Араб алфавитида 28 та ҳарф мавжуд бўлиб, улар қуйидаги тартибга эга:

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض،
ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

Ёзувда мавжуд бўлган ة («та марбута») алоҳида ҳарф сифатида алфавитга кирмаган, чунки у алфавит таркибидаги ت ҳарфи билан бир хил товушни ифодалайди.

§ 5. ТАНВИНЛАР

Араб тилида аксарият сўзлар «-ун», «-ин» ёки «-ан» қўшимчаси билан тугайди. Бу қўшимчалар қуйидаги ҳаракатлар ёрдамида ифодаланади:

1. «-ун» қўшимчаси ُ (танвин дамма) ҳаракати билан: байтун — بَيْتٌ — уй,

гурфатун — غُرْفَةٌ — хона,

масжидун — مَسْجِدٌ — масжид.

2. «-ин» қўшимчаси (танвин касра) ҳаракати билан:

байтин — بَيْتٌ , гурфатин — غُرْفَةٌ .

3. «-ан» қўшимчаси (танвин фатҳа) ҳаракати билан. Бу қўшимча **ё** ҳарфи билан тугаган сўзларга қўшилганида, мазкур ҳаракатнинг ўзи кифоя қилади. Масалан:

гурфатан — غُرْفَةٌ , мактабатан — مَكْتَبَةٌ .

Агар сўз **ё** дан бошқа ҳарф билан тугаган бўлса, сўз охирига ўқилмайдиган **!** (алиф) ҳарфи, масалан: китабан — كِتَابًا , байтан — بَيْتًا ; айрим сўзларда эса ўқилмайдиган **ى** ҳарфи қўшиб қўйилади. Масалан: мусташфан — مُسْتَشْفَى , ма'нан — مَعْنَى .

§ 6. ҲАМЗА ТОВУШИ

Араб тилида икки хил ҳамза мавжуд:

1. Қатъий ҳамза, яъни талаффуз қилинадиган ҳамза товуши. (هَمْزَةُ الْقَطْعِ — ҳамзату-лқат'и).

2. Васлали ҳамза, яъни талаффуз қилинмайдиган ҳамза товуши (هَمْزَةُ الْوَصْلِ — ҳамзату-лвасли).

Қатъий ҳамза (') ҳосил бўлиш ўрнига кўра бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз ундош товушдир. Бу товушнинг талаффузи енгилгина ўтадиган йўталга ўхшаб кетади. У ўзбек тилида мустақил фонема ҳисобланмайди, лекин у талаффузда қисман мавжуд. Ўзбек тилидаги «ака», «ана», «ука» сўзларида сўз олдидаги

«а», «у» товушларидан олдин, «масъулият», «муаллиф» сўзларида «с», «у» товушларидан кейин бу товушнинг мавжудлиги сезилади, лекин у ўзбек тилида маълум бир ҳарф билан ифодаланмайди. Араб тилида эса бу ўзига хос мустақил ундош фонемадир. Масалан:
'уммун, зи'бун, шай'ун.

Қатъий ҳамзани ёзувда ء (ҳамза) белгиси ифодалайди ва у баъзан ўзи, баъзан ر، ا، و ҳарфларидан бирининг устига ёзилади.

Ҳамза белгисининг имлоси:

1. Сўз бошида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Ҳамза товушидан кейин «а», «у» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфи устига қўйилади ҳамда фатҳа ёки дамма ҳаракати ҳамза устига қўйилади. Масалан:

'уммун — أم — она, 'аламун — ألم — оғриқ.

2. Ҳамза товушидан кейин «и» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфининг остига қўйилади ва унинг остига касра ҳаракати қўйилади: 'ибтун — ابْتُ — қўлтиқ, 'инсāнун — إنسان — инсон.

3. Ҳамза товушидан кейин «ā» унлиси мавжуд бўлса, ҳамза ва «ā» унлисини маддали алиф билдиради. Масалан: 'акала — أَكَلْ — биргалашиб овқатланмоқ.

4. Ҳамза товушидан кейин «ū», «й» унлилари мавжуд бўлса, ҳамза белгиси ا (алиф)нинг устига ёки остига қўйилади ва кейинги унлиларни ифодалаш умумий қоида асосида амалга оширилади:

'имāнун — إيمان — имон,

'умину — اومن — имон келтираман.

II. Сўз ўртасида келган ҳамза имлоси:

1. Ҳамза товуши сўз ўртасида келганида, уни тўғри ёзиш учун икки ёнидаги унлиларга эътибор бериш керак. Бунда унлиларнинг кучлилиги қоидасига амал қилинади. Бу қоидага мувофиқ, энг кучли унли «и», «й», ундан кучсизи «у», «ӯ», энг кучсизи «а», «ā» унлиларидир. Ҳамзанинг икки ёнидаги унлилардан қайси бири кучли бўлса, ўшанга мос ҳарф ҳамза остига ёзилиши керак, яъни «и», «й» унлиси бўлса, **ى** ҳарфи, «у», «ӯ» унлиси бўлса, **و** ҳарфи, «а», «ā» унлиси бўлса, **ا** ҳарфи ҳамза остига ёзилиши керак. Агар ҳамзанинг бир томонида унли товуш бўлиб, иккинчи томонида йўқ бўлса, табиийки, бор унли кучли ҳисобланади. Масалан:

су'ила — سئل — сўралмоқ,

су'алун — سؤال — савол,

йа'иса — يئس — афсусланмоқ,

зи'бун — ذئب — бўри,

са'рун — ئار — қасос,

бу'сун — بؤس — бахтсизлик.

2. Ҳамзадан олдин «ā» товуши, кейин «а» товуши мавжуд бўлса, ҳамза мустақил ёзилади. Масалан:

са'ала — ساءل — биргалашиб сўрамоқ,

қира'атун — قراءئ — ўқиш.

3. Агар ҳамзадан кейин «ā» товуши бўлиб, олдин «а» товуши бўлса, ёки унли товуш бўлмаса, ҳамза ва ундан кейинги «ā» товушини ифодалаш учун маддали алиф ёзилади. Масалан:

ма'ахизу — ماخذ — манбалар,

қур'анун — **قُرْآنُ** — Қуръон.

III. Сўз охирида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Агар ҳамза ундош товушдан ёки чўзиқ унлидан кейин келган бўлса, у мустақил ҳолда ёзилади. Масалан:

ма'ун — **ماءٌ** — сув,

сў'ун — **سوءٌ** — ёмонлик,

дав'ун — **ضوءٌ** — нур,

шай'ун — **شيءٌ** — нарса.

2. Ҳамза қисқа унли товушдан кейин келган бўлса, ўша унлига мос ҳарф устига ёзилади. Масалан:

қара'а — **قرأ** — ўқимоқ,

қури'а — **قُرئ** — ўқилмоқ,

жару'а — **جرؤ** — журъатли бўлмоқ.

Ҳамзанинг бу имло қоидалари умумий бўлиб, кўп ҳолатларда бунга амал қилинади. Лекин шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар истисно сифатида юқоридаги қоидаларга хилоф ҳолда ёзилади. Масалан:

ҳай'атун — **هَيَّاتٌ** — ҳайъат, ёзилиши керак **هَيَاةٌ**,

мас'алатун — **مَسْئَلَةٌ** — масала, ёзилиши керак **مَسَالَةٌ**,

мас'улун — **مَسْئُولٌ** — масъул, ёзилиши керак **مَسْوُولٌ**.

§ 7. ВАСЛАЛИ ҲАМЗА

Араб тилида айрим сўзлар талаффуз қилинмайдиган (васлали) ҳамза билан бошланади. Васлали ҳамза ёзувда васла ҳаракати билан **ا** (алиф) ҳарфи ёрдамида (**ا**) ифодаланади:

امْرَأَةٌ — исм, **امْرَأَةٌ** — аёл, **ابْنٌ** — ўғил.

Васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг бошида турган бўлса ёки бундай сўз алоҳида олинганида, васлали ҳамза ўзидан кейинги бирор қисқа унли билан қатъий ҳамзага айланади. Масалан:

اسْمٌ — 'исмун,

امْرَأَةٌ — 'имра'тун,

ابْنٌ — 'ибнун,

أَخْرَجَ — 'ухруж — чиқ.

Агар васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг ўртасида ёки охирида турган бўлса, қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

1. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз қисқа унли билан тугаган бўлса, васлали ҳамза ўқилмайди ва иккала сўз қўшиб ўқилади. Масалан:

قَالَ أَخْرَجَ — қала-хруж — «чиқ» деди,

قَالَ ابْنٌ — қала-бнун — ўғил деди:...

2. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз чўзиқ унли билан тугаган бўлса, талаффузда чўзиқ унли қисқа унлига ўзгаради ва васлали ҳамза талаффуз қилинмасдан, ўша унлининг ўзи ўқилади. Масалан:

إِلَى ابْنٍ — 'ила-бнин — ўғилга,

فِي اسْمٍ — фи-смин — номда,

لَدَى امْرَأَةٍ — лада-мра'атин — аёлда.

3. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз ундош товуш билан тугаган бўлса, ўша сўз алоҳида турганида, қатъий ҳамзадан кейин қайси унли келган бўлса, ўша унли товуш талаффуз қилинади. Масалан:

قَالَتْ أَخْرَجَ — қалатухруж — аёл «чиқ» деди.

Васлали ҳамзани ифодаловчи **ا** (алиф) ҳарфи сўзлардан ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Фақат 3 та сўз бундан мустасно:

1. **الله** сўзи олдидан **ل** предлоги келганида, **لاالله** эмас, **الله** ёзилади.

2. **اسم** сўзи **ب** предлоги билан келиб, ҳаммага маълум бўлган қуйидаги иборада иштирок этганида:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ эмас, балки **بِسْمِ اللهِ**

3. **ابن** сўзи икки атоқли отнинг ўртасида келганида:

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ эмас, балки **مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ**.

زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ эмас, балки **زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ**

§ 8. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ ҲАМЗАНИНГ ТАЛАФФУЗИ

Араб тилида феъл ва ёрдамчи сўз туркумларидан бошқа кўпчилик сўзларнинг олдидан «ал-» артикли қўшилиб келади. Бу артикл ёзувда **ال** шаклида бўлиб, биринчи ҳарфи васлали ҳамзадир (ал- артиклининг маъноларига кейинроқ тўхталинади). **ال** артиклини олган сўзнинг охиридаги танвин йўқолади. Масалан:

الْقَمَرُ – ой, **الأَرْضُ** – ер.

ال – артикли сўз гапнинг бошида турса ёки алоҳида олинганида, васлали ҳамза «'а» га ўзгаради. Масалан:

القمر – 'алқамару, **الأرض** – 'ал'арду.

ال – артикли сўз гапнинг ўртасида келса ва ундан олдинги сўз қисқа ёки чўзиқ унли билан тугаган бўлса,

бу сўзнинг талаффузи васлали ҳамза билан бошланган бошқа сўзлардан фарқ қилмайди:

مَعَ الْحَبِيرِ – ма'а-лҳибри – сиёҳ билан бирга,

فَوْقَ الْأَرْضِ – фавқа-л'арди – ер устида,

إِلَى الْكِتَابِ – ила-лкитāби – китобга,

فِي الْمَدْرَسَةِ – фи-лмадрасати – мактабда.

أل – артикли сўздан олдинги сўз ундош товуш билан

тугаган бўлса, آل – даги васлали ҳамзанинг талаффузи олдинги сўз охиридаги ундошдан олдинги унли товушга боғлиқ. Агар у «а» бўлса, васлали ҳамза «и», агар «и» бўлса ва у сўз феъл бўлмаса, васлали ҳамза «а», «у» бўлса, васлали ҳамза ҳам «у» ўқилади. Масалан:

مَنْ الْمَرْأَةُ – мани-лмар'ату – аёл ким?

مِنَ الْمَدْرَسَةِ – мина-лмадрасати – мактабдан

هُمُ الْمُفْلِحُونَ – ҳуму-лмуфлихўна – нажот топувчилар ўшалардир.

Агар олдинги сўз ундош билан тугаган ва ундошдан олдинги унли «и» бўлса ҳамда бу сўз феълдан иборат бўлса, آل нинг васлали ҳамзаси ҳам «и» ўқилади. Масалан:

اضْرِبِ الْكَلْبَ – 'идриби-л'калба – итни ур.

Al артиклидаги I ҳеч қачон ёзувда тушиб қолмайди.

Фақат сўз олдидан ل предлоғи ёки ل юкламаси келганидагина васлали ҳамза ёзилмайди. Масалан:

لِالْقَلْبِ + ل = لَلْقَلْبِ – қалб учун, لِالْقَلْبِ эмас,

لِالْحَقِّ + ل = لَلْحَقِّ – чин ҳақиқат, لِالْحَقِّ эмас.

§ 9. ҚАМАРИЙ ВА ШАМСИЙ ҲАРФЛАР

Араб алифбосидаги 28 ҳарф икки гуруҳга бўлинади:

1. Қамарий ҳарфлар, улар 14 та:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، ن، و، ي

Булар араб тилида « الحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ » – 'алхуруфу-лқамариййату» дейилади.

2. Шамсий ҳарфлар, улар ҳам 14 та:

ت، ث، د، ذ، ر، ط، س، ش، ص، ض، ز، ظ، ل، ن

Булар араб тилида « الحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ » – 'алхуруфу-шшамсиййату» дейилади.

§ 10. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ «Л» ТОВУШНИНГ ТАЛАФФУЗИ

«Ал-» артиклидаги «л» товуши баъзан талаффуз қилинади, баъзан қилинмайди ва бу нарса сўзнинг биринчи ҳарфига боғлиқ:

1. Агар сўз қамарий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши тўлиқ талаффуз қилинади. Масалан:

مَدْرَسَةٌ – الْمَدْرَسَةُ – 'алмадрасату – мактаб,

هَرَّةٌ – الْهَرَّةُ – 'алҳиррату – мушук.

2. Агар сўз шамсий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши талаффуз қилинмайди. Унинг ҳисобига биринчи ҳарф бўлган шамсий ҳарф иккилантириб талаффуз қилинади. Ёзувда бу ҳарф устига (ташдид) ҳаракати қўйилади. Масалан:

شَمْسٌ – الشَّمْسُ – 'ашшамсу – қуёш,

دَلْوٌ – الدَّلْوُ – 'аддалву – челақ.

«Ал-» артиклидаги **ل** ҳарфи ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Сўзнинг биринчи ҳарфи **ل** бўлганида ҳам, иккита **ل** ҳарфи ёнма-ён ёзилади. Масалан:

لَوْحٌ - اللُّوحُ - 'аллавҳу - доска,

لُعْبَةٌ - اللَّعْبَةُ - 'аллу'бату - ўйинчоқ.

Лекин бундай сўзлар олдидан **ل** предлоги қўшилганида, артиклдаги **ل** ҳарфи тушиб қолади. Масалан:

لِاللُّوحِ = لِلَّوْحِ - доска учун,

لِللَّعْبَةِ = لِلْعِبَةِ - ўйинчоқ учун.

§ 11. БҮҒИН

Араб тилида сўзларнинг уч хил бўғини мавжуд:

1. Қисқа бўғин. Бир ундош ва бир қисқа унлидан иборат бўлган бўғин қисқа бўғин дейилади. Масалан:

هُوَ - ҳува -> ҳу-ва, هِيَ - ҳийа -> ҳи-йа

2. Чўзиқ бўғин. Бир ундош ва бир чўзиқ унлидан ёки ундош+қисқа унли+ундош шаклидаги бўғин чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

قَلْبٌ - қал-бун -> қалбун, هَذَا - ҳазза -> ҳа-за

مَا - ма'ун -> ма-'ун, تَيْنٌ - тйнун -> тй-нун

3. Ўта чўзиқ бўғин. Ундош+чўзиқ унли+ундош шаклидаги бўғин ўта чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

حَادٌ - ҳаддун -> ҳад-дун - ўткир,

مَادَةٌ - маддатун -> мад-да-тун - модда

Бўғинлар охиридаги товушнинг характерига кўра яна иккига бўлинади:

1. Очиқ бўгин. Унли товуш билан тугаган бўгин очиқ бўгин дейилади. Масалан:

كَبَّ — катаба → ка-та-ба — ёзмоқ,

شَفَّاءٌ — шафатун → ша-фа-тун — лаб.

2. Ёпиқ бўгин. Ундош товуш билан тугаган бўгин ёпиқ бўгин дейилади. Масалан:

شَرَّقٌ — шарқун → шар-қун — шарқ

أَسَلْتُمْ — 'асламтум → 'ас-лам-тум — сизлар исломга кирдингизлар.

Араб тилида бўгин унли товуш билан бошланмайди. Шунингдек, бўгин бошида ёки охирида икки ундош ёнма-ён келмайди. (Ўзбек тилидаги «стол», «бахт» каби).

Араб тилида бўгинларни билиш алоҳида аҳамият касб этади, чунки кўпчилик сўзлардаги, хусусан нотўғри феъллардаги товуш ўзгаришлари асосан бўгинларнинг турига қараб аниқланади.

§ 12. СЎЗ ТУРКУМЛАРИ

Араб тилида сўзлар асосан уч туркумга бўлинади:

1. **الاسْمُ** — 'ал'исму — исм. Бу туркумга ўзбек тилидаги от, сифат, олмош, сон, равиш, феълнинг ҳаракат номи (масдарлар), сифатдош каби функционал формалари, айрим кўмакчилар, модал сўзлар киради.

2. **الفِعْلُ** — 'алфи'лу — феъл. Бу туркумга феълнинг барча замонлари, майллари, нисбатлари, бўлишли ва бўлишсиз шакллари киради.

3. **الْحَرْفُ** — 'алҳарфу — ҳарф. Бу туркумга аниқлик артикли, предлоглар, турли хил юкламалар, умуман ёрдамчи сўзлар киради.

Исм ва феъл туркумига кирувчи сўзлар мужской (араб тилида **مذكر** – музаккарун – музаккар – уни биз қисқача «мз» билан ифодалаймиз) ва женский (арабча **مؤنث** – му’аннасун – муаннас – уни «мн» қисқартмаси билан ифодалаймиз) жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларига эга. Бу категорияларга кейинроқ тўхталинади.

§ 13. КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИ

Араб тилида кишилик олмошлари ёзувдаги ҳолатига кўра ажратиб ёзилувчи (**الضَّائِرُ الْمُنْفَصِلُ** – ‘аддамā’иру-лмунфасилату) ва у ёки бу сўзга қўшиб ёзилувчи (**الضَّائِرُ الْمُتَّصِلُ** – ‘аддамā’иру-лмуттасилату) олмошларига бўлинади.

Ажратиб ёзилувчи кишилик олмошлари бош келишикда келган кишилик олмошларини билдиради ва шахс-сонда қуйидагича турланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	هُوَ ҳува	هُمَا ҳумā	هُمْ ҳум
	мн	هِيَ ҳийа	هُمَا ҳумā	هُنَّ ҳунна
II	мз	أَنْتَ ‘анта	أَنْتُمَا ‘антумā	أَنْتُمْ ‘ангум
	мн	أَنْتِ ‘анти	أَنْتُمَا ‘антумā	أَنْتُنَّ ‘антунна
I		أَنَا ‘ани		نَحْنُ наҳну

§ 14. КЎРСАТИШ ОЛМОШЛАРИ

Араб тилидаги кўрсатиш олмошларининг ўзига ҳослиги шундаки, у қайси предметни кўрсатиб келса, ўша предметнинг жинсига, сонига, одамни ёки бошқа предметни билдирувчи сўз эканлигига қараб ўзгаради.

Кўрсатиш олмошлари икки хилдир:

1. Яқиндаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «бу», «шу», «мана бу», «манави», «мана шу» сўзларига тўғри келади. Бу олмошлар кўрсатилувчи предметнинг жинси ва сонига қараб, қуйидаги вариантларда қўлланилади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик		
			одам	учун	одамдан бошқа пр.
МЗ	هَذَا <small>ҳаза</small>	هَذَانِ <small>ҳазани</small>	هَؤُلَاءِ <small>ҳа'ула'и</small>	هَؤُلَاءِ	هَؤُلَاءِ <small>ҳазоқи</small>
МН	هَذِهِ <small>ҳазоқи</small>	هَٰئَانِ <small>ҳатани</small>	هَؤُلَاءِ <small>ҳа'ула'и</small>	هَؤُلَاءِ	هَؤُلَاءِ <small>ҳазоқи</small>

Масалан:

هَذَا الْكِتَابُ — бу китоб..., هَذِهِ الْمَجَلَّةُ — бу журнал....

2. Ўзоқдаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «у», «ўша», «ана ўша», «анави» каби сўзларга тўғри келади ва улар қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик		
			одам	учун	одамдан бошқа пр.
МЗ	ذَلِكَ <small>залика</small>	ذَانِكَ <small>заника</small>	أُولَٰئِكَ <small>'ула'ика</small>	أُولَٰئِكَ	تِلْكَ <small>тилка</small>
МН	تِلْكَ <small>тилка</small>	تَانِكَ <small>таника</small>	أُولَٰئِكَ <small>'ула'ика</small>	أُولَٰئِكَ	تِلْكَ <small>тилка</small>

Масалан:

ذَلِكَ الْكِتَابُ — ўша китоб..., تِلْكَ الْمَجَلَّةُ — ўша журнал....

Тарихий китобларда تِلْكَ، ذَلِكَ — олмошлари تِلْكَ، ذَلِكَ —

— шаклида ҳам учрайди.

Кўрсатиш олмошлари келишиқда турланмайди.

§ 15. АНИҚЛИК — НОАНИҚЛИК КАТЕГОРИЯСИ

Нутқ давомида гап баъзан сўзловчи ва тингловчига олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бориши мумкин. Баъзан мавзу умуман номаълум шахс ёки предмет ҳақида бўлиши ҳам мумкин. Агар гап олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бўлса, ўша предмет ёки шахсни билдирган сўз аниқ ҳолатда ҳисобланади ва у араб тилида *ال* артикли билан бошланади ҳамда, табиийки, охири танвин қўшимчасисиз тугайди. Масалан:

الرَّجُلُ — маълум одам, الْمَدْرَسَةُ — маълум мактаб.

Агар сўз гапирувчи ва тингловчига номаълум бўлган предмет ёки шахсни билдирса, у ноаниқ ҳолатда ҳисобланади ва *ال* артиклизисиз, танвин қўшимчаси билан ёзилади. Масалан:

رَجُلٌ — номаълум одам, مَدْرَسَةٌ — номаълум мактаб.

Демак, *ال* қўшимчаси аниқлик артикли ҳисобланади ва у олдиндан маълум бўлган сўз олдига қўйилади.

Дунёда ягона бўлган предметни ифодаловчи сўзлар ҳар доим аниқлик артикли билан ишлатилади. Масалан:

الشَّمْسُ — Қуёш, الْقَمَرُ — Ой, الْأَرْضُ — Ер.

Араб тилидаги деярли барча отларни юқоридаги усул билан аниқ ёки ноаниқ ҳолатда ифодалаш мумкин. Лекин яна шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар аниқлик артиклини қабул қилмайди, бироқ доим аниқ ҳолатда ҳисобланади. Булар қуйидаги сўзлардир:

1. Танвин билан тугайдиган киши номлари:

مُحَمَّدٌ — Муҳаммад, سَلِيمٌ — Салим, نُوحٌ — Нух, هِنْدٌ —

Ҳинд, سَعَادٌ — Суод.

2. Танвин билан тугамайдиган киши номлари:

أَحْمَدُ – Аҳмад, يَزِيدُ – Язид, يُوسُفُ – Юсуф, زَيْنَبُ –

Зайнаб, إِبْرَاهِيمُ – Иброҳим, فَاطِمَةُ – Фотима, خَدِيجَةُ –
Хадижа.

3. Танвин олмайдиган географик номлар:

مِصْرُ – Миср, دِمَشْقُ – Дамашқ, بَغْدَادُ – Бағдод, مَكَّةُ –

Макка, تُونِسُ – Тунис, دَجَلَةُ – Тигр (дарё).

4. Кишилик ва кўрсатиш олмошлари:

نَحْنُ – биз, هُمْ – улар (мз), هَذَا – бу (мз), تِلْكَ – ўша.

§ 16. ОТЛАРДА ЖИНС КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар икки жинсга – музаккар ва муаннасга ажралади. Муаннас жинсининг грамматик белгиси сўз охиридаги -атун, -ату қўшимчасидир. У ёзувда **ة** (та марбута) ҳарфи билан ифодаланади:

غُرْفَةٌ – хона, الْمَدِينَةُ – шаҳар,

مَكْتَبَةٌ – кутубхона, الْقَرْيَةُ – қишлоқ.

Шунингдек, **اُ** – **ā'u** қўшимчаси билан тугаган ҳамда **يَ** – **ā** қўшимчаси билан тугаган сўзлар, агар **ى** – ҳарфи ўзак таркибига кирмаса, муаннас сўз ҳисобланади.

Масалан:

صَحْرَاءُ – саҳро, ذِكْرِي – хотира, حُبْلِي – оғироеқ.

Бошқа товуш (ҳарф) билан тугаган сўзлар музаккар жинс ҳисобланади. Масалан:

كِتَابٌ – китоб, بَابٌ – эшик, سَفْفٌ – шифт, بَيْتٌ – уй.

Араб тилида яна шундай сўзлар мавжудки, уларнинг жинси грамматик белгига эмас, шу сўзнинг мазмунига қараб белгиланади:

1. **ё** – та марбута ҳарфи билан тугаган сўз эркак зотини билдирса ёки эркак кишига қўйилган исм бўлса, бу сўз музаккар сўз ҳисобланади. Масалан:

خَلِيفَةٌ – халифа, قَتَادَةٌ – Қатода,

حَمَزَةٌ – Ҳамза, طَلْحَةُ – Талҳа.

2. Муаннаслик грамматик белгиси бўлмаган қуйидаги сўзлар муаннас ҳисобланади:

а) аёл кишини ёки аёлларнинг исмини билдирувчи сўзлар:

أُمٌّ – она, عَرُوسٌ – келинчак, زَيْنَبٌ – Зайнаб, بِنْتُ – қиз,

سُعَادٌ – Суод, وَدَادٌ – Вудод.

б) танадаги жуфт аъзоларни билдирувчи сўзлар:

عَيْنٌ – кўз, يَدٌ – қўл, أُذُنٌ – қулоқ, رِجْلٌ – оёқ.

в) аниқлик артиклини олмайдиган ва танвин қўшимчаси билан тугамайдиган географик номлар:

مِصْرٌ – Миср, بَصْرَةٌ – Басра,

بَغْدَادٌ – Бағдод, طَرَابُلُسٌ – Триполи.

г) шамол, олов, уруш, қуёш каби сўзлар:

سَمُومٌ – шамол тури, نَارٌ – олов, حَرْبٌ – уруш, شَمْسٌ – қуёш, أَرْضٌ – ер, بَيْتْرٌ – қудуқ.

3. Бундан ташқари **ё** – та марбута билан тугамаган айрим отлар ҳар иккала жинсда ишлатилиши мумкин. Масалан:

فَرَسٌ – от, كِبِدٌ – жигар,

قَوْسٌ – ёй (қурол), مَلِحٌ – туз.

Араб тилида одамларнинг касб-ҳунари, мансаби, мавқеини, қариндошлик муносабатларини билдирувчи бир қатор музаккар отлар борки, уларнинг охирига **ё** – та

марбута ҳарфини қуйиш билан шу сўзларнинг муаннас варианты ҳосил қилинади. Масалан:

طِفْلٌ — гўдак бола, طِفْلَةٌ — гўдак қиз,
تَلْمِيذٌ — ўқувчи бола, تَلْمِيذَةٌ — ўқувчи қиз,
طَالِبٌ — студент йигит, طَالِبَةٌ — студент қиз,
شَاعِرٌ — шоир, شَاعِرَةٌ — шоира,
خَالَ — тоға, خَالَةٌ — хола,
مُهَنْدِسٌ — эркак инженер, مُهَنْدِسَةٌ — аёл инженер,
طَبِيبٌ — эркак врач, طَبِيبَةٌ — аёл врач.

§ 17. СЎЗ ЎЗАГИ ВА ЎЗАК ТУРЛАРИ

Араб тилида сўзнинг ўзаги ундош товушлардангина иборат бўлади. Ўзакни ташкил этувчи ундош товушлар ўзак ундошлар дейилади. Ўзак ундошлар сўздаги умумий маънони ифодалайди. Ўзак ундошларнинг олдига, орасига, орқасига унли ва ноўзак ундошларнинг қўшилишидан сўз ҳосил бўлади. Масалан:

كَتَبَ — катаба — ёзди (мз),
يَكْتُبُ — йактубу — ёзади (мз),
كَاتِبٌ — катибун — ёзувчи,
مَكْتُوبٌ — мактубун — ёзилган нарса,
كِتَابَةٌ — китабатун — ёзиш,
كِتَابٌ — китабун — китоб,
مَكْتَبٌ — мактабун — ёзув столи,
مَكْتَبَةٌ — мактабатун — кутубхона,
كُتُبٌ — кутубун — китоблар.

Бу сўзларнинг барчасида иштирок этган ва умуман

«ёзув» маъносини ўзига сингдирган товушлар к, т, б ундош товушларидир. Демак бу сўзларнинг ҳаммаси учун ўзак умумий бўлиб, у «ктб» дир. К, т, б ундошлари ўзак ундошлардир. Шунга ўхшаш «хрж» ўзаги «чиқув», «дхл» ўзаги «кирув», «дрс» ўзаги «ўрганув» маъноларини ифодаловчи ўзаклардир.

Ўзаклар кўпинча араб тилида икки ундошли (масалан: يَدُ — «йд», قَمٌ — «фм»), уч ундошли (масалан: صَبْرٌ — «сбр», طَالِبٌ — «тлб»), тўрт ундошли (масалан: تَرْجَمَةٌ — «тржм»), беш ундошли (масалан: سَفْرَجَلٌ — «сфржл»), عِنْدَكِيبٌ — «ндлб») бўлиши мумкин. Феъллар эса фақат уч ва тўрт ундош ўзакдан иборат бўлади.

Бу ўзак турлари ичида энг кўп тарқалгани уч ундошли ўзаклардир.

Ўзакни ташкил этувчи ундошларнинг характериға боғлиқ ҳолда ўзаклар қуйидаги турларға бўлинади:

1. Иккиланган ўзак. Иккинчи ва учинчи ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган ўзак иккиланган ўзак дейилади. Масалан:

سِرٌّ — сиррун — сир → «срр»,

مَادَّةٌ — маддатун — модда → «мдд».

2. Ҳамзали ўзак. Таркибида ҳамза товуши мавжуд бўлган ўзак ҳамзали ўзак дейилади. Масалан:

قِرَاءَةٌ — қира'атун → «қр'»,

إِيمَانٌ — 'иманун → «'мн»,

مَسْئَلَةٌ — мас'алатун → «с'л».

3. Заиф ўзак. Таркибида و , ي , ة ёки улар ўрнида келувчи ا (алиф) ҳарфи мавжуд бўлган ўзак заиф ўзак дейилади. Масалан:

قَوْلٌ — қавлун —> «қвл»,

يَسَارٌ — йасарун —> «йспр»,

مَدَارٌ — мадарун —> «двр».

4. Солим ўзаклар. Юқоридаги ҳар уч банд хусусиятлари йўқ бўлган, ҳаммаси ҳар хил товушлардан иборат бўлган ўзак солим ўзак дейилади. Масалан:

غَرِيقٌ — ғарйқун —> «ғрқ»,

مُسْلِمٌ — муслимун —> «слм».

Баъзан бир ўзак ҳам иккиланган, ҳам ҳамзали (أُمٌ — 'уммун —> «'мм»), ҳам ҳамзали, ҳам заиф (إِبْتَاءٌ — 'йтā'ун —> «'тй»); ҳам иккиланган, ҳам заиф (وِدَادٌ — видādун —> «вдд») бўлиши ҳам мумкин.

Сўзларнинг ўзагини аниқлаш араб тилида алоҳида аҳамият касб этади. Чунки кўпчилик луғатларда сўзлар ўзак эътибори билан алфавит тартибида бўлади.

§ 18. НОЎЗАК ҲАРФЛАР

Юқорида айтганимиздек, сўз ўзак ундошлар ҳамда ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундош товушлар мажмуидан иборат бўлади. Араб тилида ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундошларни ифодаловчи ҳарфлар 10 та. Улар ноўзак ҳарфлар дейилади: ت، ن، س، ه، ل، و، م. Бу ҳарфларни ёдда сақлашни енгиллатиш мақсадида улар иштирокида гап тузилган — أَلْيَوْمَ تَنْسَاهُ — 'алйавма тансāху — «сен бугун уни унутасан». Бу жумладаги ي، و ҳарфлари ундош товушларни ифодалаганда ҳам, чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳам ноўзак бўлиши мумкин.

Шунингдек ت ҳарфи ئ ҳарфини ҳам билдиради. Демак, сўз таркибида учраган шу 10 ҳарф ўзак ҳарф ҳам, ноўзак ҳарф ҳам бўлиб келиши мумкин. Масалан: **مَحْكُومٌ** — маҳкўмун сўзидаги биринчи م ноўзак, иккинчи م ўзак ҳарфдир. Шунингдек, **مَوْلُودٌ** — мавлўдун сўзидаги биринчи و ўзак ҳарф, иккинчи و ноўзак ҳарфдир.

Сўз таркибида юқоридаги 10 та ҳарфдан бошқа ҳарфлар мавжуд бўлса, у албатта ўзак ҳарф ҳисобланади. Масалан: **ضابطٌ** — дабитун сўзида ط, ب, ض ўзак ҳарфлар, ا (алиф) ноўзак ҳарф, **مُستشرقٌ** — мусташирикун сўзида ق, ش ўзак ҳарфлар, م, س, ت ноўзак ҳарфлар ҳисобланади.

Сўз таркибидаги ҳарфларни ўзак ва ноўзакларга ажратиш анча мураккаб масаладир. У маълум даражада тажриба, араб тили морфологиясидан билим талаб қилади. Иккинчи томондан, сўздаги ҳарфларни бундай таҳлил қила билишнинг катта аҳамияти бор. Сўзнинг морфологик таркибини ўрганиш, унинг вазнини аниқлаш кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Сўз ясалишидаги кўпчилик грамматик категориялар эса, ўзининг маълум вазнига эга.

§ 19. СЎЗ ВАЗНЛАРИ

Ҳар бир грамматик категория араб тилида ўзининг вазн деб аталмиш муайян шакли — моделига эга. Араб тилшунослари вазнга асос қилиб **ف،ع،ل** ҳарфларини олишган. Бунда **ف** ҳарфи биринчи ўзак ундошни, **ع** ҳарфи иккинчи ўзак ундошни, **ل** ҳарфи эса учинчи ўзак ундошни ифодалайди. Агар сўз тўрт ёки беш ундошли

ўзакдан иборат бўлса, тўртинчи ва бешинчи ундошларни ифодалаш учун ҳам **ل** ҳарфи олинади.

У ёки бу сўзнинг вазнини аниқлаш учун ўша сўзнинг ўзагини аниқлаш ва улар ўрнига тартибни бузмаган ҳолда **ل, ع, ف** ҳарфларини қўйиш керак. Бунда ҳаракатлар ва ноўзак ҳарфлар ўзгартирилмасдан ўз ўрнида қолаверади. Масалан, **طَالِبٌ** сўзида биринчи ундош **ط** бўлиб, уни **ف** билан алмаштирилади. Иккинчи ўзак ундош **ل** бўлиб, у **ع** билан ва учинчи ўзак ундош **ب** бўлиб, у **ل** билан алмаштирилади. «Фатҳа», «касра», «танвин дамма» ҳаракатлари, шунингдек ноўзак ҳарф **ا** (алиф) ўзгаришсиз қолади:

فَاعِلٌ > طَالِبٌ

Демак, **طَالِبٌ** сўзининг вазни **فَاعِلٌ** экан. Шунингдек, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مَجْلِسٌ**, **مَفْعَلٌ** сўзининг вазни **مَكْتُوبٌ**, **مُتَرَجِمٌ** сўзининг вазни **اسْتِنْفَعَالٌ** сўзининг вазни **مُفَعِّلٌ** дир.

Араб тилидаги сўзларнинг кўпчилиги уч ундошли ўзакка эга бўлган феъллардан турли вазнлар асосида шаклланган. Бу сўзларнинг морфологик таркибини ўрганиш учун сўзларнинг вазнини билиш катта аҳамиятга эга.

§ 20. ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феълдан бошқа сўз туркумидан ифодаланган гап от кесимли гап дейилади («Маҳмуд студентдир», «Бу журналдир», «Сен тўқувчи қизсан» каби).

Араб тилида от кесимли гапларга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Гапнинг эгаси олдин, кесими кейин келади.

2. Гапнинг эгаси аниқ ҳолатда, кесими ноаниқ ҳолатда келади:

أَنَا طَالِبٌ – Мен студентман,

هَذَا كِتَابٌ – Бу китобдир.

3. Гапнинг кесими жинси ўзгариши мумкин бўлган сўздан иборат бўлса, эганинг жинсига мослашади. Масалан:

أَحْمَدُ مِهْنَدِسٌ – Аҳмад инженердир,

فَاتِمَةُ مِهْنَدِسَةٌ – Фотима инженердир.

أَنَا مُدْرَسٌ – Мен ўқитувчи (эркак)ман,

أَنَا مُدْرَسَةٌ – Мен ўқитувчи (аёл)ман.

4. Гапнинг эгаси кўрсатиш олмошидан иборат бўлса, у кесимнинг жинсига мос вариантда келади. Масалан:

هَذَا بَيْتٌ – Бу уйдир,

هَذِهِ غُرْفَةٌ – Бу хонадир,

ذَلِكَ كِتَابٌ – Ўша (нарса) китобдир,

تِلْكَ مَجَلَّةٌ – Ўша (нарса) журналдир.

5. Ўзбек тилидаги кесимга қўшилиб келувчи боғлама (-дир) араб тилида ишлатилмайди.

6. Гапнинг эгаси юқори, кесими паст интонация билан талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, интонация гап охирига бориб пасаяди:

مُحَمَّدٌ قَلْبٌ – Муҳаммад деҳқондир.

§ 21. ОТЛАРДА СОН КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар уч грамматик сонга эга: бирлик, иккилик ва кўплик сонлар.

Ҳозирча биз кўрган сўзлар бирлик сондаги сўзлар бўлиб, у иккилик ва кўплик соннинг ҳосил бўлиши учун асос ҳисобланади.

§ 22. ОТЛАРДА ИККИЛИК СОН

Грамматик иккилик сон гап икки предмет ёки воқеа-ҳодиса ҳақида кетганида ишлатилади ва у қуйидагича шаклланади:

1. Сўз охиридаги танвин дамма ўрнига **اِن** – ани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

بَيْتَانِ –> **بَيْتٌ** – иккита уй,

شَارِعَانِ –> **شَارِعٌ** – иккита кўча.

2. Аниқлик артикли қўшилиб келган сўзларда ҳам бу қўшимча ўзгармайди:

اَلشَّارِعَانِ –> **اَلشَّارِعُ**, **اَلْبَيْتَانِ** –> **اَلْبَيْتُ**.

3. «Та марбута» билан тугаган сўзлар иккилик сонда келганда, та мамдудага ўзгаради. Масалан:

جَرِيدَتَانِ –> **جَرِيدَةٌ** – иккита газета,

اَلْمَجَلَّتَانِ –> **اَلْمَجَلَّةُ** – иккита журнал.

4. **اِنَّ** – ҳарфлари билан тугаган сўзлардан **اِنَّ** белгиси

ўрнига **وَانِ** – вани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

صَحْرَاوَانِ –> **صَحْرَاءُ** – иккита сажро.

5. Айрим икки ундошли ўзақдан иборат сўзлардан ҳам **وَانِ** қўшимчасини қўшиш воситасида. Масалан:

أَخٌ → أَخَوَانٍ — икки ака-ука,

أَبٌ → أَبَوَانٍ — ота-она.

Бундай сўзларнинг айримларидан эса умумий қоида асосида:

يَدٌ → يَدَانِ — иккита қўл,

قَمٌّ → قَمَانٍ — иккита оғиз.

6. يَ — қўшимчаси билан тугаган сўзлардан يَانَ — йани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُسْتَشْفَى → مُسْتَشْفَيَانٍ — иккита шифохона,

مَعْنَى → مَعْنَيَانٍ — икки маъно.

§ 23. ОТЛАРДА КЎПЛИК СОН

Араб тилида кўплик сон гап иккидан ортиқ предмет ёки воқеа-ҳодиса тўғрисида кетганида ишлатилади. Кўплик сон ўзининг морфологик хусусиятига кўра икки хил бўлади:

1. Тўғри кўплик (جَمْعٌ سَالِمٌ — жам'ун салимун).

2. Сикиқ кўплик (جَمْعٌ مُكْسَرٌ — жам'ун мукассарун).

§ 24. ТЎҒРИ КЎПЛИК

Сўзнинг охирига маълум қўшимчаларни қўшиш билан ҳосил бўладиган кўплик тўғри кўплик дейилади. Тўғри кўплик қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи музаккар сўзлардан охиридаги танвинни олиб ташлаб, وَنَ — уна қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُهَنْدِسُونَ - эркак инженерлар, -> مُهَنْدِسٌ

فَلَّاحُونَ - эркак деҳқонлар. -> فَلَاحٌ

Al артикли билан келган сўзлардан ҳам юқоридаги қўшимча ёрдамида шаклланади. Масалан:

المُهَنْدِسُونَ -> الفَلَاحُ , المُهَنْدِسُونَ -> المُهَنْدِسُ

2. Бу қўшимча ёрдамида баъзан эркак кишини билдирмайдиган сўзлардан ҳам кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

سِنُونَ - йиллар. -> سَنَةٌ

3. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи муаннас сўзлардан -атун қўшимчасини олиб ташлаб, -ātун қўшимчасини қўйиш билан. Масалан:

طَالِبَاتٌ - студент қизлар, -> طَالِبَةٌ

تَلْمِيذَاتٌ - ўқувчи қизлар. -> تَلْمِيذَةٌ

4. Бундай кўпликдаги сўзлар аниқ ҳолатда бўлса, танвин қўшимчасисиз ёзилади. Масалан:

التَلْمِيذَاتُ -> التَلْمِيذَاتُ , الطَالِبَاتُ -> طَالِبَاتٌ

5. Айрим жонсиз предмет ёки абстракт тушунчани ифодаловчи сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

اِنْتِقَاضَاتٌ - қўзғолонлар, -> اِنْتِقَاضَةٌ

مُظَاهِرَاتٌ - намоёишлар. -> مُظَاهِرَةٌ

6. Одамни билдирмайдиган айрим музаккар сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил қилинади. Масалан:

إِعْلَانَاتٌ - эълонлар, -> إِعْلَانٌ

امْتِحَانَاتٌ - имтиҳонлар. -> اِمْتِحَانٌ

§ 25. СИНИҚ КЎПЛИК

Сўзнинг ўзагини ташкил этувчи ундошлар орасидаги унлиларнинг ўзгариши, ноўзак ундошларнинг кириши, умуман, сўз ички таркибининг ўзгариши натижасида ҳосил бўлувчи кўplik синиқ кўplik дейилади. Масалан:

— **أُنَاسٌ** → **إِنْسَانٌ** — одамлар,
— **كُتُبٌ** → **كِتَابٌ** — китоблар.

Синиқ кўplik ҳар бир сўздан ўзига хос вазнда ҳосил бўлади. Бу вазнлар аңчагина бўлиб, уларни маълум қоида асосида тартибга солиб бўлмайди. Бирлик сонда бир хил вазнда бўлган сўзнинг кўплиги ҳар хил вазнда бўлиши ёки бирликда ҳар хил вазнда бўлган сўзларнинг кўплиги бир хил вазнда бўлиши мумкин. Араб тилида синиқ кўplikнинг энг кўп учрайдиган вазнлари қуйидагилардир:

1. أَفْعَالٌ	—	قَلَمٌ	→	أَقْلَامٌ	— қаламлар,
		نَهْرٌ	→	أَنْهَارٌ	— дарёлар.
2. فُعُولٌ	—	طَيْرٌ	→	طُيُورٌ	— қушлар,
		قَلْبٌ	→	قُلُوبٌ	— юраклар.
3. فِعَالٌ	—	رَجُلٌ	→	رِجَالٌ	— одамлар,
		جَمَلٌ	→	جِمَالٌ	— туялар.
4. فُعْلٌ	—	رَسُولٌ	→	رُسُلٌ	— элчилар,
		مَدِينَةٌ	→	مُدُنٌ	— шаҳарлар.
5. فِعَالٌ	—	طَالِبٌ	→	طُلَّابٌ	— талабалар,
		كَاتِبٌ	→	كُتَّابٌ	— ёзувчилар.
6. أَفْعَلَةٌ	—	مَتَاعٌ	→	أَمْتَعَةٌ	— матоқлар,
		رَغِيفٌ	→	أَرْغِفَةٌ	— обинонлар.

7. فَعَلَ - غُرْفَةٌ -> غُرْفٌ - хоналар,
 - خُلْسَةٌ -> خُلْسٌ - ганимат пайтлар.
8. فَعَانِلٌ - جَرِيدَةٌ -> جَرَانِدٌ - газеталар,
 - رِسَالَةٌ -> رِسَائِلٌ - мактублар.
9. فَوَاعِلٌ - قَاعِدَةٌ -> قَوَاعِدٌ - қоидалар,
 - عَامِلَةٌ -> عَوَامِلٌ - омиллар.
10. أَفْعَلٌ - لِسَانٌ -> أَلْسُنٌ - тиллар,
 - بَحْرٌ -> أَبْحُرٌ - денгизлар.
11. فَعَلَاءٌ - خَلِيفَةٌ -> خُلَفَاءٌ - халифалар,
 - أَمِيرٌ -> أُمَرَاءٌ - амрлар.
12. أَفْعَلَاءٌ - قَرِيبٌ -> أَقْرَبَاءٌ - қариндошлар,
 - وَكِيٌ -> أَوْلِيَاءٌ - авлиёлар.
13. فَعَلَانٌ - بَلَدٌ -> بُلْدَانٌ - ўлкалар,
 - قَضِيبٌ -> قُضَبَانٌ - таёқлар.
14. فَعَالِلٌ - تَرْجَمَةٌ -> تَرَاجِمٌ - таржималар,
 - دَسَكْرَةٌ -> دَسَاكِرٌ - қишлоқлар.
15. مَفَاعِلٌ - مَنظَرٌ -> مَنَاطِرٌ - манзаралар,
 - مَجْلِسٌ -> مَجَالِسٌ - йиғинлар.
16. فَعَالِيلٌ - سُلْطَانٌ -> سُلَاطِينٌ - подшоҳлар,
 - عَصْفُورٌ -> عَصَافِيرٌ - чумчуқлар.
17. مَفَاعِيلٌ - مِفْتَاحٌ -> مَفَاتِيحٌ - калитлар,
 - مَسْكِينٌ -> مَسَاكِينٌ - бечоралар.

18. **فَعَلِي** - **مَرِيضٌ** -> **مَرَضِي** - беморлар,
مَيِّتٌ -> **مَوْتِي** - ўликлар.
19. **فَعَالًا فَعَالِي** - **مَزِيَّةٌ** -> **مَزَايَا** - хусусиятлар,
هَدِيَّةٌ -> **هَدَايَا** - совгалар.

Араб тилида камроқ учрайдиган бошқа вазндаги кўплик ҳам учраб туради.

Бу кўпликларни охиридаги қўшимчасига қараб, уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Танвин қўшимчаси билан тугайдиган кўплик вазнлари:

... **فَعَالٌ، أَنْعَلٌ، فَعَلٌ، فُعُلٌ، فَعُولٌ، أَنْعُلٌ**

2. Танвин қўшимчаси билан тугамайдиган кўплик вазнлари:

مَفَاعِيلٌ، فَعَالِيلٌ، مَفَاعِلٌ، فَعَالِلٌ، أَنْعَلَاءٌ، فَوَاعِلٌ، فَعَائِلٌ

3. Алиф ёки алиф мақсура билан тугайдиган кўплик вазнлари:

فَعَالًا، فَعَالِي، فَعَلِي

Булар келишикларда турланганида ҳар хил қўшимчалар қабул қилади. Шунинг учун буларга кўпроқ эътибор бериш керак.

Юқорида айтганимиздек, синиқ кўпликнинг шаклланишида маълум қонуният йўқ. Шу сабабли ҳар бир сўз ўзининг кўплик вазни билан бирга ўрганилгани мақсадга мувофиқдир.

§ 26. СИФАТ

Предметнинг белгисини билдирувчи бу сўз туркуми араб тилида асосан уч ундош ўзакли сўзлардан иборатдир. Сифатлар ҳам отлар каби музаккар ва муаннас жиҳсларга, birlik, иккилик, кўплик сонларга эга. Си-

фатдаги бирлик, иккилик сонларнинг ҳосил бўлиш усули отлардан фарқ қилмайди. Сифатнинг кўплик шакли одатда у одамларнинг белгисини билдириб келганида ишлатилади.

Араб тилида сифатларнинг 20 дан ошиқ вазни мавжуд. Шулардан қуйидаги ўнтаси энг кўп учрайдиган вазнлардир:

	Вазнлар		Мисоллар		
	МЗ	МН			
1	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	بَارِدٌ - حَامِضٌ	بَارِدَةٌ حَامِضَةٌ	- совуқ, нордон.
2	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	كَبِيرٌ طَوِيلٌ	كَبِيرَةٌ طَوِيلَةٌ	катта, узун.
3	فُعْلٌ	فُعْلَةٌ	صَلْبٌ مُرٌ	صَلْبَةٌ مُرَةٌ	қаттиқ, аччиқ.
4	فَعِلٌ	فَعِلَةٌ	تَعِبٌ خَشِنٌ	تَعِيَةٌ خَشِنَةٌ	чарчоқ, дағал.
5	فُعْلٌ	فُعْلَةٌ	صَعْبٌ بَخْسٌ	صَعْبَةٌ بَخْسَةٌ	қийин, арзон.
6	فَعَلٌ	فَعَلَةٌ	حَسَنٌ	حَسَنَةٌ	яхши,
7	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	جَيِّدٌ لَيِّنٌ	جَيِّدَةٌ لَيِّنَةٌ	яхши. юмшоқ.
8	فَعُولٌ	فَعُولَةٌ	جَسُورٌ رُؤُوفٌ	جَسُورَةٌ رُؤُوفَةٌ	жасур, раҳмдил.
9	أَفْعَلٌ	أَفْعَلَةٌ	أَبْيَضٌ أَعْرَجٌ	أَبْيَضَةٌ أَعْرَجَةٌ	оқ, оёқсиз.
10	فَعْلَانٌ	فَعْلَانِي	ظَمَانٌ عَطْشَانٌ	ظَمْتِي عَطْشِي	чанқоқ, ташна.

Кадвалдан кўриниб турибдики, **فَعُولٌ** вазнидаги сифат муза^аккар ва муаннас жинсда ўзгармайди.

Бу вазнлар ичида энг кўп учрайдигани **فَعِيلٌ** ва **فَعِلٌ** вазнларидир. Қолганлари нисбатан камроқ учрайди.

Буларнинг ичида **أَفْعَلٌ** (мн. **فَعَلَاءٌ**) вазни танвин қўш имчасини қабул қилмайди. Бу вазндаги сифатлар асосан рангни ва жисмоний хусусиятни ифодаловчи сифатлардир. Масалан:

أَخْضَرٌ – **خَضْرَاءٌ** – зангор,

أَحْمَرٌ – **حَمْرَاءٌ** – қизил,

أَهْدَبٌ – **هَدَبَاءٌ** – узун киприкли,

أَشْهَلٌ – **شَهْلَاءٌ** – кўккўз.

Бу сифатларнинг кўплиги синиқ кўплик вазнидадир.

§ 27. АНИҚЛОВЧИ

Араб тилида аниқловчилар ўзининг морфологик хусусиятларига кўра икки турга бўлинади:

1. Мослашган аниқловчи.
2. Мослашмаган аниқловчи.

Аниқловчилар аниқлаб келаётган от аниқланмиш дейилади.

§ 28. МОСЛАШГАН АНИҚЛОВЧИ

Мослашган аниқловчи одатда предметнинг белгисини билдирувчи сифатловчи аниқловчидир. Мослашган аниқловчи кўпинча аслий ёки нисбий сифатлардан, тартиблардан, аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлардан, кўрсатиш олошларидан ва бошқалардан ифодаланади.

Агар мослашган аниқловчи сифат, тартиб сон, сифатдош билан ифодаланган бўлса, аниқланмишдан кейин келади ва у билан тўрт жиҳатда мослашади:

1. Жинсда, яъни аниқланмиш қайси жинсда бўлса, аниқловчи ҳам ўша жинсда бўлади. Масалан:

بَيْتٌ جَدِيدٌ — янги уй,

مَدِينَةٌ جَمِيلَةٌ — чиройли шаҳар,

بَابٌ قَدِيمٌ — эски эшик,

يَدٌ طَوِيلَةٌ — узун қўл.

2. Сонда, яъни аниқланмиш қайси сонда бўлса, аниқловчи ҳам ўша сонда бўлади. Масалан:

بَيْتَانِ جَدِيدَانِ — иккита янги уй — بَابَانِ قَدِيمَانِ иккита эски эшик,

الطَّلَابُ الْمُجْتَهِدُونَ — тиришқоқ ўқувчи талабалар.

3. Келишиқда, яъни аниқланмиш қайси келишиқда бўлса, аниқловчи ҳам ўша келишиқда бўлади. Масалан, دَرَسٌ سَهْلٌ — осон дарс, مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ — катта шаҳар.

Эслатма. Араб тилидаги келишиқлар масаласига кейинроқ муфассал тўхталинади. Ҳозиргача учраган мисолларнинг барчаси бош келишиқдадир.

4. Ҳолатда, яъни аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлса, аниқловчи ҳам аниқ ҳолатда бўлади ёки аксинча. Масалан:

تَلْمِيذٌ عَاقِلٌ — (номаълум) ақлли ўқувчи,

طِفْلَةٌ صَغِيرَةٌ — (номаълум) кичкина қизча,

التَّلْمِيذُ الْعَاقِلُ — (маълум) ақлли ўқувчи,

الطِّفْلَةُ الصَّغِيرَةُ — (маълум) кичкина қизча.

Табиатан **ال** артиклини қабул қилмаса ҳам аниқ ҳисобланадиган сўзлар аниқланмиш бўлиб келганида, аниқловчи албатта **ال** артикли ёрдамида аниқ ҳолатда туриши шарт. Масалан:

مِصْرُ الْقَدِيمَةِ – Қадимги Миср, مَكَّةُ الْكَرِيمَةِ – табаррук
Макка, سَمَرْقَنْدُ الْجَمِيلَةِ – гўзал Самарқанд.

Кўрсатиш олмошларидан ифодаланган аниқловчилар аниқланмишдан олдинда туради ва у ҳам тўрт жиҳатдан аниқланмиш билан мослашади. Бундай аниқланмиш ҳар доим аниқ ҳолатда келади, чунки кўрсатиш олмошлари табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

هَذَا الشَّارِعُ – бу кўча..., هَذَا الْكِتَابَانِ – бу икки китоб...,
أُولَئِكَ الْمُعَلِّمُونَ – ўша машина..., تِلْكَ الْسيَّارَةُ – ўша ўқитувчилар....

Аниқланмиш билан аниқловчининг ҳолатда мослашишига алоҳида эътибор бериш керак. Агар аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлиб, аниқловчи ноаниқ ҳолатда бўлса, булар аниқловчи – аниқланмиш муносабатидан чиқиб, от кесимли гапга айланиб қолади. Масалан:

الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ – қизил атиргул,

الْوَرْدَةُ حَمْرَاءُ – атиргул қизилдир,

مِصْرُ الْجَدِيدَةِ – янги Миср, مِصْرُ جَدِيدَةٍ – Миср янгидир.

Шунингдек, аниқловчи кўрсатиш олмошидан иборат бўлганида, аниқланмиш аниқ ҳолатда келиши шарт. акс ҳолда кўрсатиш олмоши гапнинг эгаси, от гапнинг кесимига айланади. Масалан:

هَذَا التَّلْمِيذُ نَشِيطٌ – Бу ўқувчи бола ғайратлидир.

هَذَا تَلْمِيذٌ – Бу ўқувчидир.

أُولَئِكَ الْأَطْفَالُ أَذْكِيَاءُ – Ўша болалар зийракдирлар.

أُولَئِكَ الْأَطْفَالُ – Ўшалар болалардир.

أُولَئِكَ الْأَطْفَالُ أَذْكِيَاءُ – Ўшалар зийрак болалардир.

Аниқловчи билан аниқланмиш ўртасидаги мослашувнинг яна бир хусусияти шуки, булар ўртасидаги сонда мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Агар аниқланмиш от кўпликда бўлса ва у одамни (шахсни) билдирса, аниқловчи ҳам албатта кўпликда келади. Масалан:

فَلَا حُونَ عَقْلًا - ақлли деҳқон → فَلَاحٌ عَاقِلٌ - ақлли деҳқонлар,

مُدْرَسَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ - тиришқоқ муаллима → مَدْرَسَةٌ مُجْتَهِدَةٌ - тиришқоқ муаллималар.

2. Агар аниқланмиш от кўпликда келса ва у одамни (шахсни) билдирмайдиган сўз бўлса, аниқланмишнинг музаккар ёки муаннаслигидан қатъи назар аниқловчи бирлик сонда муаннаса келади. Масалан:

بُيُوتٌ جَدِيدَةٌ - янги уй → بَيْتٌ جَدِيدٌ - янги уйлар,

غُرَفٌ كَبِيرَةٌ - катта хона → غُرْفَةٌ كَبِيرَةٌ - катта хоналар.

3. Аниқловчи кўрсатиш олмоши билан ифодаланганида ҳам бу қоида ўз кучини сақлайди. Масалан:

أُولَئِكَ الْفَلَاحُونَ - ўша деҳқонлар → هَذَا الْفَلاحُ - бу деҳқон...

هَؤُلَاءِ الطَّبِيبَاتُ - бу врач аёллар → هَذِهِ الطَّبِيبَةُ - бу врач аёллар,

هَذِهِ الْأَبْوَابُ - бу эшиклар → هَذَا الْبَابُ - бу эшик...

هَذِهِ الْمَدِينَةُ - бу шаҳарлар... → هَذِهِ الْمَدِينَةُ - бу шаҳар...

4. Мазкур мослашув қойдаси от кесимли гапдаги эга билан кесим ўртасида бўладиган мослашувга ҳам тааллуқлидир. Масалан:

الْبَيْتُ كَبِيرٌ - Уй каттадир → الْبُيُوتُ كَبِيرَةٌ - уйлар каттадир.

تِلْكَ أَقْلَامٌ - у қаламлардир → ذَلِكَ قَلَمٌ - У қаламдир.

§ 29. НИСБИЙ СИФАТ

Нисбий сифат предметнинг белгисини бошқа предметга ёки тушунчага нисбатан билдиради. У кўпинча белгиси аниқланиб келаётган аниқланмишнинг ишланган материаллини, келиб чиққан жойини, бирор предметга мансублигини ва шунга ўхшаш бошқа белгиларини билдиради.

Нисбий сифат ҳам аслий сифат каби музаккар ва муаннас шаклларга эга.

Нисбий сифатнинг музаккари асосан отдан охиридаги -ун қўшимчасини олиб ташлаб, ўрнига **ى** -иййун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Муаннас нисбий сифат эса, кўпчилик сифат қатори музаккар охирига -атун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

عَشْبٌ - ёғоч → мз. **عَشْبِي**, мн. **عَشْبِيَّة** - ёғочдан ишланган **الْبَيْتُ الْعَشْبِي** - ёғочдан ишланган уй, **مِلْعَقَةٌ عَشْبِيَّةٌ** - ёғоч қошиқ.

ذَهَبٌ - олтин → мз. **ذَهَبِي**, мн. **ذَهَبِيَّة** - олтиндан ясалган, **إِبْرِيْقٌ ذَهَبِي** - олтин кўза, **سَاعَةٌ ذَهَبِيَّة** - олтин соат.

1 ёки **ى** ҳарфи билан тугаган отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида **ى** - қўшимчасидан олдин 1 ёки **ى** ҳарфлари **و** га айланади. Маслан:

دُنْيَا - дунё → **دُنْيَوِي**, **دُنْيَوِيَّة** - дунёвий,

آسِيَا - Осиё → **آسِيَوِيَّة** - осиели, осиеча,

فَرَنْسَا - Франция - **فَرَنْسِي**, **فَرَنْسِيَّة** - француз, французча.

Бу сўзлардан баъзан нисбий сифат бошқачароқ шаклда ҳам ҳосил бўлади:

دُنْيَاوِيَّةٌ , دُنْيَاوِيٌّ → دُنْيَا .

أَسِيَاوِيَّةٌ , أَسِيَاوِيٌّ → أَسِيَا .

Айрим сўзлардан эса, олдинги | (алиф) тушиб қолиб,

يُ - қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Масалан:

فَرَنْسِيَّةٌ , فَرَنْسِيٌّ → فَرَنْسَا .

أُورُوبِيَّةٌ , أُورُوبِيٌّ → أُورُوبَا - Европа

Та марбута билан тугаган сўзлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, мазкур ҳарф тушиб қолади. Масалан:

خُرَافِيَّةٌ - хурофий, خُرَافِيٌّ → خُرَافَةٌ - хурофот

جُمْهُورِيَّةٌ , جُمْهُورِيٌّ → جُمْهُورِيَّةٌ - жумҳуриятта тегишли. جُمْهُورِيَّةٌ - жумҳурият

Айрим отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, сўзнинг вази ҳам бироз ўзгаради. Масалан:

مَدِينِيَّةٌ , مَدِينِيٌّ → مَدِينَةٌ - шаҳарли, мадинали, шаҳар - مَدِينَةٌ

فَرَضِيَّةٌ , فَرَضِيٌّ → فَرِيضَةٌ - фарзга тегишли. фарз - فَرِيضَةٌ

Икки ўзак ундощдан иборат айрим отлардан нисбий сифат ҳосил қилинганида, و ҳарфи орттирилади. Масалан:

شَفَوِيَّةٌ , شَفَوِيٌّ → شَفَقَةٌ - оғзаки, شَفَوِيَّةٌ

سَنَوِيَّةٌ , سَنَوِيٌّ → سَنَةٌ - йиллик, سَنَوِيَّةٌ

يَدَوِيَّةٌ , يَدَوِيٌّ → يَدٌ - қўлда ишланган. يَدَوِيَّةٌ

Баъзи сўзлардан икки хил нисбий сифат ҳосил бўлади. Масалан:

رُوحِيَّةٌ , رُوحِيٌّ → رُوحٌ - руҳий, спиртли, رُوحِيَّةٌ

رُوحَانِيَّةٌ , رُوحَانِيٌّ → رُوحٌ - руҳоний. رُوحَانِيَّةٌ

Айрим синиқ кўпликдаги отлардан ҳам нисбий сифат ҳосил бўлиши мумкин. Масалан:

دَوْلَةٌ – кўпл. دَوْلٌ → دَوْلِيٌّ , دَوْلِيَّةٌ – давлатлараро

صَحْفِيَّةٌ – кўпл. صُحُفٌ → صُحُفِيٌّ , صُحُفِيَّةٌ –

журналист.

Нисбий сифатлар гапда кўпинча мослашган аниқловчи бўлиб келади. Масалан:

لُغَةٌ عَرَبِيَّةٌ – араб тили, بَلَدٌ إِسْلَامِيٌّ – муслмон ўлка,

لِسَانٌ فَارِسِيٌّ – форс тили, أَمْرٌ دُنْيَوِيٌّ – дунёвий иш.

Географик номлардан ҳосил бўлган нисбий сифат ўша ерли ёки ўша ерда туғилган, яшаган кишини ифодалайдиган от вазифасида келиши мумкин. Масалан:

مِصْرِيٌّ – мисрлик киши, مِصْرِيَّةٌ – мисрлик аёл,

إِفْرِيْقِيٌّ – африкалик, إِفْرِيْقِيَّةٌ – африкалик аёл.

§ 30. КЕЛИШИКЛАР

Араб тилида исм гуруҳига кирувчи сўзларда уч келишик мавжуд: бош келишик, қаратқич келишиги ва тушум келишиги. Келишиклар ўзига хос қўшимчаларга эга ва бу қўшимчалар отнинг гапдаги бажараётган вазифаси билан узвий боғлиқ:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	ـ	-ун
2	Қаратқич келишиги	ـ	-ин
3	Тушум келишиги мз.	ـ	-ан
	Тушум келишиги мн.	ـ	-ан

Бу турланиш уч келишикли турланиш дейилади ва шу йўсинда турланувчи сўзлар уч келишикли сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابٌ	مَجَلَّةٌ	الْكِتَابُ	الْمَجَلَّةُ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابٍ	مَجَلَّةٍ	الْكِتَابِ	الْمَجَلَّةِ
3	Тушум келишиги	كِتَابًا	مَجَلَّةً	الْكِتَابَ	الْمَجَلَّةَ

Араб тилида от ва сифатларнинг асосий қисми уч келишликли сўзлар ҳисобланади ва улар юқоридаги жадвал асосида турланади. Булар ноаниқ ҳолатда келганида танвин қўшимчаси билан тугайдиган бирлик ва синиқ кўпликдаги сўзлардир. مَدِينَةٌ , مَعَهْدٌ , كَلْبَةٌ , دَقْتَرٌ , (бирлиги قَلْبٌ) (бирлиги قَلَمٌ) (бирлиги أَجْنَحَةٌ) (бирлиги جَنَاحٌ) каби сўзлар шулар жумласидандир.

§ 31. ИККИЛИК ВА ТЎҒРИ КЎПЛИК ШАКЛИДАГИ СЎЗЛАРНИНГ КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНИШИ

Иккилик сондаги сўзлар келишиқда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابَانِ	مَجَلَّتَانِ	الْكِتَابَانِ	الْمَجَلَّتَانِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ
3	Тушум келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ

Жадвалдан кўриниб турганидек, иккилик сондаги сўзнинг қаратқич ва тушум келишиқлари бир хил қўшимчага эга.

Шунингдек, аниқ ҳолда ҳам, ноаниқ ҳолда ҳам бир хил келишиқ қўшимчаларини оладилар.

Шу билан бирга музаккар ва муаннас сўзлар ҳам келишикларда бир хил қўшимчага эга бўлади.

Музаккар тўғри кўпликадаги сўзлар келишикларда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَا حُونَ	الْفَلَا حُونَ
2	Қаратқич келишиги	فَلَا حِيْنَ	الْفَلَا حِيْنَ
3	Тушум келишиги	فَلَا حِيْن	الْفَلَا حِيْن

Муаннас тўғри кўпликадаги сўзларнинг келишикда турланиши қуйидагичадир:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَا حَاتُ	الْفَلَا حَاتُ
2	Қаратқич келишиги	فَلَا حَاتِ	الْفَلَا حَاتِ
3	Тушум келишиги	فَلَا حَاتِي	الْفَلَا حَاتِي

Жадваллардан кўришиб турганидек, музаккар ва муаннас тўғри кўпликадаги сўзларда қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимча оладилар ҳамда аниқ ва ноаниқ ҳолатларда келишик қўшимчалари ўзгармайди.

Илгари айтиб ўтганимиздек, кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди. Лекин уларнинг иккилик сондаги вариантлари қаратқич ва тушум келишигида бошқача шаклда бўлади:

№	Келишиклар	Яқиндаги предмет		Узоқдаги предмет	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	هَذَا نَ	هَآتَان	ذَآئِكَ	تَآئِكَ
2	Қаратқич келишиги	هَذِيْن	هَاتِيْن	ذِيْنِكَ	تِيْنِكَ
3	Тушум келишиги	هَذِيْن	هَاتِيْن	ذِيْنِكَ	تِيْنِكَ

Гапнинг эгаси, от кесимли гапнинг эгаси ва кесими ҳамда уларнинг мослашган аниқловчилари кўпинча бош келишикда келади.

Бирор предлог билан келган ёки мослашмаган аниқловчи бўлиб келган от ўзининг мослашган аниқловчилари билан бирга қаратқич келишигида, воситасиз тўлдирувчи бўлиб келган отлар эса тушум келишигида келади (Бу масалага кейинроқ муфассал тўхталинади).

§ 32. ИККИ КЕЛИШИКЛИ ОТЛАР

Араб тилида қаратқич ва тушум келишиги бир хил қўшимчага эга бўлган қатор сўзлар мавжуд. Булар икки келишикли сўзлар дейилади. Икки келишикли сўзларга асосан қуйидагилар мансубдир:

1. **ال** артиклини олмайдиган, лекин аниқ ҳолатда деб ҳисобланувчи танвин қўшимчасини олмайдиган сўзлар. Масалан:

مِصْرٌ – Миср, إِسْمَاعِيلُ – Исмоил,

فَاتِمَةٌ – Фотима, يُوسُفُ – Юсуф.

2. **ال** артиклини олиши мумкин бўлган, танвин билан тугамайдиган birlik сондаги отлар ёки сифатлар ноаниқ ҳолатда келганида:

صَحْرَاءُ – саҳро, جَوْعَانٌ – очиққан,

أَبْيَضٌ – оқ(мз), أَكْبَرُ – энг катта.

3. Ноаниқ ҳолатда ҳам танвин қўшимчаси билан тугамайдиган ва ноаниқ ҳолатда келган синиқ кўпликдаги от ва сифатлар. Масалан:

جَرَائِدُ (бирл. جَرِيدَةٌ) – газеталар,

قَوَاعِدُ (бирл. قَاعِدَةٌ) – қоидалар,

أَمْرَاءُ (бирл. أَمِيرٌ) – амирлар.

Бу сўзлар қуйидаги тарзда турланади:

№	Келишиклар	Мисоллар	Мисоллар
1	Бош келишик	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضٌ
2	Қаратқич келишиги	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضَ
3	Тушум келишиги	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضَ

Шуни унутмаслик керакки, ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчаси олмайдиган, лекин ال артиклини олиши мумкин бўлган сўзлар (2- ва 3-пунктлар) ال артикли билан келганида уч келишикли сўзларга айланиб кетади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	جَرَأْتُ، أَكْبَرُ	الْجَرَأْتُ، الْأَكْبَرُ
2	Қаратқич келишиги	جَرَأْتُ، أَكْبَرُ	الْجَرَأْتُ، الْأَكْبَرُ
3	Тушум келишиги	جَرَأْتُ، أَكْبَرُ	الْجَرَأْتُ، الْأَكْبَرُ

Икки келишикли сўзлар мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши бўлиб келганида ҳам (изофанинг музоф қисми бўлганида ҳам) уч келишикли сўзга айланиб кетади. Бу ҳақда кейинроқ тўхталинади.

§ 33. КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНМАЙДИГАН ОТЛАР

Охири «-ан» ёки «-ā» билан тугайдиган сўзлар шу қўшимча алиф билан ёзилса ҳам, алиф мақсура билан ёзилса ҳам, ҳар уч келишиқда бир хил қўшимча қабул қилади. Булар келишиқда турланмайдиған сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
2	Қаратқич келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
3	Тушум келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا

Алиф мақсура билан тугайдиган сифатлар, масалан: *مَرْضَى* (мз. *جَوْعَانُ*), синиқ кўпликдаги отлар: масалан *مَرْضَى* (бирл. *مَرِيضٌ*), *مَوْتَى* (бирл. *مَيِّتٌ*) ҳам келишикда турланмайдиган сўзлар тоифасига киради.

§ 34. ПРЕДЛОГЛАР

Ёрдამчи сўз туркумининг каттагина қисмини предлоглар деб аталувчи сўзлар ташкил этади. Араб тилида келишиклар сони жуда оз бўлганлиги сабабли, предмет, воқеа-ҳодисанинг вақтга, ўринга муносабати, чегараланиш ва бошқа турли муносабатлар асосан предлоглар ёрдамида ифодаланади.

Предлоглар учун умумий хусусият шуки, қайси сўзга боғланиб келган бўлса, ўша сўздан олдин келади ва ўша сўзни қаратқич келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

мактабда, — *فِي الْمَدْرَسَةِ* — *فِي مَدْرَسَةٍ* — да ...
 факультетга, — *إِلَى الْكَلْبَةِ* — *إِلَى كَلْبَةٍ* — га ...
 иккита эркакдан, — *مِنَ الرَّجُلَيْنِ* — *مِنَ رَجُلَيْنِ* — дан ...

Предлоглар тузилишига кўра уч гуруҳга бўлинади:

I. Асл предлоглар. Мустақил сўз шаклини йўқотган ва фақат предлог сифатидагина ишлатиладиган сўзлар асл предлоглардир. Асл предлогларга қуйидагилар киради:

1. فِي - ...да, ичида (бу ва бундан кейинги предлогларнинг асосий маъносигина берилди). فِي الْمَعْهَدِ - институтда.

2. إِلَى - ...га, ...гача. إِلَى الْمَسَاءِ - оқшомгача.

3. مِنْ - ...дан. مِنَ الصُّبْحِ - тонгдан.

4. عَلَى - ...да, устида, устига. عَلَى الطَّاوِلَةِ - стол устида.

5. عَنْ - ҳақида. عَنِ الدَّرْسِ - дарс ҳақида.

6. بِ - билан, воситасида. بِالْقَلَمِ - қалам воситасида.

7. لَدَى - ...да, қошида, ҳузурда. لَدَى الْأَسْتَاذِ - домла ҳузурда.

8. مَعَ - билан бирга. مَعَ الصَّدِيقِ - дўст билан бирга.

9. لِ - ...нинг, ...да бор. لِلطَّالِبِ - студентда бор.

10. كَ - ...дек, каби. كَالشَّمْسِ - қуёш каби.

11. حَتَّى - ...гача. حَتَّى الصُّبْحِ - тонггача.

12. مِنْذُ - ...дан буён. مِنْذُ سَنَتَيْنِ - икки йилдан буён.

II. От-предлоглар. Бу гуруҳга ўзининг отлич хусусиятини йўқотмаган, от сифатида ишлатилиши мумкин бўлган, лекин шу билан бирга предлог вазифасида ҳам келиши мумкин бўлган сўзлар киради. Булар предлог вазифасида ишлатилганида кўпинча тушум келишигида келади:

1. دَاخِلَ - ичида, ичига. دَاخِلَ الْمَدْرَسَةِ - мактаб ичида.

2. خَارِجَ - ташқарида, ташқарига. خَارِجَ الْبَيْتِ - уй ташқарисида.

3. عَيْرٌ — орқали. عَيْرَ الْهَوَاءِ — ҳаво орқали.
4. خَلَالَ — давомида. خَلَالَ الْعُطْلَةِ — каникул давомида.
5. بَيْنَ — орасида. بَيْنَ التَّلْمِيزَيْنِ — икки ўқувчи орасида.
6. قُرْبَ — яқинида. قُرْبَ النَّافِذَةِ — дераза яқинида.
7. أَمَامَ — олдида. أَمَامَ الْوَالِدَيْنِ — ота-она олдида.
8. إِزَاءَ — қаршисида. إِزَاءَ النَّافُورَةِ — фонтан қаршисида.
9. وِرَاءَ — орқасида, орқасига. وِرَاءَ الْجِدَارِ — девор орқасида.
10. فَوْقَ — устида, устига. فَوْقَ الْمَاءِ — сув устида.
11. تَحْتَ — остида, остига. تَحْتَ الشَّجَرَةِ — дарахт остида.
12. خَلْفَ — орқасида, орқасига. خَلْفَ فَاطِمَةَ — Фотиманинг орқасида.
13. عِنْدَ — ...да, ҳузурида. عِنْدَ الْمُدِيرِ — бошлиқ ҳузурида.
14. حَوْلَ — атрофида, ҳақида. حَوْلَ الْمَسْئَلَةِ — масала ҳақида.
15. حَوْلَى — қарийб, тахминан. حَوْلَى مِترٍ — тахминан бир метр.

Бу сўзлар баъзан мустақил сўз сифатида бошқа предлогларни қабул қилиши мумкин:

إِلَى الْأَمَامِ — олдинга, олға.

III. Мураккаб предлоглар. Булар икки-уч сўздан иборат бўлиб, юқоридаги предлогларга нисбатан мураккаброқ муносабатларни ифодалайди:

1. لِأَجْلِ - ...ни деб, йўлида.
2. فِي سَبِيلِ - ...ни деб, йўлида.
3. خِلَافًا لِ - ...га қарамай.
4. خَوْفًا مِنْ - ...дан қўрқиб.
5. فَضْلًا عَنْ - ...дан ташқари.
6. عَلَى مَقَرَّةٍ مِنْ - ёнида, яқинида.
7. بِالْقُرْبِ مِنْ - ёнида, яқинида.
8. بِجَانِبِ - ёнида, яқинида.
10. بِالرَّغْمِ مِنْ - ...га қарамасдан.
11. بِصَرْفِ النَّظَرِ عَنْ - ...дан ташқари.
12. بِالنَّظَرِ إِلَى - сабабли.
13. نَظْرًا إِلَى - сабабли.
14. عَوَضًا عَنْ - ...нинг бадалига.
15. عَوَضًا لِ - ...нинг бадалига.
16. نَتِيجَةً لِ - натижасида.
17. بِوَسِطَةِ - воситасида.

Юқоридагилардан **ب**, **ل**, **ك** предлоглари ва шу предлоглар билан тугаган мураккаб предлоглар ўзидан кейинги сўзга қўшиб ёзилади. Масалан:

بِالرِّشَّةِ - перо билан, كَالسَّيْفِ - қиличдек.

ل предлоги **ال** артикли билан келган сўзларга қўшилганида, артиклдаги васлани ҳамза (آ) ёзувида тушиб қолади. Масалан:

لِ الْحُكْمِ + ل = لِلْحُكْمِ – ҳукм учун.

Қолган предлогларнинг барчаси ўзидан кейинги сўздан ажратиб ёзилади.

Предлоглар асосан исм гуруҳидаги сўзларнинг олдида келади ва улар билан муносабатга киришади, лекин улар айрим феълларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин. У ёки бу феъл ўзидан кейин турган предлог билан боғлиқ ҳолда турли маъноларни билдириши мумкин.

§ 35. МОСЛАШМАГАН АНИҚЛОВЧИ (ИЗОФА)

Араб тилида мослашган аниқловчи кўпинча ўзбек тилидаги сифатловчи аниқловчиларга ўхшаб кетса, ўзбек тилидаги қаратқичли аниқловчиларга («шаҳарнинг дарвозаси», «факультет студенти» каби) кўпроқ мос келадиган ибора мослашмаган аниқловчидир. Мослашмаган аниқловчи билан аниқланмишдан ташкил топган бирикма араб тилида **إِضَافَةٌ** – 'идафатун - изофа дейилиб, уни ташкил этувчи аниқланмиш **مُضَافٌ** – мудафун- музоф, мослашмаган аниқловчи эса **مُضَافٌ إِلَيْهِ** – мудафун 'илайҳи – музоф илайҳи деб юритилади. Бундан кейин ушбу қўлланмада ҳам шу терминлар қўлланилади.

Изофада музоф илайҳи мослашган аниқловчи каби аниқланмишдан кейин келади, лекин улар ўртасида тўрт жиҳат бўйича мослашиш мавжуд эмас. Аксинча, изофада музоф билан музоф илайҳининг ўзаро муносабатга киришувининг бошқача характери мавжуд яъни музоф **ال** артиклисиз ва танвин қўшимчасисиз келади, музоф илайҳи эса ҳар доим қаратқич келишигида келади. Масалан:

كِتَابُ طَالِبٍ – (номаълум) студентнинг китоби,

بَابُ بَيْتٍ – (номаълум) уйнинг эшиги.

Музоф **ال** артиклини қабул қилмайди. Унинг аниқ-ноаниқлиги музоф илайҳининг ҳолатига боғлиқ. Агар музоф илайҳи аниқ ҳолатда бўлса, музоф ҳам аниқ ҳолатда ҳисобланади. Масалан:

كِتَابُ الطَّالِبِ – (маълум) студентнинг (маълум) китоби,

بَابُ الْبَيْتِ – (маълум) уйнинг (маълум) эшиги.

Гапдаги вазифасига қараб, изофа ҳар уч келишикда келиши мумкин. Бунда фақат изофанинг музоф қисми келишикда турланади, музоф илайҳининг келишиги ўзгармайди. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
3	Тушум келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ

Араб тилида қуйидаги бешта сўз бирлик сонда келиб, изофанинг музофи вазифасини бажарганида, унинг келишиги ҳаракатлар билан эмас, ҳарфлар ёрдамида шаклланади:

أَبٌ – ота, حَمٌّ – қайната, أَيْحٌ – ини,

هَنْ – нарса, ذُو – соҳиб(и), эга(си).

№	Келишиклар	Аниқ ҳолатда	Ноаниқ ҳолатда
1	Бош келишик	أَبُو الطَّالِبِ	أَبُو طَالِبٍ
2	Қаратқич келишиги	أَبِي الطَّالِبِ	أَبِي طَالِبٍ
3	Тушум келишиги	أَبَا الطَّالِبِ	أَبَا طَالِبٍ

Эслатма. Бу сўзлар иккилик ёки кўплик сонда бўлганида, улар умумий қоида асосида турланади.

Агар музоф иккиликдаги ёки музаккар тўғри кўпликдаги оддан иборат бўлса, сўз охиридаги ن ёки ن كўшимчалари тушиб қолади.

№	Келишиклар	Иккилик мз	Иккилик мн	Тўғри кўплик мз
1	Бош келишик	كِتَابَا الطَّالِبِ	مَجَلَّتَا الطَّالِبِ	فَلَاحُوا الْقَرْيَةَ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ
3	Тушум келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ

Агар музоф муаннас тўғри кўплик ёки синиқ кўпликдаги оддан иборат бўлса, келишикларда умумий қоида бўйича турланади:

طَالِبَاتُ الْكَلْبِيَّةِ – факультет студент қизлари,

أَقْلَامُ التَّلْمِيذِ – ўқувчининг ручкалари.

Баъзан изофа уч ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиши мумкин. Бунда ўртадаги сўзлар ўзидан олдинги сўзга нисбатан музоф илайҳи, ўзидан кейинги сўз учун эса музоф вазифасини бажаради ва шунинг учун ўзида ҳам музофлик, ҳам музоф илайҳилик хусусиятларини мужассамлаштирган бўлади яъни ال артиклини қабул қилмаган ва қаратқич келишигида бўлади. Масалан:

كِتَابُ مُدْرَسِ الْمَدْرَسَةِ

– мактаб ўқитувчиси китоби,

بَيْتُ أَسْتَاذِ مَعْهَدِ الطَّبِّ

– тиббиёт институти профессорининг уйи.

Бундай иборалар изофа занжири деб юритилади.

Гоҳо изофада музофнинг ёки музоф илайҳининг ўзи-га яраша мослашган аниқловчиси ҳам бор бўлиши мумкин. Агар музофнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у музоф илайҳидан кейин келади:

لِبَاسُ الْفَلَّاحِ الْجَدِيدُ — деҳқонинг янги кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ الْوَاسِعَةُ — студентнинг кенг хонаси.

Музофнинг мослашган аниқловчиси ўзидан олдин келадиган аниқловчи бўлганида ҳам у музоф илайҳидан кейин келади. Масалан:

لِبَاسُ الْفَلَّاحِ هَذَا — деҳқоннинг бу кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ تِلْكَ — студентнинг ўша хонаси.

Агар мослашган аниқловчи музоф илайҳига тегишли бўлса, у умумий қоида бўйича ифодаланади.

Масалан:

لِبَاسُ هَذَا الْفَلَّاحِ — Бу деҳқоннинг кийими...

غُرْقَةُ ذَلِكَ الطَّالِبِ — Ўша студентнинг хонаси...

Агар изофада ҳам музоф, ҳам музоф илайҳи мослашган аниқловчига эга бўлса, аввал изофа, сўнг музоф илайҳининг, ундан сўнг музофнинг мослашган аниқловчилари келади. Масалан:

دَفْتَرُ الطَّالِبِ الْمُجْتَهِدِ الْجَدِيدِ

— Тиришқоқ студентнинг янги дафтари,

مِحْفَظَةُ التَّلْمِيذَاتِ الْعَاقِلَاتِ هَذِهِ

— Ақлли ўқувчи қизларнинг бу портфели.

Изофа билан келган мослашган аниқловчилар, хусусан музоф билан музоф илайҳининг роди бир хил бўлса ёки изофа занжири бўлганида кўп чалкашликларга сабаб бўлади. Шунинг учун бундай изофа бирикмаси **بِ، فِي، ل** каби предлоглар ёрдамида изофа бўлмаган бирикмаларга айлантириб юборилади. Масалан:

رياسةً مَجْلِسِ الْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ الْأَعْلَى

янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа эмас — رِئَاسَةُ الْمَجْلِسِ الْأَعْلَى لِلْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа — كِتَابُ الدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ الْمُقَدَّسِ — Ислам динининг муқаддас китоби

Изофа эмас — الْكِتَابُ الْمُقَدَّسُ لِلدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ — Ислам динининг муқаддас китоби.

§ 36. ИЗОФАНИНГ ВАЗИФАСИ

Юқорида кўрганмиздек, изофа бир предметнинг иккинчи предметга (шахсга) тегишли ёки мансуб эканлигини билдиради ва у ўзбек тилида қаратқич келишиги билдирган маънога мосдир. Масалан:

غُرْفَةُ الطَّالِبِ — талабанинг хонаси,

بَابُ الْمَعْهَدِ — институт эшиги,

حَدِيقَةُ الْمَدِينَةِ — шаҳар парки.

Бундан ташқари изофа яна қуйидаги грамматик маъноларни ифодалаши мумкин:

1. Предметнинг ишланган материални билдиради. Бунда предмет музоф, предмет ишланган материал музоф илайҳи ўрнида келади:

بَيْتُ خَشَبٍ — ёғоч уй,

سَاعَةٌ ذَهَبٍ — олтин соат,

رِيشَةٌ فُولاذٍ — пўлат перо.

2. «Нил дарёси», «Ўзбекистон жумҳурияти» каби изоҳловчи — изоҳланмиш муносабатини ифодалайди. Бунда изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи ўрнида келади. Масалан:

نَهْرٌ دَجَلَةٌ — Дажла дарёси,

مَدِينَةُ طَرَابَلُسَ — Триполи шаҳри,

صَحِيفَةُ الْأَهْرَامِ — «Ал-аҳром» газетаси,

مَجَلَّةُ الْمُصَوِّرِ — «Ал-мусаввар» журнали.

3. Бутуннинг қисмини ифодалайди. Бунда **جَمِيعٌ** — барча, **عِدَّةٌ** — бир неча, **شَتَّى** — барча, **بَعْضٌ** — айрим, **كُلٌّ** — ҳамма, ҳар бир каби сўзлар музоф, бутунни ифодаловчи сўз эса кўпликда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан:

بَعْضُ الْكُتُبِ — баъзи китоблар,

شَتَّى الْمِيَادِينِ — барча соҳалар,

عِدَّةٌ أَنْسَامٍ — — бир неча қисмлар,

كُلُّ الطَّلَابِ — барча студентлар.

Эслатма. Агар музоф илайҳи кўпликда ва аниқ ҳолатда бўлса, **كُلٌّ** сўзи «барча», «ҳамма», музоф илайҳи бирликда ва ноаниқ ҳолатда бўлса, «ҳар бир» сўзи маъносини билдиради. Масалан:

كُلُّ النَّاسِ — барча одамлар,

كُلُّ إِنْسَانٍ — ҳар бир инсон

4. Агар музоф ўтимли феълдан шакланган сифатдош ёки ҳаракат номидан иборат бўлса, музоф илайҳи шу сифатдош ёки ҳаракат номининг воситасиз тўлдирувчисини билдиради. Масалан:

شَرِبَ الْمَاءَ — сув(ни) ичиш,

تَطْوِيرُ الْعِلَاقَةِ — алоқани ривожлантириш,

مُفَسِّرُ الْقُرْآنِ — Қуръонни тафсир қилувчи.

5. Баъзан музоф илайҳи иш-ҳаракатнинг ёки отнинг пайтини билдириши мумкин, Масалан:

عُطْلَةُ الشِّتَاءِ — қишки каникул,

رِحْلَةُ الشِّتَاءِ وَ الصَّيْفِ — қишки ва ёзги саёҳат,

إِذَاعَةُ الْمَسَاءِ — оқшомги эшиттириш.

6. Гоҳо музоф ўрнида сифат ёки сифат вазифасидаги бошқа сўз келиши мумкин. Бундай изофадаги музоф илайҳи ўша сифат билдирган белгининг доирасини чегаралаб келади. Масалан:

طَوِيلُ الْقَامَةِ — қомати узун (узун қоматли),

حَسَنُ الرَّجُلِ — юзи чиройли (гўзал юзли),

حَسَنُ الْخُلُقِ — хулқи чиройли (чиройли хулқли).

Бу мисоллардан кўриниб туриптики, юқоридаги изофаларнинг ўзи бутунлигича қандай, қанақа, саволларига жавоб бўлади ва бошқа бирор отнинг аниқловчиси бўлиб келади. Шунинг учун бу изофанинг музофи ўзидан олдин аниқланмиш бўлиб келган от билан жинсда, сонда, келишикда мослашади.

Изофадан олдинги от музаккар бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَانِ طَوِيلَا الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	رَجُلٍ طَوِيلِ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالٍ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	رَجُلًا طَوِيلَ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلِي الْقَامَةِ	رِجَالًا طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ

Изофадан олдинги от муаннас бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَانِ طَوِيلَتَا الْقَامَةِ	شَابَاتُ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيْ الْقَامَةِ	شَابَاتِ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيْ الْقَامَةِ	شَابَاتِ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ

Бу маънодаги изофанинг бошқаларидан фарқи шуки, ўзидан олдинги от аниқ ҳолатда бўлса, изофанинг музофи ال артиклини ҳам қабул қилиши керак. Масалан:

الرَّجُلُ الطَّوِيلُ الْقَامَةِ → رَجُلٌ طَوِيلٌ الْقَامَةِ
 الشَّابَّةُ الطَّوِيلَةُ الْقَامَةِ → شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ

§ 37. ҚЎШИЛИБ ЁЗИЛУВЧИ – БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Кишилик олмошларининг иккинчи тури бирикма олмошлар дейилади ва улар у ёки бу сўздан кейин шу сўзга қўшиб ёзилади. Бирикма олмошлар қайси сўзга қўшилиб келганига боғлиқ ҳолда ўзбек тилидаги бош келишикдан бошқа бешта келишикдаги кишилик олмошларидан бирини билдиради (масалан, менда, сендан, унинг, уларга, бизни ва ҳ.о.).

Бирикма олмошлар отга, предлогларга, феълга ва юкламаларга қўшилиб келиши мумкин.

Бирикма олмошлар қуйидаги шаклга эга:

Шахс	Жинс	Бирлик		Иккилик		Кўплик	
		аж.олм.	қўш.олм.	аж.олм.	қўш.олм.	аж.олм.	қўш.олм.
III	мз	هُوَ	هُ	هُمَا	هُمَا	هُم	هُم
	мн	هِيَ	هَا	هُمَا	هُمَا	هُنَّ	هُنَّ
II	мз	أَنْتَ	كَ	كُمَا	كُمَا	أَنْتُمْ	كُمْ
	мн	أَنْتِ	كِ	أَنْتُمَا	كُمَا	أَنْتُنَّ	كُنَّ
I	мз, мн	أَنَا	بِي			نَحْنُ	نَا

§ 38. ОТГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Отга қўшилувчи олмошлар одатда эгаликни билдиради ва ўзбек тилида эгалик аффикслари бажарган вазифани бажаради (-им, -инг, -и, -си). Бошқача айтганда, қаратқич келишигида келган кишилик олмошлари билан вазифадодир (менинг ...им, сенинг ...инг, унинг ...си (и) ва ҳ.). Масалан:

بَيْتٌ ---> بَيْتُهُ - унинг (мз) уйи ёки уйи.

شَعْبٌ ---> شَعْبِكَ - сенинг (мз) халқинг ёки халқинг.

«Та марбута» ҳарфи билан тугаган отларга бу олмошлар қўшилганида, у «та мамдуда»га ўзгариб кетади. Масалан:

غُرْفَةٌ ---> غُرْفَتُهَا - унинг (мн) хонаси,

كَلْبَةٌ ---> كَلْبَتُنَا - бизнинг факультетимиз.

«Алиф мақсура» ҳарфи билан тугаган отларга олмошлар қўшилганида, у «алиф»га ўзгаради. Масалан:

مُسْتَشْفَى ---> مُسْتَشْفَاكُمْ - сизларнинг (мз) шифохонангиз,

ذِكْرِي ---> ذِكْرَاهَا - унинг (мн) хотираси.

Олмош қўшилиб келган отларни изофа сифатида тасаввур қилиш керак. Бунда от музоф, қўшилиб ёзилган олмош музоф илайҳи вазифасини бажаради. Масалан:

كِتَابُهُ ---> كِتَابُ مُحَمَّدٍ

دَفْتَرُهَا ---> دَفْتَرُ فَاطِمَةَ

Демак от музоф сифатида ҳар уч келишида келиши мумкин. Келишик бирикма олмошдан олдинги қўшимча билан ифодаланади.

Бош к. **بَيْتَكَ** — сенинг (мз) уйинг,

Қар. к. **فِي بَيْتِكَ** — сенинг (мз) уйингда,

Туш. к. **بَيْتَكَ** — сенинг (мз) уйингни.

От қаратқич келишигида келганида ёки « - ай» қўшимчаси билан тугаганида, III шахс бирикма олмошларидаги «у» товуши «и» товушига ўзгаради. Масалан:

هُ —> هِ
هُمَا —> هِي
هُم —> هِي
هُنَّ —> هِي

Масалан:

فِي بَيْتِهِ —> فِي بَيْتِهَا
فِي بَيْتِهِمَا —> فِي بَيْتِهَا
فِي بَيْتِهِمْ —> فِي بَيْتِهَا
فِي بَيْتِهِنَّ —> فِي بَيْتِهَا

I шахс бирлик олмоши қўшилганида, от ҳар уч келишикда бир хил кўринишда бўлади. Масалан:

Бош к. **غُرْفَتِي** — менинг хонам,

Қар. к. **فِي غُرْفَتِي** — менинг хонамда,

Туш. к. **غُرْفَتِي** — менинг хонамни.

Юқорида айтилганидек, олмош қўшилган от изофанинг музофи билан бир хил мавқеда тургани сабабли, отнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у олмошдан кейин умумий қоидага мувофиқ аниқ ҳолатда келади, чунки музоф илайҳи ўрнида келувчи олмошлар табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

унинг (мз) уйи — بَيْتُهُ ،

унинг (мз) янги уйи — بَيْتُهُ الْجَدِيدُ ،

унинг (мз) бу уйи — بَيْتُهُ هَذَا .

От иккилик ёки музаккар тўғри кўпликда бўлса, олмош изофа қоидаси асосида қўшилади. Масалан:

Бош к. غُرْفَتَانِ ---> غُرْفَتَاهُ — унинг (мз) икки хонаси,

Қар. к. فِي غُرْفَتَيْنِ ---> فِي غُرْفَتَيْهِ — унинг (мз) икки хонасида,

Туш. к. رَأَيْتُ غُرْفَتَيْنِ ---> رَأَيْتُ غُرْفَتَيْهِ — унинг (мз) икки хонасини кўрдим.

Бош к. مُعَلِّمَانِ ---> مُعَلِّمَاهَا — унинг (мн) икки домласи

Қар. к. مِنْ مُعَلِّمَيْنِ ---> مِنْ مُعَلِّمَيْهَا — унинг (мн) икки домласидан

Туш. к. — رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْنِ ---> رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْهَا — унинг (мн) икки домласини кўрдим.

Ї шахс бирлик олмоши иккилик ва музаккар тўғри кўпликдаги отга қўшилганида, -йа деб ўқилади. Масалан:

Бош к. كِتَابَانِ ---> كِتَابَايَ — иккита китобим,

Қар. к. فِي كِتَابَيْنِ ---> فِي كِتَابَايَ — иккита китобимда,

Туш. к. رَأَيْتُ كِتَابَيْنِ ---> رَأَيْتُ كِتَابَايَ — иккита китобимни кўрдим.

§ 39. غَيْرٌ СЎЗИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

غَيْرٌ сўзи ўзидан кейинги сўз билан доим изофа муносабатида бўлади. Бунда музоф илайҳи от бўлса, غَيْرٌ сўзи «...дан бошқа» маъносини ифодалайди. Масалан:

غَيْرُ الطَّالِبِ – студентдан бошқа,

غَيْرُ هَذِهِ الْمَجَلَّةِ – бу журналдан бошқа.

غَيْرُ сўзи уюшиқ бўлақларда ҳам ишлатилиши мумкин ва бунда бирикма олмошлар ҳам иштирок этадилар. Масалан:

Бош к. مَحْمُودٌ وَ مُحَمَّدٌ وَ غَيْرُهُمَا – Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалар,

Қар. к. مِنْ مَحْمُودٍ وَ مُحَمَّدٍ وَ غَيْرِهِمَا – Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалардан,

Туш. к. رَأَيْتُ مَحْمُودًا وَ مُحَمَّدًا وَ غَيْرَهُمَا – Маҳмуд, Муҳаммад бошқаларни кўрдим.

غَيْرُ сўзи сифатдан олдин келиб мураккаб сифат ҳосил қилади. Бунда ўша сифатдаги белгининг мавжуд эмаслиги ифодаланади:

جَمِيلٌ – чиройли,

غَيْرُ جَمِيلٍ – хунук,

مَالِحٌ – шўр,

غَيْرُ مَالِحٍ – шўр эмас.

Бу мураккаб сифат белгиси билдирилиб келаётган отдан кейин келади ва от билан келишиқда غَيْرُ сўзи, жинсда, сонда, ҳолатда эса сифат мослашади. Масалан:

Бош. к. بَيْتٌ غَيْرٌ بَعِيدٍ – узоқ бўлмаган уй,

Қар. к. فِي بَيْتٍ غَيْرٍ بَعِيدٍ – узоқ бўлмаган уйда,

Туш. к. رَأَيْتُ بَيْتًا غَيْرَ بَعِيدٍ – узоқ бўлмаган уйни кўрдим.

Бош. к. الْقَرْيَةُ غَيْرُ الْبَعِيدَةِ – узоқ бўлмаган қишлоқ.

Қар. к. فِي الْقَرْيَةِ غَيْرِ الْبَعِيدَةِ – узоқ бўлмаган қишлоқда.

Туш. к. رَأَيْتُ الْقَرْيَةَ غَيْرَ الْبَعِيدَةِ – узоқ бўлмаган қишлоқни кўрдим.

Бош. к. $\text{أَلْقَرَّتَانِ} \text{غَيْرِ} \text{أَلْبَعِيدَتَيْنِ}$ – узоқ бўлмаган икки қишлоқ.

Қар. к. $\text{فِي} \text{أَلْقَرَّتَيْنِ} \text{غَيْرِ} \text{أَلْبَعِيدَتَيْنِ}$ – узоқ бўлмаган икки қишлоқда.

Туш.к. $\text{رَأَيْتُ} \text{أَلْقَرَّتَيْنِ} \text{غَيْرِ} \text{أَلْبَعِيدَتَيْنِ}$ – узоқ бўлмаган икки қишлоқни кўрдим.

Бундан ташқари غَيْرِ сўзи эргашган қўшма гапларда ҳам ишлатилади ва уларга кейинчалик тўхталинади.

§40. ПРЕДЛОГЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Юқорида таъкидланганидек, бирикма олмошлар предлогларга ҳам қўшилиши мумкин. Бунда олмошлар барча предлогларга қўшиб ёзилади.

Предлогларга қўшилиб келган олмошлар ўзбек тилидаги жўналиш, ўрин-пайт, чиқиш келишиклари ва айрим кўмакчилар билан келган кишилик олмошларини билдиради («менда», «сендан», «бизга», «сенинг ҳақингда», «улар учун» ва ҳ.о.).

$\text{عِنْدَهُمْ} = \text{عِنْدَ} + \text{هُمْ}$ – уларда (мз),

$\text{مِنْكُمْ} = \text{مِنْ} + \text{كُمْ}$ – сизлардан (мз)

$\text{عِنْتَهُنَّ} = \text{عَنْ} + \text{هُنَّ}$ – улар (мн) ҳақида.

Бирикма олмошлар барча сўзлар учун бир хил бўлса-да, предлогларга қўшилувчи олмошлар қуйидаги ўринларда бошқаларидан фонетик жиҳатдан ажралиб туради:

1. إِلَى билан тугаган предлогларга (عَلَى , إِلَى ва ҳ.о.) олмошлар қўшилганида, мазкур қисм «-ай» га ўзгаради. Масалан:

إِلَيْكُمْ = إِلَى + كُمْ - сизларга (мз)

عَلَيْهِنَّ = عَلَى + هُنَّ - уларга (мн)

لَدَيْنَا = لَدَى + نَا - бизда

2. Қисқа «а» билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганда, «а» товуши қисқа «и» га ўзгаради. Масалан:

عِنْدِي = عِنْدَ + يَ - менда,

مَعِي = مَعَ + يَ - мен билан бирга,

قُرْبِي = قُرْبَ + يَ - ёнимда.

3. Ундош билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши نِي _ шаклида қўшилади. Масалан:

مِنْهُ = مِنْ + يَ - менадан,

عَنْهُ = عَنْ + يَ - мен ҳақимда.

4. فِي предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, ي харфи ташдидланади. Масалан:

فِي = فِي + يَ

5. ل предлогига олмошлар қўшилганида, у ل га ўзгаради:

لَكُمْ = لَ + كُمْ - сизларга (мз),

لَنَا = لَ + نَا - бизга,

لَهُ = لَ + هُ - унга (мз).

Эслатма. ل предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, юқоридаги ўзгариш содир бўлмайди. Масалан:

لِي = لَ + يَ - менда.

6. **ى** _ (алиф мақсура) билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганида, мазкур **ى** ҳарфи иккиланади. Масалан:

ى + **إِلَى** = **إِلَى** – менга,

ى + **عَلَى** = **عَلَى** – менга, менда,

ى + **لَدَى** = **لَدَى** – менда.

7. **ك** (**مُنْذُ** , **حَتَّى**) предлогларига олмошлар умуман қўшилмайди.

§ 41. СЎРОҚ ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Таркибидаги сўроқнинг маъносига қараб, сўроқ гаплар учга бўлинади:

1. Умумий сўроқ гап. «Ҳа» ёки «йўқ» сўзлари жавоб бўла оладиган сўроқ гап умумий сўроқ гапдир. Умумий сўроқ гаплар гапнинг бошига қўйиладиган **هَلْ** ёки **أ** юкламалари ёрдамида шаклланади:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ؟ – Сен (мз) студентмисан?

أ هِيَ فَلَاحَةٌ؟ – у (мн) деҳқон аёлми?

Умумий сўроқ гаплар паст интонация билан бошланиб, юқори интонация билан тугайди.

هَلْ هُوَ مُدْرَسٌ؟ – У (мз) ўқитувчимми?

Баъзан умумий сўроқ гап сўроқ юкламалари иштирокисиз ҳам ҳосил бўлади. Бунда гапнинг сўроқ эканлиги оҳанг воситасида ифодаланади. Масалан:

هُوَ مُدْرَسٌ – У (мз) ўқитувчидир,

هُوَ مُدْرَسٌ؟ – У (мз) ўқитувчимми?

2. Махсус сўроқ гап. Муайян сўроқ олмошлари ёрдамида ясаладиган ва тўла жавобни талаб қиладиган сўроқ гаплар махсус сўроқ гаплар дейилади.

Махсус сўроқ гаплар одатда сўроқ олмошлари билан бошланади. Араб тилида қуйидаги сўроқ олмошлари мавжуд: مَا ёки مَاذَا - нима, مَنْ - ким, كَيْفَ - қандай, қандай қилиб, أَيْنَ - қаерда, مَتَى - қачон, أَيُّ (أَيُّهُ) - қайси, كَمْ - қанча, нечта, неча.

Бу олмошлар олдига турли предлоглар қўйилиб, янги сўроқ олмошлари ҳосил қилинган: لِمَاذَا ёки لِمَ - нимага, нима учун, нима сабабли, مَنْ + مِنْ = مِمَّنْ - кимдан, مَا + مِنْ = مِمَّا - нимадан, إِلَى أَيْنَ - қаерга, مِنْ أَيْنَ - қаердан, إِلَى مَتَى - қачонгача, بِكَمْ - қанчадан ва ҳ.о. Масалан:

أَيْنَ أَبُوكَ؟ - Отангиз қаерда?

مِنْ أَيْنَ هَذِهِ التُّفَاحَةُ؟ - Бу олма қаердан?

إِلَى مَتَى أَنْتُمْ هُنَا؟ - Сизлар (мз) бу ерда қачонгача (бўласизлар)?

Бу сўроқ олмошлари ичида أَيُّ ва كَمْ олмошлари ўзига хос характерга эга:

1. أَيُّ олмоши қайси сўз билан бириккан бўлса, ўша сўз билан жинсда мослашади: мз - أَيُّ , мн - أَيُّهُ . Шунингдек, ўзи бириккан сўз билан изофа ҳосил қилади ва бунда أَيُّ сўзи музоф, бириккан сўз эса ноаниқ ҳолда, бирликда музоф илайҳи бўлиб келади:

أَيُّ كِتَابٍ؟ — қайси китоб?

أَيُّ جَرِيدَةٍ؟ — қайси газета?

مِنْ أَيِّ مَدِينَةٍ أَنْتُمْ؟ — Сиз қайси шаҳардансиз?

Айрим тарихий ёдгорликларда булар ўртасида жинс-да мослашмаганликни ҳам кўришимиз мумкин. Масалан:

أَيُّ لُغَةٍ؟ — қайси тил?

2. كَمْ олмоши ўзидан кейинги отни ноаниқ ҳолда тушум келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

كَمْ طَالِبًا هُنَا? — Бу ерда қанча студент бор?

كَمْ مَجَلَّةً فِي الْمَكْتَبَةِ? — Кутубхонада қанча журнал бор?

Баъзан كَمْ олмоши ўзидан кейинги сўзни қаратқич келишигида келтириши мумкин (гоҳи **مِنْ** предлоги билан).

Бунда كَمْ олмоши эҳтиросни билдирувчи «қанчалар» маъносини ифодалайди. Масалан:

كَمْ طِفْلٍ فِي الدَّارِ? — Ҳовлида қанчалар бола бор!

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ... — Қанчалар оз гуруҳ...

III. Альтернатив сўроқ гаплар. Икки ва ундан ортиқ предмет ёки фикрдан бирини таклиф этиш маъносидаги сўроқ гаплар альтернатив сўроқ гаплардир. Бундай сўроқ гап **هَلْ** ёки **أ** юкламаси билан бошланади ва таклиф қилинаётган предмет (фикр) ўртасига **أَوْ** ёки **أَمْ** юкламаси қўйилади. Масалан:

هَلْ أَنْتَ طَبِيبٌ أَمْ مُهَنْدِسٌ؟ — Сиз (мз) врачмисиз ёки инженермисиз?

أَمْ هِيَ فِي الْمَدْرَسَةِ أَوْ فِي الْمَكْتَبَةِ? — У (мн) мактабдами ёки кутубхонадами?

§ 42. АЖРАТИШ ОЛМОШЛАРИ

От кесимли гапларнинг кесими баъзан аниқ ҳолатдаги сўздан иборат бўлади. Қиёсланг: Бу ҳаётдир —> Бу (сиз билан менга маълум бўлган) ҳаётдир. Буни ўзбек тилида қуйидаги ибора ёрдамида ифодалаш мумкин: «Ҳаёт дегани мана шу».

Биринчи вариант «Бу ҳаётдир» илгари ўрганганимиз умумий қоида асосида шаклланади: **هَذِهِ حَيَاةٌ** .

Иккинчи вариантдаги иборани ифодалаш учун гапнинг эгаси билан кесими ўртасига уларга жинсда ва сонда мос бўлган кишилик олмоши қўйилади ҳамда шу кишилик олмоши ажратиш олмоши деб юритилади:

هَذِهِ هِيَ الْحَيَاةُ . Масалан:

هَذَا هُوَ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ — Ислом дини дегани мана шу.

§ 43. ПРЕДЛОГЛАР ИШТИРОК ЭТГАН ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Баъзан гапнинг кесими предлог билан келган отдан иборат бўлади. Бунда, табиийки, эга билан кесим жинсда ва сонда ўзаро мослашмайди. Кесим ноаниқ ҳолатда келади деган қоидага ҳам амал қилинмайди. Бундай кесим эганинг мавжудлик ўрнини ёки пайтини билдириш учун хизмат қилади. Масалан

الطَّالِبُ فِي الْكَلْبَةِ — Студент факультетдадир.

الْفَلَاحَةُ فِي الْحَقْلِ — Деҳқон (мн) далададир.

الْأَمْتِحَانَاتُ فِي الْأُسْبُوعِ الْقَادِمِ — Имтиҳонлар келаси ҳафтада.

Баъзан гапнинг эгаси кесимдан кейин келади ва у ноаниқ ҳолатда бўлади. Бундай гапдаги кесим ўзбекчага ҳол шаклида таржима қилиниб, ўзбекча гапдаги кесим «бор» ёки «йўқ» сўзлари билан ифодаланади. Масалан:

عَلَى الطَّوَلَةِ كِتَابٌ – Стол устида китоб бор.

فِي الْمَدِينَةِ حَدِيقَةٌ – Шаҳарда парк бор.

От кесим **ل** предлоги билан келган бўлса, кўпинча бундай гапда эгалик маъноси ифодаланган бўлади. Эга билан кесимнинг ўрни алмашса, албатта, юқорида айтилган маъно хусусиятлари уларда ўз аксини топади. Масалан:

الْقَلَمُ لِلطَّالِبِ – Қалам студентникидир.

لِلطَّالِبِ قَلَمٌ – Студентда қалам бор.

§ 44. كَانَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

كَانَ феълининг маъноси «бўлмоқ» дир. Бу феъл ўтган замонда шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	كَانَ	كَانَا	كَانُوا
	мн	كَانَتْ	كَانَتَا	كَانُوا
II	мз	كُنْتُ	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
	мн	كُنْتُ	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
I		كُنْتُ		كُنَّا

Ўзбек тилидаги «бўлмоқ» феъли каби араб тилида ҳам бу феъл икки вазифани бажаради:

1. Мустақил феъл вазифасини. Масалан:

أَمْسَ كُنْتُ فِي الْقَرْيَةِ – Кеча мен қишлоқда бўлган эдим.

2. От ёки сифат билан бирга келиб, ўтган ёки келаси замонда турган қўшма феълнинг ёрдамчи феъли вазифасини. Бунда бу феъл билан келган от ёки сифат ноаниқ ҳолатда эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

كَانَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эди.

كَانَتْ فَاطِمَةُ طَالِبَةً – Фотима студент эди.

كُنَّا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчи бўлган эдик.

§ 45. فِعْلٌ فَعْلِيٌّ خَالِصٌ

فِعْلٌ فَعْلِيٌّ гарчи маъно жиҳатидан ҳозирги замонни билдирса-да, фақат ўтган замон шаклида ишлатилади ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيْسَ	لَيْسَا	لَيْسُوا
	мн	لَيْسَتْ	لَيْسَتَا	لَيْسَنَ
II	мз	لَسْتُ	لَسْتُمَا	لَسْتُمْ
	мн	لَسْتُ	لَسْتُمَا	لَسْتُنَّ
I		لَسْتُ		لَسْنَا

فِعْلٌ فَعْلِيٌّ икки маънода ишлатилади:

1. Мустақил феъл маъносида. Бунда у «йўқ» деб таржима қилинади:

لَيْسَ لِي كِتَابٌ – Менда китоб йўқ.

لَيْسَتْ عَلَيَّ الطَّارِقَةُ مَجَلَّةٌ – Стол устида журнал йўқ.

2. Кўмакчи феъл маъносида. Бунда у «эмас» деб таржима қилинади:

لَيْسَ الْكِتَابُ لِي – Китоб меники эмас.

لَيْسَتْ الْمَجَلَّةُ عَلَيَّ الطَّارِقَةُ – Журнал стол устида эмас.

Агар қўшма феълдаги асосий маънони ифодаловчи қисм предлогсиз от ёки сифатдан иборат бўлса, у икки хил ифодаланиши мумкин:

а) эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

لَيْسَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эмас.

لَسْنَا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчилар эмасмиз.

б) юқоридаги каби эга билан мослашгани ҳолда б предлоғи билан қаратқич келишигида келади. Масалан:

لَيْسَتْ فَاطِمَةُ بِمَرِيضَةٍ – Фотима касал эмас.

لَسْتُ بِغَائِلٍ – Ғофил эмасман.

§ 46. ФЕЪЛ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ

Иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирувчи бу сўз туркуми араб тили грамматикасида жуда катта ўрин тутади, чунки жуда кўп бошқа туркум сўзлари ҳам асосан феъл ўзаклари заминида ясалади.

Феъллар, илгари айтганимиздек, уч ўзак ундошли ва тўрт ўзак ундошлиларга бўлинади ва уларнинг кўпчилигини уч ўзак ундошли феъллар ташкил этади.

Бу ўзак ундошлар атрофидаги унлиларни ўзгартириш, у ёки бу ўзак ундошни иккилантириш, бирор ноўзак ундошни киритиш йўли билан феълларнинг ҳосила шакллари ясалади. Ҳосила шаклдаги феълларнинг, табиийки, мазмунида ҳам ўзгариш содир бўлади. Ҳосила шаклларни боблар деб аташ қабул қилинган. Уч ўзак ундошли феълларнинг 15 та, тўрт ўзак ундошли феълларнинг 4 та боби мавжуд. Бу бобларга уларни ўзаро фарқлаш учун ном қўйилган. Араб тадқиқотчилари уч ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи'лун сулāsиййун мужаррадун, тўрт ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини эса **فِعْلٌ رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи'лун рубāиййун мужаррадун деб, қолган бобларни эса

шу бобнинг ҳаракат номи (масдари) атамаси билан атаганлар. Масалан, **بَابُ التَّنْفِيْلِ** – бабу-ттаф'йли – таф'йил боби, **بَابُ الْإِنْفِعَالِ** – бабу-л'ифти'али – ифтиол боби ва ҳ.к.з. Замоनावий адабиётларда бу бобларга тартиб рақами берилган ва улар рим рақами билан ифодаланлади. Масалан, II боб, VII боб, XII боб ва ҳ.к.

Феълнинг барча боблари ўтган ва ҳозирги-келаси замонга эга. Улар шахсда, сонда, жинсда тусланади. Феъллар араб тилида аниқ ва мажҳул нисбатга эга. Бундан ташқари феълларнинг 5 та майли мавжуд.

Ўзбек тилидан фарқли ўлароқ, араб тилидаги феъллар инфинитив – феълнинг ноаниқ шаклига эга эмас. Шунинг учун замоनावий лугатларда феълнинг ўтган замон III шахс бирлик музаккар шакли шартли равишда инфинитив сифатида қабул қилинган. Масалан:

كَتَبَ – асл маъноси: у (мз) ёзди, шартли маъноси: ёзмоқ.

§ 47. УЧ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Уч ўзак ундошли феъллар араб тилида феълларнинг асосий қисмини ташкил этади. Унинг ҳаммаси бўлиб ўн беш боби мавжуд. Шундан ўн боби ҳозирги араб адабий тилида актив иштирок этади. Қолган беш боби эса қадимги араб тилида кенг ишлатилган, лекин кейинчалик истеъмолдан чиқиб кетган.

§ 48. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I бобдаги кўпчилик феълларнинг ўтган замони **فَعْلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан: **ذَهَبَ** – кетмоқ, **دَخَلَ** – кирмоқ, **خَرَجَ** – чиқмоқ. Бундан ташқари қисман **فَعِلٌ** ва **فَعُلٌ** шаклидаги феъллар ҳам учраб туради. Масалан:

حَسُنَ — яхши бўлмоқ, نَظَّفَ — покиза бўлмоқ, عَلِمَ — билмоқ, شَرِبَ — ичмоқ,
— яхши бўлмоқ ва ҳ.к.

Умуман, I боб феълининг ўтган замони **فَعِلَ** қолипига эга бўлиб, **فَعِلَ** ва **فَعِلَ** шакллари ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз феъллар бўлиши мумкин. **فَعِلَ** шаклидаги феъллар эса фақат ўтимсиз феъллардир.

I боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	فَعِلَ	فَعِلَا	فَعِلُوا
	мн	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
II	мз	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
	мн	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ
I		فَعِلْتُمْ		فَعِلْتُمْ

Масалан: كَتَبَ — У (мз) ёзди, خَرَجُوا — Улар (мз) чиқдилар, شَرِبْتُمْ — Сизлар (мз) ичдингизлар, نَظَّفْنَا — покиза бўлдик.

Ўтган замон феълининг инкор шакли феъл олдида **مَا** юклагасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

مَا كَتَبْتُ — у (мн) ёзмади, مَا خَرَجْنَا — улар (мн) чиқишмади, مَا شَرِبْنَا — сиз (икки киши) ичмадингиз.

I боб феъли мажҳул нисбатининг ўтган замони ҳар уч шаклдаги феъллардан **فَعِلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан:

ضَرَبَ — урмоқ —> ضَرِبَ — урилмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ —> شَرِبَ — ичилмоқ.

Мажҳул нисбатнинг шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдаги феълнинг тусланишидан фарқ қилмайди.

Мажҳул нисбат феълининг ишлатилиши араб тилида бир оз мураккаброқ. У ўзбек тилидаги мажҳул нисбат феъли ифодаламайдиган тушунчаларни ҳам ифодалаши мумкин. Масалан: **سَأَلَ** – сўрамоқ феълидан **سَأَلْتُ** – мен сўрадим, шунинг мажҳул нисбати **سَأَلْتُ** – «мен сўрадим» маъносидан ташқари «мендан сўрадилар» маъносини ҳам билдиради. Шунингдек, **غَضِبَ** – ғазабланмоқ феълидан **غَضِبْتُ** – мен ғазабландим, **غَضِبْتُ** – эса «мен ғазаб остида қолдим», «мендан ғазабландилар» маъносини ифодалайди.

Ўтган замон феъли олдидан (аниқ ва мажҳул нисбатларида) **لَقَدْ** ёки **قَدْ** юкламаси келиши мумкин ва у ишҳаракатнинг ўтган замонда бажариб бўлинганлигини билдиради. Масалан:

قَدْ سَأَلْتُ – сўраганман, сўраган эдим,

لَقَدْ خَرَجَ – у (мз) чиққан, чиққан эди.

§ 49. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Нотўғри феълларнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

1. Иккиланган феъллар. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган феъллар иккиланган феъллар дейилади. Бундай феълларнинг айрим шахс-сонларида бир хил ундошлар ёнма-ён келади. Масалан:

حَبَّ → **حَبَّ** – севмоқ, **قَلَّلَ** → **قَلَّلَ** – озаймоқ,

مَسَّ → **مَسَّ** – тегиб кетмоқ, **دَبَّ** → **دَبَّ** – судралмоқ.

Бу феъллар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلْتُ	قُلْنَا	قُلْنَا
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
II	мз	قُلْتِ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
I		قُلْتُ		قُلْنَا

Яна бир мисол:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	مَسَّ	مَسَّا	مَسُّوا
	мн	مَسَّتْ	مَسَّتَا	مَسَّتُمْ
II	мз	مَسَّتِ	مَسَّتُمَا	مَسَّتُمْ
	мн	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمْ
I		مَسَّتْ		مَسَّتْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلْتُ	قُلْنَا	قُلْنَا	مَسَّ	مَسَّا	مَسُّوا
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	مَسَّتْ	مَسَّتَا	مَسَّتُمْ
II	мз	قُلْتِ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	مَسَّتِ	مَسَّتُمَا	مَسَّتُمْ
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمْ	مَسَّتُمْ
I		قُلْتُ		قُلْنَا	مَسَّتْ		مَسَّتْنَا

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, айрим шахс-сонда бир хил ўзак ундошлар уюшган. Бундай уюшиш агар улар орасидаги унли қисқа бўлса ва у унли очиқ бўғинни ташкил этса содир бўлади. Масалан:

قُلْنَا —> قُلْنَا, قُلْتُمْ —> قُلْتُمْ ва ҳ.к.

Агар бир хил икки ундошнинг иккинчиси сукунли бўлса ва у бўгинни ёпаётган бўлса, уюшиш содир бўлмайди. Масалан: **قَلْنٌ** → **قَلْنٌ** .

II. Ҳамзали феъллар. Ўзак таркибида ҳамза товуши иштирок этган феъл ҳамзали феъл дейилади. Ҳамзанинг қайси ўзак ундош ўрнида келишига қараб, бу феъллар уч турга бўлинади:

1. Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феъл. Масалан:

أَسَفٌ – афсусланмоқ, **أَمَرَ** – буюрмоқ,

أَمَلٌ – умид қилмоқ, **أَكَلَ** – емоқ,

أَسَرَ – асир қилмоқ, **أَذِنَ** – рухсат бермоқ.

Буларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمَرْتُ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَا
II	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُنَّ
I		أَمَرْتُ		أَمَرْنَا

Мажхул нисбатда ҳам фонетик ўзгариш содир бўлмайди.

2. Иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феъллар. Масалан:

قَادٌ – қамраб олмоқ, **سَأَلَ** – сўрамоқ, **قَاتَرَ** – қасос олмоқ.

Буларнинг тусланиши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَالٌ	سَالَا	سَالُوا
	мн	سَالَتْ	سَالَتَا	سَالْنَ
II	мз	سَالَتَ	سَالْتُمَا	سَالْتُمْ
	мн	سَالَتْ	سَالْتُمَا	سَالْتُنَّ
I		سَالَتْ		سَالَتَا

Бундай феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам товуш ўзгариши содир бўлмайди, лекин имлода ҳамзанинг ёзилиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سُئِلَ	سُئِلَا	سُئِلُوا
	мн	سُئِلَتْ	سُئِلْتَا	سُئِلْنَ
II	мз	سُئِلْتَ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُمْ
	мн	سُئِلَتْ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُنَّ
I		سُئِلْتُ		سُئِلْتَا

3. Учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феъллар.

Масалан: **قَرَأَ** – ўқимоқ, **خَبَأَ** – яширинмоқ,
بَطَرُوا – секинламоқ, **جَرَّوْا** – журъатли бўлмоқ.

Бу феъллар шахс-сонда тусланганида, ҳамза товуши имлоси қоидалари асосида айрим ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا	جَرَّوْا	جَرَّوَا	جَرَّوُوا
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأَتَا	قَرَأَانِ	جَرَّوَتْ	جَرَّوَتَا	جَرَّوْنِ
II	мз	قَرَأْتَ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ	جَرَّوَتْ	جَرَّوْتُمَا	جَرَّوْتُمْ
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ	جَرَّوَتْ	جَرَّوْتُمَا	جَرَّوْتُنَّ
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا	جَرَّوْتُ		جَرَّوْنَا

Мажҳул нисбатда ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرِيءٌ	قَرِنَا	قَرِنَاوَا	جَرِيءٌ	جَرِنَا	جَرِنَاوَا
	мн	قَرِنْتُ	قَرِنْتَا	قَرِنْنَا	جَرِنْتُ	جَرِنْتَا	جَرِنْنَا
II	мз	قَرِنْتُ	قَرِنْتُمَا	قَرِنْتُمْ	جَرِنْتُ	جَرِنْتُمَا	جَرِنْتُمْ
	мн	قَرِنْتُ	قَرِنْتُمَا	قَرِنْتُنَّ	جَرِنْتُ	جَرِنْتُمَا	جَرِنْتُنَّ
I		قَرِنْتُ		قَرِنْتَا	جَرِنْتُ		جَرِنْتَا

III. Заиф феъллар. Ўзак таркибида **و** – «в» ёки **ى** – «й» ундоши мавжуд бўлган феъллар заиф феъллар дейилади. Ўзак таркибида учровчи **و** – «в», **ى** – «й» ундошлари, шунингдек улар ўрнида келиши мумкин бўлган **ا** – алиф ҳарфи ҳарфи иллатлар (ар. **حُرُوفُ عَلَّةٍ** – ҳурӯфу 'иллатин) дейилади. Бу феъллар **و** ёки **ى** ундошининг тушиб қолиши ёки бошқа товушга ўзгариши билан боғлиқ бўлган айрим хусусиятларга эга.

و – «в» ёки **ى** – «й» ундошининг қайси ўзак ундош ўрнида келишига қараб, заиф феъллар учга бўлинади:

1. Солимсифат феъллар (ар. **مَثَالٌ** – мисълун). Булар ўзагининг биринчи ундоши **و** – «в» ёки **ى** – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Масалан:

وَصَلَ – етиб келмоқ, **يَقِظُ** – ҳушёр турмоқ,
يَتَمُّ – етим бўлмоқ, **يَسِرُ** – қулай бўлмоқ.

Бундай феъллар ва уларнинг мажҳул нисбати ўтган замонда тусланганида солим феъллардан мутлақо фарқ қилмайди.

2. Ажваф феъллар. Булар иккинчи ўзак ундоши و — «в» ёки ی — «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Ажваф феъллар шахс-сонда тусланганида катта товуш ўзгаришлари содир бўлади.

Агар иккинчи ўзак ундош бўлган و ёки ی ҳарфи «-ава-», «-ави-», «-аву-», «-айа-», «-айи-», «-айу-», товуш бирикмалари таркибида келса ва учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилмаса, юқоридаги товуш бирикмалари «ā» га айланади ва | (алиф) билан ёзилади. Масалан:

قَوْلٌ ---> قَالَ — айтмоқ,

سَيْرٌ ---> سَارَ — бормоқ, кезмоқ,

خَوْفٌ ---> خَافَ — қўрқмоқ.

Агар учинчи ўзак ундош билан бўгин ёпилса, яъни у сукун билан тугаса, иккинчи ўзак ундош ва ундан олдинги қисқа «а» тушиб қолади:

قَوْلٌ ---> قُلْتُ

خَوْفٌ ---> خِفْتُ

سَيْرٌ ---> سَرْتُ

Хуллас, ажваф феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَالَ	قَالَا	قَالُوا	سَارَ	سَارَا	سَارُوا
	мн	قَالَتْ	قَالَتَا	قَالْنَ	سَارَتْ	سَارَتَا	سَرْنَ
II	мз	قُلْتُ	قُلْتُمَا	قُلْتُمْ	سَرْتُ	سَرْتُمَا	سَرْتُمْ
	мн	قُلْتُ	قُلْتُمَا	قُلْتُنَّ	سَرْتُ	سَرْتُمَا	سَرْتُنَّ
I		قُلْتُ		قُلْنَا	سَرْتُ		سَرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбатидаги «-уви», «-уйи-» товуш бирикмалари «й» га ўзгаради. Масалан:

قُولَ ---> قِيلَ - айтилмоқ, дейилмоқ,

سِيرَ ---> سِيرَ - юрилмоқ, сайр қилинмоқ.

Булар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قِيلَ	قِيلَا	قِيلُوا	خِيفَ	خِيفَا	خِيفُوا
	мн	قِيلَتْ	قِيلَتَا	قِيلَنَ	خِيفَتْ	خِيفَتَا	خِيفَنَ
II	мз	قَلَتْ	قَلْتَا	قَلْتُمْ	خَفَتْ	خَفْتَا	خَفْتُمْ
	мн	قَلَتْ	قَلْتَا	قَلْتَنَ	خَفَتْ	خَفْتَا	خَفْتَنَ
I		قَلْتُ		قَلْنَا	خَفْتُ		خَفْنَا

Бу тусланишдан кўриниб туриптики, айрим феълларнинг I, II шахси ва III шахс кўплик муаннас шакллари аниқ ва мажҳул нисбатларда бир хил кўринишга эга. Қиёсланг:

خَانَ ---> خِنَ، خَفَتْ، خَفْتُ ва ҳ.к.

خَيْفَ ---> خَيْنَ، خَفَتْ، خَفْتُ ва ҳ.к.

سَارَ ---> سِرْنَ، سِرْتُ، سِرْتُمْ ва ҳ.к.

سِيرَ ---> سِرْنَ، سِرْتُ، سِرْتُمْ ва ҳ.к.

3. Ноқис феъллар. Учинчи ўзак ундоши و - «в» ёки ى - «й» ундошидан иборат бўлган заиф феъллар ноқис феъллар дейилади. Масалан:

(ب ك ى) ўзаги - йиғламоқ,

(د ن و) ўзаги - яқинлашмоқ,

(ل ق ى) ўзаги - учратмоқ,

Ноқис феълларнинг ўтган замонда қуйидаги кўри-нишлари мавжуд:

а) **فَعَلَ** вазнидаги ноқис феълнинг тусланиши қуйида-гича:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَكَيَا	بَكَوْا	دَنَا	دَنَوْا	دَنَوْا
	мн	بَكَتْ	بَكَتَا	بَكَيْنُ	دَنَتْ	دَنَتَا	دَنَوْنُ
II	мз	بَكَيْتَا	بَكَيْتُمَا	بَكَيْتُمْ	دَنَوْتُ	دَنَوْتُمَا	دَنَوْتُمْ
	мн	بَكَيْتِ	بَكَيْتُمَا	بَكَيْتُنُ	دَنَوْتُ	دَنَوْتُمَا	دَنَوْتُنُ
I		بَكَيْتُ		بَكَيْنَا	دَنَوْتُ		دَنَوْنَا

Эслатма: 1. III шахс бирлик музаккар шаклида учин-чи ўзак ундош **ي** – «й» бўлса, алиф мақсура билан, **و** – «в» бўлса, **ا** (алиф) билан ёзилади.

2. Бирикма олмош қўшилганида, феъл охиридаги алиф мақсура **ا** (алиф) ҳарфига ўзгаради. Масалан, **رَمَى** – отди, **رَمَاهُ** – уни отди.

б) **فَعِلَ** вазнидаги ноқис феъллар қуйидагича туслана-ди:

(**ل ق ي**) ўзаги – учратмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِيَ	لَقِيَا	لَقُوا
	мн	لَقِيَتْ	لَقِيْتَا	لَقِيْنُ
II	мз	لَقِيْتَا	لَقِيْتُمَا	لَقِيْتُمْ
	мн	لَقِيْتِ	لَقِيْتُمَا	لَقِيْتُنُ
I		لَقِيْتُ		لَقِيْنَا

Эслатма: Ноқис феъллар ичида **فَعَلَ** вазнига тушадигани деярли йўқ.

в) ҳар уч типдаги феълнинг мажҳул нисбати бир хил вазнда тусланади:

لَقِيََ → لَقِيَ , دُنِيَ → دُنِيَ , دَنَا , دَنَا → دَنَا .

Бу мажҳул феълларнинг охириги қисми **لَقِيَ** феълининг аниқ нисбатидаги қисми билан бир хил бўлганлиги сабабли, шахс-сонда тусланиши ҳам **لَقِيَ** феълининг аниқ нисбати билан бир хилдир. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِيَ	بُكِيََا	بُكُوا	دُنِيَ	دُنِيََا	دُنُوا
	мн	بُكِيَتَ	بُكِيَتَا	بُكِيْنَ	دُنِيَتَ	دُنِيَتَا	دُنِيْنَ
II	мз	بُكِيَتَ	بُكِيَتَمَا	بُكِيْتُمْ	دُنِيَتَ	دُنِيَتَمَا	دُنِيْتُمْ
	мн	بُكِيَتَ	بُكِيَتَمَا	بُكِيْتُنْ	دُنِيَتَ	دُنِيَتَمَا	دُنِيْتُنْ
I		بُكِيَتَ		بُكِيْنَا	دُنِيَتَ		دُنِيْنَا

§ 50. ИККИ ЁҚЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Ўзақдаги ундошлардан иккитаси ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар икки ёқлама нотўғри феъллар дейлади. Бу тоифадаги феъллар ҳақида гап кетганида, « (ҳамза) товуши ҳам ҳарфи иллатлар таркибига киритилади.

Ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда турганлигига қараб, бу феъллар ўзига хос йўл билан тусланади. Буларни уч турга бўлиш мумкин:

1. Биринчи ва иккинчи ўзақ ундошлари ҳарфи иллатлардан иборат бўлган феъллар. Масалан:

وَأَلَّ – паноқ сўрамоқ, يَتَسَّ – умидсизланмоқ,

(أَبَ (ء و ب) – қайтмоқ, (ء ي د) آد – пишиқ бўлмоқ.

Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмаганлиги сабабли, وَأَلَّ ва يَتَسَّ феъллари типидagi феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

أَبَ (у), آدَ (и) феълларида эса, ажваф феълларда бўладиган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَبَ	أَبَا	أَبَوَا	آدَ	آدَا	آدُوا
	мн	أَبْتِ	أَبْتَا	أَبْنِ	آدَتْ	آدْتَا	آدْنِ
II	мз	أَبْتِ	أَبْتَمَا	أَبْتُمْ	آدَتْ	آدْتَمَا	آدْتُمْ
	мн	أَبْتِ	أَبْتَمَا	أَبْتَنْ	آدَتْ	آدْتَمَا	آدْتَنْ
I		أَبْتِ		أَبْتَا	آدَتْ		آدْتَا

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан,

آتَى (и) – келмоқ, وَطِئَ (а) – топтамоқ,

وَقَى (и) – вафо қилмоқ, وَقَى (и) – ҳимоя қилмоқ.

Туслашда бу ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда келаётганлигига эътибор бериш керак: وَطِئَ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъл хусусияти мавжуд. آتَى феълида эса ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феълнинг хусусияти бор, وَقَى, وَقَى феълларида бўлса, ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар хусусияти мужассамлашган.

وَطِئَ феъли ўтган замонда солим феъллар билан бир хил. Қолганлари эса қуйидаги тарзда тусланади:

أتى – феъли وقى – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَى	أَتَيَا	أَتَوْا	وَقَى	وَقَبَا	وَقَوْا
	мн	أَتَتْ	أَتَتَا	أَتَيْنَ	وَقَتُ	وَقَتَا	وَقَيْنَ
II	мз	أَتَيْتَ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُمْ	وَقَيْتَ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُمْ
	мн	أَتَيْتُ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُنَّ	وَقَيْتُ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُنَّ
I		أَتَيْتُ		أَتَيْتَا	وَقَيْتُ		وَقَيْتَا

3. Ўзакдаги иккинчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан, (س و ء) سَاءَ – ёмон бўлмоқ, (ج ي ء) جَاءَ – келмоқ, (ر ء ي) رَأَى – кўрмоқ, (ش و ي) شَوَى – тенглашмоқ, (س و ي) سَوَى – қовурмоқ кабилар. Булардан سَاءَ , جَاءَ каби феъллар ўзида ҳам ҳамзали, ҳам ажваф феъллар хусусиятини, رَأَى – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар хусусиятини мужассамлантирган. سَوَى , شَوَى каби феълларда эса, иккинчи ўзак ундош бўлган و – «в» ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди.

سَاءَ (y) – типидagi феъллар (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَاءَ	سَاءَا	سَاءُوا	جَاءَ	جَاءَا	جَاءُوا
	мн	سَاءَتْ	سَاءَتَا	سَاءَتْنَا	جَاءَتْ	جَاءَتَا	جَاءَتْنَا
II	мз	سَوَيْتَ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُمْ	جَعَيْتَ	جَعَيْتُمَا	جَعَيْتُمْ
	мн	سَوَيْتُ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُنَّ	جَعَيْتُ	جَعَيْتُمَا	جَعَيْتُنَّ
I		سَوَيْتُ		سَوَيْتَا	جَعَيْتُ		جَعَيْتَا

رَأَى (у) – типидаги феъллар سَوَى (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَيَا	رَأَوْا	سَوَى	سَوَىا	سَوَوْا
	мн	رَأَتْ	رَأَتَا	رَأَيْنَ	سَوَيْتَ	سَوَيْتَا	سَوَيْنَ
II	мз	رَأَيْتَ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُمْ	سَوَيْتَ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُمْ
	мн	رَأَيْتِ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُنَّ	سَوَيْتِ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُنَّ
I		رَأَيْتُ		رَأَيْنَا	سَوَيْتُ		سَوَيْنَا

شَوَى (у) – типидаги феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَوَى	شَوَىا	شَوَوْا
	мн	شَوَتْ	شَوَتَا	شَوَيْنَ
II	мз	شَوَيْتَ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُمْ
	мн	شَوَيْتِ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُنَّ
I		شَوَيْتُ		شَوَيْنَا

Бундан ташқари араб тилида ҳар уч ўзак ундоши ҳам ҳарфи иллатдан иборат бўлган иккита феъл мавжуд: أَوَى (и) – паноҳ изламоқ, وَأَى (и) – ваъда бермоқ. Улар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَىا	أَوَوْا	وَأَى	وَأَىا	وَأَوْا
	мн	أَرَتْ	أَرَتَا	أَرَيْنَ	وَأَتْ	وَأَتَا	وَأَيْنَ
II	мз	أَوَيْتَ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُمْ	وَأَيْتَ	وَأَيْتُمَا	وَأَيْتُمْ
	мн	أَوَيْتِ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُنَّ	وَأَيْتِ	وَأَيْتُمَا	وَأَيْتُنَّ
I		أَوَيْتُ		أَوَيْنَا	وَأَيْتُ		وَأَيْنَا

§ 51. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ҲОЗИРГИ – КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Араб тилида феълнинг ҳозирги-келаси замони ҳозирги замонда, келаси замонда, баъзан эса ўтган замонда амалга ошадиган тугалланмаган иш-ҳаракатни билдиради, шунингдек у ҳар доим амалга ошадиган иш-ҳаракатни ҳам ифодалашни мумкин.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин: **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** , **يَفْعَلُ** .

Масалан: **يَشْرَبُ** , **يَخْرُجُ** , **يَنْزِلُ** . Демак, унинг вазни қуйидагича: **يَفْعَلُ**

Ҳозирги-келаси замон феъли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نَفْعَلُ

Масалан,

يَخْرُجَانِ – у (икки киши) чиқаётир,

تَذَهَبِينَ – сизлар (мн) кетаяпсизлар,

نَنْزِلُ – биз тушамиз.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонида ҳам вазндаги **ع** ҳарфи (иккинчи ўзак ундош) уч хил ҳаракатга эга.

Қайси феълда шу уч ҳаракатдан қайси бири эканлигини қуйидагилардан аниқлаш мумкин:

1. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони албатта **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

яхши бўлмоқ - **حَسُنَ** -> **يَحْسُنُ** ,

яқинлашмоқ - **قَرُبَ** -> **يَقْرُبُ** .

2. Ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпинча **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

тушунмоқ - **فَهِمَ** -> **يَفْهَمُ** ,

билмоқ - **عَلِمَ** -> **يَعْلَمُ** ,

ичмоқ - **شَرِبَ** -> **يَشْرَبُ** .

3. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпчилик ҳолларда **يَفْعَلُ** вазнини қабул қилади. Масалан,

чиқмоқ - **خَرَجَ** -> **يَخْرُجُ** ,

кирмоқ - **دَخَلَ** -> **يَدْخُلُ** .

Бироқ бу феълларнинг айримлари бошқача вазнда бўлиши ҳам мумкин. Масалан,

кетмоқ - **ذَهَبَ** -> **يَذْهَبُ** ,

очмоқ - **فَتَحَ** -> **يَفْتَحُ** ,

ўтирмақ - **جَلَسَ** -> **يَجْلِسُ** ,

тушмоқ - **نَزَلَ** -> **يَنْزِلُ** .

Кўришиб туриптики, ҳозирги-келаси замонда ϵ нинг ҳаракатини ўтган замон шаклига қиёсан аниқлаш мумкин, лекин уни конкрет билиб бўлмайди. Шунинг учун замонавий луғатларда феълнинг ўтган замони (инфинитив) шаклидан кейин қавс ичидаги (и), (у), (а) ҳарфлари шу феълнинг ҳозирги-келаси замондаги иккинчи ўзак ундош ҳаракатини кўрсатиб туради. Масалан,

I دَخَلَ (у) → دَخُلْ

Феълни ёдлаганда, ϵ нинг ҳаракатини қўшиб ёдлаш керак, чунки феълнинг кўпчилик майллари, феълдан шакланган турли хил отлар ва бошқа сўзларнинг шакли шу ҳаракатга боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига Υ юкласини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

يَخْرُجُ - у (мз) чиқади → لَا يَخْرُجُ - у' (мз) чиқмайди,

أَذْهَبُ - бораман → لَا أَذْهَبُ - бормайман,

تَنْزِلِينَ - сен (мн) тушасан → لَا تَنْزِلِينَ - сен (мн)

тушмайсан.

Ҳозирги-келаси замоннинг мажҳул нисбати қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

يَفْهَمُ - у (мз) тушунилади,

يُعْرِفُ - у (мз) билинади.

Мажҳул нисбат феъли аниқ нисбат билан шахс-сонда бир хил тусланади.

Ҳозирги-келаси замон феъли олдидан қуйидаги юкламалар ишлатилиши мумкин:

1. سوفَ ёки سَ юкламаси. Булар иш-ҳаракатнинг келаси замонда содир бўлишини билдиради. Масалан:

سَوْنُ أَكْتُبُ ёки سَأَكْتُبُ -> ёзаман, ёзямман - أَكْتُبُ
(келажакда) ёзаман.

Эслатма. Инкор формадаги феълларда سَ ишлатилмайди: سَوْنُ لَا أَكْتُبُ - (келажакда) ёзмайман.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги гумонни, эҳтимолликни билдирувчи قَدْ юкламаси. Масалан,

قَدْ يَذْهَبُ - эҳтимол у (мз) борар, у (мз) борса керак.

§ 52. НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг тусланиши қуйидагилар асосида содир бўлади: агар иккинчи ўзак ундошдан кейинги унли билан бўгин тугаётган бўлса, иккиланган феълларда бу унли биринчи ўзак ундошдан кейинга ўтади ва иккита бир хил ундош ёнма-ён келади. Масалан,

يَمَسُّ - тегиб кетмоқ - يَمَسُّنَ - йамсасу -> йамассу - يَمَسُّنَ .

Бу феъл қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّانِ	يَمَسُّونَ
	мн	يَمَسُّنَ	يَمَسُّانِ	يَمَسُّنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسُّانِ	تَمَسُّونَ
	мн	تَمَسُّنَ	تَمَسُّانِ	تَمَسُّنَ
I		أَمَسُّ		نَمَسُّ

يَمُدُّ - чўзмоқ - يَمُدُّ - йамдууду -> йамууду - يَمُدُّ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمُدُّ	يَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
	мн	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
II	мз	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
	мн	تَمُدِّينَ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

يَفِرُّ - қочмоқ - يَفِرُّ - йафриру -> йафирру - يَفِرُّ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفِرُّ	يَفِرَّانِ	يَفِرُّونَ
	мн	تَفِرُّ	تَفِرَّانِ	يَفِرُّونَ
II	мз	تَفِرُّ	تَفِرَّانِ	تَفِرُّونَ
	мн	تَفِرِّينَ	تَفِرَّانِ	تَفِرُّونَ
I		أَفِرُّ		نَفِرُّ

Солим феълларнинг мажхул нисбати бир хил шаклга эга бўлганидек, иккиланган феълларнинг мажхул нисбати ҳам бир хил шаклга эга (يَفِرُّ , يَمُدُّ , يَمَسُّ) ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمُدُّ	يَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
	мн	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	يَمُدُّونَ
II	мз	تَمُدُّ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
	мн	تَمُدِّينَ	تَمُدَّانِ	تَمُدُّونَ
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Фақат феълнинг боши-

да қисқа унлидан иборат бўлган бир ёпиқ бўгин таркибида иккита ҳамза товушининг мавжуд бўлиши мумкин эмас. Масалан, „и“, „а“, „у“. Агар шундай ҳолат мавжуд бўлса, иккинчи ҳамза тушиб қолади ва унинг ҳисобига қисқа унли чўзиққа айланади: „а“—> „ā“, „у“—> „ū“, „и“—> „ī“. Масалан,

أَكَلَ — емоқ феъли, Аниқ нисбати.

Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْكُلُ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُوكَلُ	يُوكَلَانِ	يُوكَلُونَ
	мн	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلْنَ	تُوكَلُ	تُوكَلَانِ	تُوكَلْنَ
II	мз	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلُونَ	تُوكَلُ	تُوكَلَانِ	تُوكَلُونَ
	мн	تَأْكُلُونَ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلْنَ	تُوكَلِينَ	تُوكَلَانِ	تُوكَلْنَ
I		أَكَلَ		تَأْكَلُ	أُوكَلُ		تُوكَلُ

سَأَلَ (а) — сўрамоқ феъли, Аниқ нисбати.

Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلْنَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلْنَ
II	мз	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلِينَ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلْنَ	تُسْأَلِينَ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلْنَ
I		أَسْأَلَ		نَسْأَلُ	أُسْأَلُ		نُسْأَلُ

قَرَأَ (а) — ўқимоқ феъли, Аниқ нисбати.

Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأْنَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
II	мз	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأِينَ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأْنَ	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		نَقْرَأُ	أُقْرَأُ		نُقْرَأُ

III. Заиф феълларнинг тусланиши:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши қуйидагича бўлади:

а) Феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – «в» товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати — бўлса, бундай феъллар солим феъллар каби тусланади.

Масалан,

وَجَلَّ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَجَلَّ	يُوجَلَانِ	يُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلْنَ	تُوجَلَانِ	يُوجَلْنَ
II	мз	تُوجَلُ	تُوجَلَانِ	تُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلِينَ	تُوجَلَانِ	تُوجَلْنَ
I		أُوجَلُ		تُوجَلُ

وَجَعَّ (а) – оғриқни сезмоқ феъли ҳам шу каби тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** - «в» бўлган яна айрим феълларнинг ҳозирги-келаси замонида бу ундош тушиб қолади. Масалан,

وَضَعَّ (а)- қўймоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَضَعُ	يَضَعَانِ	يَضَعُونَ
	мн	تَضَعْنَ	تَضَعَانِ	يَضَعْنَ
II	мз	تَضَعُ	تَضَعَانِ	تَضَعُونَ
	мн	تَضَعِينَ	تَضَعَانِ	تَضَعْنَ
I		أَضَعُ		تَضَعُ

Шунингдек, **وَقَعَّ** (а) – йиқилмоқ, жойлашмоқ; **وَهَبَّ** (а) – бермоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Агар феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати бўлса, барча шахс-сонларда биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

وَجَدَ (и) – топмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَانِ	يَجِدُونَ
	мн	تَجِدُ	تَجِدَانِ	يَجِدْنَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
	мн	تَجِدِينَ	تَجِدَانِ	تَجِدْنَ
I		أَجِدُ		تَجِدُ

Шунингдек, **وَلَدَ** (и) – туғмоқ, **وَعَدَ** (и) – ваъда бермоқ, **وَتَّبَعَ** (и) – сакрамоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати бўлса, биринчи ўзак ундош ҳеч қачон тушиб қолмайди. Масалан, **وَجَّهَ** (у) – номдор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجِّهُ	يُوجِّهَانِ	يُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهُ	تُوجِّهَانِ	يُوجِّهْنَ
II	мз	تُوجِّهُ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهِينَ	تُوجِّهَانِ	تُوجِّهْنَ
I		أُوجِّهُ		تُوجِّهُ

Юқоридаги барча феълларнинг мажжул нисбати солим феъллардан фарқ қилмайди, фақат феъл таркибидаги “ув” товуш бирикмаси “ў” га ўзгаради. Масалан,

وَجَدَ – бор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَدُ	يُوجَدَانِ	يُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	يُوجَدْنَ
II	мз	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	تُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدِينَ	تُوجَدَانِ	تُوجَدْنَ
I		أُوجَدُ		تُوجَدُ

б) Биринчи ўзак ундоши **ي** – й ҳарфидан иборат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди.

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош устидаги ҳаракат биринчи ўзак ундош устига ўтади ва бунда икки хил ҳодиса бўлиши мумкин:

а) учинчи ўзак ундош сукунли бўлмаса, иккинчи ўзак ундош тушиб қолади ва ундан олдинги унли чўзилади. Масалан,

يَقُولُ -> يَقُولٌ – ўзагидан – قول

يَخَافُ -> يَخَوْفٌ – ўзагидан – خوف

б) учинчи ўзак ундош сукунли бўлса, иккинчи ўзак ундош бутунлай тушиб қолиб, унинг ҳаракати қолади:

يَخْفَنَ -> يَخْوَفَنَّ, يَقْلَنَ -> يَقُولَنَّ

Масалан,

قَالَ (у) – демоқ феъли سَارَ (и) – юрмоқ, кезмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَسِيرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقْلَنَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	يَسِرْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقْلَنَ	تَسِيرِينَ	تَسِيرَانِ	تَسِرْنَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسِيرُ		نَسِيرُ

خَافَ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُونَ
	мн	تَخَافُ	تَخَافَانِ	يَخْفَنَ
II	мз	تَخَافُ	تَخَافَانِ	تَخَافُونَ
	мн	تَخَافِينَ	تَخَافَانِ	تَخْفَنَ
I		أَخَافُ		نَخَافُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам юқоридаги икки банд қойдаси асосида тусланади.

Масалан, قَالَ феъллининг мажҳул нисбати:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَالُ	يُقَالَانِ	يُقَالُونَ
	мн	تُقَالُ	تُقَالَانِ	يُقْلَنَ
II	мз	تُقَالُ	تُقَالَانِ	تُقَالُونَ
	мн	تُقَالِينَ	تُقَالَانِ	تُقْلَنَ
I		أُقَالُ		نُقَالُ

3. Ноқис феълларнинг тусланишида қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

а) ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати ёки бўлса, феъл охиридаги „-ийу“ товуш бирикмаси „-й“ га, „-уву“ товуш бирикмаси „-у“ товушига ўзгаради ва натижада шахс-сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِيَ (и) – йиғламоқ феъли دَنَا (у) – яқинлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَكَيَانِ	يَبْكُونَ	يَدْنُو	يَدْنَوَانِ	يَدْنُونُ
	мн	تَبَكَّى	تَبَكَّيَانِ	يَبْكِينَ	تَدْنُو	تَدْنَوَانِ	تَدْنُونُ
II	мз	تَبَكَّى	تَبَكَّيَانِ	تَبْكُونُ	تَدْنُو	تَدْنَوَانِ	تَدْنُونُ
	мн	تَبَكَّيْنِ	تَبَكَّيَانِ	تَبْكِينَ	تَدْنَيْنِ	تَدْنَوَانِ	تَدْنُونُ
I		أَبْكِي		نَبْكِي	أَدْنُو		نَدْنُو

Иккинчи ўзак ундош ҳаракати бўлса, у қуйидагича тусланади. Масалан, لَقِيَ (а) – учратмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِيَ	لَقَّيَانِ	لَقُونُ
	мн	تَلَقَّى	تَلَقَّيَانِ	لَقَيْنُ
II	мз	تَلَقَّى	تَلَقَّيَانِ	تَلَقُونُ
	мн	تَلَقَّيْنِ	تَلَقَّيَانِ	تَلَقَيْنُ
I		أَلْقِي		نَلْقِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам феъл охиридаги ўзгариш لَقِيَ феълининг аниқ нисбати охиридаги ўзгариш билан бир хил бўлганлиги сабабли, тусланиши ҳам бир хил бўлади. Масалан,

يَبْكِي (и) – феълнинг мажҳули يَدُو (у) – феълнинг мажҳули

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَانِ	يَبْكُوْنَ	يُدْتِي	يُدْتِيَانِ	يُدْتُوْنَ
	мн	يَبْكِي	يَبْكِيَانِ	يَبْكِيْنَ	يُدْتِي	يُدْتِيَانِ	يُدْتِيْنَ
II	мз	تَبْكِي	تَبْكِيَانِ	تَبْكُوْنَ	تُدْتِي	تُدْتِيَانِ	تُدْتُوْنَ
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَانِ	تَبْكِيْنَ	تُدْتِي	تُدْتِيَانِ	تُدْتِيْنَ
I		أَبْكِي		نَبْكِي	أُدْتِي		تُدْتِي

§ 53. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОҶДА ТУСЛАНИШИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَأَلَّ (и) – „паноҳ изламоқ“ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар хусусияти мавжуд:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأَلُّ	يَأَلَانِ	يَأَلُوْنَ
	мн	يَأَلُّ	يَأَلَانِ	يَأَلُوْنَ
II	мз	تَأَلُّ	تَأَلَانِ	تَأَلُوْنَ
	мн	تَأَلِيْنَ	تَأَلَانِ	تَأَلُوْنَ
I		أَأَلُّ		تَأَلُّ

يَسِّسَ (а) – типдаги феълларда ўзгариш содир бўлмайди, чунки биринчи ўзак ундош ي товушидан иборат бўлган феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

آب — типидаги феъл آد — типидаги феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤوبُ	يُؤوبَانِ	يُؤُوبُونَ	يَشِيدُ	يَشِيدَانِ	يَشِيدُونَ
	мн	تُؤُوبُ	تُؤُوبَانِ	يُؤُوبِنَ	تَشِيدُ	تَشِيدَانِ	يَشِيدُونَ
II	мз	تُؤُوبُ	تُؤُوبَانِ	تُؤُوبُونَ	تَشِيدُ	تَشِيدَانِ	تَشِيدُونَ
	мн	تُؤُوبِينَ	تُؤُوبَانِ	تُؤُوبِنَ	تَشِيدِينَ	تَشِيدَانِ	تَشِيدُونَ
I		أُؤُوبُ		تُؤُوبُ	أَشِيدُ		تَشِيدُ

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат феъллар:

آتِي (и) — феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	يَأْتِينَ
II	мз	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتُونَ
	мн	تَأْتِينَ	تَأْتِيَانِ	تَأْتِينَ
I		آتِي		تَأْتِي

اطَّاعَ (а) — феъли ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَطَّاعُ	يَطَّاعَانِ	يَطَّاعُونَ
	мн	تَطَّاعُ	تَطَّاعَانِ	يَطَّاعُونَ
II	мз	تَطَّاعُ	تَطَّاعَانِ	تَطَّاعُونَ
	мн	تَطَّاعِينَ	تَطَّاعَانِ	تَطَّاعُونَ
I		أَطَّاعُ		تَطَّاعُ

وَقِيَ (и) – типдаги феъллар эса ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفِي	يَفِيَانِ	يَفُونَ
	мн	تَفِي	تَفِيَانِ	يَفِينْ
II	мз	تَفِي	تَفِيَانِ	تَفُونَ
	мн	تَفِيْنَ	تَفِيَانِ	تَفِينْ
I		أَفِي		نَفِي

3. Ўзакдаги иккинчи ва учинчи ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاءَ (у) – типдаги феъллар جَاءَ (и) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْءُ	يَسُوْءَانِ	يَسُوْءُونَ	يَجِيْءُ	يَجِيْئَانِ	يَجِيْئُونَ
	мн	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	يَسُوْئُنْ	تَجِيْءُ	تَجِيْئَانِ	يَجِيْئُنْ
II	мз	تَسُوْءُ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْءُونَ	تَجِيْءُ	تَجِيْئَانِ	تَجِيْئُونَ
	мн	تَسُوْئِيْنَ	تَسُوْءَانِ	تَسُوْئُنْ	تَجِيْئِيْنَ	تَجِيْئَانِ	تَجِيْئُنْ
I		أَسُوْءُ		نَسُوْءُ	أَجِيْءُ		نَجِيْءُ

رَأَى (а) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرِي	يَرِيَانِ	يَرُونَ
	мн	تَرِي	تَرِيَانِ	يَرِيْنَ
II	мз	تَرِي	تَرِيَانِ	تَرُونَ
	мн	تَرِيْنَ	تَرِيَانِ	تَرِيْنَ
I		أَرِي		نَرِي

Бу гуруҳга кирувчи феълларнинг ҳарфи иллатлари сафида ҳамза товуши бўлмаса, иккинчи ўзак ундошга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Масалан,

شوي (а) – типидаги феъллар (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوِي	يَسُوِيَان	يَسُوُوْنَ	يَشُوِي	يَشُوِيَان	يَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِي	تَسُوِيَان	يَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	يَشُوُوْنَ
II	мз	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوُوْنَ	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوُوْنَ	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
I		أَسُوِي		نَسُوِي	أَشُوِي		نَشُوِي

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أوي (и) – феъли وأي (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَاوِي	يَاوِيَان	يَاوُوْنَ	يَيِي	يَيِيَان	يَيُوُونَ
	мн	تَاوِي	تَاوِيَان	يَاوُوْنَ	تَيِي	تَيِيَان	يَيِيُونَ
II	мз	تَاوِي	تَاوِيَان	تَاوُوْنَ	تَيِي	تَيِيَان	تَيِيُونَ
	мн	تَاوُوْنَ	تَاوِيَان	تَاوُوْنَ	تَيِيُونَ	تَيِيَان	تَيِيُونَ
I		أوي		نَاوِي	أَيِي		نَيِي

§ 54. ФЕЪЛ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феъл билан ифодаланган гап феъл кесимли гап дейлади. Феъл кесимли гапнинг эгаси қайси сўз туркуми билан ифодаланганлигига қараб кесимдан олдин ва кейин келиши мумкин:

1. Агар эга кишилик олмоши билан ифодаланган бўлса, у гап таркибида ишлатилмаслиги мумкин, чунки феълнинг шахс ва сонда тусланган шакли гапнинг эгаси қайси олмош эканлигини кўрсатиб туради. Масалан,

دَهَبْنَا – Биз кетдик. تَكْتَبُونَ Сизлар (мз) ёзасизлар.

Агар бундай гапнинг эгаси таъкидланиб келаётган бўлса ва шу олмошни гапда акс эттириш шарт бўлса, у ҳар доим кесимдан олдин келади. Масалан,

نَحْنُ دَهِنَا - Биз кетдик. أَنْتُمْ تَكْتُمُونَ - Сизлар (мз) ёзасизлар.

2. Агар гапнинг эгаси от билан ифодаланган бўлса, у кесимдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Бунда эга билан кесим ўртасидаги мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

а) агар гапнинг эгаси одамни билдирадиган отдан иборат бўлса ва кесимдан кейин келса, улар жинсда мослашади ва кесим ҳар доим birlikда келади. Масалан,

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُ - Муҳандис (мз) чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسَانِ - Икки (мз) муҳандис чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُونَ - Муҳандислар (мз) чиқишди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَةُ - Толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتَانِ - Икки толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتُ - Толибалар киришди.

Бундай эга кесимдан олдин келса, кесим эга билан жинсда ва сонда тўла мослашади:

الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ

الْمُهَنْدِسَانِ خَرَجَا الطَّالِبَاتَانِ دَخَلَتَا

الْمُهَنْدِسُونَ خَرَجُوا الطَّالِبَاتُ دَخَلْنَ

б) агар гапнинг эгаси одамни билдирмайдиган от билан ифодаланган бўлса ва у birlik ёки иккилик сонда бўлса, кесим одамни билдирувчи от билан ифодаланган эга билан қандай мослашса, у билан ҳам шундай мослашади. Масалан,

وَصَلَ الْقِطَارُ — Поезд келди.

وَصَلَ الْقِطَارَانِ — Иккита поезд келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَةُ — Тайёра келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَتَانِ — Иккита тайёра келди.

ёки

الطَّائِرَةُ وَصَلَتْ الْقِطَارُ وَصَلَ

الطَّائِرَتَانِ وَصَلَتَا الْقِطَارَانِ وَصَلَا

в) агар бу хилдаги эга кўпликда келган бўлса, кесим эгадан олдинда келса ҳам, кейин келса ҳам, кесим бирликда муаннасда келади. Масалан,

وَصَلَتِ الْقِطَرُ — Поездлар келди.

الْقِطَرُ وَصَلَتْ — Поездлар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ — Тайёралар келди.

الطَّائِرَاتُ وَصَلَتْ — Тайёралар келди.

г) агар гапнинг эгаси уюшиб келиб, уларнинг жинси ҳар хил бўлса ва кесим бундай эгадан олдин турган бўлса, кесим ўзига энг яқин эга билан жинсда мослашади. Масалан,

دَخَلَ الطَّالِبُ وَالمُعَلِّمَةُ — Студент ва муаллима киришди.

دَخَلَتِ المُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ — Муаллима ва студент киришди.

Агар бундай характердаги эга кесимдан олдин турган бўлса, кесим ҳар доим музаккар жинсда иккиликда келади. Масалан,

المُعَلِّمَةُ وَ الطَّالِبُ دَخَلَا العُكَيَّ وَ المُعَلِّمَةُ دَخَلَا

д) Агар гапнинг кесими уюшиб келган бўлса, аввал гапнинг биринчи уюшган кесими (эга билан жинсда мослашган ҳолда, бирликда), сўнг гапнинг эгаси, ундан

кейин эга билан сонда ва жинсда мослашган ҳолда қолган уюшиқ кесимлар келади. Масалан,

دَخَلَ الطَّلَابُ فَجَلَسُوا ثُمَّ سَمِعُوا وَكَتَبُوا

Судентлар кирдилар, сўнг ўтирдилар, ундан кейин тингладилар ва ёздилар.

§ 55. ТЎЛДИРУВЧИ

Феъл ифодалаган иш-ҳаракатни мазмунан тўлдириб, кимни, нимани, кимдан, қайси нарсадан, кимда, нимада, кимга, қайси нарсага каби сўроқларга жавоб бўлувчи гап бўлаги тўлдирувчи дейилади.

Тўлдирувчи воситали ва воситасиз бўлади.

Иш-ҳаракатнинг объектини билдириб, кимни, нимани сўроғига жавоб бўлувчи тўлдирувчи воситасиз тўлдирувчи дейилади (Мен китобни ўқидим. Сен Аҳмадни учратдингми?).

Араб тилида феъл кесимли гапларда гапнинг эга ва кесимидан кейин бевосита воситасиз тўлдирувчи келади ва у тушум келишигида қўйилади. Масалан:

كَتَبَ الطَّالِبُ الْوَاجِبَ — Студент вазифани ёзди.

فَهِمَّتْ زَيْنَبُ الْمَوْضُوعَ — Зайнаб мавзуни тушунди.

Воситали тўлдирувчи кимни ва нимани сўроқларидан бошқа сўроқларга жавоб бўлувчи тўлдирувчилардир. У ҳам араб тилида гапнинг бош бўлақларидан кейин у ёки бу предлог билан ва, табиийки, қаратқич келишигида келади. Масалан,

سَمِعْتُ مِنْ وَالِدِي — Мен отамдан эшитдим.

يَكْتُبُ صَدِيقِي بِقَلَمِ الْحَبِيرِ — Дўстим ручкада ёзади.

Агар гапда ҳам воситасиз, ҳам воситали тўлдирувчи мавжуд бўлса, аввал воситасиз, сўнг воситали тўлдирувчи ўрин олади. Масалан,

أَكَلَ الطِّفْلُ الطَّعَامَ بِالْمَلْعَقَةِ – Гўдак таомни қошиқ билан еди.

أَخَذْتُ الْمَجَلَّةَ مِنَ الْمُدْرَسِ – Журнални ўқитувчидан олдим.

Бундай тўлдирувчилар ўз навбатида мослашган ва мослашмаган аниқловчиларга эга бўлиши мумкин. Бунда аниқловчилар юқоридаги қоидаларга мувофиқ қўйилади. Масалан:

قَرَأْتُ الْمَجَلَّةَ الْجَدِيدَةَ – Янги журнални ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ الْمُصَوِّرِ – „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ الْمُصَوِّرِ الْمِصْرِيَّةَ

– Мисрнинг „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

سَمِعْتُ هَذَا الْخَبَرَ مِنْ طَالِبِ كَلْبَتِنَا

– Бу хабарни факультетимиз студентидан эшитдим.

أَكَلَ الطِّفْلُ الطَّعَامَ بِالْمَلْعَقَةِ الْخَشَبِيَّةِ

– Гўдак овқатни ёғоч қошиқ билан еди.

Араб тилида ҳаракатни билдирувчи جَاءَ – келмоқ, ذَهَبَ

– кетмоқ, وَصَلَ – келмоқ, رَجَعَ – қайтмоқ, أَتَى –

келмоқ, قَدِمَ – келмоқ каби ўтимсиз феъллар мавжудки,

ҳаракат объектини билдирувчи сўздан олдин ب предлоги-
ни келтириш билан улар ўтимли феълга айланади.

جَاءَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб келмоқ,

ذَهَبَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб кетмоқ,

وَصَلَ بِالْخَبَرِ – хабар олиб келмоқ,

رَجَعَ بِالْبَشْرِيِّ – хушхабар олиб қайтмоқ.

Яна айрим шундай ўтимсиз феъллар ҳам мавжудки,
улар билан ишлатилган воситали тўлдирувчи ёки ҳол

тушум келишида келади. Масалан,

رَكِبَ السَّيَّارَةَ — машинага ўтирмоқ,

دَخَلَ الْفُرْقَةَ — хонага кирмоқ,

سَأَلَ الْمُعَلِّمَ — ўқитувчидан сўрамоқ.

Эслатма. دَخَلَ феъли бирор одам олдига кириш маъносида ишлатилганида, шу феълдан кейин عَلَى предлоги қўлланилади. Масалан,

دَخَلَ عَلَى الْعَمِيدِ — декан ҳузурига кирмоқ.

§ 56. ФЕЪЛЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Феълларга қўшилиб ёзилувчи олмошлар асосан тушум келишигида келган воситасиз (баъзан воситали) тўлдирувчи ўрнида келади. Масалан,

كَتَبْتُهَا -> كَتَبْتُ الرِّسَالَةَ

Феълларга қўшилувчи олмошлар от ва предлогларга қўшилувчи олмошлар билан шаклан бир хилдир. Масалан, كَتَبْتُهُ , عِنْدَهُ , كِتَابُهُ .

Лекин олмошлар феълга қўшилганида, қуйидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади:

1. Ўтган замон III шахс кўплик музаккар феълига олмош қўшилганида, ўқилмайдиган | (алиф) тушиб қолади. Масалан,

كَتَبُوا -> كَتَبُوا الرِّسَالَةَ

2. Ўтган замон II шахс музаккар кўплигидаги феълга олмош қўшилганида, ўртада و ҳарфи орттирилади ва у „ў“ товушини билдиради:

سَمِعْتُمُوهَا -> سَمِعْتُمُ الْأَخْبَارَ

3. Феълнинг барча шаклларига I шахс бирлик олмоши шаклида қўшилади. Масалан,

سَمِعْتَنِي - Сен мени эшитдинг,

يَسْأَلُونَنِي - Улар (мз) мендан сўрайдилар.

Хуллас, масалан كَتَبَ - у (мз) ёзди феълига олмошлар қуйидагича қўшилади:

Шахс	Жинс	Бирлик олмош	Иккилик олмош	Кўплик олмош
III	мз	كَتَبَهُ	كَتَبَهُمَا	كَتَبَهُمْ
	мн	كَتَبَهَا	كَتَبَهُمَا	كَتَبَهُنَّ
II	мз	كَتَبَكَ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُمْ
	мн	كَتَبَكَ	كَتَبَكُمَا	كَتَبَكُنَّ
I		كَتَبْتَنِي		كَتَبْنَا

Масалан,

كَتَبْتُمُونِي - Сизлар (мз) мени ёздингизлар,

كَتَبْتُنَهَا - Сизлар (мн) уни(мн) ёздингизлар,

كَتَبْنَاَهُنَّ - Биз уларни (мн) ёздик ва ҳ.к.

Баъзан тарихий ёдгорликларда бирикма олмош бевосита феълга қўшилмай, **إِيَّا** юклагасига қўшилган.

Масалан:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ - Биз сенгагина ибодат қиламиз.

§ 57. ФЕЪЛ МАЙЛЛАРИ

Феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг воқеликка муносабатини ифодаловчи категория феъл майли дейилади.

Араб тилидаги феълларда бешта майл мавжуд:

1. Аниқлик майли.
2. Шарт майли.
3. Буйруқ майли.
4. Истак майли.
5. Кучайтирма майл.

Иш-ҳаракатнинг мавжуд замонлардан бирига муносабатини билдирувчи майл аниқлик майли дейилади. Биз ҳозиргача кўрган бўлишли ва бўлишсиз шакллардаги ўтган ва ҳозирги-келаси замон феъллари аниқлик майлидаги феъллардир.

§ 58. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I боб феълининг шарт майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан, يَدْرُسْنَ , تَشْرَبُوا , يَجْلِسُ .

Мажхул нисбатидаги феълларнинг шарт майли ҳам юқоридаги тартиб асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Бу майл учун қўйилган ном — „шарт майли“ мазкур майлнинг характерини тўла очиб беролмайди, чунки бу майлдаги феъл фақат шартни билдирмайди. Умуман, шарт майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Шарт эргаш гапли қўшма гапларда шарт эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесимлари шарт майлида ишлатилади. Бунда шарт эргаш гапнинг кесими олдида қуйидаги юкламалар мавжуд бўлиши мумкин:

إِنْ — агар, مَتَى — қачонки, مَنْ — кимки. Масалан,

إِنْ تَقْرَأْ تَعْلَمَ — ўқисанг (мз), биласан.

مَنْ يَزِدْكَ الْمَعْرُوفَ يَحْصُدْهُ — Кимки яхшилиқни экса, ўшани теради.

مَتَى تَلَهَبَ أَذْهَبَ — Қачонки сен кетсанг, мен кетаман.

Баъзан мазкур юкламалар иштирок этган қуйидаги мураккаб юкламалар ҳам ишлатилиши мумкин: لَئِنْ → إِنْ , إِذَا مَا , كَلَّمَا , مَتَى مَا → مَتَى ,

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда гоҳо шарт майлидаги феъл эмас, ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда мазмунга халал етмайди.

2. لَمْ олд юкламаси билан келган шарт майлидаги феъл ўтган замондаги қатъий инкорни ифодалайди ва ўтган замон феъли билан ишлатиладиган مَا юкламаси бажарган вазифани бажаради. Масалан,

لَمْ أَكْتُبْ — ёзмадим, مَا كَتَبْتُ — ёзмадим.

3. Шарт майлидаги феъл ل ва ُ юкламалари билан келиб буйруқ маъносини ифодалайди. Бунга кейинроқ муфассал тўхталинади.

§ 59. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I. Иккиланган феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракати бўлса, шарт майли тўрт вариантда ҳосил бўлади. Масалан, دَلَّ (y) – далил бўлмоқ феъли:

1 – вариант

2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَّلُنْ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا
	мн	تَدَّلُنْ	تَدَّلَا	يَدَّلَنَ	تَدَّلُ	تَدَّلَا	يَدَّلَنَ
II	мз	تَدَّلُنْ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا
	мн	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلَنَ	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلَنَ
I		أَدَّلُنْ		تَدَّلُنْ	أَدَّلُ		تَدَّلُ

3 – вариант

4 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا
	мн	تَدَّلُ	تَدَّلَا	يَدَّلَنَ	تَدَّلُ	تَدَّلَا	يَدَّلَنَ
II	мз	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا
	мн	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلَنَ	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلَنَ
I		أَدَّلُ		تَدَّلُ	أَدَّلُ		تَدَّلُ

Агар иккинчи ўзак ундош ҳаракати ёки бўлса, шарт майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, قَرَّ (и) қочмоқ феъли:

1 – вариант

2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُونَ	يَقْرَوُا	يَقْرُوا	يَقْرُ	يَقْرُوا	يَقْرُوا
	мн	تَقْرُونَ	تَقْرُوا	يَقْرُونَ	تَقْرُ	تَقْرُوا	يَقْرُونَ
II	мз	تَقْرُونَ	تَقْرُوا	تَقْرُوا	تَقْرُ	تَقْرُوا	تَقْرُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرُوا	تَقْرُونَ	تَقْرِي	تَقْرُوا	تَقْرُونَ
I		أَقْرِبُ		نَقْرِبُ	أَقْرُ		نَقْرُ

3 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُ	يَقْرُوا	يَقْرُوا
	мн	تَقْرُ	تَقْرُوا	يَقْرُونَ
II	мз	تَقْرُ	تَقْرُوا	تَقْرُوا
	мн	تَقْرِي	تَقْرُوا	تَقْرُونَ
I		أَقْرُ		نَقْرُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феълларнинг шарт майлидан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг шарт майлида тусланиши:

1. Солимсифат феъллардаги заифлик биринчи ўзақ ундошда бўлганлиги ва шарт майлидаги ўзгариш асосан учинчи ўзақ ундош атрофида содир бўлиши сабабли, бундай феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

Масалан, وَجَدَ (и) – топмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَا	يَجِدُوا
	мн	يَجِدْنَ	يَجِدَا	يَجِدْنَ
II	мз	يَجِدُ	يَجِدَا	يَجِدُوا
	мн	يَجِدِي	يَجِدَا	يَجِدْنَ
I		أَجِدُ		نَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлидаги хусусияти шуки, ёпиқ бўгин таркибидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

قَالَ (у) – типидagi феъллар خَافَ (а) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	يَقُلُّ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يَخْفُ	يَخَافَا	يَخَافُوا
	мн	تَقُلُّ	تَقُولَا	يَقُلْنَ	تَخَفُ	تَخَافَا	يَخَفْنَ
II	мз	تَقُلُّ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تَخَفُ	تَخَافَا	تَخَافُوا
	мн	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُلْنَ	تَخَافِي	تَخَافَا	تَخَفْنَ
I		أَقُلُّ		نَقُلُّ	أَخَفُ		نَخَفُ

سَارَ (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	يَسِرُ	يَسِيرَا	يَسِيرُوا
	мн	تَسِرُ	تَسِيرَا	يَسِرْنَ
II	мз	تَسِرُ	تَسِيرَا	تَسِيرُوا
	мн	تَسِيرِي	تَسِيرَا	تَسِرْنَ
I		أَسِرُ		نَسِرُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлидаги ўзига хослик шуки, феъл охиридаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

بَكَى (и) – типидagi феъллар دَنَا (у) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўplik	Бирлик	Иккилик	Кўplik
III	мз	يَبْكُ	يَبْكِيَا	يَبْكُوا	يَدْنُ	يَدْنُوا	يَدْنُوا
	мн	تَبْكُ	تَبْكِيَا	يَبْكِينَ	تَدْنُ	تَدْنُوا	يَدْنِينَ
II	мз	تَبْكُ	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تَدْنُ	تَدْنُوا	تَدْنُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَا	تَبْكِينَ	تَدْنِي	تَدْنُوا	تَدْنِينَ
I		أَبْكُ		تَبْكُ	أَدْنُ		نَدْنُ

لَقِيَ (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَيَا	يَلْقَوُا
	мн	يَلْقَوْنَ	تَلْقَيَا	يَلْقَيْنَ
II	мз	تَلْقَى	تَلْقَيَا	تَلْقَوُا
	мн	تَلْقَيْنَ	تَلْقَيَا	تَلْقَيْنَ
I		الْقَى		لَقِيَ

§ 60. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан وَالَّ (и), يَسَّ (a) типидаги феълларнинг тусланиши солимсифат феъллардан фарқ қилмайди.

أَبَ (y), آدَ (и) типидаги феълларда эса, ажваф феълларнинг шарт майлидаги ўзгаришлар содир бўлади:

أَبَ (y) – типидаги феъллар آدَ (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَبِّ	يُؤَبِّوَا	يُؤَبِّوَا	يُنَدُّ	يُنَدِّدَا	يُنَدِّدُوا
	мн	تُؤَبِّ	تُؤَبِّوَا	يُؤَبِّنَ	تُنَدُّ	تُنَدِّدَا	يُنَدِّدْنَ
II	мз	تُؤَبِّ	تُؤَبِّوَا	تُؤَبِّوَا	تُنَدُّ	تُنَدِّدَا	تُنَدِّدُوا
	мн	تُؤَبِّي	تُؤَبِّوَا	تُؤَبِّنَ	تُنَدِّدِي	تُنَدِّدَا	تُنَدِّدْنَ
I		أُؤَبِّ		نُؤَبِّ	أُنَدُّ		نُنَدُّ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан أَتَى (и) – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَات	يَاتِيَا	يَأْتُوا
	мн	تَات	تَاتِيَا	يَأْتِينَ
II	мз	تَات	تَاتِيَا	تَأْتُوا
	мн	تَاتِي	تَاتِيَا	تَأْتِينَ
I		آت		تَأْت

Ҳамза товуши кўпинча ҳарфи иллатга ўхшамагани учун **وَطِيَّ** (а) феъли фақат солимсифат феъллар каби тусланади.

وَقِيَّ (и) типдаги феълларда ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъл хусусияти мавжуддир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَف	يَفِيَا	يَفُوا
	мн	تَف	تَفِيَا	يَفِينَ
II	мз	تَف	تَفِيَا	تَفُوا
	мн	تَفِي	تَفِيَا	تَفِينَ
I		أَف		تَف

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

سَاءَ (у) – типдаги феъллар **جَاءَ** (и) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوْ	يَسُوْا	يَسُوْا	يَجِيْ	يَجِيْنَا	يَجِيْئُوْا
	мн	تَسُوْ	تَسُوْا	يَسُوْن	تَجِيْ	تَجِيْنَا	يَجِيْن
II	мз	تَسُوْ	تَسُوْا	تَسُوْا	تَجِيْ	تَجِيْنَا	تَجِيْئُوْا
	мн	تَسُوْنِي	تَسُوْا	تَسُوْن	تَجِيْنِي	تَجِيْنَا	تَجِيْن
I		أَسُوْ		نَسُوْ	أَجِيْ		نَجِيْ

رَأَى (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرَى	يَرَاتَا	يَرَوْنَ
	мн	يَرَوْنَ	يَرَاتُوا	يَرِينْ
II	мз	تَرَى	تَرَاتَا	تَرَوْنَ
	мн	تَرَوْنَ	تَرَاتُوا	تَرِينْ
I		أَرَى		تَرَى

سَوَى (a) – типидаги феъллар شَوَى (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُو	يَسُوْتَا	يَسُوُوْا	يَشُو	يَشُوْتَا	يَشُوُوْا
	мн	يَسُوُوْ	يَسُوُوْتَا	يَسُوُوِيْنَ	يَشُوُوْ	يَشُوُوْتَا	يَشُوُوِيْنَ
II	мз	تَسُو	تَسُوْتَا	تَسُوُوْا	تَشُو	تَشُوْتَا	تَشُوُوْا
	мн	تَسُوُوْ	تَسُوُوْتَا	تَسُوُوِيْنَ	تَشُوُوْ	تَشُوُوْتَا	تَشُوُوِيْنَ
I		أَسُو		تَسُو	أَشُو		تَشُو

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

أَوَى (и) – феъли وَأَى (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأُو	يَأُوْتَا	يَأُوُوْا	يَأُو	يَأُوْتَا	يَأُوُوْا
	мн	يَأُوُوْ	يَأُوُوْتَا	يَأُوُوِيْنَ	يَأُوُوْ	يَأُوُوْتَا	يَأُوُوِيْنَ
II	мз	تَأُو	تَأُوْتَا	تَأُوُوْا	تَأُو	تَأُوْتَا	تَأُوُوْا
	мн	تَأُوُوْ	تَأُوُوْتَا	تَأُوُوِيْنَ	تَأُوُوْ	تَأُوُوْتَا	تَأُوُوِيْنَ
I		أَوَى		تَأُو	أَأُو		تَأُو

§ 61. УНДАЛМА

Гапдан англашилган маъно тегишли бўлган шахс ёки предметни билдирувчи сўзга ундалма дейилади. Ундалма гап бўлаги ҳисобланмайди ва гапдаги бошқа бўлақлар билан муносабатга киришмайди.

Араб тилидаги ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин ва у ҳеч қачон ундалмаликни билдирувчи юкламасиз ишлатилмайди.

Ундалма қуйидаги юкламалар билан ишлатилади:

1. **يَا** юкламаси. Бу юклама ишлатилганида ундалма **ال** артиклисиз ва танвинсиз бош келишиқда келади. Масалан,

يَا طَالِبُ – Эй, студент, **يَا مُحَمَّدُ** – Эй, Муҳаммад,

يَا إِخْوَانُ – Ҳой, биродарлар, **يَا نِسْوَانُ** – Эй, аёллар.

2. Агар ундалма изофа шаклида бўлса, изофанинг музоф қисми тушум келишигида келади. Масалан,

يَا حَبِيبَ الْقَلْبِ – Эй, кўнгилнинг севгани,

يَا عَالِمَ الْأَسْرَارِ – Эй, сирлардан хабардор,

يَا رَبَّنَا – Эй, худойимиз,

يَا عَبْدَ اللَّهِ – Эй, Оллоҳнинг бандаси.

3. Ундалма музаккар бўлса **أَيُّهَا**, муаннас бўлса **أَيَّتُهَا** юкламалари (ундалманинг сонидан қатъи назар) ишлатилади ва ундалма **ال** артикли билан келади. Масалан,

أَيُّهَا الرَّجُلُ – Эй, одам, **أَيُّهَا الرِّجَالُ** – Эй, одамлар,

أَيَّتُهَا الطَّالِبَةُ – Эй, толиба, **أَيَّتُهَا السَّيِّدَاتُ** – Эй, хонимлар.

4. Баъзан **أَيُّهَا** ва **أَيْهَا** юкламалари олдидан **يَا** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Масалан,
يَا أَيُّهَا النَّفْسُ – Эй, жон, **يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ** – Эй мўминлар.

5. Нотаниш шахсга мурожаат қилинганида, **يَا** юкламаси ишлатилади ва ундалма ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Масалан,

يَا طَالِبًا – Ҳой, студент, **يَا رَجُلًا** – Ҳой, одам.

6. **اللَّهُ** сўзига нисбатан бу юкламалар ишлатилмайди, балки алоҳида сўз шакли хизматга келади:

اللَّهُمَّ → **اللَّهُ**

§ 62. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Буйруқ майлидаги феъл II ва III шахсда буйруқ, илтимос маъноларини билдиради (ўқи, ўқинг, ўқисин, ўқисинлар каби), I шахсда эса хоҳиш, истак маъноларини ифодалайди (ўқий, ўқийлик каби).

Буйруқ майли араб тилида **الأمرُ** деб юритилади ва у шарт майли асосида ясалади.

II шахс учун буйруқ майли шарт майли олдидаги **تُ** қўшимчасини олиб ташлаш йўли билан ҳосил қилинади. Бунда сўз бошидаги ёнма-ён турган ва бир бўгин ичидаги иккита ундош товуш улар олдига васлани ҳамзани қўйиш билан икки бўгинга ажратилади. Масалан,

أَفْتَحْ → **فَتَحْ** → **تَفْتَحْ** → **يَفْتَحْ** → **فَتَحْ** .

أَدْخُلْ → **دَخُلْ** → **تَدْخُلْ** → **يَدْخُلْ** → **دَخُلْ** .

أَجْلِسْ → **جَلِسْ** → **تَجْلِسْ** → **يَجْلِسْ** → **جَلِسْ** .

Буйруқ майлидаги феъл гапнинг бошида келганида ёки алоҳида олинган сўз бўлса, васлани ҳамзанинг ҳаракати феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракатига боғлиқ. Агар иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати ¹ бўлса, васлани ҳамза ҳам ¹ўқилади. Масалан,

اَدْخُلْ -> اَدْخُلْ - кир, اَكْتُبْ -> اَكْتُبْ - ёз .

Агар феълдаги иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати ² ёки ³ бўлса, васлани ҳамза ² ҳаракатини олади. Масалан,

اَجْلِسْ -> اَجْلِسْ - оч, اِفْتَحْ -> اِفْتَحْ - ўтир .

Агар буйруқ майлидаги феъл гапнинг ўртасида бўлса ва ундан олдиндаги сўз унли товуш билан тугаган бўлса, васлани ҳамза талаффуз қоидасига биноан ёзилади, лекин ўқилмайди. Масалан,

قُلْتُ اَجْلِسْ - Қулту-жлис - Ўтир дедим,

قَالَ اَدْخُلْ - Қала-дхул - Кир деди.

II шахс буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اَدْخُلْ	اَدْخُلَا	اَدْخُلُوا
мн	اَدْخُلِي	اَدْخُلَا	اَدْخُلْنَ

Буйруқ майлининг I ва III шахслари шу шахсдаги феълнинг шарт майли олдида ^ل юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

لَيَدْخُلْ - кирсин, لَنَدْخُلْ - кирайлик.

Демак, буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَا	لَيَفْعَلُوا
	мн	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَا	لَيَفْعَلَنَّ
II	мз	أَفْعَلَنَّ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلَنَّ	أَفْعَلَا	أَفْعَلَنَّ
I		لَأَفْعَلَنَّ		لَنَفْعَلَنَّ

Ҳамма шахслар учун буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига **لَ** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَا يَفْعَلَنَّ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَا	لَا يَفْعَلَنَّ
II	мз	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلَنَّ
I		لَا أَفْعَلَنَّ		لَا نَفْعَلَنَّ

Масалан,

لَا يَكْتُبُوا – улар (мз) ёзмасинлар,

لَا تَجْلِسِي – сен (мн) ўтирма,

لَا تَذْهَبْ – кетмайлик.

Баъзан III шахсга нисбатан буйруқ майли ўрнида ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَاشَ السَّلَامُ – Яшасин тинчлик,

طَابَتْ لَيْكُمُ – Тунингиз хайрли бўлсин.

§ 63. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Нотўғри феълларнинг ҳам I ва III шахсдаги буйруқ майли биз юқорида кўргандек шарт майли олдига **ل** юк-ламасини қўйиш билан ҳосил қилиниши сабабли қўйида фақат II шахсга тегишли бўлган буйруқ майлигагина тўх-талилади.

1. Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **'** бўлган иккилан-ган феъллардан буйруқ майли тўрт вариантда ясалади. Масалан, **دَلَّ** (y) — феъли:

1-вариант				2-вариант		
Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلَّيْ	دَلَّا	دَلَّلْنِ	دَلَّيْ	دَلَّا	دَلَّلْنِ

3-вариант			4-вариант			
Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلَّيْ	دَلَّا	دَلَّلْنِ	دَلَّيْ	دَلَّا	دَلَّلْنِ

Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **'** ёки **'** бўлган феъллардан буйруқ майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **فَرَّ** (и) — феъли

1-вариант			2-вариант			
Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرَّ	فَرَّا	فَرُّوا	فَرَّ	فَرَّا	فَرُّوا
мн	فَرَّيْ	فَرَّا	فَرَرْنَا	فَرَّيْ	فَرَّا	فَرَرْنَا

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرَّ	فَرَا	فَرَوْا
мн	فَرَّيْ	فَرَا	افْرَيْنَ

II. Ҳамзали феъллар қуйидагича тусланади:

Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феъллардан қуйидагича ҳосил бўлади: Масалан, أَذِنَ (а) – рухсат бермоқ феъли:

إِيذَنُ -> إِذْنَنُ -> تَأَذَنُ -> يَأْذَنُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِيذَنُ	إِيذَنَّا	إِيذَنُوا
мн	إِيذَنِي	إِيذَنَّا	إِيذَنُ

أَمَلَ (у) – умид қилмоқ феъли:

أَوْمَلُ -> أَوْمَلُ -> تَأَوْمَلُ -> يَأَوْمَلُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْمَلُ	أَوْمَلَا	أَوْمَلُوا
мн	أَوْمَلِي	أَوْمَلَا	أَوْمَلَنَ

Бундай феъллардан фақат учта феълнинг буйруқ майли ҳамзасиз ҳосил бўлади: أَخَذَ (у) – олмақ -> خَذَ ,

أَكَلَ (у) – емоқ -> كَلَّ , أَمَرَ (у) – буюрмоқ -> مَرَّ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَذَ	خَذَا	خَذُوا
мн	خَذِي	خَذَا	خَذَنَ

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундошлари ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг буйруқ майли, ҳамзанинг имлосини эътиборга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳозирги-келаси замонда биринчи ўзак ундошнинг тушиш-тушмаслигига қараб, икки хил ҳосил бўлади:

а) биринчи ўзак ундош тушиб қолса, буйруқ майлида ҳам тушиб қолади. Масалан, **وَتَّقِ** (и) – ишонмоқ феъли:

تَّقِ -> **تَتَّقِ** -> **تَتَّقُوا** -> **يَتَّقُوا**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَّقِ	تَقَا	تَقُوا
мн	تَقِي	تَقَا	تَقْن

б) биринчи ўзак ундош тушмаса, буйруқ майли солим феълларнинг буйруқ майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **وَجَع** (а) – оғриқни сезмоқ феъли.

أَوْجَعُ -> **تَوْجَعُ** -> **تَوْجَعُوا** -> **يَوْجَعُ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْجَعُ	أَوْجَعَا	أَوْجَعُوا
мн	أَوْجَعِي	أَوْجَعَا	أَوْجَعْنَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам шарт майли асосида қуйидагича ҳосил бўлади:

قَالَ (у) – типидати феълларнинг тусланиши
سَارَ (и) – типидати феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَالَ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَرَ	سِيرَا	سِيرُوا
мн	قَوْلِي	قَوْلَا	قَوْلَنْ	سِيرِي	سِيرَا	سِيرَنْ

خَافَ (а) – типидати феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَافَ	خَافَا	خَافُوا
мн	خَافِي	خَافَا	خَافَنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли феъл типларига боғлиқ ҳолда қуйидагича бўлади:

بَكِيَ (у) – типидagi феъллар-нинг тусланиши دَتَا (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَكَ	أَبَكَيَا	أَبَكُوا	أَدُنُّ	أَدُنُوا	أَدُنُوا
мн	أَبَكِي	أَبَكِيَا	أَبَكِينِ	أَدُنِي	أَدُنُوا	أَدُنِينَ

لَعِي (а) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	لَعَى	لَعَبَا	لَعُوا
мн	لَعِي	لَعَبَا	لَعِينِ

§ 64. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَالَ (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши يَتَسَّس (а) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَالَ	وَالَ	وَالَ	يَتَسَّسُ	يَتَسَّسَا	يَتَسَّسُوا
мн	وَالَي	وَالَيَا	وَالَيِنِ	يَتَسَّسِي	يَتَسَّسُوا	يَتَسَّسِينِ

أَبَ (у) – типидagi феъллар-нинг тусланиши آَدَ (и) – типидagi феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَبَ	أَبَا	أَبُوا	آَدُ	آَدَا	آَدُوا
мн	أَبِي	أَبَا	أَبِينِ	آَدِي	آَدَا	آَدِينِ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

آتَى (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши وَطَى (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِيتَ	إِيتَيَا	إِيتُوا	طَا	طَا	طُورَا
мн	إِيتِي	إِيتِيَا	إِيتِينَا	طِي	طَا	طَانَا

وَقَى (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَقَى	وَقِيَا	وَقُوا
мн	وَقِي	وَقِيَا	وَقِينَا

Эслатма: Феълнинг буйруқ майли биргина ҳарфдан иборат бўлса, феъл охирига « ҳарфи қўшилиши мумкин.

Масалан, وَقَى **ف** ёки وَقَى **ف**.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

سَاءَ (у) – типдаги феъллар-нинг тусланиши جَاءَ (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سَوَّ	سَوَّوَا	سَوَّوُوا	جَوَّ	جَوَّيَا	جَوَّوُوا
мн	سَوَّي	سَوَّوَا	سَوَّوْنَا	جَوَّي	جَوَّيَا	جَوَّوْنَا

رَأَى (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши سَوَّى (а) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَأَى (رَأَى)	رَأَيَا	رَأَوْا	سَوَّى	سَوَّيَا	سَوَّوُوا
мн	رَأَى	رَأَيَا	رَأَيْنَا	سَوَّي	سَوَّيَا	سَوَّوْنَا

شَوَى (и) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اشو	اشويَا	اشوُوا
мн	اشوي	اشويَا	اشويِن

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

أوى (у) – феълнинг

тусланиши

وَأى (и) – феълнинг

тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إو	إويَا	إوُوا	إِ (إِة) !	إِيَا	أوَا
мн	إوي	إويَا	إويِن	إِي	إِيَا	إيِن

§ 65. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Феълларнинг истак майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلَ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَن
II	мз	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَن
I		أَفَعِّلَ		تُفَعِّلَ

Истак майли мажҳул нисбатдаги феъллардан ҳам ҳосил бўлиши мумкин ва у ҳам умумий қоида асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَل	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَل	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَل	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَل		تُفْعَل

Истак майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Иш-ҳаракатни бажаришдан кўзланган мақсадни ифодалаш учун феълдан олдин **كَي** ёки **ل** юкламаси ишлатилади. **ل** юкламаси истак майлидаги феълга қўшиб ёзилади. Масалан,

كَي أَفْهَمَ – тушунишим учун, тушунишим мақсадида.

لِيَزُورُوا – улар (мз) зиёрат қилишлари учун, улар (мз) зиёрат қилсинлар деб.

Бу иборалар олдидан ўтган ёки ҳозирги-келаси замондаги феъл ҳам келиши мумкин. Масалан,

أَسْمَعُ كَي أَفْهَمَ – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

ذَهَبَ الطُّلَّابُ لِيَزُورُوا – Студентлар зиёрат қилиш учун кетишди.

Баъзан ҳар икки юклама қўшилиб келиши мумкин ва у ҳам юқорида айтилган маънони ифодалаш учун ишлатилади. Масалан,

أَسْمَعُ لَكَي أَفْهَمَ – Тушунишим учун қулоқ соляпман.

Агар истак майлидаги феъл инкор маънода бўлса, мазкур юкламалардан кейин **لَا** юкламаси қўшилади:

لَا تَنْظِمُ لَكَي تَنْظِمَ ; **لَا تَنْظِمُ لَكَي تَنْظِمَ** . Масалан,

لَا تَنْظِمُ لَكَي تَنْظِمَ – Зулм кўрмайин десанг,

لَا تَنْظِمُ كَي تَنْظِمَ зулм қилма

2. Истак, мақсад, ният, зарурат, имконият, қарор, розилик, манъ этиш, буйруқ илтимос, хурсандлик, қўрқув, таажжуб ва шунга ўхшаш турли ҳиссиётларни ифодаловчи феъллардан кейин ўша феълларнинг иккинчи компоненти сифатидаги феъл истак майлида келади ва истак майлидаги феълдан олдин $أَنْ$ ёки, агар истак майли инкор маънода бўлса, $لَا + أَنْ = أَلَا$ юкламаси ишлатилади.

Масалан, $أَسْمَحُ لِي أَنْ أَقْرَأَ$ – ўқишимга рухсат беринг.

$قَصَدْتُ أَنْ أَدْخُلَ غُرْفَةَ الْعَمِيدِ$ – Декан хонасига киришга жазм қилдим.

Истак майли мазкур маънода ишлатилганида, ундан олдин қўлланиладиган феъллар ичида энг кўп ишлатиладигани $أَرَادَ$ – хоҳламоқ ва $اسْتَطَاعَ$ – қўлидан келмоқ феълларидир. Бу феъллар ўзак эътибори билан заиф феъллар туркумига мансуб бўлиб, I боб феъли эмас. Бу туркум феълларга кейинчалик муфассал тўхталинади. Лекин амалиётда ишлатиш осон бўлсин учун шу икки феълнинг шахс-сонда тусланишини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

1. $أَرَادَ$ – феълнинг тусланиши

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرَادَ	أَرَادَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
	мн	أَرَادَتْ	أَرَادَتَا	أَرَادَنَ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	يُرَدْنَ
II	мз	أَرَدَتْ	أَرَدَتَا	أَرَدْتُمْ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	تُرِيدُونَ
	мн	أَرَدَتْ	أَرَدْتَمَا	أَرَدْتُنَّ	تُرِيدِينَ	تُرِيدَانِ	تُرَدْنَ
I		أَرَدْتُ		أَرَدْنَا	أُرِيدُ		نُرِيدُ

Масалан, $أَرَادُوا أَنْ يَسْمَعُوا$ – Эшитмоқчи бўлдилар (мз).

نُرِيدُ أَنْ نَرْجِعَ إِلَى بَيْتِنَا — Уйимизга қайтмоқчимиз.

اِسْتَطَاعَ — феълнинг тусланиши.

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اِسْتَطَاعَ	اِسْتَطَاعَا	اِسْتَطَاعُوا	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	اِسْتَطَاعَتْ	اِسْتَطَاعَتَا	اِسْتَطَعْنَ	تَسْتَطِيعُ	تَسْتَطِيعَانِ	تَسْتَطِيعُونَ
II	мз	اِسْتَطَعَتْ	اِسْتَطَعْتَا	اِسْتَطَعْتُمْ	تَسْتَطِيعُ	تَسْتَطِيعَانِ	تَسْتَطِيعُونَ
	мн	اِسْتَطَعْتِ	اِسْتَطَعْتُمَا	اِسْتَطَعْتُنَّ	تَسْتَطِيعِينَ	تَسْتَطِيعَانِ	تَسْتَطِيعُونَ
I		اِسْتَطَعْتُ		اِسْتَطَعْنَا	اَسْتَطِيعُ		نَسْتَطِيعُ

Масалан, يَسْتَطِيعُ أَحْمَدُ أَنْ يَقْفِزَ — Аҳмад сакрай олади.

نَسْتَطِيعُ أَنْ نَكْتُبَ بِالْعَرَبِيَّةِ — Биз арабча ёза оламиз.

3. Заруриятни, имкониятни билдирувчи айрим феъллардан кейин أَنْ юкламаси билан бирга ишлатилади.

Бу феълларнинг хусусияти шуки, улар шахс-сонда тусланмасдан бир хил қолипда ишлатилади ва иш-ҳаракатнинг кимга тегишли эканлиги шу феълдан кейинги предлог ёки шу феълнинг ўзига қўшилиб келган олмошлар орқали ифодаланади. Булар қуйидаги феъллардир: يَجِبُ عَلَى — керак, يَتَبَغَى لِ — керак, лозим,

يُمْكِنُ — мумкин. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَسْكُتَ — У (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهَا أَنْ تَسْكُتَ — У (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْكُتَا — У иккиси (мз) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ تَسْكُتَا — У иккиси (мн) жим туриши керак,

يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُتُوا — Улар (мз) жим туришлари керак,

- يَجِبُ عَلَيْهِنَ أَنْ يَسْكُنْنَ — Улар (мн) жим туришлари керак.
- يَتَّبِعِي لَكَ أَنْ تَرْجِعَ — Сен (мз) қайтишинг керак,
- يَتَّبِعِي لَكَ أَنْ تَرْجِعِي — Сен (мн) қайтишинг керак,
- يَتَّبِعِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعَا — Сиз иккингиз (мз, мн) қайтишингиз керак,
- يَتَّبِعِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا — Сиз (мз) қайтишингиз керак,
- يَتَّبِعِي لَكُنَّ أَنْ تَرْجِعَنَّ — Сизлар (мн) қайтишларингиз керак.
- يُمْكِنُنِي أَنْ أَسْمَعَ — Эшитишим мумкин,
- يُمْكِنُنَا أَنْ نَسْمَعَ — Эшитишимиз мумкин.

Гоҳо заруриятни ифодаловчи бу феъллар тушиб қолиб, улардан кейинги предлогларнинг ўзи шу феъл билдирган маъноларда ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَلَيْنَا أَنْ نَذْهَبَ — Биз кетишимиз керак.

لَكُمْ أَنْ تَنْهَمُوا — Сизлар (мз) тушунингиз керак.

4. Баъзан истак майлидаги феъл **دُونَ** **بَعْدَ** **قَبْلَ** каби предлоглардан кейин ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда ҳам феъл олдидан албатта **أَنْ** юкламаси ёзилади. Масалан,

أَغْسِلْ يَدَكَ قَبْلَ أَنْ تَأْكُلَ — Овқатланишингдан олдин қўлингни юв (мз).

خَرَجْنَا مِنَ السَّيْنَمَا دُونَ أَنْ نَفْهَمَ شَيْئًا — Биз ҳеч нарса тушунмаганимиз ҳолда кинодан чиқдик.

5. Истак майли **حَتَّى** юкламасидан кейин ишлатилади ва у “-гача” маъносини билдиради. Масалан,

سَهَرْتُ حَتَّى يَتَّصِفَ اللَّيْلُ — Тун ярим бўлгунча бедор бўлдим.

6. **لَنْ** юкламасидан кейин истак майли ишлатилади ва келаси замонда мутлақо амалга ошмайдиган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

لَنْ أَذْهَبَ مَعَكَ — Мен ҳеч қачон сен билан бормайман.

§ 66. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади:

مَسَّ (а) — типидagi феъллар-нинг тусланиши — **مَدَّ** (у) — типидagi феъллар-нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسَّا	يَمَسُّوا	يَمُدُّ	يَمُدَّا	يَمُدُّوا
	мн	تَمَسُّ	تَمَسَّا	يَمَسِّنَ	تَمُدُّ	تَمُدَّا	يَمُدُّنَ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسَّا	تَمَسُّوا	تَمُدُّ	تَمُدَّا	تَمُدُّوا
	мн	تَمَسَّى	تَمَسَّا	تَمَسِّنَ	تَمُدَّى	تَمُدَّا	تَمُدُّنَ
I		أَمَسُّ		نَمَسُّ	أَمُدُّ		نَمُدُّ

قَرَّ (и) — типидagi феъллар-нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقَرُّ	يَقَرَّا	يَقَرُّوا
	мн	تَقَرُّ	تَقَرَّا	يَقَرُّنَ
II	мз	تَقَرُّ	تَقَرَّا	تَقَرُّوا
	мн	تَقَرَّى	تَقَرَّا	تَقَرُّنَ
I				نَقَرُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феълларнинг истак майлидан деярли фарқ қилмайди. Масалан, **يَقْرَأُ - يَقْرَأَ ; يَسْأَلُ - يَسْأَلْ ; يَأْكُلُ - يَأْكُلْ** .

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

1. Солимсифат феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يُوجَلُ - يُوَجَلْ ; يَجِدُ - يَجِدْ ; يَضَعُ - يَضَعْ** .

2. Ажваф феълларда ҳам учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун фақат ҳозиргикеласи замонда содир бўлган ўзгаришларгина мавжуд бўлади. Масалан, **يَخَافُ - يَخَافْ ; يَسِيرُ - يَسِرْ ; يَقُولُ - يَقُولْ** .

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлганлиги учун, истак майлида маълум ўзгаришлар содир бўлади:

يَكِي (и) - типидаги феъллар-دَنَا (у) - типидаги феъллар-
нинг тусланиши нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُوا	يَدَنُو	يَدَنُوا	يَدَنُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيْنَ	تَدَنُو	تَدَنُوا	تَدَنِيْنَ
II	мз	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيُوا	تَدَنُو	تَدَنُوا	تَدَنُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيْنَ	تَدَنِي	تَدَنُوا	تَدَنِيْنَ
I		أَكِي		تَكِي	أَدَنُو		تَدَنُو

لَقِيَ (а) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَبَا	يَلْقَوُا
	мн	تَلْقَى	تَلْقَبَا	يَلْقَيْنَ
II	мз	تَلْقَى	تَلْقَبَا	تَلْقَوُا
	мн	تَلْقَى	تَلْقَبَا	تَلْقَيْنَ
I		أَلْقَى		تَلْقَى

§ 67. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи илатдан иборат бўлган феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи илатдан иборат бўлмаганлиги сабабли, уларнинг ҳозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, يَبُوءُ - يَبِئَسُ - يَبِئَسُ ; يَبِئَلُ - يَبِئَلُ -

يَبِئِدُ - يَبِئِدُ ; يَبُوءُ

2. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи илатдан иборат бўлган феълларда, агар учинчи ўзак ундош ҳамза ҳарфи бўлмаса, қисман ўзгариш бўлади:

أَتَى (и) – типдаги феъллар-وَقَى (и) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُوا	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُوا
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	يَأْتِينَ	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	يَأْتِينَ
II	мз	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتُوا	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتُوا
	мн	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتِينَ	تَأْتِي	تَأْتِيَانِ	تَأْتِينَ
I		أَتَى		نَأْتَى	أَفَى		نَفَى

Агар учинчи ўзак ундош ҳамзадан иборат бўлса, унда ҳозирги-келаси замондаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, **بَطَأُ - بَطَأُ**.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда ҳам деярли катта ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

يَرِيَا - يَرِيَانِ ; يَجِيءُ - يَجِيءُ ; يَسُوءُ - يَسُوءُ.

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أَوَى (у) - феълнинг

وَأَى (и) - феълнинг

тусланиши

тусланиши

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْوِي	يَأْوِيَا	يَأْوُوا	يَأْوِي	يَأْوِيَا	يَأْوُوا
	мн	تَأْوِي	تَأْوِيَا	تَأْوِين	وتئى	تئىيَا	تئىيُن
II	мз	تَأْوِي	تَأْوِيَا	تَأْوُوا	وتئى	تئىيَا	تئىيُوا
	мн	تَأْوِي	تَأْوِيَا	تَأْوِين	تئى	تئىيَا	تئىيُن
I		أَوَى		تَأْوِي	أئى		ئئى

§ 68. КУЧАЙТИРУВ МАЙЛИ

Кучайтирув майли иш-ҳаракатнинг келгусида албатта амалга ошишини билдиради. У феълнинг истак майли шаклидан қуйидаги икки усул билан ҳосил бўлади:

1. Феъл охирига ташдидли **ن** ҳарфини қўшиш билан. Бунда феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعُنْ	يَنْفَعْلَانْ	يَنْفَعْلُنْ
	мн	تَنْفَعُنْ	تَنْفَعْلَانْ	يَنْفَعْلَانْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ	تَفَعَّلَانِ	تَفَعَّلْنَ
I		أَفْعَلْنَ		تَفَعَّلْنَ

2. Истак майлидаги феъл охирига сукунли ن ҳарфини қўшиш билан. Бундай феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفَعَّلْنَ		يَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ		
II	мз	تَفَعَّلْنَ		تَفَعَّلْنَ
	мн	تَفَعَّلْنَ		
I		أَفْعَلْنَ		تَفَعَّلْنَ

Эслатма. Сукунли ن ҳарфи билан кучайтирув майли II ва III шахсларнинг иккилик сонларидан ва II, III шахс кўплик муаннас вариантларидан ҳосил қилинмайди.

Мисоллар:

يَحْفَظُنُ الطَّلَابُ هَذَا النَّصْ — Студентлар бу текстни

يَحْفَظُنُ الطَّلَابُ هَذَا النَّصْ — албатта ёздайдилар.

Кўпинча кучайтирув майли феъл олдида қўйиладиган ل юкламаси билан ишлатилади ва бу юклама қўшимча маъно ифодаламайди. Масалан,

لَنَذْهَبُنَ — Биз албатта кетамиз. لَيَكْتُبُنَ Улар албатта ёзадилар.

Кучайтирув майлининг бу шакли Қуръоннинг айрим оятларида от каби танвин фатҳа ёрдамида ёзилган.

Масалан, كَلَّا لَنْ لِمَ يَنْتَه لِنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ — 96-сура, 15

оят. — Йўқ, агар у тўхтамаса, пешона сочидан тутишимиз муқаррар.

Кучайтирув майли бўлишли ва инкор маънодаги буйруқ майли билан ҳам ишлатилади. Бунда буйруқ майли сукун билан тугаган бўлса (масалан, **اَكْتَبَ**, **لَا تَفْتَحْ**), бу сукун фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَجْلَسَنَ — Сен албатта ўтир,

لَا تَسْمَعَنَّ هَذَا الْكَلَامَ — Бу гапга ҳеч қачон қулоқ солманглар .

§ 69. ҲАРАКАТ НОМИ

Ҳаракат номи араб тилида масдар (**مَصْدَرٌ** — масдарун) дейилади ва феълдаги маънони шахс ва сондан, замондан ва жинсдан холи ҳолда ифодалайди. У ўзбек тилидаги „ўқиш“, „ёзиш“, „йигирув“, „тўқув“ каби шаклларга мос келади.

Ҳаракат номи ҳам араб тилида маълум вазнга эга:

فَعُولٌ — чиқиш — **خُرُوجٌ** —> **خَرَجَ** .

فَعَلٌ — уриш — **ضَرْبٌ** —> **ضَرَبَ** .

فَعَلٌ — қидириш, талаб қилиш — **طَلَبٌ** — **طَلَبَ** .

Ҳар бир боб феълнинг ўзига хос масдар вазнлари мавжуд. Булар ичида энг мураккаби I боб феълдир. Чунки I бобдаги ҳар бир феълдан масдар ўзига хос вазнда ясалади. Масалан,

نَصَرَ — **فَعَلٌ** — **نَصْرٌ** — голиб келиш,

عَلِمَ — **فَعَلٌ** — **عِلْمٌ** — билиш,

صَغُرَ — **فَعَلٌ** — **صِغْرٌ** — кичик бўлиш, кичиклик,

ضَحِكَ — **فَعَلٌ** — **ضَحْكٌ** — кулиш,

خَلَّصَ — **فَعَالٌ** — **خِلَاصٌ** — халос бўлиш,

سَأَلَ - سُئِلَ - سُئِلَ - сўраш,
 مَزَقَ - مَزَقَةٌ - مَزَقَ - йиртиш,
 خَبَرَ - خَبَرَةٌ - خَبَرَ - хабардор бўлиш,
 غَلَبَ - غَلَبَةٌ - غَلَبَ - ғалаба қилиш,
 ذَكَرَ - ذِكْرٌ - ذَكَرَ - хотирлаш,
 سَكَنَ - سَكْنٌ - سَكَنَ - истиқомат қилиш,
 قَبِلَ - قَبُولٌ - قَبِلَ - қабул қилиш,
 رَحَلَ - رَحِيلٌ - رَحَلَ - жўнаш,
 جَلَسَ - جُلُوسٌ - جَلَسَ - ўтириш,
 سَهَّلَ - سُهُولَةٌ - سَهَّلَ - енгил бўлиш, енгиллик,
 كَرِهَ - كَرَاهِيَةٌ - كَرِهَ - ёмон кўриш,
 نَقَصَ - نُقْصَانٌ - نَقَصَ - камчилик, камчил бўлиш,
 رَجَعَ - مَرْجِعٌ - رَجَعَ - қайтиш,
 غَفَرَ - مَغْفِرَةٌ - مَغْفِرَةٌ - кечириш ва ҳ.к.

Ҳатто айрим феъллардан масдар икки хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

غَفَرَ - مَغْفِرَةٌ - مَغْفِرَةٌ - кечириш,
 غُفِرَ - غُفْرَانٌ - غُفِرَ - кечириш,
 عَرَفَ - مَعْرِفَةٌ - مَعْرِفَةٌ - билиш,
 عَرِفَ - عَرِفَانٌ - عَرِفَ - билиш.

Мисоллардан кўриниб туриптики, феълларнинг масдари ҳар хил вазнга эга ва уларнинг барчасини ёдда сақлаб қолиш қийин. Ишни енгиллатиш мақсадида замонавий луғатларда ҳар бир I боб феълдан кейин ўша феъл-

нинг масдари ёзиб қўйилган бўлиб, шу лугат орқалигина масдарнинг вазнини билиб олиш мумкин.

Масдарлар феъдан ясалгани билан грамматик хусусиятларига кўра отга кўпроқ ўхшаб кетади. У танвин қўшимчасини қабул қилади, иккилик сони от каби қўшимчага эга ва отлар каби келишикларда турланади. Масалан,

Бош к. رَحِيلَانِ , رَحِيلٌ .

Қар. к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلٍ .

Туш к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلًا .

Шу билан бирга масдарларнинг феъллик хусусияти ҳам йўқ эмас. Масдар ҳосил бўлган феъл қайси предлогни талаб қилса, масдар ҳам тўлдирувчи ёки ҳолни ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ – Мен кўчага чиқдим,

أَخْرُجُ إِلَى الشَّارِعِ – Кўчага чиқиш.

سَأَلْتُ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўрадик,

السُّؤَالُ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўраш.

Агар феъл ўзидан кейинги отни тушум келишиги ёрдамида бошқарса, шу феълнинг масдари ўша от билан изофа ҳосил қилади. Масалан,

زَرَعَ الْقَطْنَ – У (мз) пахта экди → زَرْعُ الْقَطْنِ Пахта экиш.

رَكِبْنَا الطَّائِرَةَ – Самолётга ўтирдик → رُكُوبُ الطَّائِرَةِ
Самолётга ўтириш.

Барча тилларда бўлгани каби араб тилида ҳам кўпчилик сўзлар, шу жумладан масдарлар ҳам отлашади. Бу ҳол *субстантивация* деб юритилади. Масалан,

عَلِمَ - عَلِمَ - билиш → илм,

سَأَلَ - سَأَلَ - сўраш → савол,

طَلَبَ - طَلَبَ - талаб қилиш → талаб.

Булар отга айланганидан кейин отлар қандай хусусиятга эга бўлса, улар ҳам шундан хусусиятларни қабул қиладилар — кўплик шаклига эга бўладилар:

عِلْمٌ → عُلُومٌ - илмлар,

سُؤَالٌ → أَسْئَلَةٌ - саволлар,

طَلْبٌ → طَلَبَاتٌ - талаблар.

Энг муҳими шундаки, улар масдар каби „нима қилиш“ саволига эмас, „нима“ саволига жавоб бўлиб келади.

Масдарларнинг айтиб ўтилган грамматик хусусиятлари фақат I боб учун эмас, балки барча боблар учун умумийдир.

§ 70. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ МАСДАРИ

Юқорида айтилганидек, ҳар бир феъл ўзининг масдар ҳосил қилувчи вазнига эга. Бу нарса нотўғри феълларга ҳам тааллуқлидир. Лекин нотўғри феъллардан ҳосил бўлган масдарлар қуйидаги морфологик хусусиятларга эга:

1. Айрим солимсифат феълларнинг масдариди биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

صَلَّهٌ (a) → وَصَلَ ; وَثِقَ (и) → وَثِقَةٌ ; وَهَبَ (a) → وَهَبٌ .

2. Ноқис феъллардан масдар فَعَالٌ , فَعَالٌ ёки فَعَالٌ вазнларида ҳосил бўлса, ҳарфи иллат ҳамза товушига ўзгаради. Масалан,

لِقَاءٌ -> (a) لَقِيَ ; وَقَاءٌ -> (и) وَقَى ; قَضَاءٌ -> (и) قَضَى ;
دُعَاءٌ -> (a) دَعَا ; بُكَاءٌ -> (и) بَكَى ; رَجَاءٌ -> (y) رَجَا .

Масдар юқоридаги вазнлардан бошқа вазнда ҳосил бўлса, бундай товуш ўзгариши ҳосил бўлмайди. Масалан,

رَبُّوْ -> (y) رَبَا ; جَنِّيْ -> (и) جَنَى ; دَنُوْ -> (y) دَنَا .

§ 71. МАСДАРИ МУТЛАҚ

Феълнинг масдари гап таркибида баъзан шу феълдан англашилган маънони кучайтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу вазифадаги масдар масдари мутлақ дейилади ва у гапнинг охирида ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан,

ضَرَبُوا اللَّصَّ ضَرْبًا - Ӯғрини қаттиқ урдилар.

Масдари мутлақ ўзидан кейин мослашган аниқловчиси билан келиши мумкин. Бу аниқловчи, табиийки, масдар билан тўла мослашган бўлади. Масалан,

ضَحِكَ الطَّالِبُ ضَحْكًا شَدِيدًا - Студент қаттиқ кулди.

Баъзан масдар ўзининг мослашмаган аниқловчиси билан келиши мумкин. Масалан,

طَرَدَنِي طَرْدًا قَرِيبًا - У мени бегонани ҳайдагандек ҳайдади.

Баъзан эса масдари мутлақдан олдин أَشَدُّ , كُلُّ сўзлари тушум келишигида келиб, масдари мутлақ уларга нисбатан музоф илайҳи бўлиб келиши мумкин. Бу изофа ҳам феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг даражасини ошириш учун хизмат қилади:

حَبَّتِ الْأُمُّ أَوْلَادَهَا كُلَّ الْحَبِّ - Она фарзандларини қаттиқ севарди.

§ 72. СИФАТДОШЛАР

Сифатдошлар араб тилида феълдан ҳосил бўлган ва ўзида ҳам феъллик, ҳам сифатлик хусусиятларини му-жассамлаштирган сўзлардир. Араб тилидаги сифатдош-ларнинг ўзбек тилидагидан фарқи шуки, ўзбек тилида улар замонга қараб ўзгарса (борган, бораётган, боражак), араб тилида барча замонлар учун бир хил шаклга эга.

Сифатдошлар икки хил бўлади:

1. Аниқ нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълдан **فَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг бажарувчисини (субъектини) билдиради. Масалан,

دَخَلَ -> دَاخِلٌ - кирувчи,

شَرِبَ -> شَارِبٌ - ичувчи,

قَرَأَ -> قَارِئٌ - ўқувчи (китобни).

Бу сўзлар исм тоифасидаги бошқа сўзлар каби **ال** артиклини олиши, жинсда ва сонда ҳамда келишиқда турланиши мумкин. Масалан,

الدَّاخِلُونَ - الدَّاخِلَانِ - الدَّاخِلُ .

الدَّاخِلَاتُ - الدَّاخِلَتَانِ - الدَّاخِلَةُ .

Ўслатма. Музаккар сифатдошнинг кўплиги синиқ кўплик шаклида бўлиши ҳам мумкин.

Иккинчи томондан, феълдан кейин тўлдирувчи ёки ҳол предлоглар ёрдамида бошқарилса, шу феълдан ҳосил бўлган сифатдош ҳам ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқдим,

الْحَارِجُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқувчи.

2. Мажҳул нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълидан **مَفْعُولٌ** вазнида ҳосил бўлади ва феъл ифодалаган иш-ҳаракат объекти бўлган предметни ёки ўша иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган натижани (иш-ҳаракат натижасини) билдиради. Масалан,

مَفْتُوحٌ - очилган, **فَتَحَ** ->

مَشْرُوبٌ - ичилган, **شَرِبَ** ->

مَقْتُولٌ - ўлдирилган, **قَتَلَ** ->

Булар ҳам аниқ нисбат сифатдошлари каби исмларга хос умумий хусусиятларга эга. Масалан,

المَقْتُولُونَ - **المَقْتُولَانِ** - **المَقْتُولُ** .

المَقْتُولَاتُ - **المَقْتُولَتَانِ** - **المَقْتُولَةُ** .

Агар мажҳул нисбат сифатдоши ўзидан кейин у ёки бу предлогни талаб қиладиган феълдан ясалган бўлса, у жинсда ва сонда ўзгармасдан ҳар доим музаккар бирликда ишлатилади. Жинс ва сонда эса сифатдошдан кейин келувчи предлогга қўшилиб келган олмош мослашади. Масалан, **غَضِبَ عَلَى** -> **مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِنَّ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** .

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари гапда турли вазифаларни бажаради:

1. Улар масдар каби отлашиши ва гапда от бажарадиган вазифани бажариши мумкин. Масалан,

عَالِمٌ - олим, **عَالِمٌ** -> **عَالِمٌ** - билувчи, **عَالِمٌ** - **عَلِمَ** ,

مَنْشُورٌ - варақа, **مَنْشُورٌ** -> **مَنْشُورٌ** - тарқатилган, **مَنْشُورٌ** - **نَشَرَ** .

2. Сифатдошлар кўпинча гапда мослашган аниқловчи вазифасида келади. Масалан,

رَجُلٌ مَشْهُورٌ - машхур одам, طَالِبَاتٌ عَاقِلَاتٌ - ақлли студент қизлар.

3. Гапнинг кесими вазифасини бажаради ва бунда нутқ сўзланиб турган пайтда амалга ошаётган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

أَنَا ذَاهِبٌ - Мен кетяпман, هُنَّ جَالِسَاتٌ - Улар (мн) ўтириптилар.

Сифатдошларнинг юқорида зикр этилган грамматик хусусиятлари барча боблар учун умумийдир.

§ 73. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

I. Иккиланган феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ясалади:

دَلَّ (y) - فَاعِلٌ - دَالٌّ - далолат берувчи,

دَبَّ (a, y) - فَاعِلٌ - دَابِبٌ - судралувчи.

Бу феълларнинг мажхул нисбат сифатдошида икки бир хил ундош ўртасидаги унли чўзиқ бўлганлиги сабабли, товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

دَلَّ (y) - مَفْعُولٌ - مَدْلُولٌ .

دَبَّ (a, y) - مَفْعُولٌ - مَشْدُودٌ .

II. Ҳамзали феълларда ҳам сифатдошлар ҳамзанинг имлосини ҳисобга олмаганда, солим феъллар сифатдошларидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَكَلَ (y) - فَاعِلٌ - أَكَلٌ , مَفْعُولٌ - مَأْكُولٌ ,

سَأَلَ (a) - فَاعِلٌ - سَائِلٌ , مَفْعُولٌ - مَسْتَوَّلٌ ,

قَرَأَ (a) - فَاعِلٌ - قَارِئٌ , مَفْعُولٌ - مَقْرُوءٌ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَوْصُولٌ - مَفْعُولٌ , وَاَصْلٌ - فَاعِلٌ - (и) وَصَلَ

مَيْسُورٌ - مَفْعُولٌ , يَأْسِرُ - فَاعِلٌ - (а) يَسِرَ

2. Ажваф феълларнинг аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош бўлган و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

قَاتِلٌ -> قَاتِلٌ - فَاعِلٌ - (y) قَالَ

سَائِرٌ -> سَائِرٌ - فَاعِلٌ - (и) سَارَ

خَائِفٌ -> خَائِفٌ - فَاعِلٌ - (a) خَافَ

Ажваф феълларнинг мажхул нисбат сифатдошлари:

а) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَقْرُوفٌ -> مَقْرُوفٌ - مَفْعُولٌ - (y) قَالَ

مَخْرُوفٌ -> مَخْرُوفٌ - مَفْعُولٌ - (a) خَافَ

б) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши ى ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَسِيرٌ -> مَسِيرٌ - مَفْعُولٌ - (и) سَارَ

مَبِيعٌ -> مَبِيعٌ - مَفْعُولٌ - (и) بَاعَ

3. Ноқис феъллар:

а) ноқис феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундошни бутунлай тушириб қолдириб, ўрнига танвин қасра қўйиш билан (муаннас шаклида эса ى ҳарфини орттириш билан) ҳосил қилинади. Лекин сифатдош аниқ ҳолатда келганида, танвин йўқолиб, ўрнига ى ҳарфи орттирилади. Масалан,

Феъл	Музаккар		Муаннас	
	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат
بَكِيَ	بَاكٍ	الْبَاكِي	بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَةُ
دَنَا	دَانٍ	الدَّانِي	دَانِيَةٌ	الدَّانِيَةُ
لَقِيَ	لَاقٍ	اللَّاقِي	لَاقِيَةٌ	اللَّاقِيَةُ

Булар сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِيَ (и) – феълдан:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الْبَاكِي بَاكٍ	الْبَاكِيَانِ بَاكِيَانٍ	الْبَاكِيُونِ بَاكِيُونٍ
мн	الْبَاكِيَةُ بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَاتُ بَاكِيَاتٌ	الْبَاكِيَاتُ بَاكِيَاتٌ

б) мажҳул нисбат сифатдошлари:

1) агар учинчи ўзак ундош و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَدْتُوْ -> مَدْتُوْ - مَفْعُوْلٌ - (y) دَتَا .

2) агар учинчи ўзак ундош ي ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَرَمِيْ -> مَرَمِيْ - مَفْعُوْلٌ - (и) رَمَى .

Мазкур сифатдошларнинг иккилик ва кўплик формалари умумий қоида асосида ясалади.

§ 74. ЎРИН ВА ПАЙТ НОМЛАРИ

Иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини билдирувчи сўзлар ўрин ва пайт номлари дейилади. Бу икки тушунча араб тилида бир вазн асосида ясалади ва у бир вақтнинг ўзида ҳам ўринни, ҳам пайтни билдириб келади. Масалан,

مَدْخَلٌ – кириш жойи ёки кириш пайти,

مَخْرَجٌ – чиқиш жойи ёки чиқиш пайти.

Ўрин ва пайт номлари ҳар қандай феълдан қуйидаги тартибда ясалади:

I боб феълнинг ҳозирги-келаси замонидаги олд қўшимча ۋ ҳарфи م билан алмаштирилади ва учинчи ўзак ундоши, табиийки, танвин ҳаракатини қабул қилади.

Агар ҳозирги-келаси замонда ع нинг ҳаракати ˊ ёки ˋ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعَلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَعْمَلٌ – иш жойи ёки иш пайти, يَعْمَلُ – عَمِلَ

مَصْنَعٌ – иш жойи ёки иш пайти, يَصْنَعُ – صَنَعَ

مَكْتَبٌ – ёзиш жойи ёки пайти, يَكْتُبُ – كَتَبَ

مَطْبَعٌ – пишириш ўрни ёки пайти, يَطْبَعُ – طَبَعَ

Агар ҳозирги-келаси замонда ع нинг ҳаракати ˋ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعِلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَجْلِسٌ – ўлтириш ўрни ёки пайти, يَجْلِسُ – جَلَسَ

مَنْزِلٌ – тушиш ўрни ёки пайти, يَنْزِلُ – نَزَلَ

Шуни эътиборга олиш керакки, айрим ع ўзак ундоши ҳаракати ˋ бўлган феъллардан ҳам бу шакл шу вазнда ясалади. Масалан,

سَجَدٌ - يَسْجُدُ - سَجَدٌ - сажда ўрни ёки пайти,

مَشْرِقٌ - يَشْرِقُ - مَشْرِقٌ - кун чиқиш ўрни ёки пайти,

مَغْرِبٌ - يَغْرِبُ - مَغْرِبٌ - кун ботиш ўрни ёки пайти,

Узоқ муддат давом этадиган ёки тез-тез қайтарилиб турадиган иш-ҳаракатнинг ўрни ёки пайтини билдирувчи сўз **مَفْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مَدْرَسَةٌ - يَدْرُسُ - دَرَسٌ - мактаб,

مَصْبَعَةٌ - يَصْبَعُ - صَبَغٌ - бўёқхона,

مَطْبَعَةٌ - يَطْبَعُ - طَبَعٌ - матбаа,

مَحْكَمَةٌ - يَحْكُمُ - حَكْمٌ - маҳкама.

Эслатма. Ҳосила бобларнинг ўрин ва пайт номлари мажҳул нисбат сифатдоши вазни билан бир хилдир.

§ 75. II БОБ ФЕЪЛИ

Феълнинг II боби I боб феълидан иккинчи ўзак ундошни иккилантириш йўли билан ҳосил бўлади. I бобнинг ўтган замонида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати қандай бўлишидан қатъи назар II бобнинг ўтган замонида у фатҳалидир:

II боб феълнинг ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلٌ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُ	فَعَلْتَا	فَعَلْنَا
II	мз	فَعَلْتَ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُنَّ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Масалан,

قَسَمْتُمْ – Сизлар (мз) майдалаб тақсимладингизлар,

سَلَمْنَا – Биз топширдик.

Ўтган замоннинг инкор формаси مَا юкламаси ёрдамида ясалади. Масалан, مَا قَسَمْتُمْ .

II боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعَّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан,

تُكَذِّبَانِ – Сиз икковингиз рад этмоқдасиз.

يُصَدِّقُونَ – Улар (мз) ишонадилар.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси لَا юкламаси ёрдамида ҳосил қилинади.

II боб феълининг мажҳул нисбати қуйидагичадир:

1. Ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلَتْ	فَعَّلَتَا	فَعَّلْنَ
II	мз	فَعَّلَتْ	فَعَّلْتَا	فَعَّلْتُمْ
	мн	فَعَّلْتِ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُنَّ
I		فَعَّلْتُ		فَعَّلْنَا

Масалан, دُهَبَتِ الدَّبَلَةُ – Узукка тилла суви юритилди.

2. Ҳозирги-келаси замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَعِّلُ	يُقَعِّلَانِ	يُقَعِّلُونَ
	мн	تُقَعِّلُ	تُقَعِّلَانِ	يُقَعِّلْنَ
II	мз	تُقَعِّلُ	تُقَعِّلَانِ	تُقَعِّلُونَ
	мн	تُقَعِّلِينَ	تُقَعِّلَانِ	تُقَعِّلْنَ
I		أَفَعَّلُ		تُقَعِّلُ

II боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. I бобдаги феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг кучли амалга ошганлигини, шу иш-ҳаракат бир неча марта қайтарилганлигини ёки иш-ҳаракатнинг объекти кўп эканлигини билдиради. Масалан,

ضَرَبَ – урмоқ → ضَرَبَ – роса урмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ → قَطَعَ – майдаламоқ.

2. I бобдаги ўтимсиз феъллар II бобда ўтимли феълга айланади:

نَظَفَ – тоза бўлмоқ → نَظَفَ – тозаламоқ,

حَسَنَ – яхши бўлмоқ → حَسَنَ – яхшиламоқ.

3. I бобдаги ўтимли феъллар II бобда шу феълнинг орттирма нисбатига айланади:

عَلِمَ – билмоқ → عَلِمَ – ўргатмоқ,

شَرِبَ – ичмоқ → شَرِبَ – ичирмоқ.

4. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Масалан,

كَذَبَ – ёлгон гапирмоқ → كَذَبَ – ёлгон деб ҳисобламоқ, рад этмоқ,

صَدَّقَ – ростгўй бўлмоқ → صَدَّقَ – ишонмоқ.

5. Бирор предмет шаклига киритиш маъносини билдиради. Бу маънодаги II боб феъли ўша предметни ифодалаган сўзнинг ўзаги асосида ясаллади. Масалан,

نُحَّاسٌ – мис → نَحْسٌ – мис қопламоқ,

ذَهَبٌ – олтин → ذَهَبٌ – олтин суви бермоқ,

حَجْرٌ – тош → حَجْرٌ – тошга айлантирмоқ.

6. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

كَبِيرٌ – „Оллоҳ энг буюқдир“ иборасини айтмоқ,

صَبَّاحٌ – „Хайрли тонг“ иборасини айтмоқ.

7. Яна шундай феъллар ҳам мавжудки, улар ифодалаган маъно юқоридаги бирор қоидага тўғри келмайди. Булар тарихан катта семантик ўзгаришларга учраган феъллардир. Буларнинг маъносини билиш учун луғатга мурожаат қилиш керак. Масалан,

قَبِلَ – қабул қилмоқ → قَبِلَ – ўпмоқ,

هَتَكَ – узмоқ → هَتَكَ – обрўсини тўкмоқ.

8. Айрим ўзақлардан умуман II боб феъли ҳосил бўлмайди. Буни луғатлардан билиш мумкин.

§ 76. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, قَلَّ → قَلَّ – озайтирмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلْنَا	قُلْنَا	قُلْنَا
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
II	мз	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
I		قُلْتُمْ		قُلْتُمْ

Бу феълнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلْنَا	قُلْنَا	قُلْنَا
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
II	мз	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
	мн	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ	قُلْتُمْ
I		قُلْتُمْ		قُلْتُمْ

II. Ҳамзали феъллар ҳам ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

أَمَرَ -> أَمَرَ - амир этиб
тайинламоқ феъли

رَأَسَ -> رَأَسَ - бошлиқ этиб
тайинламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَ	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ
II	мз	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ
I		أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمْ

قَرَأَ -> قَرَأَ - ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَ	قَرَأُوا
	мн	قَرَأْتُمْ	قَرَأْتُمْ	قَرَأْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأَتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأْتُ		قَرَأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **أَمَرُ** -> **أَمْرٌ**

фeъли **رَأْسٌ** -> **رَأْسًا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسًا	رَأْسًا	رَأْسًا
	мн	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسًا	رَأْسًا	رَأْسًا
II	мз	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسًا	رَأْسًا	رَأْسًا
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأْسًا	رَأْسًا	رَأْسًا
I		أَمَرْتُ	أَمَرْنَا	أَمَرْنَا	رَأْسًا	رَأْسًا	رَأْسًا

фeъли **قَرَأَ** -> **قُرِئَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُرِئَ	قُرِئَا	قُرِئُوا
	мн	قُرِئَتْ	قُرِئْتُمَا	قُرِئْتُمْ
II	мз	قُرِئَتْ	قُرِئْتُمَا	قُرِئْتُمْ
	мн	قُرِئَتْ	قُرِئْتُمَا	قُرِئْتُمْ
I		قُرِئْتُ		قُرِئْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар. Ўтган замонда феълнинг тусланиши биринчи ўзак ундошга таъсир қилмаганлиги сабабли, солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

осонлаштирмақ феъли **يَسْرَ -> يَسِرَ** - еткизмоқ феъли **وَصَلَ -> وَصَل**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَلَّ	وَصَلَّا	وَصَلُّوا	يَسِرُ	يَسِرَا	يَسِرُوا
	мн	وَصَلْتُمْ	وَصَلْتَا	وَصَلْتُمْ	يَسِرْتُمْ	يَسِرْتَا	يَسِرْتُمْ
II	мз	وَصَلَّتْ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسِرْتُ	يَسِرْتُمَا	يَسِرْتُمْ
	мн	وَصَلْتُمْ	وَصَلْتُمْ	وَصَلْتُمْ	يَسِرْتُمْ	يَسِرْتُمْ	يَسِرْتُمْ
I		وَصَلْتُ		وَصَلْنَا	يَسِرْتُ		يَسِرْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

يَسْرَ -> يَسِرَ **وَصَلَ -> وَصَلَّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَلَّ	وَصَلَّا	وَصَلُّوا	يَسِرُ	يَسِرَا	يَسِرُوا
	мн	وَصَلْتُمْ	وَصَلْتَا	وَصَلْتُمْ	يَسِرْتُمْ	يَسِرْتَا	يَسِرْتُمْ
II	мз	وَصَلَّتْ	وَصَلْتُمَا	وَصَلْتُمْ	يَسِرْتُ	يَسِرْتُمَا	يَسِرْتُمْ
	мн	وَصَلْتُمْ	وَصَلْتُمْ	وَصَلْتُمْ	يَسِرْتُمْ	يَسِرْتُمْ	يَسِرْتُمْ
I		وَصَلْتُ		وَصَلْنَا	يَسِرْتُ		يَسِرْنَا

2. Ажваф феъллар. Бу феълларда иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат қайтиб келади ва феъл солим феъллар каби тусланади. Масалан,

ҳаракатга келтирмақ **سَيَّرَ -> سَارَ** гапирмоқ **قَوْلَ -> قَالَ**

феъли

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوْلَ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَيَّرُ	سَيَّرَا	سَيَّرُوا
	мн	قَوْلْتُمْ	قَوْلْتَا	قَوْلْتُمْ	سَيَّرْتُمْ	سَيَّرْتَا	سَيَّرْتُمْ
II	мз	قَوْلَتْ	قَوْلْتُمَا	قَوْلْتُمْ	سَيَّرْتُ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُمْ
	мн	قَوْلْتُمْ	قَوْلْتُمْ	قَوْلْتُمْ	سَيَّرْتُمْ	سَيَّرْتُمْ	сَيَّرْتُمْ
I		قَوْلْتُ		قَوْلْنَا	سَيَّرْتُ		сَيَّرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

فَوَّلَ -> فَوَّلَ феъли سِيرَ -> سِيرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَوَّلَ	فَوَّلَا	فَوَّلُوا	سِيرَ	سِيرَا	سِيرُوا
	мн	فَوَّلَتْ	فَوَّلْتَا	فَوَّلْنَ	سِيرَتْ	سِيرْتَا	سِيرْنَ
II	мз	فَوَّلَتْ	فَوَّلْتَمَا	فَوَّلْتُمْ	سِيرَتْ	سِيرْتَمَا	سِيرْتُمْ
	мн	فَوَّلَتْ	فَوَّلْتَمَا	فَوَّلْتُنَّ	سِيرَتْ	سِيرْتَمَا	سِيرْتُنَّ
I		فَوَّلَتْ		فَوَّلْنَا	سِيرَتْ		سِيرْنَا

3. Ноқис феъллар. Бу феъллар учун умумий хусусият шуки, учинчи ўзак ундоши бўлган و ҳарфи (-> د ن و) феъли) ҳам ҳосила бобларда ى ҳарфига ўзгариб кетади (I боб - дтә -> II боб - دتّى). Демак, II бобда ноқис феълларнинг бир хил шакли мавжуд, у ҳам бўлса охири ى ҳарфига эга бўлган феъллар. Бу феълларнинг шакли I бобдаги بگى феълига ўхшаш бўлганлиги сабабли, унда қандай товуш ўзгариши содир бўлса, буларда ҳам ўша ўзгариш содир бўлади. Масалан,

بگى -> بگى - йиғлатмоқ феъли دتّى -> دتّى - яқинлатмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بگى	بگىَا	بگىُوا	دتّى	دتّىَا	دتّىُوا
	мн	بگتْ	بگتَا	بگتِنَّ	دتتْ	دتتَا	دتتِنَّ
II	мз	بگتْ	بگتَمَا	بگتْتُمْ	دتتْ	دتتَمَا	دتتْتُمْ
	мн	بگتْ	بگتَمَا	بگتْتُنَّ	دتتْ	دتتَمَا	دتتْتُنَّ
I		بگتْ		بگتْنَا	دتتْ		دتتْنَا

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **بُكِيَ** -> **بُكِيَ**

фeъли **دُنِيَ** -> **دُنِيَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُكِيَ	بُكِبَا	بُكُوا	دُنِيَ	دُنِيَا	دُنُوا
	мн	بُكِيَتَا	بُكِيَتَا	بُكِيْن	دُنِيَتَا	دُنِيَتَا	دُنِيْن
II	мз	بُكِيَتَا	بُكِيَتَا	بُكِيْتَم	دُنِيَتَا	دُنِيَتَا	دُنِيْتَم
	мн	بُكِيَتَا	بُكِيَتَا	بُكِيْتِن	دُنِيَتَا	دُنِيَتَا	دُنِيْتِن
I		بُكِيَتَا		بُكِيْنَا	دُنِيَتَا		دُنِيْنَا

§ 77. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феъллар. Уларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллardan фарқ қилмайди. Масалан,

قُلَّ — озайтирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلَّ	قُلَّان	قُلُّونَ
	мн	قُلُّ	قُلَّان	قُلُّن
II	мз	قُلُّ	قُلَّان	قُلُّونَ
	мн	قُلُّبِنَ	قُلَّان	قُلُّن
I		قُلُّ		قُلُّ

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади: Масалан, **قُلَّ** -> **قُلُّ** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُلُّ	قُلَّان	قُلُّونَ
	мн	قُلُّ	قُلَّان	قُلُّن

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقْلَلُ	تُقْلَلَانِ	تُقْلَلُونَ
	мн	تَقْلَلِينَ	تُقْلَلَانِ	تُقْلَلْنَ
I		أَقْلَلُ		تُقْلَلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларнинг тусланиши ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгариш эътиборга олинмаса, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли $\text{يُؤْمَرُ} \rightarrow \text{أَمَرَ}$

фeъли $\text{يُرْتَسُّ} \rightarrow \text{رَأْسٌ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرُونَ	يُرْتَسُّ	يُرْتَسَّانِ	يُرْتَسُّونَ
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرْنَ	تُرْتَسُّ	تُرْتَسَّانِ	يُرْتَسُّنَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ	تُرْتَسُّ	تُرْتَسَّانِ	تُرْتَسُّونَ
	мн	تُؤْمَرِينَ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرْنَ	تُرْتَسَّبِينَ	تُرْتَسَّانِ	تُرْتَسُّنَ
I		أُؤْمَرُ		تُؤْمَرُ	أُرْتَسُّ		نُرْتَسُّ

фeъли $\text{يُقْرَأُ} \rightarrow \text{قَرَأَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ

Ҳамзали феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Феъли **يُقْرَأُ** → **قُرِيَ**

Феъли **يُرَأْسُ** → **رُئِسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأْنَ	يُقْرَؤُنَ	يُرَأْسُ	يُرَأْسَانِ	يُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأْنَ	يُقْرَأْنَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	يُرَأْسِنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأْنَ	تُقْرَؤُنَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرِئِينَ	تُقْرَأْنَ	تُقْرَأْنَ	تُرَأْسِينَ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسِنَ
I		أُقْرَأُ		نُقْرَأُ	أُرَأْسُ		نُرَأْسُ

Феъли **يُؤْمَرُ** → **أُمِرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	يُؤْمَرْنَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرُونَ
	мн	تُؤْمَرِينَ	تُؤْمَرَانِ	تُؤْمَرْنَ
I		أُؤْمَرُ		نُؤْمَرُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг биринчи ўзак ундоши ҳисобланган **و** ёки **ى** ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

Феъли **يُوصَلُ** → **وَصِلَ**

Феъли **يُيَسَّرُ** → **يَسَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَانِ	يُيَسَّرُونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلْنَ	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانِ	يُيَسَّرْنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرُونَ
	мн	تُوصَلِينَ	تُوصَلَانِ	تُوصَلْنَ	تُيَسَّرِينَ	تُيَسَّرَانِ	تُيَسَّرْنَ
I		أُوصَلُ		نُوصَلُ	أُيَسَّرُ		نُيَسَّرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُسَبِّرُ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولَنْ	تُسَبِّرِينَ	تُسَبِّرَانِ	تُسَبِّرِينَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَسْبِرُ		نَسْبِرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охири - ийу қўшимчаси билан тугагани сабабли (**يُبَكِّي** - **بَكَّى** феъли), I бобда охири -ийу қўшимчаси билан тугайдиган ноқис феълларда қандай товуш ўзгаришлари содир бўлса, II бобда ҳам шундай товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

يُبَكِّي феъли → **بَكَّى**

يُدْنِي феъли → **دَنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَكِّي	يُبَكِّيَانِ	يُبَكِّونَ	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	يُبَكِّينَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِينَ
II	мз	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّينَ	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّينَ	تُدْنِينَ	تُدْنِيَانِ	تُدْنِينَ
I		أُبَكِّي		نُبَكِّي	أُدْنِي		نُدْنِي

Ноқис феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

يُبَكِّي феъли → **بَكَّى**

يُدْنِي феъли → **دَنَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَكِّي	يُبَكِّيَانِ	يُبَكِّونَ	يُدْنِي	يُدْنِيَانِ	يُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	يُبَكِّينَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	يُدْنِينَ
II	мз	تُبَكِّي	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّونَ	تُدْنِي	تُدْنِيَانِ	تُدْنُونُ
	мн	تُبَكِّينَ	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّينَ	تُدْنِينَ	تُدْنِيَانِ	تُدْنِينَ
I		أُبَكِّي		نُبَكِّي	أُدْنِي		نُدْنِي

Икки томонлама нотўғри феълларнинг II бобида ҳам биз юқорида кўрган нотўғри феълларда содир бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади.

§ 78. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II боби шарт майли қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَنَ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Масалан, **إِنْ تُصَدِّقْ أَصَدِّقْ** – Агар сен (мз) ишонсанг, мен ҳам ишонаман.

Нотўғри феъллар шарт майли қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феъллар. Бу феълларнинг шарт майлида товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

يُقَلِّلُ – **قَلَّلَ** феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلُ	يُقَلِّلَا	يُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	يُقَلِّلَنَ
II	мз	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلِي	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلَنَ
I		أَقَلِّلُ		نُقَلِّلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларда ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, деярли ўзгариш бўлмайди.

فَعْلَى يُؤْمَرُ -> أَمَرَ

فَعْلَى يُرْتَسَى -> رَأَسَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَا	يُؤْمَرُوا	يُرْتَسَى	يُرْتَسَا	يُرْتَسُوا
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	يُؤْمَرْنَ	تُرْتَسَى	تُرْتَسَا	يُرْتَسِنَ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرُوا	تُرْتَسَى	تُرْتَسَا	تُرْتَسُوا
	мн	تُؤْمَرِي	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرْنَ	تُرْتَسِي	تُرْتَسَا	تُرْتَسِنَ
I		أُؤْمَرُ		تُؤْمَرُ	أُرْتَسَى		تُرْتَسَى

فَعْلَى يُقْرَأُ -> قَرَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأْنَ
I		أُقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда ҳарфи иллат биринчи ўзак ундош билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يُوَصَّلُ -> وَصَلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَصَّلُ	يُوَصَّلَا	يُوَصَّلُوا
	мн	تُوَصَّلُ	تُوَصَّلَا	يُوَصَّلْنَ
II	мз	تُوَصَّلُ	تُوَصَّلَا	تُوَصَّلُوا
	мн	تُوَصَّلِي	تُوَصَّلَا	تُوَصَّلْنَ
I		أُوَصَّلُ		تُوَصَّلُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида ҳам деярли товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

قَوْلٌ -> يُقَوِّلُ феъли

سَيِّرٌ -> يُسَيِّرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوِّلُ	يُقَوِّلَا	يُقَوِّلُوا	يُسَيِّرُ	يُسَيِّرَا	يُسَيِّرُوا
	мн	تُقَوِّلُ	تُقَوِّلَا	يُقَوِّلْنَ	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَا	يُسَيِّرْنَ
II	мз	تُقَوِّلُ	تُقَوِّلَا	تُقَوِّلُوا	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَا	تُسَيِّرُوا
	мн	تُقَوِّلِي	تُقَوِّلَا	تُقَوِّلْنَ	تُسَيِّرِي	تُسَيِّرَا	تُسَيِّرْنَ
I		أَقَوْلُ		تُقَوِّلُ	أَسَيِّرُ		نُسَيِّرُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли тушиб қолиб, шунга мос ҳаракат ифодаловчи қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

بَكِيٌّ -> يُبَكِّيُ феъли

دَنِيٌّ -> يُدْنِيُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَكِّيُ	يُبَكِّيَا	يُبَكِّيُوا	يُدْنِيُ	يُدْنِيَا	يُدْنِيُوا
	мн	تُبَكِّيُ	تُبَكِّيَا	يُبَكِّيْنَ	تُدْنِيُ	تُدْنِيَا	يُدْنِيْنَ
II	мз	تُبَكِّيُ	تُبَكِّيَا	تُبَكِّيُوا	تُدْنِيُ	تُدْنِيَا	تُدْنِيُوا
	мн	تُبَكِّيِي	تُبَكِّيَا	تُبَكِّيْنَ	تُدْنِيِي	تُدْنِيَا	تُدْنِيْنَ
I		أَبَكِّيُّ		تُبَكِّيُ	أَدْنِيُّ		نُدْنِيُّ

Барча боб феълларининг, шу жумладан II боб феъли шарт майли I боб шарт майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

§ 79. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II шахси учун буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади: **فَعَلٌ -> تَفَعَّلٌ -> تَفَعَّلُ**

I ва III шахс учун буйруқ майли I бобдаги каби шарт майли олдига **ل** юкласини қўшиш билан ҳосил қилина-

ди. Хуллас, ҳар уч шахс учун буйруқ қуйидаги шаклда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لِيُفْعَلْ	لِيُفْعَلَا	لِيُفْعَلُوا
	мн	لَتُفْعَلَنَّ	لَتُفْعَلَا	لَيُفْعَلَنَّ
II	мз	فَعَلْ	لَتُفْعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلِي	لَتُفْعَلَا	فَعَلَنَّ
I		لَا تُفْعَلَنَّ		لَتُفْعَلَنَّ

Масалан, صَدَّقَ – ишон (мз).

Буйруқ майлининг инкор формаси ҳам I бобдаги каби шарт майли олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан, لَا تُصَدِّقْ – ишонма (мз).

Эслатма. Қуйида буйруқ майлининг фақат II шахси борасида фикр юритилади, чунки I ва III шахслари шарт майлидан ҳосил бўлади.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, يُقَلِّلُ – қалл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَلَّلْ	قَلَّلَا	قَلَّلُوا
	мн	قَلَّلِي	قَلَّلَا	قَلَّلَنَّ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤْمَرُ –> أَمَرَ феълан يُرْتَسُّ –> رَتَسَّ феълан

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَتَسَّ	رَتَسَّا	رَتَسُّوا
мн	أَمَرِي	أَمَرَا	أَمَرْنَا	رَتَسِّي	رَتَسَّا	رَتَسْنَا

فَعْلٌ يُقْرَأُ -> قَرَأَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
мн	قَرَأُوا	قَرَأُوا	قَرَأُوا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ يُوصَلُ -> وَصَلَ فَعْلٌ يُسْرُ -> يَسْرَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَصَلَ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسْرَ	يَسْرَا	يَسْرُوا
мн	وَصَلُوا	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسْرِي	يَسْرَا	يَسْرُونَ

2. Ажваф феъллар буйруқ майлида ҳам товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

فَعْلٌ يُقُولُ -> قَوْلٌ فَعْلٌ يُسِيرُ -> سَيْرٌ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَوْلٌ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَيْرٌ	سَيْرَا	سَيْرُوا
мн	قَوْلِي	قَوْلَا	قَوْلُنْ	سَيْرِي	سَيْرَا	سَيْرُنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

فَعْلٌ يُبْكِي -> بَكَى فَعْلٌ يَدْنِي -> دَنَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَكَى	بَكَيَا	بَكَُوا	دَنَى	دَنَيَا	دَنُوا
мн	بَكَى	بَكَيَا	بَكَينْ	دَنَى	دَنَيَا	دَنِينْ

§ 80. II БОБ ФЕЪЛНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

II боб солим феълларнинг истак майли қуйидаги шаклда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلْ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلْ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلْ		تُفْعَلْ

Масалан, **يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تُصَدَّقَ** - Сен (мз) ишонишинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ясалади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **يُقَلِّلْ - قَلِّلْ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلْ	يُقَلِّلَا	يُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلْ	تُقَلِّلَا	يُقَلِّلْنَ
II	мз	تُقَلِّلْ	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلِي	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلْنَ
I		أَقَلِّلْ		تُقَلِّلْ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам имлодаги ўзгаришни ҳисобга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَمِّرُ феъли -> **أَمَرَ**

يُرْتَسُّ феъли -> **رَأَسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَمِّرُ	يُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرُوا	يُرْتَسُّ	يُرْتَسَّ	يُرْتَسُّوا
	мн	تُؤَمِّرُ	تُؤَمِّرَا	يُؤَمِّرْنَ	تُرْتَسُّ	تُرْتَسَّ	يُرْتَسِّنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَوَمَّرَ	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرُوا	تَرْتَسَ	تَرْتَسَا	تَرْتَسُوا
	мн	تَوَمَّرِي	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرَنَ	تَرْتَسِي	تَرْتَسَا	تَرْتَسَنَ
I		أَوَمَّرَ		تَوَمَّرَ	أَرْتَسَ		تَرْتَسَ

Феъллар: **يَقْرَأُ** → **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	يُقْرَأَنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأَنَ
I		أُقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

Феъллар: **يُوصَلُ** → **وَصَلَ** **يُيَسَّرُ** → **يَسَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَا	يُوصَلُوا	يُيَسَّرُ	يُيَسَّرَا	يُيَسَّرُوا
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَا	يُوصَلَنَ	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَا	يُيَسَّرَنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَا	تُوصَلُوا	تُيَسَّرُ	تُيَسَّرَا	تُيَسَّرُوا
	мн	تُوصَلِي	تُوصَلَا	تُوصَلَنَ	تُيَسَّرِي	تُيَسَّرَا	تُيَسَّرَنَ
I		أُوصَلُ		تُوصَلُ	أُيَسَّرُ		تُيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

قَوْلٌ → يَقُولُ феълли

سِيرٌ → يُسِيرُ феълли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوْلٌ	يَقُولَا	يَقُولُوا	يُسِيرُ	يُسِيرَا	يُسِيرُوا
	мн	قَوْلٌ	تَقُولَا	يَقُولْنَ	تُسِيرُ	تُسِيرَا	يُسِيرْنَ
II	мз	تَقَوْلٌ	تَقُولَا	تَقُولُوا	تُسِيرُ	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
	мн	تَقَوْلِي	تَقُولَا	تَقُولْنَ	تُسِيرِي	تُسِيرَا	تُسِيرْنَ
I		أَقَوْلٌ		تَقَوْلٌ	أُسِيرُ		تُسِيرُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлидаги товуш ўзгаришлари I боб **بَكِي** – **يَبْكِي** типидagi феълнинг истак майлидаги ўзгаришлар билан бир хилдир. Масалан,

بَكِي → يَبْكِي феълли

دَنِي → يُدْنِي феълли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِي	يَبْكِيَا	يَبْكُوا	يُدْنِي	يُدْنِيَا	يُدْنُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَا	يَبْكِيْنَ	تُدْنِي	تُدْنِيَا	يُدْنِيْنَ
II	мз	تَبْكِي	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تُدْنِي	تُدْنِيَا	تُدْنُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَا	تَبْكِيْنَ	تُدْنِي	تُدْنِيَا	تُدْنِيْنَ
I		أَبْكِي		تَبْكِي	أُدْنِي		تُدْنِي

§ 81. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

II боб феъллининг масдари **تَفْعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

صَدَقَ → تَصَدَّقَ – ишониш,

عَلَّمَ → تَعَلَّمَ – ўргатиш,

كَبَّرَ → تَكَبَّرَ – **اللَّهُ أَكْبَرُ** дейиш ва ҳ.к.

Айрим феъллардан **تَفَعَّلَ** вазнида ҳам ҳосил бўлади.

Масалан:

فَرَّقَ → **تَفَرَّقَ** – ажратиш,

جَرَّبَ → **تَجَرَّبَ** – синаш.

Потўғри феълларнинг масдари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг масдари умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَلَّلَ → **تَقَلَّلَ** – озайтириш,

مَدَدَ → **تَمَدَّدَ** – чўзиш.

II. Ҳамзали феъллардан ҳам масдар умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

أَلَفَ → **تَأَلَّفَ** – тузиш,

أَكَّدَ → **تَأَكَّدَ** – таъкидлаш,

رَأَسَ → **تَرَأَسَ** – бошлиқ этиб тайинлаш,

قَرَأَ → **تَقَرَّأَ** – ўқитиш,

جَزَأَ → **تَجَزَّأَ** – тақсимлаш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَصَلَ → **تَوَصَّلَ** – етказиш,

يَسَّرَ → **تَيْسَّرَ** – мослаштириш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَوْمَ → **تَقْوَمَ** – тўғрилаш,

قَيْمَ → **تَقْيَمَ** – баҳолаш.

3. Ноқис феълларнинг масдари **تَفَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

سَرَى — таскин бермоқ → تَسَرَّى — таскин бериш,

سَلَى — тасалли бермоқ → تَسَلَّى — тасалли бериш,

§ 82. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلِّمٌ، مُعَلِّمَةٌ — ўргатувчи,

صَدَّقَ — ишонмоқ → مُصَدِّقٌ، مُصَدِّقَةٌ — ишонувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلِّمٌ، مُعَلِّمَةٌ — ўргатилган нарса,

ذَهَبَ — олтин суви → مَذْهَبٌ، مَذْهَبَةٌ — олтин суви
юритмоқ юритилган

Потўғри феълларнинг сифатдошлари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феъллардан аниқ нисбат сифатдоши:

كَلَّلَ — озайтирмоқ → مُكَلِّلٌ، مُكَلِّلَةٌ — озайтирувчи,

مَدَدَ — чўзмоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ — чўзувчи.

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади:

كَلَّلَ — озайтирмоқ → مُكَلِّلٌ، مُكَلِّلَةٌ — озайтирилган,

مَدَدَ — чўзмоқ → مُمَدِّدٌ، مُمَدِّدَةٌ — чўзилтирилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَلْفٌ - тузмоқ → مُؤَلَّفٌ, مُؤَلِّفٌ - тузувчи,

أَكَّدَ - таъкидламоқ → مُؤَكِّدٌ, مُؤَكِّدَةٌ - таъкидловчи,

رَأَسَ - бошлиқ этиб → مُرْتَسِّئٌ, مُرْتَسِّئَةٌ - бошлиқ этиб
тайинламоқ тайинловчи

قَرَأَ - мутолаа қилдирмоқ → مُقَرِّئٌ, مُقَرِّئَةٌ - мутолаа
қилдирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَلْفٌ → مُعَلَّفٌ, مُعَلِّفٌ - тузилган, тасниф этилган

أَكَّدَ → مُؤَكِّدٌ, مُؤَكِّدَةٌ - таъкидланган,

رَأَسَ → مُرْتَسِّئٌ, مُرْتَسِّئَةٌ - бошлиқ этиб тайинланган,

قَرَأَ → مُقَرِّئٌ, مُقَرِّئَةٌ - мутолаа қилдирилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَصَلَ → مُوَصِّلٌ, مُوَصِّلَةٌ - етказувчи,

يَسَّرَ → مُيَسِّرٌ, مُيَسِّرَةٌ - мослаштирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَصَلَ → مُوَصِّلٌ, مُوَصِّلَةٌ - етказилган,

يَسَّرَ → مُيَسِّرٌ, مُيَسِّرَةٌ - мослаштирилган, муяссар.

2. Ажваф феъллар сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَوَّمَ → مُقَوِّمٌ, مُقَوِّمَةٌ - тўғриловчи,

قَيَّمَ → مُقَيِّمٌ, مُقَيِّمَةٌ - баҳоловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مَقُومٌ - مُقِيمَةٌ، مَقُومٌ -> قَوْمٌ, тўғриланган,

مُقِيمَةٌ - مُقِيمٌ -> قِيمٌ, баҳоланган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْرِيٌّ (ан.ҳ. - الْمُسْرَى), سَرَى -> سَرَى

مُسْرِيَةٌ (ан.ҳ. - الْمُسْرِيَّة) - таскин берувчи,

مُسْلِيٌّ (ан.ҳ. - الْمُسْلَى), مَسَلْتُ -> سَلَى (الْمُسْلِيَّة - ан.ҳ.)

- тасалли берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْرِيٌّ (ан.ҳ. - الْمُسْرَى), سَرَى -> سَرَى

مُسْرَاءٌ (ан.ҳ. - الْمُسْرَاءُ) - таскинланувчи,

مُسْلِيٌّ (ан.ҳ. - الْمُسْلَى), سَلَى -> سَلَى

مُسْلَاءٌ (ан.ҳ. - الْمُسْلَاءُ) - тасалли берилган.

§ 83. V БОБ ФЕЪЛИ

Феълларнинг V боби II боб феъли олдида ۛ қўшим-

часини қўшиш билан ҳосил қилинади - تَفَعَّلَ . Масалан,

تَخْرُجُ - تَخَرَّجَ, تَكَلَّمَ - تَكَلَّمَّ

V боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتُ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْنَا
II	мз	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُنَّ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Масалан; **تَكَلَّمْنَ** – Улар (мн) гаплашдилар,

تَخَرَّجْتُمْ – Сизлар (мз) тугатдингизлар.

Ўтган замон феълининг инкор формаси ҳам **مَا** юкламаси ёрдамида шаклланади.

V боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, **تَتَكَلَّمِينَ** – Сен (мн) гаплашасан,

نَتَخَرَّجُ – Биз тугатамиз.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси **لَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

V боб феълининг мажҳул нисбати ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَا	تُفَعَّلُوا
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْنَ
II	мз	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُمْ
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُنَّ
I		تُفَعَّلْتُ		تُفَعَّلْنَا

Масалан, **تُفَعَّلْنَا** – Биз қабул қилиндик.

V боб феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَبَّلُ	يَتَقَبَّلَانِ	يَتَقَبَّلُونَ
	мн	تَتَقَبَّلُ	تَتَقَبَّلَانِ	يَتَقَبَّلْنَ
II	мз	تَتَقَبَّلُ	تَتَقَبَّلَانِ	تَتَقَبَّلُونَ
	мн	تَتَقَبَّلِينَ	تَتَقَبَّلَانِ	تَتَقَبَّلْنَ
I		أَتَقَبَّلُ		نَتَقَبَّلُ

Масалан, **يَتَقَبَّلْنَ** – Улар (мн) қабул қилинадилар.

V боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. II боб феълидан ҳосил бўлади ва II боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбати маъносини ифодалайди. Масалан,

عَلِمَ – ўргатмоқ → **تَعَلَّمَ** – ўрганмоқ,

نَظَّمَ – ташкил этмоқ → **تَنَظَّمَ** – ташкил этилмоқ,

2. Баъзан I боб феълидан ҳосил бўлади ва I боб феъли маъносини ўзида мужассамлаштиришга уриниш маъносини ифодалайди. Масалан,

جَمَلَ – чиройли бўлмоқ → **تَجَمَّلَ** – чиройли бўлишга уринмоқ, пардоз қилмоқ.

3. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ — تَشَهُدَ иборасини талаффуз қилмоқ.

4. V бобдаги айрим феълларнинг маъносини юқоридагилар асосида шарҳлаб бўлмайди. Уларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат этиш керак. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** – тугатмоқ (ўқув юртини).

§ 84. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَدُّ → تَمَدَّدُ – чўзилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدُوْنَ
II	мз	تَمَدَّدَتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам умумий қоида асосида тусланади. Масалан,

تَمَدَّدُ → تَمَدَّدٌ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدُ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدُوْنَ
II	мз	تَمَدَّدَتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدَتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳам ҳамза товуши билан боғлиқ имло ўзгаришларидан ташқари товуш ўзгаришлари бўлмайди. Масалан,

أَذِنَ → تَأَذَّنَ хабар бермоқ سَأَلَ → تَسَاءَلَ –тиланчилик қилмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَذَّنَ	تَأَذَّنَا	تَأَذَّنُوا	تَسَاءَلَ	تَسَاءَلَا	تَسَاءَلُوا
	мн	تَأَذَّنَتْ	تَأَذَّنَتَا	تَأَذَّنُوْنَ	تَسَاءَلَتْ	تَسَاءَلَتَا	تَسَاءَلُوْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَأَدَّتْ	تَأَدَّتُمَا	تَأَدَّتُمْ	تَسَأَلَتْ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْتُمْ
	мн	تَأَدَّت	تَأَدَّتُمَا	تَأَدَّتُنَّ	تَسَأَلَتْ	تَسَأَلْتُمَا	تَسَأَلْتُنَّ
I		تَأَدَّتْ		تَأَدَّتَا	تَسَأَلَتْ		تَسَأَلْنَا

حَبَأُ -> تَعَبَأُ беркинмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَعَبَأُ	تَعَبَأَا	تَعَبِئُوا
	мн	تَعَبَأَتْ	تَعَبَأَتَا	تَعَبَأَانِ
II	мз	تَعَبَأَتْ	تَعَبَأْتُمَا	تَعَبَأْتُمْ
	мн	تَعَبَأَتْ	تَعَبَأْتُمَا	تَعَبَأْتُنَّ
I		تَعَبَأَتْ		تَعَبَأَاتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам фақат имло ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

تُسئَلُ -> تَسَأَلُ تُوَدُّنَ -> تَأَدُّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُوَدُّنَ	تُوَدُّنَا	تُوَدُّتُوا	تُسئَلُ	تُسئَلَا	تُسئَلُوا
	мн	تُوَدُّنَتْ	تُوَدُّنَتَا	تُوَدُّنَّ	تُسئَلَتْ	تُسئَلْتُمَا	تُسئَلْتُنَّ
II	мз	تُوَدُّنَتْ	تُوَدُّنْتُمَا	تُوَدُّنْتُمْ	تُسئَلَتْ	تُسئَلْتُمَا	تُسئَلْتُمْ
	мн	تُوَدُّنَتْ	تُوَدُّنْتُمَا	تُوَدُّنْتُنَّ	تُسئَلَتْ	тُسئَلْتُمَا	тُسئَلْتُنَّ
I		تُوَدُّنَتْ		تُوَدُّنَا	тُسئَلَتْ		тُسئَلْنَا

تُعْبِئُ -> تَعَبِئُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُعْبِئُ	تُعْبِئَا	تُعْبِئُوا
	мн	تُعْبِئَتْ	تُعْبِئَتَا	تُعْبِئَانِ
II	мз	تُعْبِئَتْ	تُعْبِئْتُمَا	تُعْبِئْتُمْ
	мн	تُعْبِئَتْ	تُعْبِئْتُمَا	تُعْبِئْتُنَّ
I		تُعْبِئَتْ		تُعْبِئَاتَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

тувсёл -> توصلَ етиб олмоқ тисёр -> تيسرَ -муяссар бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيْسَرَ	تَيْسَرَا	تَيْسَرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُ	تَوَصَّلْتَا	تَوَصَّلْنَا	تَيْسَرْتُ	تَيْسَرْتَا	تَيْسَرْنَا
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَرْتُ	تَيْسَرْتُمَا	تَيْسَرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتِ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُنَّ	تَيْسَرْتِ	تَيْسَرْتُمَا	تَيْسَرْتُنَّ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيْسَرْتُ		تَيْسَرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

тувсёл -> توصلَ тисёр -> تيسرَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيْسَرَ	تَيْسَرَا	تَيْسَرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُ	تَوَصَّلْتَا	تَوَصَّلْنَا	تَيْسَرْتُ	تَيْسَرْتَا	تَيْسَرْنَا
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَرْتُ	تَيْسَرْتُمَا	تَيْسَرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتِ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُنَّ	تَيْسَرْتِ	تَيْسَرْتُمَا	تَيْسَرْتُنَّ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيْسَرْتُ		تَيْسَرْنَا

2. Ажваф феъллар ҳам V бобда солим феъллар каби тусланади:

травш -> ترشَ бойимоқ тарқатмоқ тавол -> قالَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَرَشَ	تَرَشَا	تَرَشُوا	تَرَشَ	تَرَشَا	تَرَشُوا
	мн	تَرَشْتُ	تَرَشْتَا	تَرَشْنَا	تَرَشْتُ	تَرَشْتَا	تَرَشْنَا
II	мз	تَرَشْتَ	تَرَشْتُمَا	تَرَشْتُمْ	تَرَشْتُ	تَرَشْتُمَا	تَرَشْتُمْ
	мн	تَرَشْتِ	تَرَشْتُمَا	تَرَشْتُنَّ	تَرَشْتِ	تَرَشْتُمَا	تَرَشْتُنَّ
I		تَرَشْتُ		تَرَشْنَا	تَرَشْتُ		تَرَشْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади:

تُفَوِّلُ -> تَفَوَّلُ تُرِيشُ -> تَرِيشُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَوِّلُ	تُفَوِّلَا	تُفَوِّلُوا	تُرِيشُ	تُرِيشَا	تُرِيشُوا
	мн	تُفَوِّلَتُ	تُفَوِّلَتَا	تُفَوِّلَنَ	تُرِيشَتْ	تُرِيشَتَا	تُرِيشَنَ
II	мз	تُفَوِّلَتُ	تُفَوِّلَتَا	تُفَوِّلَتُمْ	تُرِيشَتْ	تُرِيشَتَا	تُرِيشْتُمْ
	мн	تُفَوِّلَتُ	تُفَوِّلَتَا	تُفَوِّلْتُمْ	تُرِيشَتْ	تُرِيشَتَا	تُرِيشْتُمْ
I		تُفَوِّلْتُ		تُفَوِّلْنَا	تُرِيشْتُ		تُرِيشْنَا

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундошидаги товуш ўзгариши I бобдаги **بَكِي** феълидаги товуш ўзгариши билан бир хилдир. Шунинг учун **بَكِي** феъли қандай тусланса, ноқис феълларнинг V боби ҳам шундай тусланади. Масалан:

تَبَيُّ -> تَبَّيْتُ ўғил تَجَلَّى -> تَجَلَّى очилмоқ,
асраб олмоқ фoш бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّيْتُ	تَبَّيْنَا	تَبَّيْنَا	تَجَلَّى	تَجَلَّى	تَجَلَّوْا
	мн	تَبَّيْتُ	تَبَّيْنَا	تَبَّيْنَا	تَجَلَّتْ	تَجَلَّتَا	تَجَلَّلْنِ
II	мз	تَبَّيْتُ	تَبَّيْنَا	تَبَّيْنَا	تَجَلَّتْ	تَجَلَّتَا	تَجَلَّلْنَا
	мн	تَبَّيْتُ	تَبَّيْنَا	تَبَّيْنَا	تَجَلَّتْ	تَجَلَّتَا	تَجَلَّلْنَا
I		تَبَّيْتُ		تَبَّيْنَا	تَجَلَّتْ		تَجَلَّلْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатидаги товуш ўзгаришлари I боб **لَعِي** феълидаги (аниқ нисбат) товуш ўзгаришлари билан бир хил бўлгани сабабли, мазкур феълга ўхшаш тусланади. Масалан,

تَبَيَّنَ -> تَبَيَّنِي

تُجَلِّي -> تَجَلَّى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَا	تَبَيَّنُوا	تُجَلَّى	تُجَلِّيَانَا	تُجَلِّيَانَا
	мн	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمَا	تَبَيَّنْتُمْ	تُجَلِّيتُمْ	تُجَلِّيتُمَا	تُجَلِّيتُمْ
II	мз	تَبَيَّنْتَ	تَبَيَّنْتُمَا	تَبَيَّنْتُمْ	تُجَلِّيتُ	تُجَلِّيتُمَا	تُجَلِّيتُمْ
	мн	تَبَيَّنْتِ	تَبَيَّنْتُمَا	تَبَيَّنْتُمْ	تُجَلِّيتِ	تُجَلِّيتُمَا	تُجَلِّيتُمْ
I		تَبَيَّنْتُ		تَبَيَّنْنَا	تُجَلِّيتُ		تُجَلِّينَا

§ 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, **تَمَدَّدَ -> مَدَّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدْتَ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, **تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدْتَ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади холос. Масалан,

تَسَّالَ -> سَأَلَ تَأَذَّنَ -> أَدَانَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَتَسَّالُ	يَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنِينَ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالِينَ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
I		أَتَأَذَّنُ		تَتَأَذَّنُونَ	أَتَسَّالُ		تَتَسَّالُونَ

تَخَبَّأَ -> خَبَأَ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّئُونَ
	мн	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُونَ
II	мз	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَانِ	تَتَخَبَّئُونَ
	мн	تَتَخَبَّأِينَ	تَتَخَبَّأَانِ	تَتَخَبَّأُونَ
I		أَتَخَبَّأُ		تَتَخَبَّأُونَ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّئَلَ феъли تَأَذَّنَ -> تَوَذَّنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	يَتَسَّالُ	يَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	يَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	يَتَسَّالُونَ
II	мз	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالُ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
	мн	تَتَأَذَّنِينَ	تَتَأَذَّنَانِ	تَتَأَذَّنُونَ	تَتَسَّالِينَ	تَتَسَّالَانِ	تَتَسَّالُونَ
I		أَتَأَذَّنُ		تَتَأَذَّنُونَ	أَتَسَّالُ		تَتَسَّالُونَ

تُخْبِيْ -> تَخْبَأُ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَخَبِئُ	يُتَخَبِئَانِ	يَتَخَبِئُونَ
	мн	تَتَخَبِئُ	تَتَخَبِئَانِ	يَتَخَبِئَانِ
II	мз	تَتَخَبِئُ	تَتَخَبِئَانِ	تَتَخَبِئُونَ
	мн	تَتَخَبِئِينَ	تَتَخَبِئَانِ	تَتَخَبِئَانِ
I		أَتَخَبِئُ		نَتَخَبِئُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

تَيَسَّرُ -> تَيْسِرُ феъли تَوَصَّلُ -> تَوْصَلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيْسَرُ	يَتَيْسِرَانِ	يَتَيْسِرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلَانِ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسِرَانِ	يَتَيْسِرُونَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسِرَانِ	تَتَيْسِرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَيْسِرِينَ	تَتَيْسِرَانِ	تَتَيْسِرُونَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيْسَرُ		نَتَيْسَرُ

Бу феълларнинг мажжул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

تَيْسِرُ -> تَيَسَّرُ феъли تَوْصَلُ -> تَوَصَّلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيْسَرُ	يَتَيْسِرَانِ	يَتَيْسِرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلَانِ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسِرَانِ	يَتَيْسِرُونَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسِرَانِ	تَتَيْسِرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَيْسِرِينَ	تَتَيْسِرَانِ	тَتَيْСИРО́Н
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيْسَرُ		نَتَيْسَرُ

2. Ажваф феълларнинг тусланишида ҳам солим феъллардан фарқ қиладиган ўзгариш содир бўлмайди. Масалан, **تَقُولُ** → **تُقُولُ** феъли **تُرِيشُ** → **تُرِيشُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يُرِيشُ	يُرِيشَانِ	يُرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُرِيشُ	تُرِيشَانِ	تُرِيشُونَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُرِيشُ	تُرِيشَانِ	تُرِيشُونَ
	мн	تَقُولِيْنَ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُرِيشِيْنَ	تُرِيشَانِ	تُرِيشُونَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَتُرِيشُ		نَتُرِيشُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати умумий ҳолида асосида тусланади. Масалан,

تَقُولُ → **تُقُولُ** феъли **تُرِيشُ** → **تُرِيشُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يُرِيشُ	يُرِيشَانِ	يُرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُرِيشُ	تُرِيشَانِ	تُرِيشُونَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُرِيشُ	تُرِيشَانِ	تُرِيشُونَ
	мн	تَقُولِيْنَ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تُرِيشِيْنَ	تُرِيشَانِ	تُرِيشُونَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَتُرِيشُ		نَتُرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг охирида “-айу” товуш бирикмаси мавжуд. Шунинг учун бундай товуш бирикмасига эга бўлган **يَلْقَى** феъли билан бир хил қўшимчага эга бўлади. Масалан,

يَلْقَى → **يَلْقَى** феъли **يَتَجَلَّى** → **يَتَجَلَّى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقُونَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّانِ	يَتَجَلَّوْنَ
	мн	تَلْقَى	تَلْقَانِ	تَلْقُونَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّانِ	تَتَجَلَّوْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَبَيَّ	تَبَيَّانِ	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّى	تَجَلَّيَانِ	تَجَلَّوْا
	мн	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَانِ	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّيْنِ	تَجَلَّيَانِ	تَجَلَّوْا
I		أَتَبَيَّ		أَتَبَيَّ	أَتَجَلَّى		أَتَجَلَّى

Бу феълларнинг мажхул нисбатида фақат феъл олдидаги йа-, та-, на- қўшимчалари йу-, ту-, ну- га ўзгаради. Масалан,

تَبَيَّ -> تَبَيَّنَ феъли تَجَلَّى -> تَجَلَّيْنِ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَبَيَّنُ	يُتَبَيَّنَانِ	يُتَبَيَّنُونَ	يُتَجَلَّى	يُتَجَلَّيَانِ	يُتَجَلَّوْنَ
	мн	يُتَبَيَّنُ	يُتَبَيَّنَانِ	يُتَبَيَّنُونَ	يُتَجَلَّى	يُتَجَلَّيَانِ	يُتَجَلَّوْنَ
II	мз	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَانِ	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّيْنِ	تَجَلَّيَانِ	تَجَلَّوْا
	мн	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَانِ	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّيْنِ	تَجَلَّيَانِ	تَجَلَّوْا
I		أَتَبَيَّنَ		أَتَبَيَّنَ	أَتَجَلَّيْنِ		أَتَجَلَّيْنِ

§ 86. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феъллар V бобининг шарт майли I ва II боб феъллари шарт майли билан бир хил қўшимчага эгадир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
I		أَتَفَعَّلُ		أَتَفَعَّلُ

Масалан, تَكَلَّمَ -> يَتَكَلَّمُ гаплашмоқ феъли қуйидагича тусланади:

تَكَلَّمَ → تَتَكَلَّمُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمْنَ	تَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمْنَ
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمِي	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		تَتَكَلَّمُ

V бобнинг шарт майли I бобнинг шарт майли бажарган вазибаларда ишлатилади. Масалан,

لَمْ تَتَكَلَّمِي – Сен (мн) ҳеч гаплашмадинг.

Нотўғри феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدُ → تَمَدَّدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		تَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феъллар шарт майлида ҳам фақат имлога боғлиқ ўзгаришлар бор. Масалан,

تَسَأَلُ → تَسَأَلُ феъли تَسَأَلُ → تَسَأَلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَدَّنُ	يَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنُوا	يَتَسَأَلُ	يَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلُوا
	мн	تَتَأَدَّنُ	تَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنُ	تَتَسَأَلُ	تَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَأَذَنُ	تَتَأَذَنَانِ	تَتَأَذَنُوا	تَتَسَّأَلُ	تَتَسَّأَلَانِ	تَتَسَّأَلُوا
	мн	تَتَأَذَنُوا	تَتَأَذَنَانِ	تَتَأَذَنُوا	تَتَسَّأَلِي	تَتَسَّأَلَانِ	تَتَسَّأَلُوا
I		أَتَأَذَنُ		تَتَأَذَنُ	أَتَسَّأَلُ		تَتَسَّأَلُ

فَعْلَى تَخَبَّأَ -> خَبَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُوا
	мн	يَتَخَبَّأُوا	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُوا
II	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُوا
	мн	يَتَخَبَّأُوا	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُوا
I		أَتَخَبَّأُ		يَتَخَبَّأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى تَيَسَّرَ -> يَسَّرَ فَعْلَى تَوَصَّلَ -> وَصَلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُوا
	мн	يَتَوَصَّلُوا	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرِي	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُوا
II	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُوا
	мн	يَتَوَصَّلُوا	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرِي	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُوا
I		أَتَوَصَّلُ		يَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		يَتَيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби шаклга эга. Масалан,

فَعْلَى تَرَشَّشَ -> رَشَّشَ فَعْلَى تَقَوَّلَ -> قَالَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوَّلُ	يَتَقَوَّلَانِ	يَتَقَوَّلُوا	يَتَرَشَّشُ	يَتَرَشَّشَانِ	يَتَرَشَّشُوا
	мн	يَتَقَوَّلُوا	يَتَقَوَّلَانِ	يَتَقَوَّلُوا	يَتَرَشَّشِي	يَتَرَشَّشَانِ	يَتَرَشَّشُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَقَوَّلُ	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلُوا	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَا	تَتَرِيشُوا
	мн	تَتَقَوَّلِي	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلْنَ	تَتَرِيشِي	تَتَرِيشَا	تَتَرِيشُنَّ
I		أَتَقَوَّلُ		أَتَقَوَّلُ	أَتَرِيشُ		أَتَرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида охиридаги чўзиқ унлилар қисқага ўзгаради. Бошқача айтганда, **لَقِيَ** – феълнинг шарт майли қандай тугаса, бу феъллар ҳам шундай қўшимча билан тугайди:

феъли **تَجَلَّى** → **جَلَا** феъли **تَبَيَّنَ** → **بَيَّنَّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْا	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّوْا
	мн	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّيْنَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَا	يَتَجَلَّيْنَ
II	мз	تَتَبَيَّنُ	تَتَبَيَّنَا	تَتَبَيَّنُوا	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّوْا
	мн	تَتَبَيَّنِي	تَتَبَيَّنَا	تَتَبَيَّنْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَا	تَتَجَلَّيْنَ
I		أَتَبَيَّنُ		أَتَبَيَّنُ	أَتَجَلَّى		أَتَجَلَّى

§ 87. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

تَفَعَّلُ → **تَتَفَعَّلُ** → **تَفَعَّلُوا**.

Масалан, **تَكَلَّمَ** – гаплашмоқ → **تَكَلَّمْ** – гаплаш (мз).

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلْ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلْنَ

Масалан, **تَعَلَّمُوا** – ўрганингла (мз)

تَعَلَّمِي – ўрган (мн) ва ҳ.к.

Нотўғри феъллардан буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدَ – **مَدَّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدِي	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدَن

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

سَأَلَ → **سَأَلْ** феъли **تَأَدَّنَ** → **أَذِنَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سَأَلْ	تَأَدَّنَا	تَأَدَّنُوا	سَأَلْ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
мн	سَأَلِي	تَأَدَّنَا	تَأَدَّن	سَأَلِي	تَسَّالَا	تَسَّالَن

تَخَبَّأَ → **خَبَأَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَخَبَّأَ	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأُوا
мн	تَخَبَّأِي	تَخَبَّأَا	تَخَبَّأَن

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَيَسَّرَ → **يَسَّرَ** феъли **تَوَصَّلَ** → **وَصَلَ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَيَسَّرَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيَسَّرَ	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرُوا
мн	تَيَسَّرِي	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلَن	تَيَسَّرِي	تَيَسَّرَا	تَيَسَّرَن

2. Ажваф феъллар буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

قال → تَقَوْلُ феъли رَأَى → تَرَىشَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَقَوْلُ	تَقَوْلَا	تَقَوْلُوا	تَرَىشَ	تَرَىشَا	تَرَىشُوا
мн	تَقَوْلِي	تَقَوْلَا	تَقَوْلِنَ	تَرَىشِي	تَرَىشَا	تَرَىشِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли учинчи ўзак ундошнинг тушиб қолиши билан ҳосил бўлади. Масалан,

بَنَى → تَبْنِي феъли جَلَا → تَجَلِي феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنُوا	تَجَلِي	تَجَلِيَا	تَجَلُوا
мн	تَبْنِي	تَبْنِيَا	تَبْنِينِ	تَجَلِي	تَجَلِيَا	تَجَلِينِ

§ 88. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

V боб солим феълларининг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	يَتَفَعَّلُنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُوا
	мн	تَتَفَعَّلِي	تَتَفَعَّلَا	تَتَفَعَّلُنَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Масалан, كَلِمَ → تَكَلِّمُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلِّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلِّمُ	تَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَكَلَّم	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمِي	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّم		تَتَكَلَّم

V боб истак майли юқоридаги бобларнинг истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِالْعَرَبِيَّةِ – Улар (мз) арабча гаплашишлари лозим.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تمدّد -> مَدَّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّد	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّد	تَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّد	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدِي	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّد		تَتَمَدَّد

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَسَّالَ -> سَأَلَ феъли تَأَذَّنَ -> أَذِنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَذَّن	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا	يَتَسَّال	يَتَسَّالَا	يَتَسَّالُوا
	мн	تَتَأَذَّن	تَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنْنَ	تَتَسَّال	تَتَسَّالَا	يَتَسَّالْنَ
II	мз	تَتَأَذَّن	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنُوا	تَتَسَّال	تَتَسَّالَا	تَتَسَّالُوا
	мн	تَتَأَذَّنِي	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنْنَ	تَتَسَّالِي	تَتَسَّالَا	تَتَسَّالْنَ
I		أَتَأَذَّن		تَتَأَذَّن	أَتَسَّال		تَتَسَّال

نَحَبًا -> خَبًا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبًا	يَتَخَبًا	يَتَخَبُوا
	мн	تَتَخَبًا	تَتَخَبًا	يَتَخَبَانْ
II	мз	تَتَخَبًا	تَتَخَبًا	تَتَخَبُوا
	мн	تَتَخَبْنِي	تَتَخَبًا	تَتَخَبَانْ
I		أَتَخَبًا		نَتَخَبًا

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ -> وَصَلَ феъли تَبَسَّرَ -> بَسَرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلَ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَبَسَّرَ	يَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلَ	تَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلَنْ	تَتَبَسَّرَ	تَتَبَسَّرَا	يَتَبَسَّرَنْ
II	мз	تَتَوَصَّلَ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَبَسَّرَ	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلِي	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلَنْ	تَتَبَسَّرِي	تَتَبَسَّرَا	تَتَبَسَّرَنْ
I		أَتَوَصَّلَ		نَتَوَصَّلَ	أَتَبَسَّرَ		نَتَبَسَّرَ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَقَوَّلَ -> قَالَ феъли تَرَبَّشَ -> رَأَشَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَقَوَّلَ	يَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلُوا	يَتَرَبَّشَ	يَتَرَبَّشَا	يَتَرَبَّشُوا
	мн	تَتَقَوَّلَ	تَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلَنْ	تَتَرَبَّشَ	تَتَرَبَّشَا	يَتَرَبَّشَنْ
II	мз	تَتَقَوَّلَ	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلُوا	تَتَرَبَّشَ	تَتَرَبَّشَا	تَتَرَبَّشُوا
	мн	تَتَقَوَّلِي	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلَنْ	تَتَرَبَّشِي	تَتَرَبَّشَا	تَتَرَبَّشَنْ
I		أَتَقَوَّلَ		نَتَقَوَّلَ	أَتَرَبَّشَ		نَتَرَبَّشَ

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахсларда ҳозирги-келаси замон шакли билан бир хилдир. Масалан,

بَتَّى -> تَبَّى феъли

جَلَا -> تَجَلَّى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبِي	يَتَّبِيَانِ	يَتَّبِيُوْنَ	يَتَجَلَّى	يَتَجَلَّيَانِ	يَتَجَلَّوْا
	мн	تَتَّبِي	تَتَّبِيَانِ	تَتَّبِيْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّوْا
II	мз	تَتَّبِي	تَتَّبِيَانِ	تَتَّبِيُوْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّوْا
	мн	تَتَّبِي	تَتَّبِيَانِ	تَتَّبِيْنَ	تَتَجَلَّى	تَتَجَلَّيَانِ	تَتَجَلَّوْا
I		أَتَّبِي		نَتَّبِي	أَتَجَلَّى		نَتَجَلَّى

§ 89. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

V боб солим феълларининг масдари **تَفَعَّلُ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ - гаплашмоқ -> تَكَلَّمَ - гаплашиш,

تَخَرَّجَ - тугатмоқ (ўқ.юртини) -> تَخَرَّجَ - тугатиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феълларники билан бир хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

تَمَدَّدَ - чўзилмоқ -> تَمَدَّدَ - чўзилиш,

تَحَرَّرَ - озод бўлмоқ -> تَحَرَّرَ - озод бўлиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

تَأَدَّنَ - хабар бермоқ -> تَأَدَّنَ - хабар бериш.

تَسَأَّلَ - тиланмоқ -> تَسَأَّلَ - тиланиш

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

تَوَصَّلَ – етиб олмоқ → تَوَصَّلُ – етиб олиш,

تَيْسَرَ – муяссар бўлмоқ → تَيْسَرُ – муяссар бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَقَوَّلَ – миш-миш тарқатмоқ → تَقَوَّلُ – миш-миш тарқатиш,

تَرَيْشَ – бойимоқ → تَرَيْشُ – бойиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَيَّنَ – ўғил → تَبَيَّنُ (аниқ ҳолатда – اَلتَّبَيَّنُ)

асраб олмоқ ўғил асраб олиш,

تَجَلَّى – очилмоқ → تَجَلَّى (аниқ ҳолатда – اَلتَّجَلَّى)

фош бўлмоқ очилиш, фош бўлиш.

§ 90. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُتَفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ → مُتَكَلَّمٌ – гаплашувчи,

تَخَرَّجَ – тугатмоқ → مُتَخَرِّجٌ – битирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

تَكَلَّمَ – гаплашмоқ → مُتَكَلَّمٌ – гаплашилган (мавзу),

تَخَرَّجَ – тугатмоқ → مُتَخَرِّجٌ – битирилган (ўқув юрти).

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مُتَمَدِّدٌ - مُتَمَدِّدَةٌ - чўзилувчи,

تَحَرَّرَ - озод бўлмоқ → مُتَحَرِّرٌ - مُنَحَرَّرَةٌ - озод бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مُتَمَدَّدٌ - مُتَمَدَّدَةٌ - чўзилган (жой),

تَحَرَّرَ - озод бўлмоқ → مُتَحَرَّرٌ - مُتَحَرَّرَةٌ - озод бўлинган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَأَدَّنَ - хабар бермоқ → مُتَأَدِّنٌ - مُتَأَدِّنَةٌ - хабар берувчи,

تَسَّأَلَ - тиланмоқ → مُتَسَّئِلٌ - مُتَسَّئِلَةٌ - тиланчи,

تَخَبَّأَ - беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ - مُتَخَبِّئَةٌ - беркинувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

تَأَدَّنَ - хабар бермоқ → مُتَأَدِّنٌ - مُتَأَدِّنَةٌ - хабар берилган,

تَسَّأَلَ - тиланмоқ → مُتَسَّأِلٌ - مُتَسَّأِلَةٌ - тиланилган (наrsa),

تَخَبَّأَ - беркинмоқ → مُتَخَبِّئٌ - مُتَخَبِّئَةٌ - беркитилган,

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَوَصَّلَ - етиб олмақ → مُتَوَصِّلٌ - مُتَوَصِّلَةٌ - етиб олувчи,

تَيَسَّرَ - муяссар бўлмоқ → مُتَيَسِّرٌ - مُتَيَسِّرَةٌ - муяссар бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ – етиб олмоқ → مُتَوَصَّلٌ – етиб олинган,

تَبَسَّرَ – муяссар бўлмоқ → مُتَبَسَّرٌ – муяссар бўлинган,

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши умумий вазн асосида ҳосил бўлади:

تَقَوَّلَ – миш-миш тарқатмоқ → مُتَقَوِّلٌ – миш-миш тарқатувчи,

تَرَيْشٌ – бойимоқ → مُتَرَيْشٌ – боювчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَوَّلَ – миш-миш тарқатмоқ → مُتَقَوِّلٌ – миш-миш қилинган,

تَرَيْشٌ – бойимоқ → مُتَرَيْشٌ – бойилган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида масдари каби учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَّنَى – ўғил асраб олмоқ → مُتَبَّنٍ (аниқ ҳол. – الْمُتَبَّنَى) – ўғил асраб олувчи,

تَجَلَّى – очилмоқ, фош бўлмоқ → مُتَجَلٍّ (аниқ ҳол. – الْمُتَجَلَّى) – очилувчи, фош бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундоши ўрнига ўқилмайдиган алиф мақсурани қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

تَبَّنَى – ўғил асраб олмоқ → مُتَبَّنَى (аниқ ҳол. – الْمُتَبَّنَى) – ўғил қилиб асраб олинган,

تَجَلَّى – очилмоқ, фош бўлмоқ → مُتَجَلَّى (аниқ ҳол. – الْمُتَجَلَّى) – очилган, фош этилган.

Эслатма. V боб феъли кўпинча ўзлик-мажҳул маъноларда бўлганлиги сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди.

§ 91. СИФАТ ДАРАЖАЛАРИ

Сифатлар уч хил даражага эга: оддий даража, қиёсий даража ва орттирма даража.

Юқорида зикр этилган сифатларнинг барчаси оддий даража сифатларидир.

Қиёсий даража сифатлари аниқланмишнинг сони ва жинсидан қатъи назар **مِنْ أَفْعَلُ** вазнида ясалади. Бунда белги қайси предметнинг белгисига қиёсланаётган бўлса, ўша сўз **مِنْ** предлогидан кейин келади. Масалан,

الْكِتَابُ أَكْبَرُ مِنَ الْمَجَلَّةِ – Китоб журналдан каттароқ.

الْكِتَابَةُ أَنْفَعُ مِنَ الْقِرَاءَةِ – Ёзиш ўқишдан фойдалироқ.

أَخْتِي أَصْفَرُ مِنِّي – Синглим мендан кичикроқ.

Агар бир предметнинг турли вақтдаги белгиси ўзаро қиёсланса, шу предмет номи икки марта такрорланмасдан, ўрнига унга сон ва жинсда мос бўлган бирикма олмош ишлатилади. Масалан,

مَدِينَتُنَا فِي هَذِهِ السَّنَةِ أَجْمَلُ مِنْهَا فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ

– Шаҳримиз бу йил ўтган йилгидан чиройлироқ.

Агар **مِنْ** предлогидан кейин бевосита феъл келса, предлогдан кейин **مَا** юкламаси орттирилади – **مِمَّا**. Масалан,

الطَّقْسُ الْيَوْمَ أَحْرُ مِمَّا كَانَ أَمْسَ – Об-ҳаво бугун кечагидан иссиқроқ.

Орттирма даража сифати ҳам оддий даражадаги сифатни **أَفْعَلُ** вазнига солиш билан ҳосил қилинади. Лекин у сифатланмишнинг жинси ва сонига мувофиқ равишда ўзгаради:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَالٌ
мн	فَعْلَى	فَعْلَيَانِ	فَعْلَيَاتٌ

Орттирма даража сифати сифатланмиш билан қуйидаги усулларда бирикади:

1. Орттирма даражадаги сифат мослашган аниқловчи каби сифатланмишдан кейин келади. Масалан,

أَفْعَلُ الْطَالِبِ الْأَحْسَنُ – Энг яхши студент, الْطَالِبَةُ الْحُسْنَى –

Энг яхши студент қиз

الطالِبَانِ الْأَحْسَنَانِ – Энг яхши 2 студент,

الطالِبَتَانِ الْحُسْنَيَانِ – Энг яхши 2 студентка.

الطالِبِ الْأَحْسَنُ – Энг яхши студентлар,

الطالِبَاتِ الْحُسْنَيَاتِ – Энг яхши студенткалар.

2. Сифат билан сифатланмиш изофа шаклини олади ва бунда орттирма даражадаги сифат музоф ўрнида келади ва ҳар икки жинсда ўзгармай, أَفْعَلُ шаклини олади. Сифатланмиш эса кўпликда аниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ الطالِبِ – Студентларнинг энг яхшиси,

أَحْسَنُ الطالِبَاتِ – Студент қизларнинг энг яхшиси.

3. Сифатланмиш билан изофа шаклида мослашади. Бунда сифат музоф бўлиб, сифатланмиш эса бирликда ноаниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

أَحْسَنُ طالِبٍ – Энг яхши студент,

أَحْسَنُ طالِبَةٍ – Энг яхши студент қиз.

أَفْعَلُ – فَعْلَاءُ шаклидаги сифатлардан, белгини билдирувчи сифатдошлардан ва нисбий сифатлардан қиёсий ва

орттирма даража синтактик йўл билан яъни أَكْثَرُ , أَشَدُّ , أَقْلُ каби сўзлар ва ундан кейин солиштириладиган белги шу ўзақдан ҳосил бўлган тушум келишигидаги ноаниқ ҳолатда турган масдар ёрдамида ҳосил қилинади. Масалан,

هَذِهِ الْوَرْدَةُ أَشَدُّ حُمْرَةً مِنْ تِلْكَ — Бу атиргул наригисидан қизилроқ.

أَخِي أَقْلٌ أَجْتِهَادًا مِنْ صَدِيقِهِ — Укам ўртоғидан кўра камроқ тиришқоқдир.

خَيْرٌ — яхши, شَرٌّ — ёмон сифатларидан қиёсий ва орттирма даража сифати أَفْعَلٌ вазнида эмас, шу сифатларнинг ўзидан ҳосил бўлади. Масалан,

الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ — Намоз уйқудан яхшироқдир.

شَرُّ الْبِلَادِ مَكَانٌ لَا صَدِيقَ بِهِ — Юртларнинг энг ёмони дўст йўқ бўлган юрtdир.

§ 92. IV БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IV боби I боб феълидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни أَفْعَلٌ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўшлик
III	мз	أَفْعَلٌ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, خَرَجَ → أَخْرَجَ чиқармоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْرَجَ	أَخْرَجَا	أَخْرَجُوا
	мн	أَخْرَجْتُ	أَخْرَجْتَا	أَخْرَجْنَا
II	мз	أَخْرَجْتَهُ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتَهُمْ
	мн	أَخْرَجْتُهُ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُهُنَّ
I		أَخْرَجْتُهُ		أَخْرَجْتَنَا

أَخْرَجْتُنَّ — Сизлар (мн) чиқардингизлар,

أَسْتَقْنَا — Биз туширдик.

Бу бобда ҳам ўтган замоннинг инкор формаси **مَا** юкласи ёрдамида ҳосил бўлади.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَا
II	мз	أَفْعَلْتَهُ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتَهُمْ
	мн	أَفْعَلْتُهُ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُهُنَّ
I		أَفْعَلْتُهُ		أَفْعَلْتَنَا

Масалан, **أَسْقَطَتِ الطَّائِرَةُ** — Самолёт уриб туширилди.

IV боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, سَقَطَ → أَسْقَطُ туширмақ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْقِطُ	يُسْقِطَانِ	يُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	يُسْقِطْنَ
II	мз	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطِينَ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطْنَ
I		أَسْقِطُ		نُسْقِطُ

غداً سَنَسْقِطُ الطَّائِرَةَ بِالصَّارُوخِ – Эртага ракета билан самолётни уриб туширамыз.

IV боб ҳозирги-келаси замон феълининг инкори феъл олдига ُ юклагмасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IV боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أُفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, تُسْقِطُ الطَّائِرَاتُ كَثِيرًا فِي الْمَعَارِكِ –

Жангларда самолётлар кўплаб уриб туширилади.

Кўришиб туриптики, I боб феъли мажҳул нисбати билан IV боб феъли мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда бир хил шаклга эга. Буларнинг қайси боб эканлигини контекстангина билиб олиш мумкин.

IV боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. I бобдаги ўтимсиз феъл IV бобда ўтимли феълга айланади:

خَرَجَ – чиқмоқ → أَخْرَجَ – чиқармоқ,

رَجَعَ – қайтмоқ → أَرْجَعُ – қайтармоқ,

سَقَطَ – тушмоқ → أَسْقَطُ – туширмоқ.

2. I бобда ўтимли бўлган феълларнинг IV бобда ортирма нисбати ҳосил бўлади. Масалан,

شَرِبَ – ичмоқ → أَشْرَبَ – ичирмоқ,

لَبَسَ – киймоқ → أَلْبَسَ – кийдирмоқ,

لَعِبَ – ўйнамоқ → أَلْعَبَ – ўйнатмоқ.

3. Уч ундошли ўзакдан ташкил топган географик номлардан шу ўзак ёрдамида ҳосил бўлган IV боб феъли шу географик ном томонга йўл олиш маъносини билдиради. Масалан,

مِصْرُ – Миср → أَمَصَّرَ – Мисрга жўнамоқ,

العِرَاقُ – Ироқ → أَعْرَقَ – Ироққа бормоқ,

بَحْرُ – денгиз → أَبْحَرَ – денгизга йўл олмоқ.

4. Айрим IV боб феълларнинг семантик ўзгаришлари жуда узоқ тарихга бориб тақалади ва уларнинг маъносини фақат лугат орқали аниқлаш мумкин. Масалан,

قَسَمَ – қисмга бўлмоқ → أَقْسَمَ – қасам ичмоқ,

ضَرَبَ – урмоқ → أَضْرَبَ – иш ташламоқ.

§ 93. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР IV БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

I боб – мадада → мадда → IV боб – 'амдада → 'амадда. **مَدُّ** → **أَمَدٌ** таъминламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدٌ	أَمَدَا	أَمَدُوا
	мн	أَمَدَتُّ	أَمَدَتْنَا	أَمَدَدْنَا
II	мз	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُمْ
	мн	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُنَّ
I		أَمَدَدْتُ		أَمَدَدْنَا

Иккиланган феълларнинг мажхул нисбатида ҳам қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади: I боб – мудда → мудда → IV боб – 'умдада → 'умидда. **مُدُّ** → **أَمَدٌ** таъминланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدٌ	أَمَدَا	أَمَدُوا
	мн	أَمَدَتُّ	أَمَدَتْنَا	أَمَدَدْنَا
II	мз	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُمْ
	мн	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُنَّ
I		أَمَدَدْتُ		أَمَدَدْنَا

II. Ҳамзали феъллар ичидан биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феълларда биз илгари зикр қилган 'а' → ā товуш ўзгариши юз беради. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда эса, имлога алоқадор ўзгаришлар бўлади, холос. Масалан,

А́нн → А́нн → Амн - имон келтирмоқ феъли А́нн → А́нн - қасос олмақ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
	мн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
II	мз	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
	мн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
I		А́нн		А́нн	А́нн		А́нн

А́нн → А́нн - ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	А́нн	А́нн	А́нн
	мн	А́нн	А́нн	А́нн
II	мз	А́нн	А́нн	А́нн
	мн	А́нн	А́нн	А́нн
I		А́нн		А́нн

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам 'у' → у товуш ўзгариши содир бўлади. Қолган вариантларда ўзгариш юз бермайди:

А́нн → А́нн - имон келтирилмоқ феъли А́нн → А́нн - қасос олинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
	мн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
II	мз	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
	мн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн	А́нн
I		А́нн		А́нн	А́нн		А́нн

أَفْرِيءُ -> أَفْرِيءُ - ўқитилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْرِيءُ	أَفْرِيئَا	أَفْرِيئُوا
	мн	أَفْرِيئْتُمْ	أَفْرِيئْتُمَا	أَفْرِيئْتُمْ
II	мз	أَفْرِيئْتُمْ	أَفْرِيئْتُمَا	أَفْرِيئْتُمْ
	мн	أَفْرِيئْتُمْ	أَفْرِيئْتُمَا	أَفْرِيئْتُمْ
I		أَفْرِيئْتُمْ		أَفْرِيئْتُمْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَيْمَنَ -> يُعِنُّ - Яманга мерос қолдирмоқ феъли

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَيْمَنَ	أَيْمَنَا	أَيْمَنُوا	أَيْمَنَ	أَيْمَنَا	أَيْمَنُوا
	мн	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ
II	мз	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ
	мн	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ
I		أَيْمَنْتُمْ		أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمْ		أَيْمَنْتُمْ

Солимсифат феълларнинг мажхул нисбатида сўз бошидаги 'ув -> 'у товуш ўзгаришини ҳисобга олмаганда, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَيْمَنَ -> يُعِنُّ - Яманга мерос қолдирилмоқ феъли

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَيْمَنَ	أَيْمَنَا	أَيْمَنُوا	أَيْمَنَ	أَيْمَنَا	أَيْمَنُوا
	мн	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمْ	أَيْمَنْتُمَا	أَيْمَنْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أورثت	أورثتما	أورثتم	أيمنت	أيمنتما	أيمنتم
	мн	أورثت	أورثتما	أورثتن	أيمنت	أيمنتما	أيمنتن
I		أورثت		أورثنا	أيمنت		أيمنا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида I бобдаги каби чўзиқ унлининг қисқариши содир бўлади. Масалан,

— أطارَ → طارَ (طير) — эритмоқ феъли — أذابَ → ذابَ (ذوب)
учирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذابَ	أذابا	أذابوا	أطارَ	أطارا	أطاروا
	мн	أذابت	أذابتا	أذبتن	أطارت	أطارتا	أطرتن
II	мз	أذبت	أذبتما	أذبتم	أطرت	أطرتما	أطرتم
	мн	أذبت	أذبتما	أذبتن	أطرت	أطرتما	أطرتن
I		أذبت		أذبتنا	أطرت		أطرتنا

Ажваф феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади. Масалан,

— أظيرَ → ظيرَ — учирилмоқ феъли — أذيبَ → ذيبَ — эритилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أذيبَ	أذيبا	أذيبوا	أظيرَ	أظيرا	أظيروا
	мн	أذيبت	أذيبتا	أذبتن	أظيرت	أظيرتا	أظرتن
II	мз	أذبت	أذبتما	أذبتم	أظرت	أظرتما	أظرتم
	мн	أذبت	أذبتما	أذبتن	أظرت	أظرتما	أظرتن
I		أذبت		أذبتنا	أظرت		أظرتنا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида агар учинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгариб кетади ва I бобдаги بكي феъли билан бир хил қўшимчалар ёрдамида тусланади. Масалан,

أَسْفَى -> سَفَى (س ق ي) - фатво бермоқ (ф т о)
 أَفْتَى -> فْتَى (ف ت و)

- сугормоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَى	أَفْتَا	أَفْتُوا	أَسْفَى	أَسْفَا	أَسْفُوا
	мн	أَفْتَتَا	أَفْتَتَا	أَفْتَبْنُ	أَسْفَتَا	أَسْفَتَا	أَسْفَبْنُ
II	мз	أَفْتَبْتُ	أَفْتَبْتُمَا	أَفْتَبْتُمْ	أَسْفَبْتُ	أَسْفَبْتُمَا	أَسْفَبْتُمْ
	мн	أَفْتَبْتُ	أَفْتَبْتُمَا	أَفْتَبْتُنْ	أَسْفَبْتُ	أَسْفَبْتُمَا	أَسْفَبْتُنْ
I		أَفْتَبْتُ		أَفْتَبْنَا	أَسْفَبْتُ		أَسْفَبْنَا

Ноқис феълларнинг мажхул нисбати -ийа қўшимчаси билан тугагани боис, шу қўшимча билан тугайдиган I

бобдаги لَفَى - феъли каби тусланади. Масалан,

أَسْفَى -> سَفَى - фатво берилмоқ феъли
 أَفْتَى -> فْتَى - сўғорилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَى	أَفْتَا	أَفْتُوا	أَسْفَى	أَسْفَا	أَسْفُوا
	мн	أَفْتَتَا	أَفْتَبْتَا	أَفْتَبْنُ	أَسْفَبْتُ	أَسْفَبْتَا	أَسْفَبْنُ
II	мз	أَفْتَبْتُ	أَفْتَبْتُمَا	أَفْتَبْتُمْ	أَسْفَبْتُ	أَسْفَبْتُمَا	أَسْفَبْتُمْ
	мн	أَفْتَبْتُ	أَفْتَبْتُمَا	أَفْتَبْتُنْ	أَسْفَبْتُ	أَسْفَبْتُمَا	أَسْفَبْتُنْ
I		أَفْتَبْتُ		أَفْتَبْنَا	أَسْفَبْتُ		أَسْفَبْنَا

§ 94. IV БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйи-
 дагича тусланади: أَمَدٌ -> يَمَدٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُ	يَمَدَانُ	يَمَدُونَ
	мн	تَمَدُ	تَمَدَانُ	يَمَدَدُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدُّ	تَمَدَان	تَمَدُون
	мн	تَمَدِين	تَمَدَان	تَمَدَدَن
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

Бундай феълларнинг мажмул нисбати қуйидагича тусланади:

مَدُّ -> يَمَدُّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدُّ	يَمَدَان	يَمَدُون
	мн	تَمَدُّ	تَمَدَان	يَمَدَدَن
II	мз	تَمَدُّ	تَمَدَان	تَمَدُون
	мн	تَمَدِين	تَمَدَان	تَمَدَدَن
I		أَمَدٌ		نَمَدٌ

II. Ҳамзали феълларда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлардан бошқа ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

أَمِنَ -> يُؤْمِنُ феъли

أَثَرَ -> يُثِرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَان	يُؤْمِنُونَ	يُثِرُ	يُثِرَان	يُثِرُونَ
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَان	يُؤْمِنُ	تُثِرُ	تُثِرَان	يُثِرُونَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُونَ	تُثِرُ	تُثِرَان	تُثِرُونَ
	мн	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُ	يُثِرِينَ	تُثِرَان	تُثِرُونَ
I		أُؤْمِنُ		تُؤْمِنُ	أُثِرُ		تُثِرُ

أَفْرَأُ -> يُفْرِيُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْرِيُ	يُفْرِتَانِ	يُفْرِتُونَ
	мн	تُفْرِيُ	تُفْرِتَانِ	يُفْرِتُونَ
II	мз	تُفْرِيُ	تُفْرِتَانِ	تُفْرِتُونَ
	мн	تُفْرِيْنَ	تُفْرِتَانِ	تُفْرِتُونَ
I		أَفْرِيُ		نُفْرِيُ

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

يُؤْمِنُ -> أَمِنَ феъли

يُثَارُ -> أَثَرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَانِ	يُؤْمِنُونَ	يُثَارُ	يُثَارَانِ	يُثَارُونَ
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَانِ	يُؤْمِنُونَ	تُثَارُ	تُثَارَانِ	يُثَارُونَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَانِ	تُؤْمِنُونَ	تُثَارُ	تُثَارَانِ	تُثَارُونَ
	мн	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمِنَانِ	تُؤْمِنُونَ	يُثَارِينَ	تُثَارَانِ	تُثَارُونَ
I		أُؤْمِنُ		نُؤْمِنُ	أُثَارُ		نُثَارُ

أَفْرَأُ -> يُفْرِيُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْرَأُ	يُفْرَأَانِ	يُفْرَأُونَ
	мн	تُفْرَأُ	تُفْرَأَانِ	يُفْرَأُونَ
II	мз	تُفْرَأُ	تُفْرَأَانِ	تُفْرَأُونَ
	мн	تُفْرَأِينَ	تُفْرَأَانِ	تُفْرَأُونَ
I		أَفْرَأُ		نُفْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

بُورْتُ -> أَوْرْتُ фёъли

يُيْمِنُ -> أَيْمِنُ фёъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُورْتُ	بُورْتَان	بُورْتُون	يُيْمِنُ	يُيْمِنَان	يُيْمِنُون
	мн	تُورْتُ	تُورْتَان	تُورْتَن	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
II	мз	تُورْتُ	تُورْتَان	تُورْتُون	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
	мн	تُورْتَيْن	تُورْتَان	تُورْتَن	تُيْمِنَيْن	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
I		أَوْرْتُ		نُورْتُ	أَيْمِنُ		نُيْمِنُ

Бу фёълларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳга ўзгаради холос. Масалан,

أَوْرْتُ -> بُورْتُ фёъли

يُيْمِنُ -> أَيْمِنُ фёъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُورْتُ	بُورْتَان	بُورْتُون	يُيْمِنُ	يُيْمِنَان	يُيْمِنُون
	мн	تُورْتُ	تُورْتَان	تُورْتَن	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
II	мз	تُورْتُ	تُورْتَان	تُورْتُون	تُيْمِنُ	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
	мн	تُورْتَيْن	تُورْتَان	تُورْتَن	تُيْمِنَيْن	تُيْمِنَان	تُيْمِنُون
I		أَوْرْتُ		نُورْتُ	أَيْمِنُ		نُيْمِنُ

2. Ажваф фёъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидаги-ча тусланади:

أَذَابُ -> يُدَيْبُ фёъли

أَطَارُ -> يُطِيرُ фёъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُدَيْبُ	يُدَيْبَان	يُدَيْبُون	يُطِيرُ	يُطِيرَان	يُطِيرُون
	мн	تُدَيْبُ	تُدَيْبَان	تُدَيْبَن	تُطِيرُ	تُطِيرَان	تُطِيرُون
II	мз	تُدَيْبُ	تُدَيْبَان	تُدَيْبُون	تُطِيرُ	تُطِيرَان	تُطِيرُون
	мн	تُدَيْبَيْن	تُدَيْبَان	تُدَيْبَن	تُطِيرَيْن	تُطِيرَان	تُطِيرُون
I		أَذَيْبُ		نُدَيْبُ	أَطِيرُ		نُطِيرُ

Ажваф фёълларнинг мажҳул нисбати солим фёъллар каби I боб фёълининг мажҳул нисбати билан бир хилдир:

أَذِيبُ -> يُذَابُ феъли

أَطِيرُ -> يُطَارُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذَابُ	يُذَابَانِ	يُذَابُونَ	يُطَارُ	يُطَارَانِ	يُطَارُونَ
	мн	تُذَابُ	تُذَابَانِ	يُذَبْنَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطْرَنَ
II	мз	تُذَابُ	تُذَابَانِ	تُذَابُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	تُطَارُونَ
	мн	تُذَابِينَ	تُذَابَانِ	تُذَبْنَ	تُطَارِينَ	تُطَارَانِ	تُطْرَنَ
I		أَذَابُ		تُذَابُ	أَطَارُ		نُطَارُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони аслида -ийу қўшимчаси билан тугаши керак бўлгани учун I бобдаги ҳозирги-келаси замони -ийу қўшимчаси билан тугайдиган **حَكِيَ - يَحْكِي** феъли билан бир хил шаклда тусланади. Масалан,

أَفْتِي -> يُفْتَى феъли

أَسْقِي -> يُسْقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقَى	يُسْقَيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَيَانِ	يُفْتَيْنَ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	يُسْقَيْنَ
II	мз	تُفْتَى	تُفْتَيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتَيْنَ	تُفْتَيَانِ	تُفْتَيْنَ	تُسْقَيْنَ	تُسْقَيَانِ	تُسْقَيْنَ
I		أَفْتَى		تُفْتَى	أَسْقَى		نُسْقَى

Ноқис феълларнинг мажхул нисбатидаги қўшимча **لَقِيَ - يَلْقَى** феъли (аниқ нисбат) қўшимчаси билан бир хилдир. Масалан,

أَفْتِي -> يُفْتَى феъли

أَسْقِي -> يُسْقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقَى	يُسْقَيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتَى	تُفْتَيَانِ	يُفْتَيْنَ	تُسْقَى	تُسْقَيَانِ	يُسْقَيْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتِيْنَ	تُفْتِيَانِ	تُفْتِيْنَ	تُسْقِيْنَ	تُسْقِيَانِ	تُسْقِيْنَ
I		أُفْتِي		نُفْتِي	أُسْقِي		نُسْقِي

§ 95. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

IV боб солим феъларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أُفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, **أَخْرَجَ** – чиқармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	يُخْرِجْنَ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	تُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجْنَ
I		أَخْرَجُ		نُخْرِجُ

إِنْ نُخْرِجُ هَذَا الْكَلْبَ فَيَبِضُّكَ – Биз бу итни чиқарсак, сени тишлайди.

IV боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар билан бир хил вазифани бажаради.

Нотўғри феъларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феъллар шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Бу I бобдаги **فَرُّ - يَفْرُ** типидagi иккиланган феъллар қўшимчалари билан бир хилдир.

Масалан, **مَدَّ - مَدَّ** феъли:

1-вариант				2-вариант			
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدُّ	يُمدَّا	يُمدُّوا	يُمدُّ	يُمدَّا	يُمدُّوا
	мн	تُمدُّ	تُمدَّا	يُمدِّدَنَّ	تُمدُّ	تُمدَّا	يُمدِّدَنَّ
II	мз	تُمدُّ	تُمدَّا	تُمدُّوا	تُمدُّ	تُمدَّا	تُمدُّوا
	мн	تُمدِّي	تُمدَّا	تُمدِّدَنَّ	تُمدِّي	تُمدَّا	تُمدِّدَنَّ
I		أمدُّ		نُمدُّ	أمدُّ		نُمدُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدِّدُ	يُمدَّا	يُمدُّوا
	мн	تُمدِّدُ	تُمدَّا	يُمدِّدَنَّ
II	мз	تُمدِّدُ	تُمدَّا	تُمدُّوا
	мн	تُمدِّدِي	تُمدَّا	تُمدِّدَنَّ
I		أمدِّدُ		نُمدِّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ - آمِنَ феъли

أَثَارَ - ثَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤمِنُ	يُؤمِنَا	يُؤمِنُوا	يُثَثِرُ	يُثَثِرَا	يُثَثِرُوا
	мн	تُؤمِنُ	تُؤمِنَا	يُؤمِنُ	تُثَثِرُ	تُثَثِرَا	يُثَثِرَنَّ
II	мз	تُؤمِنُ	تُؤمِنَا	تُؤمِنُوا	تُثَثِرُ	تُثَثِرَا	تُثَثِرُوا
	мн	تُؤمِنِي	تُؤمِنَا	تُؤمِنُ	تُثَثِرِي	تُثَثِرَا	تُثَثِرَنَّ
I		أؤمِنُ		نؤمِنُ	أثَثِرُ		نثَثِرُ

أَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقرئُ	يُقرئَا	يُقرئُوا
	мн	تُقرئُ	تُقرئَا	يُقرئُنَ
II	мз	تُقرئُ	تُقرئَا	تُقرئُوا
	мн	تُقرئِي	تُقرئَا	تُقرئُنَ
I		أُقرئُ		نُقرئُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби тусланади. Масалан,

أورثَ -> ورثَ феъли

أيمنَ -> يمنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورثُ	يُورثَا	يُورثُوا	يُيمنُ	يُيمنَا	يُيمنُوا
	мн	تُورثُ	تُورثَا	يُورثُنَ	تُيمنُ	تُيمنَا	يُيمنُنَ
II	мз	تُورثُ	تُورثَا	تُورثُوا	تُيمنُ	تُيمنَا	تُيمنُوا
	мн	تُورثِي	تُورثَا	تُورثُنَ	تُيمنِي	تُيمنَا	تُيمنُنَ
I		أورثُ		نُورثُ	أيمنُ		نُيمنُ

2. Ажваф феъллар шарт майлининг айрим шахслари-да I бобда бўлгани каби чўзиқ унлиларнинг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أذابَ -> ذابَ феъли

أطارَ -> طارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِبُ	يُذِيبَا	يُذِيبُوا	يُطِرُ	يُطِيرَا	يُطِيرُوا
	мн	تُذِبُ	تُذِيبَا	يُذِيبُنَ	تُطِرُ	تُطِيرَا	يُطِيرُنَ
II	мз	تُذِبُ	تُذِيبَا	تُذِيبُوا	تُطِرُ	تُطِيرَا	تُطِيرُوا
	мн	تُذِيبِي	تُذِيبَا	تُذِيبُنَ	تُطِيرِي	تُطِيرَا	تُطِيرُنَ
I		أذِبُ		نُذِبُ	أطِرُ		نُطِرُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли айрим шахс ва сонда қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

فَتَى -> أَفْتَى феъли سَقَى -> أَسَقَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْت	يُفْتَبَا	يُفْتُوا	يُسْق	يُسْقَبَا	يُسْقُوا
	мн	تُفْت	تُفْتَبَا	يُفْتِين	تُسْق	تُسْقَبَا	يُسْقِين
II	мз	تُفْت	تُفْتَبَا	تُفْتُوا	تُسْق	تُسْقَبَا	يُسْقُوا
	мн	تُفْتِي	تُفْتَبَا	تُفْتِين	تُسْقِي	تُسْقَبَا	تُسْقِين
I		أَفْت		تُفْت	أَسْق		تُسْق

§ 96. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда шаклланади:

أَفْعِلْ -> فَعِلْ -> تَفْعِلْ -> تَفْعِلْ .

Эслатма. IV боб феъли буйруқ майлининг I бобдаги айрим феъллар буйруқ майлидан фарқи IV боб буйруқ майли олдидаги алифнинг қатъий ҳамза эканлигидир.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعِلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
мн	أَفْعَلِي	أَفْعَلَا	أَفْعَلِنَ

Масалан, **أَسْقَطُوا** – уриб туширинглар (мз).

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч вариантда ҳосил бўлгани сабабли, буйруқ майли ҳам уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَمَدٌ - مَدٌ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمَدٌ	أَمَدًا	أَمَدًا
мн	أَمَدِي	أَمَدًا	أَمَدِنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли кўп ҳолатларда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمِنَ феъли → أَمِنَ → أَمِنَ
أَثَرَ феъли → أَثَرَ → أَثَرَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا	أَثَرَ	أَثَرًا	أَثَرًا
мн	أَمِنِي	أَمِنَا	أَمِنَ	أَثَرِي	أَثَرًا	أَثَرِنَ

أَقْرَأَ феъли → أَقْرَأَ → أَقْرَأَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَقْرَأَ	أَقْرَأْنَا	أَقْرَأُوا
мн	أَقْرَأَنِي	أَقْرَأْنَا	أَقْرَأْنِ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

أَوْرَثَ феъли → وَرِثَ → وَرِثَ
أَيَمَنَ феъли → يَمَنَ → يَمَنَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْرَثَ	أَوْرَثْنَا	أَوْرَثُوا	أَيَمَنَ	أَيَمَنَا	أَيَمَنُوا
мн	أَوْرَثَنِي	أَوْرَثْنَا	أَوْرَثْنِ	أَيَمَنِي	أَيَمَنَا	أَيَمَنِنَ

2. Ажваф феъллар буйруқ майли:

АДАБЪ фезъли -> ذَا بَ

АТАРЪ фезъли -> طَارَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَدَبٌ	أَدِيْبًا	أَدِيْبُو	أَطْرُ	أَطِيْرًا	أَطِيْرُو
мн	أَدِيْبِي	أَدِيْبًا	أَدِيْبِيْنَ	أَطِيْرِي	أَطِيْرًا	أَطْرُنْ

3. Ноқис фезъларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби қўшимчалар ўзгариши содир бўлади. Масалан,

АФТИ фезъли -> فَتَى

АСТЫ фезъли -> سَتَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْتٌ	أَفْتِيًّا	أَفْتُو	أَسْتُ	أَسْتِيًّا	أَسْتُو
мн	أَفْتِي	أَفْتِيًّا	أَفْتِيْنَ	أَسْتِي	أَسْتِيًّا	أَسْتِيْنَ

§ 97. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим фезъларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلُنْ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلُنْ
I		أَفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, أَخْرَجَ - يُخْرِجُ фезъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	يُخْرِجُنْ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	تُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجُنْ
I		أَخْرَجَ		نُخْرِجُ

IV боб истак майли юқорида зикр этилган боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْنَا أَلَّا نُخْرِجَ أَطْفَالَكَ إِلَى الشَّارِعِ لَيْلًا

– Кечаси биз фарзандларимизни кўчага чиқармаслигимиз керак.

Нотўғри феъллар истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли унинг ҳозирги-келаси замонига қисман ўхшаб кетади. Масалан,

فَعْلٌ مُدٌّ – مُدٌّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمدُّ	يُمدُّ	يُمدُّوا
	мн	تُمدُّ	تُمدُّ	يُمدِّدُنْ
II	мз	تُمدُّ	تُمدُّ	تُمدُّوا
	мн	تُمدِّي	تُمدِّى	تُمدِّدُنْ
I		أُمدِّ		تُمدِّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

فَعْلٌ آمِنٌ -> آمِنٌ феъли

فَعْلٌ أَثَارٌ -> أَثَارٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤمِنَ	يُؤمِنَا	يُؤمِنُوا	يُثِّرَ	يُثِّرَا	يُثِّرُوا
	мн	تُؤمِنَ	تُؤمِنَا	يُؤمِنُ	تُثِّرَ	تُثِّرَا	يُثِّرُنْ
II	мз	تُؤمِنَ	تُؤمِنَا	يُؤمِنُوا	تُثِّرَ	تُثِّرَا	يُثِّرُوا
	мн	تُؤمِنِي	تُؤمِنَا	تُؤمِنُ	تُثِّرِي	تُثِّرَا	يُثِّرُنْ
I		أُؤمِنَ		تُؤمِنُ	أُثِّرَ		تُثِّرُ

أَفْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْرِئُ	يُفْرِئَا	يُفْرِئُوا
	мн	تُفْرِئُ	تُفْرِئَا	يُفْرِئْنَ
II	мз	تُفْرِئُ	تُفْرِئَا	تُفْرِئُوا
	мн	يُفْرِئُ	تُفْرِئَا	تُفْرِئْنَ
I		أَفْرِئُ		نُفْرِئُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

أَوْرَثَ -> وَرَثَ феъли أَيَمَّنَ -> يَمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَا	يُورِثُوا	يُيَمِّنُ	يُيَمِّنَا	يُيَمِّنُوا
	мн	تُورِثُ	تُورِثَا	يُورِثْنَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَا	يُيَمِّنْنَ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَا	تُورِثُوا	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَا	تُيَمِّنُوا
	мн	تُورِثُ	تُورِثَا	تُورِثْنَ	تُيَمِّنُ	تُيَمِّنَا	تُيَمِّنْنَ
I		أُورِثُ		نُورِثُ	أَيَمِّنُ		نُيَمِّنُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

أَذَابَ -> ذَابَ феъли أَطَارَ -> طَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِيبُ	يُذِيبَا	يُذِيبُوا	يُطِيرُ	يُطِيرَا	يُطِيرُوا
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبَا	يُذِيبْنَ	تُطِيرُ	تُطِيرَا	يُطِيرْنَ
II	мз	تُذِيبُ	تُذِيبَا	تُذِيبُوا	تُطِيرُ	تُطِيرَا	تُطِيرُوا
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبَا	تُذِيبْنَ	تُطِيرُ	تُطِيرَا	تُطِيرْنَ
I		أُذِيبُ		نُذِيبُ	أُطِيرُ		نُطِيرُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I бобдаги **يَكِي** –

يَكِي феълнинг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

феъли **أَفْتَى** → **فَتَى** феъли **أَسْقَى** → **سَقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَى	يُفْتَبَا	يُفْتَوَا	يُسْقَى	يُسْقَبَا	يُسْقَوَا
	мн	تُفْتَى	تُفْتَبَا	يُفْتَيْنَ	تُسْقَى	تُسْقَبَا	يُسْقَيْنَ
II	мз	تُفْتَى	تُفْتَبَا	تُفْتَوَا	تُسْقَى	تُسْقَبَا	تُسْقَوَا
	мн	تُفْتَى	تُفْتَبَا	تُفْتَيْنَ	تُسْقَى	تُسْقَبَا	تُسْقَيْنَ
I		أَفْتَى		نُفْتَى	أَسْقَى		نُسْقَى

§ 98. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

IV боб солим феълларининг масдари **إِفْعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَخْرَجَ – чиқармоқ → **إِخْرَاجٌ** – чиқариш,

أَسْقَطَ – туширмоқ → **إِسْقَاطٌ** – тушириш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَدَّ – таъминламоқ → **إِمْدَادٌ** – таъминлаш,

أَقْرَأَ – қарор қилмоқ → **إِقْرَارٌ** – қарор қилиш.

II. Ҳамзали феълларда агар ҳамза биринчи ўзак ўрнида келган бўлса, шу ҳамза иштирок этган қисмда 'и' → 'й' товуш ўзгариши содир бўлади. Агар ҳамза иккинчи ёки учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَنَ – имон келтирмоқ → إِيْمَانٌ → إِيْمَانٌ – имон келтириш,
أَثَارٌ – қасос олмақ → إِيْتَارٌ – қасос олиш,
أَفْرَأَ – ўқитмоқ → إِيْفْرَأُ – ўқитиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг биринчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, сўз бошида 'ив → 'й ўзгариши содир бўлади. Агар у ى ҳарфидан иборат бўлса, ى лигича қолади:

أَوْجَدَ – ижод қилмоқ → إِيْوَجَدُ → إِيْوَجَدُ – ижод қилиш,
أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → إِيْوَقِفُ → إِيْوَقِفُ – тўхтатиш,
أَيْقَطَ – уйғотмоқ → إِيْيَقِطُ – уйғотиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари одатда ة – та марбута билан тугайди. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → إِيْذَابُهُ – эритиш,
أَذَاعَ – тарқатмоқ → إِيْذَاعُهُ – тарқатиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллат ҳамзага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → إِيْفْتَاءُ – фатво бериш,
أَمْلَى – диктовка қилмоқ → إِيْمْلَاءُ – диктовка қилиш,

§ 99. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

IV боб солим феълнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْسَنَ – яхшилиқ қилмоқ → مُحْسِنٌ مُحْسِنٌ – яхшилиқ қилувчи,
أَسْلَمَ – ислом динига кирмоқ → مُسْلِمٌ، مُسْلِمَةٌ – ислом динига кирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَسَقَطَ – уриб туширмоқ → مُسَقَطٌ، مُسَقَّطٌ – уриб туширилган,

أَنْزَلَ – нозил қилмоқ → مُنْزَلٌ، مُنْزَلَةٌ – нозил қилинган.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши ҳозирги-келаси замон феъл-лидаги ўзгаришлар асосида шаклланади. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدٌّ، مُمَدَّةٌ – таъминловчи,

أَقَرُّ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида биринчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَمَدٌ – таъминламоқ → مُمَدٌّ، مُمَدَّةٌ – таъминланган,

أَقَرُّ – қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ – қарор қилинган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

أَمِنَ – имон келтирмоқ → مُؤْمِنٌ، مُؤْمِنَةٌ – имон келтирувчи,

أَنَارَ – қасос олмақ → مُنْتَرٌ، مُنْتَرَةٌ – қасос олувчи,

أَقْرَأَ – ўқитмоқ → مُقْرِئٌ، مُقْرِئَةٌ – ўқитувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَلَمَ – қийнамоқ → مُؤَلِمٌ، مُؤَلِمَةٌ – қийноқ қилинган,

أَسَامَ – зериктирмоқ → مُسَامٌ، مُسَامَةٌ – зериктирилган,

أَقْرَأَ – ўқитмоқ → مُقْرَأٌ، مُقْرَأَةٌ – ўқитилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида муv- ва муй- → мўтовуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مُوقِفٌ، مُوقِفَةٌ – тўхтатувчи,

أَيْقَطَ – уйғотмоқ → مُيَقِطٌ، مُيَقِطَةٌ – уйғотувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам худди шу товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مَوْقَفَةٌ، مَوْقِفٌ – тўхтатилган,

أَيْقَظَ – уйғотмоқ → مَيْقَظَةٌ، مَيْقَظٌ – уйғотилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши таркибида -ви-, -йи- → и товуш ўзгариши юз беради. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مَذِيبٌ، مَذِيبَةٌ – эритувчи,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مَذِيعٌ، مَذِيعَةٌ – тарқатувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши таркибида -ва-, -йа- → а товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مَذَابٌ، مَذَابَةٌ – эритилган,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مَذَاعٌ، مَذَاعَةٌ – тарқатилган.

3. Ноқис феълларда:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош танвин касрага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتٍ (аниқ ҳолат – المَفْتَى),

مُفْتِيَةٌ – фатво берувчи,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقٍ (аниқ ҳолат – المُسْقَى),

مُسْقِيَةٌ – суғорувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида эса, учинчи ўзак ундош алиф мақсура билан ёзиладиган танвин фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتًى (аниқ ҳолат – المَفْتًى),

مُفْتًاءٌ – фатво берилган,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقًى (аниқ ҳолат – المُسْقًى),

مُسْقًاءٌ – суғорилган.

§ 100. III БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг III боби I боб феълларида ҳосил бўлиб, ўтган замон вази **فَاعَلَ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَاعَلَ	فَاعَلَا	فَاعَلُوا
	мн	فَاعَلْتُمْ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُمْ
II	мз	فَاعَلْتُمْ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُمْ
	мн	فَاعَلْتُمْ	فَاعَلْتُمَا	فَاعَلْتُمْ
I		فَاعَلْتُمْ		فَاعَلْتُمْ

Масалан, **شَهَدَ** → **شَاهَدَ** кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَاهَدَ	شَاهَدَا	شَاهَدُوا
	мн	شَاهَدْتُمْ	شَاهَدْتُمَا	شَاهَدْتُمْ
II	мз	شَاهَدْتُمْ	شَاهَدْتُمَا	شَاهَدْتُمْ
	мн	شَاهَدْتُمْ	شَاهَدْتُمَا	شَاهَدْتُمْ
I		شَاهَدْتُمْ		شَاهَدْتُمْ

هُمُ شَاهَدُوا هَذِهِ الْمَعْرَكَةَ

— Улар (мз) бу жангни кўришди.

هَلْ شَاهَدْتُمَا؟ — Сиз икковингиз кўрдингизми?

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُوِعِلَ	فُوِعِلَا	فُوِعِلُوا
	мн	فُوِعِلْتُمْ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُمْ
II	мз	فُوِعِلْتُمْ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُمْ
	мн	فُوِعِلْتُمْ	فُوِعِلْتُمَا	فُوِعِلْتُمْ

شُوهِدَتِ النَّارُ مِنَ الْبَعِيدِ — Узоқдан олов кўринди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкламасини қўйиш билан ҳосил бўлади.

III боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يُفَاعِلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, شَاهَدَ → يُشَاهِدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		تُشَاهِدُ

يُشَاهِدُ الزُّوَّارَ كَثِيرًا مِنَ الْأَثَارِ الْقَدِيمَةِ فِي مَدِينَتِنَا — Зиёратчилар шаҳримизда кўпгина қадимий ёдгорликларни кўрадилар.

III боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَاعَلُ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلُونَ
	мн	تُفَاعَلِينَ	تُفَاعَلَانِ	تُفَاعَلْنَ
I		أَفَاعَلُ		تُفَاعَلُ

III боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **ل** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

III боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Икки шахс томонидан биргаликда бажарилган иш-ҳаракатни билдиради. Масалан,

رَقَصَ — рақс тушмоқ → رَاقَصَ — бирор киши билан биргаликда рақс тушишмоқ,

جَلَسَ — ўтирмоқ → جَالَسَ — бирор киши билан биргаликда ўтирмоқ,

ضَرَبَ — урмоқ → ضَارَبَ — бирор киши билан уришишмоқ.

Эслатма. III боб феъли бу маънода ишлатилганда, иш-ҳаракатни бажаришда қатнашган иккинчи шахс предлогсиз тушум келишигида келади. Масалан,

أَمْسَ جَالِسْتُ مُحَمَّدًا — Кеча мен Маҳмуд билан бирга ўтирдим.

2. Бирор иш-ҳаракатни бажаришга интилиш маъносини билдиради:

سَبَقَ — олдинга ўтмоқ → سَابَقَ — олдинга ўтишга интилмоқ,
мусобақа қилмоқ,

صَبَّرَ — сабр қилмоқ → صَابَرَ — сабри бўлишга интилмоқ.

3. I боб феъли билдирган иш-ҳаракатни бирор кишига нисбатан амалга ошириш маъносини билдиради. Масалан,

حَسَنٌ — яхшиланмоқ → حَاسَنٌ — бирор кишига нисбатан яхши муносабатда бўлмоқ,

عَمِلَ — ишламоқ → عَامِلٌ — бирор кишига нисбатан муомалада иш кўрмоқ.

4. Айрим III боб феълнинг маъноси бошқа феъллар I боби маъноси билан бир хилдир. Масалан,

سَافَرَ — сафар қилмоқ, شَاهَدَ — кўрмоқ.

5. Айрим III боб феълларидаги семантик ўзгариш жуда қадимги даврга бориб тақалади ва бу феълларнинг маъноси луғат ёрдамида аниқланиши мумкин. Масалан,

دَقَعَ — итармоқ → دَافَعَ (عن) — мудофаа қилмоқ,

كَفَحَ — юзма-юз бўлмоқ → كَانَعَ — курашмоқ,

سَعَدَ — бахтли бўлмоқ → سَاعَدَ — ёрдам бермоқ.

§ 101. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади:

حَجَّ → حَاجٌ — баҳслашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حَاجٌ	حَاجَا	حَاجِرَا
	мн	حَاجَتٌ	حَاجَتَا	حَاجِبَتُنْ
II	мз	حَاجِبَتٌ	حَاجِبَتُمَا	حَاجِبَتُمْ
	мн	حَاجِبَتٌ	حَاجِبَتُمَا	حَاجِبَتُنْ
I		حَاجِبَتٌ		حَاجِبَتَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حُوجٌ	حُوجًا	حُوجُوا
	мн	حُوجْتُمْ	حُوجْتَا	حُوجِبْنِ
II	мз	حُوجِبْتُمْ	حُوجِبْتَا	حُوجِبْتُمْ
	мн	حُوجِبْتُمْ	حُوجِبْتَا	حُوجِبْتُنْ
I		حُوجِبْتُ		حُوجِبْنَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда тусланиши ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларни ҳисобга олмаганда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ -> أَخَذَ - таъна қилмоқ ضَاعَلَ -> ضَاعَلَ - озайтирмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا	ضَاعَلَ	ضَاعَلَا	ضَاعَلُوا
	мн	أَخَذْتُمْ	أَخَذْتَا	أَخَذْتُمْ	ضَاعَلْتُمْ	ضَاعَلْتَا	ضَاعَلْتُمْ
II	мз	أَخَذْتُمْ	أَخَذْتَا	أَخَذْتُمْ	ضَاعَلْتُمْ	ضَاعَلْتَا	ضَاعَلْتُمْ
	мн	أَخَذْتُمْ	أَخَذْتَا	أَخَذْتُنْ	ضَاعَلْتُمْ	ضَاعَلْتَا	ضَاعَلْتُنْ
I		أَخَذْتُ		أَخَذْنَا	ضَاعَلْتُ		ضَاعَلْنَا

بَدَأَ -> بَدَأَ - бошлаб бермоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَدَأَ	بَدَأَا	بَدَأُوا
	мн	بَدَأْتُمْ	بَدَأْتَا	بَدَأْتُمْ
II	мз	بَدَأْتُمْ	بَدَأْتَا	بَدَأْتُمْ
	мн	بَدَأْتُمْ	بَدَأْتَا	بَدَأْتُنْ
I		بَدَأْتُ		بَدَأْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْخَذَ	أَوْخَذَا	أَوْخَذُوا	ضُوئِلَ	ضُوئِلَا	ضُوئِلُوا
	мн	أَوْخَذَتْ	أَوْخَذْتَا	أَوْخَذْنَ	ضُوئِلَتْ	ضُوئِلْتَا	ضُوئِلْنَ
II	мз	أَوْخَذْتَ	أَوْخَذْتَمَا	أَوْخَذْتُمْ	ضُوئِلْتَ	ضُوئِلْتَمَا	ضُوئِلْتُمْ
	мн	أَوْخَذْتِ	أَوْخَذْتِمَا	أَوْخَذْتِنَ	ضُوئِلْتِ	ضُوئِلْتِمَا	ضُوئِلْتِنَ
I		أَوْخَذْتُ		أَوْخَذْنَا	ضُوئِلْتُ		ضُوئِلْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُودِيَ	بُودِيَا	بُودِيُوا
	мн	بُودِيَتْ	بُودِيْتَا	بُودِيْنَ
II	мз	بُودِيْتَ	بُودِيْتَمَا	بُودِيْتُمْ
	мн	بُودِيْتِ	بُودِيْتِمَا	بُودِيْتِنَ
I		بُودِيْتُ		بُودِيْنَا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَأَقْبُ -> وَأَقْبُ - шартнома тузмоқ, يَمُنْ -> يَأْمَنْ - ўнгга кетмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأَقْبُ	وَأَقْبَا	وَأَقْبُوا	يَأْمَنْ	يَأْمَنَا	يَأْمَنُوا
	мн	وَأَقْبَتْ	وَأَقْبْتَا	وَأَقْبْنَ	يَأْمَنْتِ	يَأْمَنْتَا	يَأْمَنْنَا
II	мз	وَأَقْبْتِ	وَأَقْبْتِمَا	وَأَقْبْتُمْ	يَأْمَنْتَ	يَأْمَنْتَمَا	يَأْمَنْتُمْ
	мн	وَأَقْبْتِ	وَأَقْبْتِمَا	وَأَقْبْتِنَ	يَأْمَنْتِ	يَأْمَنْتِمَا	يَأْمَنْتِنَ
I		وَأَقْبْتُ		وَأَقْبْنَا	يَأْمَنْتُ		يَأْمَنْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأَتَى -> وَوُتِقَ - феъли

يُؤْمِنُ -> يَأْمَنُ - феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَوُتِقَ	وَوُتِقَا	وَوُتِقُوا	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوا
	мн	وَوُتِقْتُمْ	وَوُتِقْتَا	وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُمْ	يُؤْمِنْتَا	يُؤْمِنْتُمْ
II	мз	وَوُتِقْتُمْ	وَوُتِقْتُمَا	وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُمْ	يُؤْمِنْتُمَا	يُؤْمِنْتُمْ
	мн	وَوُتِقْتُمْ	وَوُتِقْتُمَا	وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُمْ	يُؤْمِنْتُمَا	يُؤْمِنْتُمْ
I		وَوُتِقْتُمْ		وَوُتِقْتُمْ	يُؤْمِنْتُمْ		يُؤْمِنْتُمْ

2. Ажваф феълларнинг ўтган замондаги ҳарфи иллатларга солим ҳарфлар сифатида қаралади. Бинобарин, улар ҳам ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

جَابَ -> جَاوَبَ - жавоб бермоқ بَاعَ -> بَايَعَ - олди-сотди қилмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَاوَبَ	جَاوَبَا	جَاوَبُوا	بَايَعَ	بَايَعَا	بَايَعُوا
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتَا	بَايَعْتُمْ
II	мз	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
	мн	جَاوَبْتُمْ	جَاوَبْتُمَا	جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ	بَايَعْتُمَا	بَايَعْتُمْ
I		جَاوَبْتُمْ		جَاوَبْتُمْ	بَايَعْتُمْ		بَايَعْتُمْ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

جَاوَبَ -> جَوِبَ - феъли بَايَعَ -> بَوِيَ - феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَوِبَ	جَوِبَا	جَوِبُوا	بَوِيَ	بَوِيَا	بَوِيُوا
	мн	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتَا	جَوِبْتُمْ	بَوِيْتُمْ	بَوِيْتَا	بَوِيْتُمْ
II	мз	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمَا	جَوِبْتُمْ	بَوِيْتُمْ	بَوِيْتُمَا	بَوِيْتُمْ
	мн	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمَا	جَوِبْتُمْ	بَوِيْتُمْ	بَوِيْتُمَا	بَوِيْتُمْ
I		جَوِبْتُمْ		جَوِبْتُمْ	بَوِيْتُمْ		بَوِيْتُمْ

3. Ноқис феълларда, агар учинчи ўзак ундош **و** ҳарфидан иборат бўлса, **ى** га ўзгаради ва бу феълларнинг ўтган замони I бобдаги **بكى** феълидаги каби қўшимчалар билан тугайди. Масалан,

غلا -> غالى - ҳаддан оширмақ برى -> بارى - беллашмоқ

Шахс	Жинс	Вирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غالى	غاليا	غالوا	بارى	باريا	باروا
	мн	غالت	غالتا	غالين	بارت	بارتا	بارين
II	мз	غاليت	غاليتما	غاليتم	باريت	باريتما	باريتم
	мн	غاليت	غاليتما	غاليتن	باريت	باريتما	باريتن
I		غاليت		غالينا	باريت		بارينا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қўшимчалари I боб **لقى** – феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

غالى феъли -> غولى بورى феъли -> بورى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غولى	غوليا	غولوا	بورى	بوريا	بوروا
	мн	غوليت	غوليتا	غولين	بوريت	بوريتا	بورين
II	мз	غوليت	غوليتما	غوليتم	بوريت	بوريتما	بوريتم
	мн	غوليت	غوليتما	غوليتن	بوريت	بوريتما	بوريتن
I		غوليت		غولين	بوريت		بورينا

§ 102. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги ўзгаришлар содир бўлади: **حاج** -> **حاجج** - **يُحاجج** -> **يُحاجج**.

Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّبِنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبِنَ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّبِنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

Бу феълнинг мажхул нисбати ҳам ҳозирги-келаси замонда юқоридаги қўшимчаларга эга бўлади. Фақат II ва III шахс муаннас кўплиги бундан мустасно. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	يُحَاجِّبِنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّبِنَ	تُحَاجَّانِ	تُحَاجِّبِنَ
I		أَحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُضَائِلُ -> ضَائِلٌ феъли يُوَاحِدُ -> أَحَدٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوَاحِدُ	يُوَاحِدَانِ	يُوَاحِدُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	تُوَاحِدُ	تُوَاحِدَانِ	يُوَاحِدُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
II	мз	تُوَاحِدُ	تُوَاحِدَانِ	تُوَاحِدُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
	мн	تُوَاحِدِينَ	تُوَاحِدَانِ	تُوَاحِدُونَ	تُضَائِلِينَ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
I		أُوَاحِدُ		نُوَاحِدُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

بادأ -> يبادئُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبادئُ	يُبادئَان	يُبادئُون
	мн	تُبادئُ	تُبادئَان	يُبادئُون
II	мз	تُبادئُ	تُبادئَان	تُبادئُون
	мн	تُبادئِين	تُبادئَان	تُبادئُون
I		أُبادئُ		نُبادئُ

Бу феъллар мажхул нисбатда қуйидагича тусланади:

يُؤاخِذُ -> يُؤاخِذُ феъли

يُضائلُ -> يُضائلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤاخِذُ	يُؤاخِذَان	يُؤاخِذُون	يُضائلُ	يُضائلَان	يُضائلُون
	мн	تُؤاخِذُ	تُؤاخِذَان	يُؤاخِذُون	تُضائلُ	تُضائلَان	يُضائلُون
II	мз	تُؤاخِذُ	تُؤاخِذَان	تُؤاخِذُون	تُضائلُ	تُضائلَان	تُضائلُون
	мн	تُؤاخِذِين	تُؤاخِذَان	تُؤاخِذُون	تُضائلِين	تُضائلَان	تُضائلُون
I		أُؤاخِذُ		نُؤاخِذُ	أُضائلُ		نُضائلُ

يبادأ -> يبادئُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبادأ	يُبادأَن	يُبادأُون
	мн	تُبادأ	تُبادأَن	يُبادأُون
II	мз	تُبادأ	تُبادأَن	تُبادأُون
	мн	تُبادئِين	تُبادأَن	تُبادأُون
I		أُبادأ		نُبادأ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

→ وَائِقُ феъли

→ يَأْمِنُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَانِ	يُؤَاتِقُونَ	يُؤَامِنُ	يُؤَامِنَانِ	يُؤَامِنُونَ
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانِ	تُؤَاتِقُونَ	تُؤَامِنُ	تُؤَامِنَانِ	تُؤَامِنُونَ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانِ	تُؤَاتِقُونَ	تُؤَامِنُ	تُؤَامِنَانِ	تُؤَامِنُونَ
	мн	تُؤَاتِقِينَ	تُؤَاتِقَانِ	تُؤَاتِقُونَ	تُؤَامِنِينَ	تُؤَامِنَانِ	تُؤَامِنُونَ
I		أُؤَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أُؤَامِنُ		تُؤَامِنُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида иккинчи ўзак ундоши ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

→ يَأْمِنُ феъли

→ يَأْمِنُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَانِ	يُؤَاتِقُونَ	يُؤَامِنُ	يُؤَامِنَانِ	يُؤَامِنُونَ
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانِ	تُؤَاتِقُونَ	تُؤَامِنُ	تُؤَامِنَانِ	تُؤَامِنُونَ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانِ	تُؤَاتِقُونَ	تُؤَامِنُ	تُؤَامِنَانِ	تُؤَامِنُونَ
	мн	تُؤَاتِقِينَ	تُؤَاتِقَانِ	تُؤَاتِقُونَ	تُؤَامِنِينَ	تُؤَامِنَانِ	تُؤَامِنُونَ
I		أُؤَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أُؤَامِنُ		تُؤَامِنُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллатга солим ҳарфлар сифатида қаралади:

→ يُجَابُ феъли

→ يُبَايِعُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَابُ	يُجَابَانِ	يُجَابُونَ	يُبَايِعُ	يُبَايِعَانِ	يُبَايِعُونَ
	мн	تُجَابُ	تُجَابَانِ	تُجَابُونَ	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانِ	تُبَايِعُونَ
II	мз	تُجَابُ	تُجَابَانِ	تُجَابُونَ	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانِ	تُبَايِعُونَ
	мн	تُجَابِينَ	تُجَابَانِ	تُجَابُونَ	تُبَايِعِينَ	تُبَايِعَانِ	تُبَايِعُونَ
I		أُجَابُ		تُجَابُ	أُبَايِعُ		تُبَايِعُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳарфи иллатнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради холос. Масалан,

فَعْلٌ -> فَعْلًا феъли فَعْلٌ -> فَعْلًا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
	мн	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
II	мз	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
	мн	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
I		فَعْلًا		فَعْلًا	فَعْلًا		فَعْلًا

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охиридаги қўшимчалар I боб **فَعْلٌ -> فَعْلًا** феъли охиридаги қўшимчалар билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلٌ -> فَعْلًا феъли فَعْلٌ -> فَعْلًا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
	мн	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
II	мз	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
	мн	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
I		فَعْلًا		فَعْلًا	فَعْلًا		فَعْلًا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қўшимчалари I боб **فَعْلٌ -> فَعْلًا** феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلٌ -> فَعْلًا феъли فَعْلٌ -> فَعْلًا феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ
	мн	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ	فَعْلًا	فَعْلَانِ	فَعْلَانِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُعَالِي	تُعَالِيَان	تُعَالُوْنَ	تُبَارِي	تُبَارِيَان	تُبَارُوْنَ
	мн	تُعَالِيْنَ	تُعَالِيَان	تُعَالِيْنَ	تُبَارِيْنَ	تُبَارِيَان	تُبَارِيْنَ
I		أُعَالِي		نُعَالِي	أُبَارِي		نُبَارِي

§ 103. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

III боб солим феълларининг шарт майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَان	يُفَاعِلُوْا
	мн	يُفَاعِلِيْنَ	يُفَاعِلَان	يُفَاعِلُوْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَان	تُفَاعِلُوْا
	мн	تُفَاعِلِيْنَ	تُفَاعِلَان	تُفَاعِلُوْنَ
I		أُفَاعِلُ		نُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** – **شَاهَدَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَان	يُشَاهِدُوْا
	мн	يُشَاهِدِيْنَ	يُشَاهِدَان	يُشَاهِدُوْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَان	تُشَاهِدُوْا
	мн	تُشَاهِدِيْنَ	تُشَاهِدَان	تُشَاهِدُوْنَ
I		أُشَاهِدُ		نُشَاهِدُ

III боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

لَمْ نَشَاهِدْ مِثْلَ هَذِهِ الْكَارِثَةِ – Бундай фожиани умуман кўрмаганмиз.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, **حَاجُ** – **يُحَاجُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا	يُحَاجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا
	мн	تُحَاجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْنُ	تُحَاجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْنُ
II	мз	تُحَاجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا	تُحَاجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْنُ	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْنُ
I		أَحَاجُ		نُحَاجُ	أَحَاجُ		نُحَاجُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجِجُ	يُحَاجَا	يُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِجُ	تُحَاجَا	يُحَاجِبْنُ
II	мз	تُحَاجِجُ	تُحَاجَا	تُحَاجُوا
	мн	تُحَاجِي	تُحَاجَا	تُحَاجِبْنُ
I		أَحَاجِجُ		نُحَاجِجُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ → **يُؤَاخِذُ** феъли

ضَامِلٌ → **يُضَائِلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَائِلُ	يُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُنْ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلُنْ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُوا	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	تُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُنْ	تُضَائِلِي	تُضَائِلَا	تُضَائِلُنْ
I		أُوَاخِذُ		نُؤَاخِذُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

فَعْلَى **يُبَادِي** -> **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِي	يُبَادِيَا	يُبَادُوا
	мн	تُبَادِي	تُبَادِيَا	يُبَادُون
II	мз	تُبَادِي	تُبَادِيَا	تُبَادُوا
	мн	تُبَادِي	تُبَادِيَا	تُبَادُون
I		أَبَادِي		تُبَادِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى **يُبَايِنُ** -> **يُبَايِنُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَايِنُ	يُبَايِنَا	يُبَايِنُوا	يُبَايِنُ	يُبَايِنَا	يُبَايِنُوا
	мн	تُبَايِنُ	تُبَايِنَا	يُبَايِنُون	تُبَايِنُ	تُبَايِنَا	يُبَايِنُون
II	мз	تُبَايِنُ	تُبَايِنَا	تُبَايِنُوا	تُبَايِنُ	تُبَايِنَا	تُبَايِنُوا
	мн	تُبَايِنُ	تُبَايِنَا	تُبَايِنُون	تُبَايِنُ	تُبَايِنَا	тубаинун
I		أُبَايِنُ		تُبَايِنُ	أُبَايِنُ		تُبَايِنُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى **يُبَايِعُ** -> **يُبَايِعُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَايِعُ	يُبَايِعَا	يُبَايِعُوا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَا	يُبَايِعُوا
	мн	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	يُبَايِعُون	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	يُبَايِعُون
II	мз	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	تُبَايِعُوا	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	تُبَايِعُوا
	мн	تُبَايِعُ	تُبَايِعَا	тубаинун	тубаици	тубаица	тубаинун
I		أُبَايِعُ		تُبَايِعُ	أُبَايِعُ		тубаици

3. Ноқис феълларнинг истак майлида I боб **بَكِيَ** – **يَبْكِي** феъллининг шарт майлида содир бўлган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يُبَايِرُ феъли → **يُبَارِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَايِرُ	يُبَايِرَانِي	يُبَايِرُونَا	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارِيُونَا
	мн	يُبَايِرُونَ	يُبَايِرَانِي	يُبَايِرُونَا	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارِيُونَا
II	мз	يُبَايِرُ	يُبَايِرَانِي	يُبَايِرُونَا	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارِيُونَا
	мн	يُبَايِرُونَ	يُبَايِرَانِي	يُبَايِرُونَا	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارِيُونَا
I		يُبَايِرُ		يُبَايِرُونَ	يُبَارِي		يُبَارِيُونَا

§ 104. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади: **فَاعِلٌ** → **تُفَاعِلُ** → **تُفَاعِلُونَ**.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَانِي	فَاعِلُونَا
мн	فَاعِلُونَ	فَاعِلَانِي	فَاعِلُونَا

Масалан,

يَا طَلَّابُ سَاعِدُوا أصدقَاءَكُمْ

– Студентлар, дўстларингизга ёрдам беринг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

يُحَاجُّ – **يُحَاجُّ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجٌ	حَاجًّا	حَاجُّوا	حَاجٌ	حَاجًّا	حَاجُّوا
мн	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجِبٌ	حَاجًّا	حَاجُّوا
мн	حَاجِي	حَاجًّا	حَاجِبِينَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ -> يُؤَاخِذُ феъли

ضَاعَلَ -> يُضَائِلُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخَذَ	أَخَذَا	أَخَذُوا	ضَاعَلَ	ضَاعَلَا	ضَاعَلُوا
мн	أَخَذِي	أَخَذَا	أَخَذْنِ	ضَاعَلِي	ضَاعَلَا	ضَاعَلْنِ

بَادَأَ -> يُبَادِئُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَادِئٌ	بَادِئًا	بَادِئُوا
мн	بَادِئِي	بَادِئًا	بَادِئِينَ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأْتَقَى -> يُوَاتِقُ феъли

يَأْمَنُ -> يُيَأِّمُنُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَأْتَقَى	وَأْتَقَا	وَأْتَقُوا	يَأْمَنُ	يَأْمَنَا	يَأْمَنُوا
мн	وَأْتَقِي	وَأْتَقَا	وَأْتَقْنِ	يَأْمِنِي	يَأْمِنَا	يَأْمِنِينَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يُبايعُ** -> **بَايَعَ** фeъли **يُجاوبُ** -> **جَاوَبَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	جَاوَبُ	جَاوَبَا	جَاوَبُوا	بَايَعَ	بَايَعَا	بَايَعُوا
мн	جَاوَبِي	جَاوَبَا	جَاوَبِنَ	بَايَعِي	بَايَعَا	بَايَعِنَ

3. Ноқис фeълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

фeъли **يُغَالِي** -> **غَالَى** фeъли **يُبَارِي** -> **بَارَى**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	غَال	غَالِيَا	غَالُوا	بَار	بَارِيَا	بَارُوا
мн	غَالِي	غَالِيَا	غَالِين	بَارِي	بَارِيَا	بَارِين

III ва I шахс буйруқ майли бошқа боб фeъллари каби шарт майли олдига **ل** ёки **لَ** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 105. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим фeълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَا	يُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	يُفَاعِلُنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلُوا
	мн	تُفَاعِلِي	تُفَاعِلَا	تُفَاعِلِنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** - **شَاهَدَ** фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَا	يُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	يُشَاهِدُونَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدُوا
	мн	تُشَاهِدِي	تُشَاهِدَا	تُشَاهِدُونَ
I		أَشَاهِدُ		تُشَاهِدُ

III боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади:

يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَشَاهِدُوا هَذَا الْمَعْرِضَ – Сизлар (мз) бу кўргазмани кўришларингиз керак.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

يُحَاجُّ – حَاجُّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّوا
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	يُحَاجُّونَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّا	تُحَاجُّوا
	мн	تُحَاجُّي	تُحَاجُّا	تُحَاجُّونَ
I		أَحَاجُّ		تُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُؤَاخِذُ – آخِذُ феъли

يُضَائِلُ – ضَائِلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُوا	يُضَائِلُ	يُضَائِلَا	يُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	يُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	يُضَائِلُونَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُوا	تُضَائِلُ	تُضَائِلَا	تُضَائِلُوا
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذَا	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلِي	تُضَائِلَا	تُضَائِلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَوَاخَذَ		تَوَاخَذَ	أَضَائِلَ		نَضَائِلَ

فَعْلِي **يُبَادِي** -> **بَادَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِي	يُبَادِنَا	يُبَادُونَا
	мн	تُبَادِي	تُبَادِنَا	يُبَادِنُنْ
II	мз	تُبَادِي	تُبَادِنَا	تُبَادُونَا
	мн	تُبَادِي	تُبَادِنَا	تُبَادِنُنْ
I		أُبَادِي		تُبَادِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фَعْلِي **يُؤَاتِقُ** -> **وَاتَّقَ** фَعْلِي **يُبَايِعُ** -> **بَايَعَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَانَا	يُؤَاتِقُونَا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَانَا	يُبَايِعُونَا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانَا	يُؤَاتِقُنْ	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانَا	يُبَايِعُنْ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَانَا	تُؤَاتِقُونَا	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانَا	تُبَايِعُونَا
	мн	تُؤَاتِقِي	تُؤَاتِقَانَا	تُؤَاتِقُنْ	تُبَايِعِي	تُبَايِعَانَا	تُبَايِعُنْ
I		أُؤَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أُبَايِعُ		تُبَايِعُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фَعْلِي **يُجَاوِبُ** -> **جَاوَبَ** фَعْلِي **يُبَايِعُ** -> **بَايَعَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبَانَا	يُجَاوِبُونَا	يُبَايِعُ	يُبَايِعَانَا	يُبَايِعُونَا
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَانَا	يُجَاوِبُنْ	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانَا	يُبَايِعُنْ
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبَانَا	تُجَاوِبُونَا	تُبَايِعُ	تُبَايِعَانَا	تُبَايِعُونَا
	мн	تُجَاوِبِي	تُجَاوِبَانَا	تُجَاوِبُنْ	تُبَايِعِي	تُبَايِعَانَا	тубаиенун

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَجَابَ		نُجَابَ	أَبَاعَ		تَبَاعَ

3. Ноқис феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

فَعَّلِي феъли → غَالِي
 феъли → بَارِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِيَا	يُغَالُوا	يُبَارِي	يُبَارِيَا	يُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِين
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالُوا	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَا	تُغَالِين	تُبَارِي	تُبَارِيَا	تُبَارِين
I		أَغَالِي		نُغَالِي	أَبَارِي		تُبَارِي

§ 106. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

III боб солим феълларнинг масдари **فَعَّلَ** ва **مُفَاعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Масалан,

شَاهَدَ — кўрмоқ → مُشَاهَدَةٌ — кўриш,

بَادَرَ — шошилмоқ → مِبَادَرَةٌ — шошилиш,

نَافَقَ — мунофиқ бўлмоқ → نِفَاقٌ — мунофиқлик,

جَاهَدَ — курашмоқ → جِهَادٌ — курашиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

سَابَ — ўзаро сўкишмоқ → سِبَابٌ — ўзаро сўкишиш,

قَاصَ — қасд олмоқ → مَقَاصَةٌ — қасд олиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ — таъна қилмоқ → مُؤَاخَذَةٌ — таъна қилиш,
سَأَلَ — савол бермоқ → مُسْأَلَةٌ — савол бериш,
بَادَأَ — бошлаб бермоқ → مُبَادَأَةٌ — бошлаб бериш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأَصَلَ — давом эттирмоқ → مُوَأَصَلَةٌ — давом эттириш,
وَأَعَدَّ — келишишмоқ → مُوَأَعَدَّةٌ — келишиш.

2. Агар ажваф феълнинг иккинчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, فِعَالٌ вазнидаги масдарда мазкур و ҳарфи ى га ўзгаради. Иккинчи ўзак ундош ى дан иборат бўлганда, ҳар икки шаклдаги масдарда ҳам ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

قَاوَمَ — қаршилиқ кўрсатмоқ → مُقَاوَمَةٌ — қаршилиқ кўрсатиш,
قَاوَمَ — қаршилиқ кўрсатмоқ → قِيَامٌ — туриш,
ضَايَقَ — сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايَقَةٌ — сиқиш, эзиш.

3. Ноқис феълларнинг فِعَالٌ вазнидаги масдарида و ёки ى ҳарфи га ўзгаради. Масалан,

لَأَتَى — учратмоқ → لِقَاءٌ — учратиш,
نَادَى — чақирмоқ → نِدَاءٌ — чақирув.

Агар масдар مُفَاعَلَةٌ вазнида ҳосил бўлса, -ава-, -айа- → ā ўзгариши содир бўлади. Масалан,

لَأَتَى — учратмоқ → مُلَاكَاةٌ — учратиш,
نَادَى — чақирмоқ → مُنَادَاةٌ — чақирув.

§ 107. III БОБ ФЕЪЛНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

III боб солим феълларининг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدٌ – кўрмоқ → **مُشَاهِدَةٌ**, **مُشَاهِدٌ** – кўрувчи,

جَاهَدٌ – курашмоқ → **مُجَاهِدَةٌ**, **مُجَاهِدٌ** – курашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَاعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدٌ – кўрмоқ → **مُشَاهَدٌ**, **مُشَاهَدَةٌ** – кўрилган нарса,

وَأَصَلَ – давом эттирмоқ → **مُؤَاصَلَةٌ**, **مُؤَاصِلٌ** – давом

этирилган.

Эслатма. III боб мажҳул нисбат сифатдошининг муаннас шакли билан масдари шаклдошдир.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади.

Масалан,

حَاجٌ – баҳслашмоқ → **مُحَاجَجٌ** → **مُحَاجٌ**, **مُحَاجَّةٌ** – баҳслашувчи,

سَابٌ – сўкишмоқ → **مُسَابِبٌ** → **مُسَابٌ**, **مُسَابَةٌ** – сўкишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجٌ – баҳслашмоқ → **مُحَاجَجٌ** → **مُحَاجٌ**, **مُحَاجَّةٌ** – баҳслашилган (мавзу),

سَابٌ – сўкишмоқ → **مُسَابِبٌ** → **مُسَابٌ**, **مُسَابَةٌ** – сўкишилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آخَذَ — таъна қилмоқ → مَوَازَدَ، مَوَازِدَةٌ — таъна қилувчи,

ضَاعَلَ — озайтирмоқ → مَضَائِلٌ، مَضَائِلَةٌ — озайтирувчи,

بَادَأَ — бошлаб бермоқ → مَبَادِيٌّ، مَبَادِيَةٌ — бошлаб берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آخَذَ — таъна қилмоқ → مَوَازَدٌ، مَوَازِدَةٌ — таъна қилинган,

ضَاعَلَ — озайтирмоқ → مَضَائِلٌ، مَضَائِلَةٌ — озайтирилган,

بَادَأَ — бошлаб бермоқ → مَبَادِئٌ، مَبَادِئَةٌ — бошлаб берилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَاصَلَ — давом эттирмоқ → مَوَاصِلٌ، مَوَاصِلَةٌ — давом эттирувчи,

وَاعَدَ — келишишмоқ → مَوَاعِدٌ، مَوَاعِدَةٌ — келишишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَاصَلَ — давом эттирмоқ → مَوَاصِلٌ، مَوَاصِلَةٌ — давом эттирилган,

وَاعَدَ — келишишмоқ → مَوَاعِدٌ، مَوَاعِدَةٌ — келишишилган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошлари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَاوَمَ — қаршилик қилмоқ → مَقَاوِمٌ، مَقَاوِمَةٌ — қаршилик қилувчи,

ضَايَقَ — сиқмоқ, эзмоқ → مَضَائِقٌ، مَضَائِقَةٌ — сиқувчи, эзувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

قَاوَمَ — қаршилик қилмоқ → مَقَاوِمٌ، مَقَاوِمَةٌ — қаршиликка учраган,

ضَايَقَ — сиқмоқ, эзмоқ → مَضَائِقٌ، مَضَائِقَةٌ — сиқилган, эзилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош тушиб қолиб, ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكِي - учратмоқ → مَلَاكِي (аниқ ҳолатда - الْمَلَاكِي),

مَلَاكِيَّةٌ - учратувчи,

نَادِي - чақирмоқ → مَنَادِي (аниқ ҳолатда - الْمَنَادِي),

مَنَادِيَّةٌ - чақирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам учинчи ўзак ундош ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكِي - учратмоқ → مَلَاكِي (аниқ ҳолатда - الْمَلَاكِي),

مَلَاكَاً - учратилган,

نَادِي - чақирмоқ → مَنَادِي (аниқ ҳолатда - الْمَنَادِي),

مَنَادَاً - чақирилган.

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари юқоридаги бошқа боб феъллари сифатдошлари бажарган вазифаларни бажаради.

§ 108. VI БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VI боби III боб феъли олдида تَفَاعَلٌ қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замон вазни تَفَاعَلٌ бўлиб, шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَاعَلْتُ	تَفَاعَلْنَا	تَفَاعَلُوا
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
II	мз	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
I		تَفَاعَلْتُ		تَفَاعَلْنَا

Масалан, طَرَحَ → تَطَارَحَ – бир-бирига иргитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَطَارَحَ	تَطَارَحَا	تَطَارَحُوا
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحَتَا	تَطَارَحْنِ
II	мз	تَطَارَحْتَ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُمْ
	мн	تَطَارَحْتِ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُنَّ
I		تَطَارَحْتُ		تَطَارَحْنَا

تَطَارَحْنَا الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Уйин давомида тўпни бир-биримизга отишдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَوِّعِلُ	تُفَوِّعِلَا	تُفَوِّعِلُوا
	мн	تُفَوِّعِلَتْ	تُفَوِّعِلَتَا	تُفَوِّعِلْنَ
II	мз	تُفَوِّعِلْتَ	تُفَوِّعِلْتُمَا	تُفَوِّعِلْتُمْ
	мн	تُفَوِّعِلْتِ	تُفَوِّعِلْتُمَا	تُفَوِّعِلْتُنَّ
I		تُفَوِّعِلْتُ		تُفَوِّعِلْنَا

تُطَوِّرِحْتُ الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Уйин давомида тўп у ёқдан-бу ёққа отилди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يَتَفَاعَلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَفَاعَلْنَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلِينَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلْنَ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, تَعَارَسَ → يَتَعَارَسُ – савдолашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَعَارَسُ	يَتَعَارَسَانِ	يَتَعَارَسُونَ
	мн	تَتَعَارَسُ	تَتَعَارَسَانِ	يَتَعَارَسْنَ
II	мз	تَتَعَارَسُ	تَتَعَارَسَانِ	تَتَعَارَسُونَ
	мн	تَتَعَارَسِينَ	تَتَعَارَسَانِ	تَتَعَارَسْنَ
I		أَتَعَارَسُ		نَتَعَارَسُ

يَتَعَارَسُ الْجَمِيعُ فِي السُّوقِ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ – Бозорда барча харид қилишда савдолашади.

VI боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَفَاعَلُ	يُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلُونَ
	мн	تُتَفَاعَلُ	تُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلْنَ
II	мз	تُتَفَاعَلُ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلُونَ
	мн	تُتَفَاعَلِينَ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلْنَ
I		أُتَفَاعَلُ		تُتَفَاعَلُ

VI боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Иш-ҳаракатнинг кўпчилик томонидан бажарилганлигини билдиради:

كَتَبَ – ёзмоқ → تَكَاتَبَ – ўзаро ёзишмоқ,

صَعَدَ – кўтарилмоқ → تَصَاعَدَ – кўпчилик бўлиб кўтарилмоқ,

سَأَلَ – сўрамоқ → تَسَاءَلَ – бир-биридан сўрамоқ.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги тадрижийликни билдиради:

كَثُرَ – кўпаймоқ → تَكَاثَرَ – аста-секин кўпаймоқ,

ضَوَّلَ – пасаймоқ → تَضَاعَلَّ – аста-секин пасаймоқ, озаймоқ.

3. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни ўзи амалга ошираётган қилиб кўрсатиш маъносини ифодалайди:

مَرِضَ – касал бўлмоқ → تَمَارَضَ – ўзини касалликка солмоқ,

عَلِمَ – билмоқ → تَعَالَمَ – ўзини олим қилиб кўрсатмоқ,

جَهَلَ – беҳабар бўлмоқ → تَجَاهَلَ – ўзини билмасликка солмоқ.

§ 109. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Масалан,

I боб – بَتُّ → VI боб – تابَّسَا → табъсса. Демак,

بَتُّ → تَبَّاتُ – бир-бирига хабар қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّاتُ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتَا	تَبَّاتْتُمْ
II	мз	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
I		تَبَّاتْتِ		تَبَّاتْتَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُبُوْتُ	تُبُوْنَا	تُبُوْنُوْا
	мн	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمَا	تُبُوْتُمْ
II	мз	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمَا	تُبُوْتُمْ
	мн	تُبُوْتُمْ	تُبُوْتُمَا	تُبُوْتُمْ
I		تُبُوْتُمْ		تُبُوْتُمْ

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан,

– تَقَامَرَ -> تَأَزَّرَ – бир-бирига ёрдам бермоқ феъли – أَزَرَ -> تَقَامَرَ –

бир-бирдан қасос

оломқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَزَّرَ	تَأَزَّرَا	تَأَزَّرُوا	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا
	мн	تَأَزَّرْتُمْ	تَأَزَّرْتُمَا	تَأَزَّرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
II	мз	تَأَزَّرْتُمْ	تَأَزَّرْتُمَا	تَأَزَّرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
	мн	تَأَزَّرْتُمْ	تَأَزَّرْتُمَا	تَأَزَّرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
I		تَأَزَّرْتُمْ		تَأَزَّرْتُمْ	تَقَامَرْتُمْ		تَقَامَرْتُمْ

– تَمَالَأَ -> مَلَأَ – шартлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَالَأَ	تَمَالَأَا	تَمَالَأُوا
	мн	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُمْ
II	мз	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُمْ
	мн	تَمَالَأْتُمْ	تَمَالَأْتُمَا	تَمَالَأْتُمْ
I		تَمَالَأْتُمْ		تَمَالَأْتُمْ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар бўлади холос. Масалан,

фeъли $\text{تَفَوَّرَ} \rightarrow$ фeъли $\text{تَفَوَّرَ} \rightarrow$ фeъли $\text{تَفَوَّرَ} \rightarrow$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَوَّرَ	تَفَوَّرَا	تَفَوَّرُوا	تَفَوَّرَ	تَفَوَّرَا	تَفَوَّرُوا
	мн	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمَا	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمَا	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمْ
II	мз	تَفَوَّرْتَ	تَفَوَّرْتُمَا	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتَ	تَفَوَّرْتُمَا	تَفَوَّرْتُمْ
	мн	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمْ	تَفَوَّرْتُمْ
I		تَفَوَّرْتُ		تَفَوَّرْنَا	تَفَوَّرْتُ		تَفَوَّرْنَا

фeъли $\text{تَمَوْلَى} \rightarrow$ фeъли $\text{تَمَوْلَى} \rightarrow$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَوْلَى	تَمَوْلَا	تَمَوْلُوا
	мн	تَمَوْلَيْتُمْ	تَمَوْلَيْتُمَا	تَمَوْلَيْتُمْ
II	мз	تَمَوْلَيْتَ	تَمَوْلَيْتُمَا	تَمَوْلَيْتُمْ
	мн	تَمَوْلَيْتُمْ	تَمَوْلَيْتُمْ	تَمَوْلَيْتُمْ
I		تَمَوْلَيْتُ		تَمَوْلَيْنَا

III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeъллар ўтган замони солим фeъллар-никидан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли $\text{تَوَاتَرَ} \rightarrow$ фeъли $\text{تَوَاتَرَ} \rightarrow$ фeъли $\text{تَوَاتَرَ} \rightarrow$

биргалашиб қимор ўйнамоқ фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا
	мн	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ
II	мз	تَوَاتَرْتَ	تَوَاتَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتَ	تَوَاتَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ
	мн	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ	تَوَاتَرْتُمْ
I		تَوَاتَرْتُ		تَوَاتَرْنَا	تَوَاتَرْتُ		تَوَاتَرْنَا

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам ўзгариш со-дир бўлмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُووتَر	تُووتَرَا	تُووتَرُوَا	تُبوسِرَا	تُبوسِرَا	تُبوسِرُوَا
	мн	تُووتَرَت	تُووتَرَتَا	تُووتَرِن	تُبوسِرَت	تُبوسِرَتَا	تُبوسِرِن
II	мз	تُووتَرَت	تُووتَرَتَمَا	تُووتَرَتَم	تُبوسِرَت	تُبوسِرَتَمَا	تُبوسِرَتَم
	мн	تُووتَرَت	تُووتَرَتَمَا	تُووتَرَتِن	تُبوسِرَت	تُبوسِرَتَمَا	تُبوسِرَتِن
I		تُووتَرَت		تُووتَرَتَا	تُبوسِرَت		تُبوسِرَتَا

2. Ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи илатга солим ҳарф сифатида қаралади. Масалан,

/شور/ -> تَشَاوَر - ўзаро маслаҳатлашмоқ
 /زيد/ -> تَزَايَد -
 нархни оширмақ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَر	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوَا	تَزَايَد	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوَا
	мн	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَا	تَشَاوَرِن	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَا	تَزَايَدِن
II	мз	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتَم	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتَم
	мн	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتِن	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتِن
I		تَشَاوَرَت		تَشَاوَرَتَا	تَزَايَدَت		تَزَايَدَتَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам заиф феълларга хос ўзгаришлар содир бўлмайди:

تَشَاوَر -> تَشَاوَرُ феъли
 تَزَايَد -> تَزَايَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَر	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوَا	تَزَايَد	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوَا
	мн	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَا	تَشَاوَرِن	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَا	تَزَايَدِن
II	мз	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتَم	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتَم
	мн	تَشَاوَرَت	تَشَاوَرَتَمَا	تَشَاوَرَتِن	تَزَايَدَت	تَزَايَدَتَمَا	تَزَايَدَتِن
I		تَشَاوَرَت		تَشَاوَرَتَا	تَزَايَدَت		تَزَايَدَتَا

3. Ноқис феълларда I боб بَكِي феълидаги ўзгариш содир бўлади, чунки уларнинг охириги қўшимчалари бир хилдир Масалан,

ўзаро (حَجْر) -> تَحَاجَى (سَقَى) -> ўзаро ичишмоқ

топишмоқ айтмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقُوا
	мн	تَحَاجْتُ	تَحَاجْتَا	تَحَاجِينُ	تَسَاقْتُ	تَسَاقْتَا	تَسَاقِينُ
II	мз	تَحَاجَيْتَ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُمْ	تَسَاقَيْتَ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُمْ
	мн	تَحَاجَيْتُ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُنْ	تَسَاقَيْتُ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُنْ
I		تَحَاجَيْتُ		تَحَاجِينَا	تَسَاقَيْتُ		تَسَاقِينَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб لَقَى - феълидаги (аниқ нисбат) ўзгаришлар содир бўлади:

феъли تَسُوقَى -> تَسَاقَى феъли تُحَوِّجَى -> تَحَاجَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُحَوِّجَى	تُحَوِّجَيَا	تُحَوِّجُوا	تَسُوقَى	تَسُوقَيَا	تَسُوقُوا
	мн	تُحَوِّجْتُ	تُحَوِّجْتَا	تُحَوِّجِينُ	تَسُوقْتُ	تَسُوقْتَا	تَسُوقِينُ
II	мз	تُحَوِّجَيْتَ	تُحَوِّجَيْتُمَا	تُحَوِّجَيْتُمْ	تَسُوقَيْتَ	تَسُوقَيْتُمَا	تَسُوقَيْتُمْ
	мн	تُحَوِّجَيْتُ	تُحَوِّجَيْتُمَا	تُحَوِّجَيْتُنْ	تَسُوقَيْتُ	тَسُوقَيْтُمَا	тَسُوقَيْтُنْ
I		تُحَوِّجَيْتُ		تُحَوِّجِينَا	تَسُوقَيْتُ		تَسُوقِينَا

§ 110. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

Масалан, таба_{сс}а - йатаба_{сасу} -> йатаба_{ссу}.

феъли يَتَبَّأْتُ -> تَبَّأْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْبَاثُ	يَعْبَاثَانِ	يَعْبَاثُونَ
	мн	تَعْبَاثُ	تَعْبَاثَانِ	تَعْبَاثُفْنِ
II	мз	تَعْبَاثُ	تَعْبَاثَانِ	تَعْبَاثُونَ
	мн	تَعْبَاثَيْنِ	تَعْبَاثَانِ	تَعْبَاثُفْنِ
I		أَتْبَاثُ		نَعْبَاثُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида феълдаги олд қўшимчанинг ҳаракати ўзгаради холос. Масалан,

يَعْبَاثُ → يَتْبَاثُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتْبَاثُ	يَتْبَاثَانِ	يَتْبَاثُونَ
	мн	تَتْبَاثُ	تَتْبَاثَانِ	تَتْبَاثُفْنِ
II	мз	تَتْبَاثُ	تَتْبَاثَانِ	تَتْبَاثُونَ
	мн	تَتْبَاثَيْنِ	تَتْبَاثَانِ	تَتْبَاثُفْنِ
I		أَتْبَاثُ		نَتْبَاثُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замонда ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يَتَّأَزُّ → يَتَّأَزُّرُ феъли

يَتَّعَّامِرُ → يَتَّعَّامِرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّأَزُّ	يَتَّأَزُّرَانِ	يَتَّأَزُّرُونَ	يَتَّعَّامِرُ	يَتَّعَّامِرَانِ	يَتَّعَّامِرُونَ
	мн	تَتَّأَزُّ	تَتَّأَزُّرَانِ	تَتَّأَزُّرُونَ	تَتَّعَّامِرُ	تَتَّعَّامِرَانِ	تَتَّعَّامِرُونَ
II	мз	تَتَّأَزُّ	تَتَّأَزُّرَانِ	تَتَّأَزُّرُونَ	تَتَّعَّامِرُ	تَتَّعَّامِرَانِ	تَتَّعَّامِرُونَ
	мн	تَتَّأَزُّرَيْنِ	تَتَّأَزُّرَانِ	تَتَّأَزُّرُونَ	تَتَّعَّامِرَيْنِ	تَتَّعَّامِرَانِ	تَتَّعَّامِرُونَ
I		أَتَّأَزُّ		نَتَّأَزُّ	أَتَّعَّامِرُ		نَتَّعَّامِرُ

فَعْلَانُ -> تَمَالًا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَالًا	يَتَمَالَانُ	يَتَمَالُونَ
	мн	تَتَمَالَانُ	تَتَمَالَانُ	يَتَمَالَانُ
II	мз	تَتَمَالًا	تَتَمَالَانُ	تَتَمَالُونَ
	мн	تَتَمَالَيْنِ	تَتَمَالَانُ	تَتَمَالَانُ
I		أَتَمَالًا		تَتَمَالًا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида биринчи бўғинидаги „а“ унлиси „у“га ўзгаради холос. Масалан,
 يَتَمَالًا -> يَتَمَالُ , يَتَمَالُ -> يَتَمَالُ , يَتَمَالُ -> يَتَمَالُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانُ -> تَوَاتَرًا فَعْلَانُ -> تَوَاتَرًا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرًا	يَتَوَاتَرَانُ	يَتَوَاتَرُونَ	تَوَاتَرًا	يَتَوَاتَرَانُ	يَتَوَاتَرُونَ
	мн	تَتَوَاتَرَانُ	تَتَوَاتَرَانُ	يَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرَانُ	تَتَوَاتَرَانُ	يَتَوَاتَرُونَ
II	мз	تَتَوَاتَرًا	تَتَوَاتَرَانُ	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرًا	تَتَوَاتَرَانُ	تَتَوَاتَرُونَ
	мн	تَتَوَاتَرَيْنِ	تَتَوَاتَرَانُ	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرَيْنِ	تَتَوَاتَرَانُ	تَتَوَاتَرُونَ
I		أَتَوَاتَرًا		تَتَوَاتَرًا	أَتَوَاتَرًا		تَتَوَاتَرًا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам биринчи бўғинидаги „а“ -> „у“ товуш ўзгариши содир бўлади:

يَتَوَاتَرًا -> يَتَوَاتَرُ , يَتَوَاتَرًا -> يَتَوَاتَرُ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади:

фeъли **يَتَشَاوِرُ** -> **تَشَاوَرَ** фeъли **يَتَزَايَدُ** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوِرُ	يَتَشَاوِرَانِ	يَتَشَاوِرُونَ	يَتَزَايَدُ	يَتَزَايَدَانِ	يَتَزَايَدُونَ
	мн	تَتَشَاوِرُ	تَتَشَاوِرَانِ	يَتَشَاوِرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَانِ	يَتَزَايَدُونَ
II	мз	تَتَشَاوِرُ	تَتَشَاوِرَانِ	تَتَشَاوِرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَانِ	تَتَزَايَدُونَ
	мн	تَتَشَاوِرِينَ	تَتَشَاوِرَانِ	تَتَشَاوِرُونَ	تَتَزَايَدِينَ	تَتَزَايَدَانِ	تَتَزَايَدُونَ
I		أَتَشَاوِرُ		نَتَشَاوِرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

Бу фeълларнинг мажҳул нисбатида ҳам фeъл олдидаги кўшимчанинг ҳаракати „дамма“га ўзгаради:

يَتَزَايَدُ -> **يَتَزَايَدُ** , **يَتَشَاوِرُ** -> **يَتَشَاوِرُ** .

3. Ноқис фeълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб **يَلْقَى** - **لَقِيَ** фeъли (аниқ нисбат) каби тусланади. Масалан,

фeъли **يَتَحَاجَى** -> **تَحَاجَى** фeъли **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجَى	يَتَحَاجِيَانِ	يَتَحَاجُونَ	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَانِ	يَتَسَاقُونَ
	мн	تَتَحَاجَى	تَتَحَاجِيَانِ	يَتَحَاجُونَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَانِ	يَتَسَاقُونَ
II	мз	تَتَحَاجَى	تَتَحَاجِيَانِ	تَتَحَاجُونَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَانِ	تَتَسَاقُونَ
	мн	تَتَحَاجِيْنَ	تَتَحَاجِيَانِ	تَتَحَاجُونَ	تَتَسَاقِيْنَ	تَتَسَاقِيَانِ	تَتَسَاقُونَ
I		أَتَحَاجَى		نَتَحَاجَى	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

Ноқис фeъллар ҳозирги-келаси замони мажҳул нисбатида ҳам фeъл олдидаги ҳаракат „дамма“га ўзгаради. Масалан,

يَتَسَاقَى ва ҳ.к. -> **يَتَسَاقَى** , **يَتَحَاجَى** -> **يَتَحَاجَى**

§ 111. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VI боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْمَلُونَ	يَعْمَلَانِ	يَعْمَلُونَ
	мн	يَعْمَلُونَ	يَعْمَلُونَ	يَعْمَلُونَ
II	мз	تَعْمَلُونَ	تَعْمَلَانِ	تَعْمَلُونَ
	мн	تَعْمَلُونَ	تَعْمَلُونَ	تَعْمَلُونَ
I		أَتَعْمَلُ		تَعْمَلُ

Масалан, **إِنْ تَعْمَلْ تَنْدَمَ فِي الْمُسْتَقْبَلِ** – Агар сен (мз) ўзингни олим қилиб кўрсатсанг, келажакда пушаймон ейсан.

VI боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **تَبَّأْتُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعَانِ	يَتَّبَعُونَ
	мн	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ	يَتَّبَعُونَ
II	мз	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعَانِ	تَتَّبَعُونَ
	мн	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُونَ	تَتَّبَعُونَ
I		أَتَتَّبَعُ		تَتَّبَعُ	أَتَتَّبَعُ		تَتَّبَعُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْبَاثُ	يَعْبَاثَا	يَعْبَاثُوا
	мн	تَعْبَاثُ	تَعْبَاثَا	يَعْبَاثُنَ
II	мз	تَعْبَاثُ	تَعْبَاثَا	تَعْبَاثُوا
	мн	تَعْبَاثِي	تَعْبَاثَا	تَعْبَاثُنَ
I		أَتْبَاثُ		تَعْبَاثُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

تَعَبَّرَ -> يَتَعَبَّرُ феъли تَعَامَرَ -> يَتَعَامَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَعَبَّرُ	يَتَعَبَّرَا	يَتَعَبَّرُوا	يَتَعَامَرُ	يَتَعَامَرَا	يَتَعَامَرُوا
	мн	تَتَعَبَّرُ	تَتَعَبَّرَا	يَتَعَبَّرُنَ	تَتَعَامَرُ	تَتَعَامَرَا	يَتَعَامَرُنَ
II	мз	تَتَعَبَّرُ	تَتَعَبَّرَا	تَتَعَبَّرُوا	تَتَعَامَرُ	تَتَعَامَرَا	تَتَعَامَرُوا
	мн	تَتَعَبَّرِي	تَتَعَبَّرَا	تَتَعَبَّرُنَ	تَتَعَامَرِي	تَتَعَامَرَا	تَتَعَامَرُنَ
I		أَتَعَبَّرُ		تَتَعَبَّرُ	أَتَعَامَرُ		تَتَعَامَرُ

تَعَمَّلَ -> يَتَعَمَّلُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَعَمَّلُ	يَتَعَمَّلَا	يَتَعَمَّلُوا
	мн	تَتَعَمَّلُ	تَتَعَمَّلَا	يَتَعَمَّلُنَ
II	мз	تَتَعَمَّلُ	تَتَعَمَّلَا	تَتَعَمَّلُوا
	мн	تَتَعَمَّلِي	تَتَعَمَّلَا	تَتَعَمَّلُنَ
I		أَتَعَمَّلُ		تَتَعَمَّلُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ** фeъли **يَتَيَّاسِرُ** -> **تَيَّاسَرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَيَّاسِرُ	يَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرُونَ
II	мз	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُوا	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرِي	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَيَّاسِرِي	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ	أَتَيَّاسِرُ		نَتَيَّاسِرُ

2. Ажваф фeълларнинг шарт майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَتَشَاوَرُ** -> **تَشَاوَرَ** фeъли **يَتَزَايَدُ** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوَرُ	يَتَشَاوَرَا	يَتَشَاوَرُوا	يَتَزَايَدُ	يَتَزَايَدَا	يَتَزَايَدُوا
	мн	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَا	تَتَزَايَدُونَ
II	мз	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرُوا	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَا	تَتَزَايَدُوا
	мн	تَتَشَاوَرِي	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدِي	تَتَزَايَدَا	تَتَزَايَدُونَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

3. Ноқис фeълларнинг шарт майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

фeъли **يَتَحَاجِي** -> **تَحَاجَى** фeъли **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجِي	يَتَحَاجِيَا	يَتَحَاجِرُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقِيَا	يَتَسَاقِرُوا
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	تَتَحَاجِبُونَ	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقِبُونَ
II	мз	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	تَتَحَاجِرُوا	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقِرُوا
	мн	تَتَحَاجِي	تَتَحَاجِيَا	تَتَحَاجِبُونَ	تَتَسَاقِي	تَتَسَاقِيَا	تَتَسَاقِبُونَ
I		أَتَحَاجِي		نَتَحَاجِي	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

§ 112. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **تَفَاعَلَ** → **تَتَفَاعَلُ** → **تَتَفَاعَلُونَ**

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلَ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ

Масалан,

يَا أَصْدِقَائِي تَبَادَلُوا التَّحِيَّةَ وَالسَّلَامَ –

Дўстларим, ўзаро салом-алиқ қилишинг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади: **تَبَّأْتُ** – феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا
мн	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنُنَّ	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنُنَّ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا
мн	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنُنَّ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَبَّأْتُ يَا زَيْدُ феъли

تَبَّأْتُ يَا زَيْدُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا	تَبَّأْتُ	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنَا
мн	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنُنَّ	تَبَّأْتِي	تَبَّأْنَا	تَبَّأْنُنَّ

فَعْلِي **يَتَمَالَأُ** -> **تَمَالَأَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَمَالَأَ	تَمَالَأَا	تَمَالَأُوا
мн	تَمَالَأِي	تَمَالَأَا	تَمَالَأَانْ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фَعْلِي **يَتَوَاتَرُ** -> **تَوَاتَرَ** фَعْلِي **يَتَيَاسِرُ** -> **تَيَاسَرَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَيَاسَرَ	تَيَاسَرَا	تَيَاسَرُوا
мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرَنْ	تَيَاسَرِي	تَيَاسَرَا	تَيَاسَرَنْ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фَعْلِي **يَتَشَاوِرُ** -> **تَشَاوَرَ** фَعْلِي **يَتَزَايَدُ** -> **تَزَايَدَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
мн	تَشَاوَرِي	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرَنْ	تَزَايَدِي	تَزَايَدَا	تَزَايَدَنْ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби ўзгаришлар бўлади. Масалан,

фَعْلِي **يَتَحَاجِي** -> **تَحَاجَى** фَعْلِي **يَتَسَاقَى** -> **تَسَاقَى**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقُوا
мн	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجِيْنْ	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقِيْنْ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига **ل** ёки **لَ** юкламаларини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 113. VI БОБ ФЕЪЛНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидагичи вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلْ	يَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلْ	تَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلْنَ
II	мз	تَتَفَاعَلْ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُوا
	мн	يَتَفَاعَلِي	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلْنَ
I		أَتَفَاعَلْ		نَتَفَاعَلْ

Масалан, **يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَتَمَارَسَ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ** –

Харид қилганда савдолашишинг (мз) керак.

VI бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: **تَبَّاتٌ** – **يَتَبَّاتٌ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّاتُ	يَتَبَّاتَا	يَتَبَّاتُوا
	мн	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُ	يَتَبَّاتُنْ
II	мз	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُوا
	мн	تَتَبَّاتِي	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتُنْ
I		أَتَبَّاتُ		نَتَبَّاتُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانِ يَتَّازِرُ -> تَازَرُ

فَعْلَانِ يَتَّقَا مَرَّ -> تَقَا مَرَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّازِرُ	يَتَّازِرَا	يَتَّازِرُوا	يَتَّقَا مَرَّ	يَتَّقَا مَرَا	يَتَّقَا مَرُوا
	мн	تَتَّازِرُونَ	تَتَّازِرَا	يَتَّازِرُونَ	تَتَّقَا مَرَّ	تَتَّقَا مَرَا	يَتَّقَا مَرُونَ
II	мз	تَتَّازِرُ	تَتَّازِرَا	تَتَّازِرُوا	تَتَّقَا مَرَّ	تَتَّقَا مَرَا	تَتَّقَا مَرُوا
	мн	تَتَّازِرُونَ	تَتَّازِرَا	تَتَّازِرُونَ	يَتَّقَا مَرَّ	يَتَّقَا مَرَا	يَتَّقَا مَرُونَ
I		أَتَّازِرُ		نَتَّازِرُ	أَتَّقَا مَرَّ		نَتَّقَا مَرَّ

فَعْلَانِ يَتَّمَالَأُ -> تَمَالَأُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّمَالَأُ	يَتَّمَالَأَا	يَتَّمَالَأُوا
	мн	تَتَّمَالَأُونَ	تَتَّمَالَأَا	يَتَّمَالَأُونَ
II	мз	تَتَّمَالَأُ	تَتَّمَالَأَا	تَتَّمَالَأُوا
	мн	تَتَّمَالَأُونَ	تَتَّمَالَأَا	يَتَّمَالَأُونَ
I		أَتَّمَالَأُ		نَتَّمَالَأُ

III. Заиф феълларнинг истак майли:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانِ يَتَوَاتَرُ -> تَوَاتَرُ

فَعْلَانِ يَتَيَّاسِرُ -> تَيَّاسِرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَاتَرُ	يَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُوا	يَتَيَّاسِرُ	يَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرَا	يَتَوَاتَرُونَ	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرُونَ
II	мз	تَتَوَاتَرُ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُوا	تَتَيَّاسِرُ	تَتَيَّاسِرَا	تَتَيَّاسِرُوا
	мн	تَتَوَاتَرُونَ	تَتَوَاتَرَا	تَتَوَاتَرُونَ	يَتَيَّاسِرُ	يَتَيَّاسِرَا	يَتَيَّاسِرُونَ
I		أَتَوَاتَرُ		نَتَوَاتَرُ	أَتَيَّاسِرُ		نَتَيَّاسِرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фэъли **تَزَايَدُ** → фэъли **تَشَاوَرُ** →

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَشَاوَرُ	يَتَشَاوَرَا	يَتَشَاوَرُوا	يَتَزَايَدُ	يَتَزَايَدَا	يَتَزَايَدُوا
	мн	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَشَاوَرُونَ	يَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُونَ	تَتَزَايَدُونَ	يَتَزَايَدُونَ
II	мз	تَتَشَاوَرُ	تَتَشَاوَرَا	تَتَشَاوَرُوا	تَتَزَايَدُ	تَتَزَايَدَا	تَتَزَايَدُوا
	мн	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَشَاوَرُونَ	تَتَزَايَدُونَ	تَتَزَايَدُونَ	تَتَزَايَدُونَ
I		أَتَشَاوَرُ		نَتَشَاوَرُ	أَتَزَايَدُ		نَتَزَايَدُ

3. Ноқис фэълларнинг истак майли айрим шахс ва сонда ноқис фэълларнинг ҳозирги-келаси замониға ўхшаб кетади. Масалан,

фэъли **يَتَسَاقَى** → фэъли **تَسَاقَى** → фэъли **تَحَاجَى** →

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَاجَى	يَتَحَاجَيَا	يَتَحَاجَرُوا	يَتَسَاقَى	يَتَسَاقَيَا	يَتَسَاقَرُوا
	мн	تَتَحَاجُونَ	تَتَحَاجَيَانِ	يَتَحَاجِرُونَ	تَتَسَاقُونَ	تَتَسَاقَيَانِ	يَتَسَاقِرُونَ
II	мз	تَتَحَاجَى	تَتَحَاجَيَا	تَتَحَاجَرُوا	تَتَسَاقَى	تَتَسَاقَيَا	تَتَسَاقَرُوا
	мн	تَتَحَاجُونَ	تَتَحَاجَيَانِ	تَتَحَاجِرُونَ	تَتَسَاقُونَ	تَتَسَاقَيَانِ	تَتَسَاقِرُونَ
I		أَتَحَاجَى		نَتَحَاجَى	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

§ 114. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VI боб солим фэълларининг масдари **تَفَاعَلُ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

бирга иштирок этишиш, → **تَشَارَكُ** — бирга иштирок этишиш,

секин-аста кўтаришмоқ, → **تَصَاعَدُ** — секин-аста кўтарилиш,

муштлашмоқ, → **تَضَارَبُ** — муштлашиш,

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

تَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → تَحَابٌ – ўзаро севишиш,

تَصَانٌ – саф бўлмоқ → تَصَانٌ – сафланиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашмоқ → تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашиш,

تَعَابٌ – эснамоқ → تَعَابٌ – эснаш,

تَكَافَأَ – тенглашмоқ → تَكَافَأَ – тенглашиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → تَوَاتَرَ – олдин-кейин келиш,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнаш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашиш,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → تَزَايَدَ – нархни ошириш.

3. Ноқис феълларнинг масдари:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → تَحَاجَى (аниқ ҳолат اَلتَّحَاجَى) – ўзаро топишмоқ айтиш,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → تَسَاقَى (аниқ ҳолат اَلتَّسَاقَى) – ўзаро ичишиш.

§ 115. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُتَعَاِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ – бирга иштирок этмоқ → **تَشَارَكَ** – бирга иштирок этувчи,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ – аста-секин кўтарилмоқ → **تَصَاعَدَ** – аста-секин кўтарилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُتَعَاِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ – бирга иштирок этмоқ → **تَشَارَكَ** – бирга иштирок этилган,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ – аста-секин кўтарилмоқ → **تَصَاعَدَ** – аста-секин кўтарилган.

Нотўғри феъллар.

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ – ўзаро севишмоқ → **تَحَابَ** – ўзаро севишувчи,
مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ – сафланмоқ → **تَصَافَ** – сафланувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ – ўзаро севишмоқ → **تَحَابَ** – ўзаро севишган,
مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ – сафланмоқ → **تَصَافَ** – сафланган.

II. Ҳамвали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَأَزِرٌ، مُتَأَزِرَةٌ – ўзаро ёрдам бермоқ → **تَأَزَرَ** – ўзаро ёрдам берувчи,
مُتَعَابٌ، مُتَعَابَةٌ – эснамоқ → **تَعَابَ** – эсновчи,

مُتَكَافٍ، مُتَكَافِيَةٌ – тенглашмоқ → **تَكَافَى** – тенглашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَاَزَدَ – ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَاَزَدٌ، مُتَاَزِدٌ – ўзаро ёрдамлашилган,

تَعَاَبَ – эснамоқ → مُتَعَاَبٌ، مُتَعَاَبَةٌ – эсналган,

تَكَانَأَ – тенглашмоқ → مُتَكَانَأٌ، مُتَكَانَأَةٌ – тенглашилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرَةٌ، مُتَوَاتِرٌ – олдин-кейин келувчи,

تَبَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِرَةٌ، مُتَبَاسِرٌ – биргалашиб қимор ўйновчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرَةٌ، مُتَوَاتِرٌ – олдин-кейин келинган,

تَبَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → مُتَبَاسِرَةٌ، مُتَبَاسِرٌ – биргалашиб қимор ўйналган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларга ўхшаш бўлади:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرَةٌ، مُتَشَاوِرٌ – ўзаро маслаҳатлашувчи,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → مُتَزَايِدَةٌ, مُتَزَايِدٌ – нархни оширувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرٌ, مُتَشَاوِرَةٌ – ўзаро маслаҳатлашилган,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → مُتَزَايِدَةٌ, مُتَزَايِدٌ – нархни оширилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан қуйидагича фарқ қилади:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → مُتَحَاجٍ (аниқ ҳолат المُتَحَاجِي) – ўзаро топишмоқ айтишувчи,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат المُتَسَاقِي) – ўзаро ичишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → مُتَحَاجٍ (аниқ ҳолат المُتَحَاجِي) – ўзаро топишмоқ айтилган,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат المُتَسَاقِي) – ўзаро ичишилган.

Эслатма. VI боб феъли маъно жиҳатидан кўпинча ўзлик-мажҳул нисбатидаги феълга яқин тургани учун унинг мажҳул нисбат сифатдоши кўпроқ ўрин ва пайт номлари вазифасини бажаради.

§ 116. VII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VII боби I боб феъли олдига **أَنْ** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замонда унинг вазни **أَنْفَعَلْ** бўлиб, вазн олдидаги алиф васлани ҳамзадир. У алоҳида ёки гап бошида келганида **!** ўқилади ва ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلْ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتُمْ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُمْ		أَنْفَعَلْتُمْ

Масалан, **خَنَقَ** → **أَنْخَقَ** – бўғилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْخَقَ	أَنْخَقَا	أَنْخَقُوا
	мн	أَنْخَقْتُمْ	أَنْخَقْتُمَا	أَنْخَقْتُمْ
II	мз	أَنْخَقْتُمْ	أَنْخَقْتُمَا	أَنْخَقْتُمْ
	мн	أَنْخَقْتُمْ	أَنْخَقْتُمَا	أَنْخَقْتُمْ
I		أَنْخَقْتُمْ		أَنْخَقْتُمْ

هُمَا قَدْ أَنْخَقَا مِنْ قَلَّةِ الْهَوَاءِ – У икковлари (мз) ҳавонинг камлигидан бўғилишган эди.

Эслатма. VII боб феъллари ўзлик-мажҳул маънодаги феъллар бўлганлигидан ҳозирги араб тилида бу феълларнинг мажҳул нисбати ишлатилмайди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

VII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَنْفَعِلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلُونَ
	мн	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلْنَ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلُونَ
	мн	تَنْفَعِلِينَ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلْنَ
I		أَنْفَعِلُ		تَنْفَعِلُ

Масалан, **يَنْكِسِرُ** → **أَنْكَسَرَ** – синмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْكِسِرُ	يَنْكِسِرَانِ	يَنْكِسِرُونَ
	мн	تَنْكِسِرُ	تَنْكِسِرَانِ	يَنْكِسِرْنَ
II	мз	تَنْكِسِرُ	تَنْكِسِرَانِ	تَنْكِسِرُونَ
	мн	تَنْكِسِرِينَ	تَنْكِسِرَانِ	تَنْكِسِرْنَ
I		أَنْكَسِرُ		تَنْكِسِرُ

فِي مُعْظَمِ الْأَحْوَالِ تَنْكَسِرُ الْأَقْلَامُ لَدَى الْأَطْفَالِ – Кўпинча қаламлар болаларда синади.

Бу бобнинг ҳозирги-келаси замон инкор формаси феъл олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VII боб феъли асосан I бобдаги феълнинг ўтимсиз ёки ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Масалан,

كَسَرَ – синдирмоқ → **أَنْكَسَرَ** – синмоқ,

حَطَفَ – ўғирламоқ → **أَنْحَطَفَ** – ўғирланмоқ.

Баъзан VII боб I боб феъли билан бир хил нисбатдаги феълни билдиради, лекин маъноларида бир оз фарқ мавжуд. Масалан,

فَرَدَ – ёлғиз бўлмоқ → أَنْفَرَدَ – узлатга чекинмоқ,
ёлғизликни ихтиёр қилмоқ.

§ 117. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларда I бобда бўлганидек 2- ва 3-ўзак ундош ўртасидаги унлининг, шунингдек 3-ўзак ундошдан кейинги бўғиннинг характериға боғлиқ бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

حَلَّ → أَنْحَلَّ – ечилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْحَلَّ	أَنْحَلَّا	أَنْحَلُّوا
	мн	أَنْحَلْتُمْ	أَنْحَلْتُمَا	أَنْحَلْتُمْ
II	мз	أَنْحَلَّتْ	أَنْحَلْتُمَا	أَنْحَلْتُمْ
	мн	أَنْحَلْتُمْ	أَنْحَلْتُمَا	أَنْحَلْتُمْ
I		أَنْحَلَّتْ		أَنْحَلْتُمْ

II. Ҳамзали феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шунинг ҳам айтиш керакки, биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг ҳозирги араб тилида VII боби мутлақ учрамайди

جَزَأَ → أَنْجَزَأَ – тақсимланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْجَزَأَ	أَنْجَزَأَا	أَنْجَزَأُوا
	мн	أَنْجَزَأْتُمْ	أَنْجَزَأْتُمَا	أَنْجَزَأْتُمْ
II	мз	أَنْجَزَأَتْ	أَنْجَزَأْتُمَا	أَنْجَزَأْتُمْ
	мн	أَنْجَزَأْتُمْ	أَنْجَزَأْتُمَا	أَنْجَزَأْتُمْ
I		أَنْجَزَأَتْ		أَنْجَزَأْتُمْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَجَدَ -> اَنْوَجَدَ - мавжуд бўламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْوَجَدَ	اَنْوَجَدَا	اَنْوَجَدُوا
	мн	اَنْوَجَدْتُمْ	اَنْوَجَدْتَا	اَنْوَجَدْتُمْ
II	мз	اَنْوَجَدْتُمْ	اَنْوَجَدْتُمَا	اَنْوَجَدْتُمْ
	мн	اَنْوَجَدْتُمْ	اَنْوَجَدْتُمَا	اَنْوَجَدْتُمْ
I		اَنْوَجَدْتُ		اَنْوَجَدْنَا

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

-اَنْجَابَ -> جَابَ (جوب)
тарқалмоқ (туман) феъли

-اَنْبَاعَ -> بَاعَ (بيع)
сотилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَابَ	اَنْجَابَا	اَنْجَابُوا	اَنْبَاعَ	اَنْبَاعَا	اَنْبَاعُوا
	мн	اَنْجَابْتُمْ	اَنْجَابْتَا	اَنْجَابْتُمْ	اَنْبَاعْتُمْ	اَنْبَاعْتَا	اَنْبَاعْتُمْ
II	мз	اَنْجَبْتُمْ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُمْ	اَنْبَعْتُمْ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُمْ
	мн	اَنْجَبْتُمْ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُمْ	اَنْبَعْتُمْ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُمْ
I		اَنْجَبْتُ		اَنْجَبْنَا	اَنْبَعْتُ		اَنْبَعْنَا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб ҳақи феълидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

-اَنْسَرَى -> سَرَى (سرو)
четлайтилмоқ феъли

-اَنْقَضَى -> قَضَى (قضى)
амалга ошмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْسَرَى	اَنْسَرَيَا	اَنْسَرُوا	اَنْقَضَى	اَنْقَضَيَا	اَنْقَضُوا
	мн	اَنْسَرْتُمْ	اَنْسَرْتَا	اَنْسَرْتُمْ	اَنْقَضْتُمْ	اَنْقَضْتَا	اَنْقَضْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَنْسَرَيْتَ	أَنْسَرَيْتُمَا	أَنْسَرَيْتُمْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
	мн	أَنْسَرَيْتَ	أَنْسَرَيْتُمَا	أَنْسَرَيْتُمْ	أَنْقَضَيْتَ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
I		أَنْسَرَيْتَ		أَنْسَرَيْنَا	أَنْقَضَيْتَ		أَنْقَضَيْنَا

§ 118. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади: $\text{أَنْحَلْ} \rightarrow \text{يَنْحَلُ}$ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَانِ	يَنْحَلُونَ
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	يَنْحَلْنَ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلُونَ
	мн	تَنْحَلِينَ	تَنْحَلَانِ	تَنْحَلْنَ
I		أَنْحَلُ		نَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам-за имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, солим феъллар билан бир хил тусланади. Масалан,

$\text{أَنْجَزْ} \rightarrow \text{يَنْجِزُ}$ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزُ	يَنْجِرْتَانِ	يَنْجِرْتُونَ
	мн	تَنْجِزُ	تَنْجِرْتَانِ	يَنْجِرْتُنْ
II	мз	تَنْجِزُ	تَنْجِرْتَانِ	تَنْجِرْتُونَ
	мн	تَنْجِرْتِينَ	تَنْجِرْتَانِ	تَنْجِرْتُنْ
I		أَنْجِزُ		نَنْجِزُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُوجَدُ -> اُنْجَدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَدُ	يُنْجَدَانِ	يُنْجَدُونَ
	мн	تُنْجَدُ	تُنْجَدَانِ	يُنْجَدْنَ
II	мз	تُنْجَدُ	تُنْجَدَانِ	تُنْجَدُونَ
	мн	تُنْجَدِينَ	تُنْجَدَانِ	تُنْجَدْنَ
I		اُنْجَدُ		تُنْجَدُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли баъзи шахсларда қисқаради:

يُنْجَبُ -> اُنْجَبُ феъли يَنْبَأُ -> اَنْبَاءُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنْجَبُ	يُنْجَبَانِ	يُنْجَبُونَ	يَنْبَأُ	يَنْبَأَانِ	يَنْبَأُونَ
	мн	تُنْجَبُ	تُنْجَبَانِ	يَنْجَبْنَ	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	يَنْبَأْنَ
II	мз	تُنْجَبُ	تُنْجَبَانِ	تُنْجَبُونَ	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأُونَ
	мн	تُنْجَبِينَ	تُنْجَبَانِ	تَنْجَبْنَ	تَنْبَأِينَ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأْنَ
I		اُنْجَبُ		تُنْجَبُ	اَنْبَاءُ		تَنْبَأُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **حَكِي** - **يَحْكِي** феъли шахс-сонидagi товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

يَنْسِرِي -> اَنْسَرِي феъли يَنْقَضِي -> اَنْقَضِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرِي	يَنْسِرِيَانِ	يَنْسِرُونَ	يَنْقَضِي	يَنْقَضِيَانِ	يَنْقَضُونَ
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَانِ	يَنْسِرْنَ	تَنْقَضِي	تَنْقَضِيَانِ	يَنْقَضْنَ

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик	Биралик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرَانِ	تَنْسِرُونَ	تَنْقِضِي	تَنْقِضِيَانِ	تَنْقِضُونَ
	мн	تَنْسِرِينَ	تَنْسِرَانِ	تَنْسِرِينَ	تَنْقِضِينَ	تَنْقِضِيَانِ	تَنْقِضِينَ
I		أَنْسِرِي		نَسِرِي	أَنْقِضِي		نَقِضِي

§ 119. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда шаклланади:

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلْنَ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلْنَ
I		أَنْفَعِلُ		نَنْفَعِلُ

VII бобнинг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Масалан,

لَمْ تَنْحَسِبِ الْقَوَاتِ الْمُسَلَّحَةَ مِنَ الْأَرْضِ الْمُحْتَلَّةِ

– Қўшинлар босиб олинган ерлардан кетмадилар.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَنْحَلَ** – феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Биралик	Иккилик	Кўплик	Биралик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا	يَنْحَلُ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	يَنْحَلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنَحَلْ	تَنَحَلَا	تَنَحَلُوا	تَنَحَلْ	تَنَحَلَا	تَنَحَلُوا
	мн	تَنَحَلِي	تَنَحَلَا	تَنَحَلْنَ	تَنَحَلِي	تَنَحَلَا	تَنَحَلْنَ
I		أَتَحَلْ		تَنَحَلْ	أَتَحَلْ		تَنَحَلْ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنَحَلْ	يَنَحَلَا	يَنَحَلُوا
	мн	يَنَحَلِي	يَنَحَلَا	يَنَحَلْنَ
II	мз	تَنَحَلْ	تَنَحَلَا	تَنَحَلُوا
	мн	تَنَحَلِي	تَنَحَلَا	تَنَحَلْنَ
I		أَتَحَلْ		تَنَحَلْ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллар шарт майлидан ҳамзанинг имлоси билангина фарқ қилади. Масалан,

فَعْلِي يَنْجَرِيُّ -> أَنْجَرَأْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَرِيُّ	يَنْجَرِنَا	يَنْجَرُونَا
	мн	يَنْجَرِيُّ	يَنْجَرِنَا	يَنْجَرِنَ
II	мз	تَنْجَرِيُّ	تَنْجَرِنَا	تَنْجَرُونَا
	мн	تَنْجَرِيُّ	تَنْجَرِنَا	تَنْجَرِنَ
I		أَنْجَرِيُّ		تَنْجَرِيُّ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي يَنْوَجِدُ -> أُنْوَجِدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنَوِّدُ	يُنَوِّدَا	يُنَوِّدُوا
	мн	تُنَوِّدُ	تُنَوِّدَا	يُنَوِّدُنْ
II	мз	تُنَوِّدُ	تُنَوِّدَا	تُنَوِّدُوا
	мн	تُنَوِّدِي	تُنَوِّدَا	تُنَوِّدُنْ
I		أُنَوِّدُ		تُنَوِّدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида айрим шахс-сонларнинг иккинчи ўзак ундоши ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجَبُ → أَنْجَابٌ

فَعْلٌ يَنْبَعُ → أَنْبَاعٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَبُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُوا	يَنْبَعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَبُ	تَنْجَابَا	يَنْجَبِينَ	تَنْبَعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبَعُنْ
II	мз	تَنْجَبُ	تَنْجَابَا	تَنْجَابُوا	تَنْبَعُ	تَنْبَاعَا	تَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابَا	تَنْجَبِينَ	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعَا	تَنْبَعُنْ
I		أَنْجَبُ		نَنْجَبُ	أَنْبَعُ		نَنْبَعُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унлининг қисқариши йўли билан ҳосил бўлади:

فَعْلٌ يَنْسِرِي → أَنْسَرِي

فَعْلٌ يَنْقُضِي → أَنْقُضِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرِي	يَنْسِرِيَا	يَنْسِرُوا	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَا	يَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	يَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	يَنْقُضُنْ
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرُوا	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرِينَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضُنْ
I		أَنْسِرِي		نَنْسِرِي	أَنْقُضِي		نَنْقُضِي

§ 120. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **تَفَعَّلَ** → **تَفَعَّلِ** → **تَفَعَّلْ** → **تَفَعَّلُوا**

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلِ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلُوا	تَفَعَّلُوا	تَفَعَّلُوا

Масалан,

يَا طَالِبَاتِ الْكَلْبِيَةِ اُنْسَحِبْنَ مِنْ غُرْفَةِ الدَّرْسِ

– Факультет толибалари, аудиториядан кетинглар.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

يُنْحَلُّ – اُنْحَلُّ

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اُنْحَلُّ	اُنْحَلَّا	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّ	اُنْحَلَّا	اُنْحَلُّوا
мн	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّوا

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلَّا	اُنْحَلُّوا
мн	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّوا	اُنْحَلُّوا

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي **يَنْجَرِي** -> **أَنْجَرًا**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجَرِي	أَنْجَرَتَا	أَنْجَرْتُوا
мн	أَنْجَرِي	أَنْجَرَتَا	أَنْجَرْتِنَ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلِي **يَنْوَجِدُ** -> **أَنْوَجَدَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْوَجِدُ	أَنْوَجِدَا	أَنْوَجِدُوا
мн	أَنْوَجِدِي	أَنْوَجِدَا	أَنْوَجِدُنَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майли каби айрим шахс-сонда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلِي **يَنْجَابُ** -> **أَنْجَابٌ**

فَعْلِي **يَنْبَاءُ** -> **أَنْبَاءٌ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْجَابٌ	أَنْجَابَا	أَنْجَابُوا	أَنْبَعٌ	أَنْبَاعَا	أَنْبَاعُوا
мн	أَنْجَابِي	أَنْجَابَا	أَنْجَبِنَ	أَنْبَاعِي	أَنْبَاعَا	أَنْبَعِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида ҳам айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلِي **يَنْسَرِي** -> **أَنْسَرِي**

فَعْلِي **يَنْقَضِي** -> **أَنْقَضِي**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْسَرِي	أَنْسَرِيَا	أَنْسَرُوا	أَنْقَضِي	أَنْقَضِيَا	أَنْقَضُوا
мн	أَنْسَرِي	أَنْسَرِيَا	أَنْسَرِنَ	أَنْقَضِي	أَنْقَضِيَا	أَنْقَضِنَ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 121. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳо-сил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلْ	يَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلْ	تَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُنْ
II	мз	تَنْفَعِلْ	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُنْ
I		أَنْفَعِلْ		تَنْفَعِلْ

Масалан, **يَنْسَحِبُ** – **أَنْسَحِبُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسَحِبْ	يَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبْ	تَنْسَحِبَا	يَنْسَحِبُنْ
II	мз	تَنْسَحِبْ	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبُوا
	мн	تَنْسَحِبِي	تَنْسَحِبَا	تَنْسَحِبُنْ
I		أَنْسَحِبْ		تَنْسَحِبْ

VII бобнинг истак майли юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَى إِسْرَائِيلَ أَنْ تَنْسَحِبَ مِنْ فِلَسْطِينَ

– Исройл Фаластиндан чиқиб кетиши керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича-

дир: **يَنْحُلْ** – **أَنْحُلْ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحُلْ	يَنْحُلَا	يَنْحُلُوا
	мн	تَنْحُلْ	تَنْحُلَا	يَنْحُلُنْ
II	мз	تَنْحُلْ	تَنْحُلَا	تَنْحُلُوا
	мн	تَنْحُلِي	تَنْحُلَا	تَنْحُلُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَنْحَلُ		تَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجَرِيْ - أَنْجَرَاْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَرِيْ	يَنْجَرِيْنَا	يَنْجَرُوْنَا
	мн	تَنْجَرِيْ	تَنْجَرِيْنَا	يَنْجَرِيْنَ
II	мз	تَنْجَرِيْ	تَنْجَرِيْنَا	تَنْجَرُوْنَا
	мн	تَنْجَرِيْ	تَنْجَرِيْنَا	تَنْجَرِيْنَ
I		أَنْجَرِيْ		تَنْجَرِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلٌ يَنْوَجِدُ - أَنْوَجِدَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوَجِدُ	يَنْوَجِدَا	يَنْوَجِدُوا
	мн	تَنْوَجِدُ	تَنْوَجِدَا	يَنْوَجِدُنْ
II	мз	تَنْوَجِدُ	تَنْوَجِدَا	تَنْوَجِدُوا
	мн	تَنْوَجِدِيْ	تَنْوَجِدَا	تَنْوَجِدُنْ
I		أَنْوَجِدُ		تَنْوَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

فَعْلٌ يَنْجَابُ -> أَنْجَابَ феъли

فَعْلٌ يَنْبَاعُ -> أَنْبَاعَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَابُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُوا	يَنْبَاعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابُ	تَنْجَابَا	يَنْجَبِيْنَ	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبَعِيْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْجَابَ	تَنْجَابَا	تَنْجَابُوا	تَنْبَاعَ	تَنْبَاعَا	تَنْبَاعُوا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابَا	تَنْجَبِنَ	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعَا	تَنْبَعِنَ
I		أَنْجَابَ		نَنْجَابَ	أَنْبَاعَ		نَنْبَاعَ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَكِي** –
يَبِكِي феълининг истак майли каби тусланади. Масалан,

فَعْلِي **يَنْقُضِي** → **أَنْقَضِي** **فَعْلِي** **يَنْسِرِي** → **أَنْسِرِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسِرِي	يَنْسِرِيَا	يَنْسِرُوا	يَنْقُضِي	يَنْقُضِيَا	يَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	يَنْسِرِنَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	يَنْقُضِنَ
II	мз	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرُوا	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضُوا
	мн	تَنْسِرِي	تَنْسِرِيَا	تَنْسِرِنَ	تَنْقُضِي	تَنْقُضِيَا	تَنْقُضِنَ
I		أَنْسِرِي		نَنْسِرِي	أَنْقُضِي		نَنْقُضِي

§ 122. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VII боб феълининг масдари **أَنْفَعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْقَلَبَ – ағдарилмоқ → **أَنْقَلَبُ** – ағдарилиш,

أَنْخَطَفَ – ўғирланмоқ → **أَنْخَطَافٌ** – ўғирланиш,

أَنْخَقَ – бўғилмоқ → **أَنْخِقَاقٌ** – бўғилиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари. Масалан,

أَنْحَلَ – ечилмоқ → **أَنْحَلَالٌ** – ечилиш,

أَنْخَطَ – чизилмоқ → **أَنْخَطَاطٌ** – чизилиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феълларники кабидир. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → أَنْجَزَاءُ – тақсимланиш,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → أَنْدَرَاءُ – ҳужум қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَنْوَجَدَ – мавжуд бўлмоқ → أَنْوَجَادٌ – мавжуд бўлиш, мавжудлик.

2. Ажваф феъллардан масдар ҳосил бўлганида, иккинчи ўзак ундоши و бўлса ҳам, ى бўлса ҳам, ى товушига ўзгариб кетади. Масалан,

أَنْجَابَ – тарқалмоқ → أَنْجَوَابٌ → أَنْجِيَابٌ – тарқалиш,

أَنْبَاعَ – сотилмоқ → أَنْبِيَاءٌ – сотилиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллат ҳамзага ўзгаради. Масалан,

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → أَنْسَرَاءُ – четлатилиш,

أَنْقَضَى – амалга ошмоқ → أَنْقَضَاءُ – амалга ошиш.

§ 123. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши مُنْعَلٌ вазнида ҳосил бўлади:

أَنْجَزَرَ – сўйилмоқ → مُنْجَزَرٌ, مُنْجَزَرَةٌ – сўйилувчи,

أَنْسَحَبَ – чекинмоқ → مُنْسَحِبٌ, مُنْسَحِبَةٌ – чекинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُنْفَعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

انْجَزَ — сўйилмоқ → **مُنْجَزَةٌ**, **مُنْجَزٌ** ,

انسحبَ — чекинмоқ → **مُنْسَحِبَةٌ**, **مُنْسَحِبٌ** .

Эслатма. VII боб феълларининг маъноси ўзлик-мажҳул нисбати маъноси каби бўлгани сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдошлари сифатдош маъносида ишлатилмайди, лекин ўрин ва пайт номлари сифатида ишлатилиши мумкин.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича шаклланади:

انْحَلَّ — ечилмоқ → **مُنْحَلٌّ**, **مُنْحَلَّةٌ** — ечилган,

انْحَطَّ — чизилмоқ → **مُنْحَطٌّ**, **مُنْحَطَّةٌ** — чизилган.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

انْحَلَّ — ечилмоқ → **مُنْحَلٌّ**, **مُنْحَلَّةٌ** ,

انْحَطَّ — чизилмоқ → **مُنْحَطٌّ**, **مُنْحَطَّةٌ** .

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидаги шаклда бўлади.

Масалан,

انْجَزَا — тақсимланмоқ → **مُنْجَزِيٌّ**, **مُنْجَزِيَّةٌ** —

тақсимланган,

انْدَرَا — ҳужум қилмоқ → **مُنْدَرِيٌّ**, **مُنْدَرِيَّةٌ** — ҳужум

қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

انْجَزَا — тақсимланмоқ → **مُنْجَزَاءٌ**, **مُنْجَزَاءٌ** ,

انْدَرَا — ҳужум қилмоқ → **مُنْدَرَاءٌ**, **مُنْدَرَاءٌ** .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أُوجِدُ – мавжуд бўлмоқ → مُوجِدٌ , مُوجِدَةٌ – мавжуд бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أُوجِدُ – мавжуд бўлмоқ → مُوجِدٌ , مُوجِدَةٌ .

2. Ажваф феълларнинг аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари шаклан бир хил бўлади. Масалан,

أَنْجَبَ – тарқалмоқ → مُنْجَبٌ , مُنْجَبَةٌ – тарқалувчи,

أَنْبَاعٌ – сотилмоқ → مُنْبَاعٌ , مُنْبَاعَةٌ – сотилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → مُنْسَرٍ (аниқ ҳолат الْمُنْسَرِيّ),

مُنْسَرِيَّةٌ – четлатилган,

أَنْقَضَى – амалга ошмоқ → مُنْقَضٍ (аниқ ҳолат

الْمُنْقَضِيّ), مُنْقَضِيَّةٌ – амалга ошувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → مُنْسَرِيّ (аниқ ҳолат الْمُنْسَرِيّ) ,

مُنْقَضَاءٌ – амалга ошмоқ → مُنْقَضِيّ (аниқ ҳолат الْمُنْقَضِيّ) .

§ 124. VIII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларининг VIII боби биринчи ўзак ундошдан сўнг ت қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади.

Ўтган замонда унинг вазни أَفْعَلٌ бўлиб, феъл олдидаги алиф васлани қамзадир. Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Мас., $قَسَمَ \rightarrow أَقْسَمَ$ – Ўзаро бўлиб олмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَقْسَمَ	أَقْسَمَا	أَقْسَمُوا
	мн	أَقْسَمْتُمْ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
II	мз	أَقْسَمْتِ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
	мн	أَقْسَمْتُمْ	أَقْسَمْتُمَا	أَقْسَمْتُمْ
I		أَقْسَمْتُ		أَقْسَمْنَا

$أَقْسَمْنَا الرُّبْحَ كَامِلًا$ – Фойдани тўлалигича ўзаро бўлиб олдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажхул нисбати $أَفْعَلْ$ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

$أَقْسَمَتِ الْأَرْضُ بَيْنَ الدُّوَلِ$ – Ер давлатлар ўртасида бўлиб олинди.

Бу бобнинг ҳам ўтган замон инкор формаси феъл олдига $مَا$ юклагмасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни $يَفْعَلُ$ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلِينَ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		نَفْتَعِلُ

Мас., شَغَلَ —> أَشْتَفَلَ — куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَعِلُ	يَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلْنَ
II	мз	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلِينَ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلْنَ
I		أَشْتَعِلُ		نَشْتَعِلُ

كُلُّ يَوْمٍ يَشْتَعِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ — Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати يَفْتَعِلُ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига لَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош ط، ض، ص товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи ت қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва ط га ўзгаради. Мас.,

صَنَعَ ---> آصْطَنَعَ - ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

ضَلَعَ ---> آضْطَلَعَ - кучли бўлмоқ,

طَلَعَ ---> آطَلَعَ - танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош د، ذ، ظ, товушларидан иборат бўлса, мазкур ض товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ ---> آذَكَرَ ---> آذَكَرَ - эсламоқ,

ظَلَمَ ---> آظَلَمَ ---> آظَلَمَ - зулмланмоқ,

دَعَمَ ---> آدَعَمَ ---> آدَعَمَ - қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош ز товушидан иборат бўлса, мазкур ض товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у د товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ ---> آزَهَرَ ---> آزَهَرَ - гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ ---> آزَرَعَ ---> آزَرَعَ - етиштирмоқ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълнинг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَفَعَ - кўтармоқ ---> آرَفَعَ кўтарилмоқ,

شَغَلَ - банд қилмоқ ---> آشَغَلَ шуғулланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўзлаб бажарганини билдиради. Мас.,

قَسَمَ - бўлмоқ ---> آقَسَمَ ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ - кесмоқ ---> آقَطَعَ ўзи учун кесмоқ.

3. Баъзан I ёки VI боб феъли ифодалаган иш-ҳаракат билан бир хил маънони ифодалаши ҳам мумкин. Мас.,

تَخَاصَّمَ = اِخْتَصَمَ – ўзаро жанжаллашмоқ,

حَلَعَ = اِخْتَلَعَ – ечмоқ (кийимни).

4. Айрим VIII боб феълларининг маъно тараққиёти жуда мураккаб бўлиб, бошқа боблар маъносига қиёслаш йўли билан аниқлаб бўлмайди. Буни фақат лугат ёрдамида аниқлаш мумкин. Мас.,

حَرَمَ – маҳрум қилмоқ → أَحْرَمَ – ҳурмат қилмоқ,

عَبَّرَ – шарҳламоқ → اِعْتَبَرَ – эътиборга олмоқ.

§ 125. VIII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Мас., حَزَّ – أَحْزَرُ – кесмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْزَرْتُ	أَحْزَرْنَا	أَحْزَرْنَا
	мн	أَحْزَرْتُمْ	أَحْزَرْتُمَا	أَحْزَرْتُمْ
II	мз	أَحْزَرْتُمْ	أَحْزَرْتُمَا	أَحْزَرْتُمْ
	мн	أَحْزَرْتُمْ	أَحْزَرْتُمَا	أَحْزَرْتُمْ
I		أَحْزَرْتُ		أَحْزَرْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

أَحْزَرُ → أَحْزَرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْزَرْتُ	أَحْزَرْنَا	أَحْزَرْنَا
	мн	أَحْزَرْتُمْ	أَحْزَرْتُمَا	أَحْزَرْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَحْتَرَزْتُ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُمْ
	мн	أَحْتَرَزْتُ	أَحْتَرَزْتُمَا	أَحْتَرَزْتُنَّ
I		أَحْتَرَزْتُ		أَحْتَرَزْنَا

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келганида, айрим феълларда ҳамза тўла ассимиляцияга учрайди ва унинг ҳисобига **أَ** товуши иккиланади. Мас.,

أَخَذَ ---> أَتَّخَذَ – қабул қилмоқ (қарор)

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَّخَذَ	أَتَّخَذَا	أَتَّخَذُوا
	мн	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْنَا
II	мз	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
	мн	أَتَّخَذْتُ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُنَّ
I		أَتَّخَذْتُ		أَتَّخَذْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида ҳам шу ўзгариш содир бўлади:

أَتَّخَذَ ---> أَتَّخَذَ Шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдан фарқ қилмайди.

Биринчи ўзак ундош ўрнида келган ҳамза айрим феълларда ассимиляцияга учрамайди. Мас.,

أَمَرَ ---> أَمَّرَ – маслаҳатлашмоқ.

Эслатма. Баъзан бу тоифадаги феъллар «'и'» ---> «'й'» товуш ўзгариши қоидасига биноан **أَمَرَ**, **أَمَّرَ** феъли ---> **أَمَّرَ** шаклида бўлиши мумкин.

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади: **أَمَّرَ** = **أَمَّرَ** ---> **أَمَّرَ** = **أَمَّرَ**. Шахс-сон қўшимчалари юқоридаги феълларники билан бир хилдир.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади:

فَادَ → أَفَادَ – қўзгамоқ لَجَا → أَلَجَا яширинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفَادَ	أَفَادَا	أَفَادُوا	أَلَجَا	أَلَجَا	أَلَجُوا
	мн	أَفَادَتْ	أَفَادَتَا	أَفَادَتُمْ	أَلَجَاتُ	أَلَجَاتَا	أَلَجَاتُمْ
II	мз	أَفَادَتْ	أَفَادَتُمَا	أَفَادَتُمْ	أَلَجَاتُ	أَلَجَاتُمَا	أَلَجَاتُمْ
	мн	أَفَادَتْ	أَفَادَتُمَا	أَفَادَتُنَّ	أَلَجَاتُ	أَلَجَاتُمَا	أَلَجَاتُنَّ
I		أَفَادَتُ		أَفَادَاتَا	أَلَجَاتُ		أَلَجَاتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари эса ўзгармайди:

أَلَجَى → أَلَجَا , أَفْتَدَ → أَفْتَادَ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда биринчи ўзак ундош ўрнида келган **و** ҳарфи тўла ассимиляцияга учрайди ва **و** иккилантриб талаффуз қилинади. Мас.,

وَحَدَّ → أَوْحَدَّ – бирлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْحَدَّ	أَوْحَدَا	أَوْحَدُوا
	мн	أَوْحَدَّتْ	أَوْحَدَتَا	أَوْحَدْتُمْ
II	мз	أَوْحَدَّتْ	أَوْحَدْتُمَا	أَوْحَدْتُمْ
	мн	أَوْحَدَّتْ	أَوْحَدْتُمَا	أَوْحَدْتُنَّ
I		أَوْحَدَّتُ		أَوْحَدَاتَا

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:

أَوْحَدَّ → أَوْحَدَّ . Шахс-сон қўшимчаларида эса ўзгариш бўлмайди.

(زوج) ---> ازدوج - жуфтлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ازدوج	ازدوجا	ازدوجوا
	мн	ازدوجت	ازدوجتا	ازدوجن
II	мз	ازدوجت	ازدوجتما	ازدوجتم
	мн	ازدوجت	ازدوجتما	ازدوجتن
I		ازدوجت		ازدوجنا

Бу феълнинг мажхул нисбати солим феълларнинг мажхул нисбати билан бир хил тусланади:

ازدوج ---> ازدوج.

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонда I боб **بكى** феълидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

(ردى) ---> آرتدى киймоқ

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آختلى	آختلبا	آختلوا	آرتدى	آرتدىبا	آرتدوا
	мн	آختلت	آختلتا	آختلن	آرتدت	آرتدتا	آرتدين
II	мз	آختليت	آختليتما	آختليتم	آرتديت	آرتديتما	آرتديتم
	мн	آختليت	آختليتما	آختلتن	آرتديت	آرتديتما	آرتديتن
I		آختليت		آختلينا	آرتديت		آرتدينا

Бу феълларнинг мажхул нисбати I бобдаги **لقى** феълининг аниқ нисбати билан бир хил қўшимчаларда тугаганлиги сабабли, уларнинг тусланиши ҳам бир хил бўлади: آرتدى ---> آرتدى, آختلى ---> آختلى.

§ 126. VIII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** —>

يَفْتَعِلُ — йахтагизу —> йахтаззу:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَانِ	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
	мн	تَحْتَرِينَ	تَحْتَرَانِ	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида феъл олдидаги **تَ** **يَ**, қўшимчаларининг ҳаракати даммага ўзгаради: **يَحْتَرُ** —> **يُحْتَرُ**. Шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади.

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келган феъллар ўтган замон шакли каби икки хил бўлади:

1. **أَتَّخَذَ** — типдаги феъллар. Буларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّخِذُ	يَتَّخِذَانِ	يَتَّخِذُونَ
	мн	تَتَّخِذُ	تَتَّخِذَانِ	يَتَّخِذُونَ
II	мз	تَتَّخِذُ	تَتَّخِذَانِ	تَتَّخِذُونَ
	мн	تَتَّخِذِينَ	تَتَّخِذَانِ	تَتَّخِذُونَ
I		أَتَّخِذُ		نَتَّخِذُ

Бу феъл мажҳул нисбатининг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатниқдан фарқ қилмайди: **يَتَّخِذُ** — **يُتَّخِذُ**.

2. **يَأْتِرُ - أَتَمَرَ** типидаги феъллар. Булар ҳам ҳозир-ги-келаси замонда биринчи типдаги феъллар билан бир хил тусланади.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келган феъллар солим феъллар каби тусланади. Бунда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлиши мумкин. Мас.,

Афъад → **يَفْتَدُ** феъли

Алтеъа → **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَدُ	يَفْتَدَان	يَفْتَدُونَ	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَان	يَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَدُ	تَفْتَدَان	يَفْتَدَن	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَان	يَلْتَجِيَن
II	мз	تَفْتَدُ	تَفْتَدَان	تَفْتَدُونَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَان	تَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَدِيْن	تَفْتَدَان	تَفْتَدِن	تَلْتَجِيْن	تَلْتَجِيَان	تَلْتَجِيَن
I		أَفْتَدُ		نَفْتَدُ	أَلْتَجِي		نَلْتَجِي

Бу феълларнинг мажхул нисбатида шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хил бўлади:

يَلْتَجِي → **يَلْتَجِيَان**, **يَفْتَدُ** → **يَفْتَدَان**.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замонида ўтган замонидаги ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари солим феълларникидан фарқ қилмайди.

Мас., **أَتَحَدُ** → **يَتَحَدُ** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَحَدُ	يَتَحَدَان	يَتَحَدُونَ
	мн	تَتَحَدُ	تَتَحَدَان	يَتَحَدَن
II	мз	تَتَحَدُ	تَتَحَدَان	تَتَحَدُونَ
	мн	تَتَحَدِيْن	تَتَحَدَان	تَتَحَدِن
I		أَتَحَدُ		نَتَحَدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُخْتَلِي	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلُوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدُوْنَ
	мн	تُخْتَلِيْنَ	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلِيْنَ	تُرْتَدِيْنَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
I		أُخْتَلِي		نُخْتَلِي	أُرْتَدِي		نُرْتَدِي

Бу феълларнинг мажжул нисбати I боб **لَقِيَ** – **يَلْقَى** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

يُخْتَلِي – **يُخْتَلِي** феъли

يُرْتَدِي – **يُرْتَدِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْتَلِي	يُخْتَلِيَان	يُخْتَلُوْنَ	يُرْتَدِي	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدُوْنَ
	мн	يُخْتَلِيْنَ	يُخْتَلِيَان	يُخْتَلِيْنَ	يُرْتَدِيْنَ	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدِيْنَ
II	мз	تُخْتَلِي	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلُوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدُوْنَ
	мн	تُخْتَلِيْنَ	تُخْتَلِيَان	تُخْتَلِيْنَ	تُرْتَدِيْنَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
I		أُخْتَلِي		نُخْتَلِي	أُرْتَدِي		نُرْتَدِي

§ 127. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VIII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَعِلْ	يُفْتَعِلَا	يُفْتَعِلُوا
	мн	تُفْتَعِلْ	تُفْتَعِلَا	يُفْتَعِلْنَ
II	мз	تُفْتَعِلْ	تُفْتَعِلَا	تُفْتَعِلُوا
	мн	تُفْتَعِلِي	تُفْتَعِلَا	تُفْتَعِلْنَ
I		أُفْتَعِلْ		نُفْتَعِلْ

Мас., **إِنْ تَشْتَعِلْ كَثِيرًا تَكْتَسِبْ كَثِيرًا**.

– Кўп меҳнат қилсанг (мз), кўп фойда оласан.

VIII боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ	أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُونَ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзақ ундош ўрнида келган бўлса, шарт майли қўшимчалари солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَتَّخِذُ —> يَتَّخِذُ , يَفْتَتِدُ —> يَفْتَتِدُ .

Агар ҳамза учинчи ўзақ ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлосига алоқадор айрим ўзгаришлар содир бўлади. Мас.,

يَلْتَجِي —> يَلْتَجِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُونَ
II	мз	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَتَّبِعُ		نَتَّبِعُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда шарт майлига хос ўзгаришлар содир бўлмайди. Шахс-сон қўшимчалари ҳам солим феълларники билан бир хил бўлади. Мас.,

يَتَّعِدُ → يَتَّعِدُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَرْتَعُ - يَرْتَعُ феъли

يَمْتَأَزُ - يَمْتَأَزُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَعُ	يَرْتَاخَا	يَرْتَاخُوا	يَمْتَأَزُ	يَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزُوا
	мн	تَرْتَعُ	تَرْتَاخَا	يَرْتَعْنَ	تَمْتَأَزُ	تَمْتَأَزَا	يَمْتَأَزْنَ
II	мз	تَرْتَعُ	تَرْتَاخَا	تَرْتَاخُوا	تَمْتَأَزُ	تَمْتَأَزَا	تَمْتَأَزُوا
	мн	تَرْتَاخِي	تَرْتَاخَا	تَرْتَعْنَ	تَمْتَأَزِي	تَمْتَأَزَا	تَمْتَأَزْنَ
I		أَرْتَعُ		نَرْتَعُ	أَمْتَأَزُ		نَمْتَأَزُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли I боб **بَكِي** - **يَبْكِي** феълининг шарт майли билан бир хил тусланади. Мас.,

يَبْكِي - يَبْكِي феъли

يَرْتَدِي - يَرْتَدِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكِي	يَبْكَلِيَا	يَبْكَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَا	يَرْتَدُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكَلِيَا	يَبْكَلِينَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	يَرْتَدِينَ
II	мз	تَبْكِي	تَبْكَلِيَا	تَبْكَلُوا	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدُوا
	мн	تَبْكَلِي	تَبْكَلِيَا	تَبْكَلِينَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَا	تَرْتَدِينَ
I		أَبْكِي		نَبْكَلِي	أَرْتَدِي		نَرْتَدِي

§ 128. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **أَفْعَلْ** → **فَعْلْ** → **تَفَعَّلْ** → **تَفَعَّلْ**.

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلْ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
мн	أَفْعَلِي	أَفْعَلَا	أَفْعَلْنَ

Масалан,

يَا رِيَّاضِيُونَ اشْتَرِكُوا فِي هَذِهِ الْمُبَارَاةِ اشْتَرَاكًا نَشِيطًا

– Спортчилар, бу мусобақада актив иштирок этингизлар!

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْتَرُ – يَحْتَرُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرِي	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзак ундош ўрнида келганида, буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْتَنِدُ → يَفْتَنِدُ, أَتَخِذُ → يَتَخِذُ.

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

الفِعْلُ **التَّجَا** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	التَّجَى	التَّجَيَا	التَّجُونَا
мн	التَّجَيْنِي	التَّجَيْنَا	التَّجِنُنَا

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **يَتَّحِدُ** → **اتَّحِدْ** феъли.

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлида бўлгани каби ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

يَرْتَاحُ феъли → **ارْتَاحَ** **يَمْتَازُ** феъли → **امْتَاَزَ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	ارْتَحَ	ارْتَاَحَا	ارْتَاَحُوا	امْتَزَ	امْتَاَزَا	امْتَاَزُوا
мн	ارْتَاَحِي	ارْتَاَحَا	ارْتَاَحِنَا	امْتَاَزِي	امْتَاَزَا	امْتَاَزِنَا

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

يَخْتَلِي феъли → **اخْتَلَى** **يَرْتَدِي** феъли → **ارتدى**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اخْتَلَى	اخْتَلَيَا	اخْتَلَوْا	ارتدى	ارتديا	ارتدوا
мн	اخْتَلِي	اخْتَلَيَا	اخْتَلَيْنَا	ارتدى	ارتديا	ارتدينَا

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларда бўлгани каби шарт майли олдига **ل** ёки **لا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас., **لَيَرْتَدُوا مَلَابِسَهُمُ الْجَدِيدَةَ** – Улар (мз) янги либосларини кийиб олишсин.

§ 129. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلِي	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		نَفْتَعِلُ

Масалан, **يَشْتَرِكُ** – **أَشْتَرِكُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَرِكُ	يَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكْنَ
II	мз	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكِي	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكْنَ
I		أَشْتَرِكُ		نَشْتَرِكُ

VIII бобнинг истак майли ҳам юқоридаги бобларнинг истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

لَنْ نَشْتَرِكَ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْأُمُورِ الْفَضِيحَةِ – Бундай бемаъни ишларда мутлақо қатнашмаймиз.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: **يَحْتَرُ** – **أَحْتَرُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُونَ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

II. Агар феълнинг биринчи ёки иккинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, бу феълнинг истак майли солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

---> يَفْتَدُ - أَفْتَادُ , يَتَّخِذُ ---> يَتَّخِذُ - آتَّخَذُ

يَفْتَدُ .

Агар учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларгина содир бўлади. Мас.,

феъли يَلْتَجِيْ - آَلْتَجَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِيْ	يَلْتَجِيْنَا	يَلْتَجِيْنَا
	мн	تَلْتَجِيْ	تَلْتَجِيْنَا	تَلْتَجِيْنَن
II	мз	تَلْتَجِيْ	تَلْتَجِيْنَا	تَلْتَجِيْنَا
	мн	تَلْتَجِيْنِي	تَلْتَجِيْنَا	تَلْتَجِيْنَن
I		آَلْتَجِيْ		نَلْتَجِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّحِدُ ---> آَتَّحَدُ - آَتَّحَدُ .

2. Ажваф феълларда ҳам истак майлининг қўшимчалари солим феъллар истак майлининг қўшимчалари каби бўлади. Масалан,

يَمْتَأَزُ ---> آَمْتَأَزُ , يَرْتَأَحُ ---> آَرْتَأَحُ .

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **يَكِي** -

يَكِي феълининг истак майли билан бир хил тусланади.

Масалан,

يَخْتَلِي - **أَخْتَلَى** феъли

يَرْتَدِي - **أَرْتَدَى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلِيْنَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدِيْنَ
II	мз	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	تَخْتَلُوا	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	تَرْتَدُوا
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	تَخْتَلِيْنَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	تَرْتَدِيْنَ
I		أَخْتَلَى		نَخْتَلَى	أَرْتَدَى		نَرْتَدَى

§ 130. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

Солим феълларнинг масдари **أَفْعَعَالٌ** вазнида ҳосил

бўлади. Масалан,

أَفْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олмоқ → **أَفْتَسَامٌ** - ўзаро бўлиб олиш,

أَعْتَرَضَ - қаршилик қилмоқ → **أَعْتَرِاضٌ** - қаршилик қилиш,

أَشْتَرَكَ - қатнашмоқ → **أَشْتِرَاكٌ** - қатнашиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

أَحْتَرَزُ - кесмоқ → **أَحْتَرِازٌ** - кесиш,

أَرْتَدُ - тарк этмоқ → **أَرْتَدَادٌ** - тарк этиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّخَذُ - қабул қилмоқ (қарорни) → **أَتَّخَاذٌ** - қабул қилиш,

إِيْتَمَرَ - маслаҳатлашмоқ → **إِيْتِمَارٌ** - маслаҳатлашиш,

أَفْتَادُ - қўзгамоқ (оловни) → **أَفْتَادٌ** - қўзгаш (оловни),

أَلْتَجَأُ - яширинмоқ → **أَلْتِجَاءٌ** - яшириниш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّحَدُ – бирлашмоқ → اتَّحَدُ – бирлашиш.

2. Ажваф феълларнинг масдарида иккинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгаради. Агар у ى бўлса, ى лигича қолаверади. Масалан,

أَرْتَبِحُ – дам олиш, → أَرْتَبِحُ – дам олмоқ (روح)

أَسْتَبِقُ – ҳайдаш, → أَسْتَبِقُ – ҳайдамоқ (سوق)

3. Ноқис феъллар масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

أَخْتَلِي – узоқлашмоқ → اخْتَلَى – узоқлашиш,

أَرْتَدِي – киймоқ → ارتدأ – кийиш.

§ 131. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши مُفْتَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

أَقْتَسَمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → مُقْتَسِمٌ، مُقْتَسِمَةٌ – ўзаро бўлиб олувчи,

أَشْتَرِكُ – қатнашмоқ → مُشْتَرِكٌ، مُشْتَرِكَةٌ – қатнашувчи,

أَعْتَرَضَ – қаршилиқ қилмоқ → مُعْتَرِضٌ، مُعْتَرِضَةٌ – қаршилиқ қилувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши مُفْتَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مُقْتَسَمَةٌ، مُقْتَسَمٌ - ўзаро бўлиб олмоқ → اُقْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олинган,

مُعْتَرِضَةٌ، مُعْتَرِضٌ - қаршилиқ қилмоқ → اَعْتَرَضَ - қаршилиқка учраган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

مُحْتَرِزٌ - кесмоқ → مُحْتَرِزٌ - مُحْتَرِزٌ - кесувчи,

مُرْتَدٌّ - тарк этмоқ → مُرْتَدٌّ - مُرْتَدٌّ - тарк этувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

مُحْتَرِزٌ - кесмоқ → مُحْتَرِزٌ - مُحْتَرِزٌ - кесилган,

مُرْتَدٌّ - тарк этмоқ → مُرْتَدٌّ - مُرْتَدٌّ - тарк

этилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذٌ، مُتَّخِذٌ - қабул қилмоқ (қарорни) → اِتَّخَذَ - қабул қилувчи (қарорни),

مُفْتَنِدٌ، مُفْتَنِدٌ - қўзғамоқ (оловни) → اِفْتَادَ - қўзғовчи (оловни),

مُتَجَبِّئٌ، مُتَجَبِّئٌ - яширинувчи → اَلْتَجَبَّأَ - яширинмоқ

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُتَّخِذٌ، مُتَّخِذٌ - қабул қилмоқ (қарорни) → اِتَّخَذَ - қабул қилинган (қарор),

مُفْتَادٌ، مُفْتَادٌ - қўзғамоқ (оловни) → اِفْتَادَ - қўзғатилган (олов).

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدةً – бирлашувчи,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلةً – алоқа тикловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدةً – бирлашилган,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلةً – алоқа ўрнатилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади. Масалан,

آرتاحّ – дам олмақ → مرتوحّ → مرتاحه، مرتاحةً – дам олувчи,

آمتازّ – ажралиб турмоқ → متميزّ → ممتازة، ممتازةً – ажралиб турувчи.

Лекин:

آزدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجةً – жуфтлашувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам аниқ нисбат сифатдоши билан шаклан бир хил бўлади. Мас.,

آرتاحّ – дам олмақ → مرتوحّ → مرتاحه، مرتاحةً – дам олинган,

آمتازّ – ажралиб турмоқ → متميزّ → ممتازة، ممتازةً – ажратилган нарса.

Лекин:

آزدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجةً – жуфтланган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آختلىّ – узоқлашмоқ → مختلّ (аниқ ҳолат المختلىّ)،

مختليةً – узоқлашувчи,

آرتدىّ – киймоқ → رتدىّ (аниқ ҳолат الرتدىّ)،

رتديّةً – кийинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَخْتَلَى — узоқлашмоқ → مُخْتَلَى (аниқ ҳолат المُخْتَلَى),

مُخْتَلَاً — узоқлашилган,

أَرْتَدَى — киймоқ → مُرْتَدَى (аниқ ҳолат المُرْتَدَى),

مُرْتَدَاً — кийилган.

§ 132. IX БОБ ФЕЪЛИ

Солим феъллarning IX боби ўтган замонда **أَفْعَلَّ** вазнига эга бўлиб, у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلَّ	أَفْعَلَّا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
II	мз	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتُمْ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
I		أَفْعَلْتُمْ		أَفْعَلْتُمْ

Мас., **أَحْمَرَّ** — қизармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْمَرَّ	أَحْمَرَّا	أَحْمَرُوا
	мн	أَحْمَرْتُمْ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُمْ
II	мз	أَحْمَرْتُمْ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُمْ
	мн	أَحْمَرْتُمْ	أَحْمَرْتُمَا	أَحْمَرْتُمْ
I		أَحْمَرْتُمْ		أَحْمَرْتُمْ

أَحْمَرَّتِ الْعَيْنُ مِنَ قَلَّةِ النَّوْمِ

— Уйқунинг камлигидан кўзлар қизарди.

Эслатма. IX боб феълидан мажҳул нисбат шакли ҳамда мажҳул нисбат сифатдошлари ҳосил бўлмайди.

Бу боб ўтган замонининг инкор формаси феъл олдига مَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Солим феъллар ҳозирги-келаси замонининг вазни **يَفْعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

Бу боб ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феъли асосан **أَفْعَلُ** – **فَعْلَاءُ** вазнида ҳосил бўлиб, рангни ёки жисмоний хусусиятни билдирувчи сифатлардан шаклланади ва шу сифат билдирган ранг ёки хусусиятни ўзида мужассамлаштириш маъносини билдиради. Масалан:

أَخْضَرُ – яшил, зангор → **أَخْضَرُ** – яшил рангга кирмоқ,

أَصْفَرُ – сариқ → **أَصْفَرُ** – саргаймоқ.

Ўз-ўзидан маълумки, бу феъллар маъно жиҳатидан ўзлик-мажҳул нисбатидадир.

IX боб феъли бошқа бобларга нисбатан анча кам ишлатилади. Унинг иккиланган, ҳамзали ўзақдан ясалган вариантлари ҳозирги араб тилида ишлатилмайди. Заиф ўзақлар ичидан фақат ажваф феъллар гуруҳига мансуб феъллар мавжуд. Бунда ҳам иккинчи ўзак ундош ўрнида келган **ج** ёки **ي** ҳарфларига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

Масалан:

أَسْوَدٌ – қора → آسَوْدٌ – қораймоқ,

أَبْيَضٌ – оқ → آبْيَضٌ – оқармоқ.

IX боб феълининг шарт майли уч вариантда ясалади.

Масалан: أَحْمَرٌ – يَحْمَرُ феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		تَحْمَرُ	أَحْمَرُ		تَحْمَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْمَرُ	يَحْمَرَا	يَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	يَحْمَرُونَ
II	мз	تَحْمَرُ	تَحْمَرَا	تَحْمَرُوا
	мн	تَحْمَرِي	تَحْمَرَا	تَحْمَرُونَ
I		أَحْمَرُ		تَحْمَرُ

IX боб феълининг буйруқ майли ҳам уч вариантда шакланади:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُ	أَحْمَرَا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرِي	أَحْمَرَا	أَحْمَرُونَ

Юқоридаги боблар каби бу бобда ҳам I ва III шахс буйруқ майллари ва буйруқ майлининг инкор формаси шарт майли олдига **ل** ёки **لا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феълининг истак майли қўйидагича ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْعَلُ	يَقْعَلَا	يَقْعَلُوا
	мн	تَقْعَلُ	تَقْعَلَا	يَقْعَلْنَ
II	мз	تَقْعَلُ	تَقْعَلَا	تَقْعَلُوا
	мн	تَقْعَلِي	تَقْعَلَا	تَقْعَلْنَ
I		أَقْعَلُ		تَقْعَلُ

IX боб феълининг масдари **أَقْعَلَا** вазнида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ —> أَحْمَرَارُ — қизариш,

أَسْوَدُ — қораймоқ —> أَسْوَدَادُ — қорайиш.

IX боб феълининг аниқ нисбат сифатдоши **مُقْعَلُ** шаклида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ —> مُحْمَرٌ, مُحْمَرَةٌ — қизарган,

أَبْيَضُ — оқармоқ —> مَبْيِضٌ, مَبْيِضَةٌ — оқарган.

§ 133. X БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг X боби I боб феъли олдига **آسْت** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони вазни **آسْتَفْعَلٌ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفْعَلٌ	آسْتَفْعَلَا	آسْتَفْعَلُوا
	мн	آسْتَفْعَلْتُمْ	آسْتَفْعَلْتَنَا	آسْتَفْعَلْتُمْ
II	мз	آسْتَفْعَلْتِ	آسْتَفْعَلْتُمَا	آسْتَفْعَلْتُمْ
	мн	آسْتَفْعَلْتُمْ	آسْتَفْعَلْتُمْ	آسْتَفْعَلْتُمْ
I		آسْتَفْعَلْتُ		آسْتَفْعَلْنَا

Мас., **رَجُلٌ** → **آسْتَرْجَلٌ** — балоғатга етмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَرْجَلٌ	آسْتَرْجَلَا	آسْتَرْجَلُوا
	мн	آسْتَرْجَلْتُمْ	آسْتَرْجَلْتَنَا	آسْتَرْجَلْتُمْ
II	мз	آسْتَرْجَلْتِ	آسْتَرْجَلْتُمَا	آسْتَرْجَلْتُمْ
	мн	آسْتَرْجَلْتُمْ	آسْتَرْجَلْتُمْ	آسْتَرْجَلْتُمْ
I		آسْتَرْجَلْتُ		آسْتَرْجَلْنَا

آسْتَرْجَلْ أَبْنِيَّ الْكَبِيرُ فِي هَذِهِ السَّنَةِ

— Бу йил катта ўғлим балоғатга етди.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги вазнга эга: **آسْتَفْعَلٌ**. Мажҳул нисбат феъли шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феълиники билан бир хилдир.

X боб феъли ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Х боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِينَ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Мас., **عَفَرَ** → **أَسْتَفْعِرُ** – кечирим сўрамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِرُ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرْنَ
II	мз	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرِينَ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرْنَ
I		أَسْتَفْعِرُ		نَسْتَفْعِرُ

نَسْتَفْعِرُ اللَّهَ لَيْلًا وَ نَهَارًا – Биз Оллоҳдан туну кун кечирим сўраймиз.

Х боб ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати **يُسْتَفْعَلُ** вазнида бўлиб, шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хилдир. Масалан:

سَوْفَ تُسْتَرْحَضُ الْأَسْعَارُ الْحَالِيَّةُ بَعْدَ شَهْرَيْنِ

– Икки ойдан кейин ҳозирги нарх-наволар арзон ҳисобланиб қолади.

Х боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни бажаришни илтимос қилиш, қидириш, ўша иш-ҳаракатга етишиш маъноларини билдиради. Мас.,

خَدَمَ — хизмат қилмоқ ---> اسْتَخْدَمَ хизматдан
фойдаланмоқ,

أَذِنَ — рухсат бермоқ ---> اسْتَأْذَنَ рухсат сўрамоқ,

رَحِمَ — раҳм қилмоқ ---> اسْتَرْحَمَ раҳм-шафқат
сўрамоқ,

خَرَجَ — чиқмоқ ---> اسْتَخْرَجَ кавлаб чиқармоқ.

2. I боб ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб
ҳисоблаш маъносини билдиради. Мас.,

حَسُنَ — яхши бўлмоқ ---> اسْتَحْسَنَ яхши деб
ҳисобламоқ, маъқулламоқ,

كَبُرَ — катта бўлмоқ ---> اسْتَكْبَرَ катта деб
ҳисобламоқ.

3. Айрим IV боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатнинг
ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Мас.,

أَيْقَطَ — уйғотмоқ ---> اسْتَيْقَطَ уйғонмоқ,

أَذْكَرَ — эслатмоқ ---> اسْتَذْكَرَ эсга тушмоқ.

4. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
мансабга тайинлаш маъносини билдиради. Мас.,

خَلَفَ — ўринбосар ---> اسْتَخْلَفَ — ўринбосар этиб
тайинланмоқ,

وَزِيرٌ — вазир ---> اسْتَوَزَرَ — вазир этиб тайинланмоқ,

خَادِمٌ — хизматкор ---> اسْتَخْدَمَ — хизматга қабул
қилмоқ.

5. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган
маънога айланишни билдиради. Мас.,

حَجْرٌ — тош ---> اسْتَحْجَرَ — тошга айланмоқ,

نَسْرٌ — бургут ---> اسْتَنْسَرَ — бургутга айланмоқ.

§ 134. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида шу феълнинг IV, VII, VIII бобларидаги каби товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

عَلٌ - آسْتَعْلٌ - фойда кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَعْلُ	آسْتَعْلَا	آسْتَعْلُوا
	мн	آسْتَعْلْت	آسْتَعْلْنَا	آسْتَعْلْن
II	мз	آسْتَعْلْت	آسْتَعْلْتُمَا	آسْتَعْلْتُمْ
	мн	آسْتَعْلْت	آسْتَعْلْتُمَا	آسْتَعْلْتُنْ
I		آسْتَعْلْت		آسْتَعْلْنَا

Бу феълнинг мажхул нисбатида **آسْتَعْلٌ - آسْتَعْلٌ** ўзгариши содир бўлади. Бу феъл шахс-сонда аниқ нисбат билан бир хил қўшимчаларга эга.

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замони ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар ҳисобга олинмаса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

أَصْلٌ -> آسْتَأْصَلٌ илдизи билан شَامٌ -> آسْتَشَامٌ ёмонга

сугурмоқ феъли

йўймоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَأْصَلُ	آسْتَأْصَلَا	آسْتَأْصَلُوا	آسْتَشَامُ	آسْتَشَامَا	آسْتَشَامُوا
	мн	آسْتَأْصَلْت	آسْتَأْصَلْنَا	آسْتَأْصَلْن	آسْتَشَامْت	آسْتَشَامْنَا	آسْتَشَامْن
II	мз	آسْتَأْصَلْت	آسْتَأْصَلْتُمَا	آسْتَأْصَلْتُمْ	آسْتَشَامْت	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُمْ
	мн	آسْتَأْصَلْت	آسْتَأْصَلْتُمَا	آسْتَأْصَلْتُنْ	آسْتَشَامْت	آسْتَشَامْتُمَا	آسْتَشَامْتُنْ
I		آسْتَأْصَلْت		آسْتَأْصَلْنَا	آسْتَشَامْت		آسْتَشَامْنَا

айғоқчилик қилмоқ феъли — **أَسْتَشَأْ** — **نَشَأْ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَشَأْ	أَسْتَشَأْ	أَسْتَشِئُوا
	мн	أَسْتَشِئَاتُ	أَسْتَشِئَاتَا	أَسْتَشِئَانُ
II	мз	أَسْتَشِئَاتُ	أَسْتَشِئَاتُمَا	أَسْتَشِئَاتُمْ
	мн	أَسْتَشِئَاتُ	أَسْتَشِئَاتُمَا	أَسْتَشِئَاتِنُ
I		أَسْتَشِئَاتُ		أَسْتَشِئَاتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади, шахс-сон қўшимчалари ўзгармайди:

أَسْتَشَأْ, أَسْتَشِئُمْ —> أَسْتَشِئَامُ, أَسْتَشِئُصِلَ —> أَسْتَأْصَلَ
 —> أَسْتَشِئُصِيْ.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

осон —> أَسْتَيْسِرَ —> يَسِرَ ҳосил ишонч —> أَسْتَوْثِقَ —> وَثِقَ

қилмоқ феъли

бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَوْثِقَ	أَسْتَوْثِقَا	أَسْتَوْثِقُوا	أَسْتَيْسِرَ	أَسْتَيْسِرَا	أَسْتَيْسِرُوا
	мн	أَسْتَوْثِقَاتُ	أَسْتَوْثِقَاتَا	أَسْتَوْثِقَاتُنُ	أَسْتَيْسِرَتْ	أَسْتَيْسِرَتَا	أَسْتَيْسِرَتُنَّ
II	мз	أَسْتَوْثِقَاتُ	أَسْتَوْثِقَاتُمَا	أَسْتَوْثِقَاتُنَّ	أَسْتَيْسِرَتْ	أَسْتَيْسِرَتُمَا	أَسْتَيْسِرَتُنَّ
	мн	أَسْتَوْثِقَاتُ	أَسْتَوْثِقَاتُمَا	أَسْتَوْثِقَاتِنُ	أَسْتَيْسِرَتْ	أَسْتَيْسِرَتُمَا	أَسْتَيْسِرَتِنُ
I		أَسْتَوْثِقَاتُ		أَسْتَوْثِقَاتَا	أَسْتَيْسِرَتْ		أَسْتَيْسِرَتَا

Бу феъллар мажхул нисбатда —> أَسْتَوْثِقَ —> ,
 Аَسْتَيْسِرَ —> —> Аَسْتَيْسِرَ шаклида бўлади ва уларнинг
 шахс-сон қўшимчаси аниқ нисбатники билан бир хилдир.

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

маслаҳат آسْتَشَارَ (شور) \rightarrow آسْتَزَادَ (زيد)

сўрамоқ феъли

кўпайтиришга уринмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَشَارَ	آسْتَشَارَا	آسْتَشَارُوا	آسْتَزَادَ	آسْتَزَادَا	آسْتَزَادُوا
	мн	آسْتَشَارَتْ	آسْتَشَارَتَا	آسْتَشَرْنَ	آسْتَزَادَتْ	آسْتَزَادَتَا	آسْتَزَدْنَ
II	мз	آسْتَشَرْتُ	آسْتَشَرْتُمَا	آسْتَشَرْتُمْ	آسْتَزَدْتُ	آسْتَزَدْتُمَا	آسْتَزَدْتُمْ
	мн	آسْتَشَرْتِ	آسْتَشَرْتُمَا	آسْتَشَرْتِنَّ	آسْتَزَدْتِ	آسْتَزَدْتُمَا	آسْتَزَدْتِنَّ
I		آسْتَشَرْتُ		آسْتَشَرْنَا	آسْتَزَدْتُ		آسْتَزَدْنَا

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб بِغَى феълининг тусланишидаги ўзгаришлар содир бўлади. Мас.,

тадқиқ آسْتَفْصَى \rightarrow /قصو/ даво آسْتَشَفَى \rightarrow /شفى/

қилмоқ феъли

изламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفْصَى	آسْتَفْصَيَا	آسْتَفْصَوْا	آسْتَشَفَى	آسْتَشَفَيَا	آسْتَشَفَى
	мн	آسْتَفْصَتَ	آسْتَفْصَتَا	آسْتَفْصَيْنَ	آسْتَشَفَتْ	آسْتَشَفَتَا	آسْتَشَفَيْنَ
II	мз	آسْتَفْصَيْتَ	آسْتَفْصَيْتُمَا	آسْتَفْصَيْتُمْ	آسْتَشَفَيْتَ	آسْتَشَفَيْتُمَا	آسْتَشَفَيْتُمْ
	мн	آسْتَفْصَيْتِ	آسْتَفْصَيْتُمَا	آسْتَفْصَيْتِنَّ	آسْتَشَفَيْتِ	آسْتَشَفَيْتُمَا	آسْتَشَفَيْتِنَّ
I		آسْتَفْصَيْتَ		آسْتَفْصَيْنَا	آسْتَشَفَيْتَ		آسْتَشَفَيْنَا

Бу феъллар мажҳул нисбатда I боб لَقِيَ феъли қўшимчасига эга бўлади: آسْتَفْصَى \rightarrow آسْتَفْصَى , آسْتَشَفَى \rightarrow آسْتَشَفَى .

Шахс-сонда ҳам لَقِيَ феъли каби тусланади.

§ 135. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

‘**اَسْتَعْلُ**’ → ‘**يَسْتَعْلُ**’ йастағлилу → йастағиллу → ‘**يَسْتَعْلُ**’:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	‘ يَسْتَعْلُ ’	‘ يَسْتَعْلَان ’	‘ يَسْتَعْلُونَ ’
	мн	‘ تَسْتَعْلُ ’	‘ تَسْتَعْلَان ’	‘ يَسْتَعْلَلْنَ ’
II	мз	‘ تَسْتَعْلُ ’	‘ تَسْتَعْلَان ’	‘ تَسْتَعْلُونَ ’
	мн	‘ تَسْتَعْلِينَ ’	‘ تَسْتَعْلَان ’	‘ تَسْتَعْلَلْنَ ’
I		‘ اَسْتَعْلُ ’		‘ نَسْتَعْلُ ’

Бу феъл мажҳул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:
‘**يَسْتَعْلُ**’ → ‘**يُسْتَعْلُ**’. Шахс-сон қўшимчалари эса, аниқ нисбат билан бир хилдир.

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

‘**اَسْتَأْصَلُ**’ → ‘**يَسْتَأْصَلُ**’, ‘**اَسْتَشَامُ**’ → ‘**يَسْتَشَامُ**’,
‘**اَسْتَنْشَأُ**’ → ‘**يَسْتَنْشَأُ**’

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

‘**يَسْتَأْصَلُ**’ - ‘**يُسْتَأْصَلُ**’, ‘**يَسْتَشَامُ**’ → ‘**يُسْتَشَامُ**’,
‘**يَسْتَنْشَأُ**’ → ‘**يُسْتَنْشَأُ**’.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

‘**اَسْتَوْقُ**’ → ‘**يَسْتَوْقُ**’, ‘**اَسْتَيْسِرُ**’ → ‘**يَسْتَيْسِرُ**’.

Шунингдек, бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан:

يُسْتَشِيرُ > يَسْتَشِيرُ , يُسْتَوْتِقُ > يَسْتَوْتِقُ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли чўзиқлигича қолади. Мас.,

фeъли **يَسْتَشِيرُ** > **أَسْتَشَارَ** фeъли **يَسْتَزِيدُ** > **أَسْتَزَادَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدْنَ
II	мз	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرِينَ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَزِيدِينَ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدْنَ
I		أَسْتَشِيرُ		نَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		نَسْتَزِيدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича ясалади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَشَارُ	يُسْتَشَارَانِ	يُسْتَشَارُونَ	يُسْتَزَادُ	يُسْتَزَادَانِ	يُسْتَزَادُونَ
	мн	تَسْتَشَارُ	تَسْتَشَارَانِ	يَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَزَادُ	تَسْتَزَادَانِ	يَسْتَزِيدْنَ
II	мз	تَسْتَشَارُ	تَسْتَشَارَانِ	تَسْتَشَارُونَ	تَسْتَزَادُ	تَسْتَزَادَانِ	تَسْتَزَادُونَ
	мн	تَسْتَشَارِينَ	تَسْتَشَارَانِ	تَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَزَادِينَ	تَسْتَزَادَانِ	تَسْتَزِيدْنَ
I		أَسْتَشَارُ		نَسْتَشَارُ	أَسْتَزَادُ		نَسْتَزَادُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **بَكِي** - **يَبْكِي** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي > أَسْتَشْفَى , يَسْتَقْصِي > أَسْتَقْصَى .

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб **لَقِي** - **يَلْقَى** феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي > يَسْتَشْفَى , يَسْتَقْصِي > يَسْتَقْصَى .

§ 136. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

X боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

X боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли ба-
жарган вазифаларни бажаради. Мас.,

أَشْتَرِ مَا تَشَاءُ إِنْ تَسْتَرْخِصَهُ — Арзон деб ҳисоблаётган
бўлсанг, хоҳлаган нарсангни сотиб ол(мз).

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли I, IV, VII,
VIII боблар шарт майли каби уч хил вариантда шаклла-
нади. Мас.,

أَسْتَفْعَلُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَعْلَلُ	يَسْتَعْلَلَا	يَسْتَعْلَلُوا
	мн	تَسْتَعْلَلَنَّ	تَسْتَعْلَلَانَّ	تَسْتَعْلَلْنَ
II	мз	تَسْتَعْلَلَنَّ	تَسْتَعْلَلَانَّ	تَسْتَعْلَلُوا
	мн	تَسْتَعْلَلِي	تَسْتَعْلَلَا	تَسْتَعْلَلَنَّ
I		أَسْتَعْلَلَنَّ		نَسْتَعْلَلَنَّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَشْنِمُ --> يَسْتَأْصِلُ , يَسْتَشْنِمُ --> يَسْتَأْصِلُ ,
يَسْتَشْنِي --> يَسْتَشْنِي .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَيْسِرُ --> يَسْتَوِقُّ , يَسْتَيْسِرُ --> يَسْتَوِقُّ .

2. Ажваф феълларнинг айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَسْتَشِيرُ - АСТШАР феъли يَسْتَزِيدُ - АСТЗАД феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	تَسْتَشِيرَنَّ	تَسْتَشِيرَانَّ	تَسْتَشِيرْنَ	تَسْتَزِيدَنَّ	تَسْتَزِيدَانَّ	تَسْتَزِيدَنَّ
II	мз	تَسْتَشِيرَنَّ	تَسْتَشِيرَانَّ	تَسْتَشِيرُوا	تَسْتَزِيدَنَّ	تَسْتَزِيدَانَّ	تَسْتَزِيدُوا
	мн	تَسْتَشِيرِي	تَسْتَشِيرَا	تَسْتَشِيرَنَّ	تَسْتَزِيدِي	تَسْتَزِيدَا	تَسْتَزِيدَنَّ
I		أَسْتَشِيرَنَّ		نَسْتَشِيرَنَّ	أَسْتَزِيدَنَّ		نَسْتَزِيدَنَّ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим вариантларида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага айланади. Мас.,

АСТШҒЫ – АСТШҒЫ феъли АСТШҒЫ – АСТШҒЫ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفُوا
	мн	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيْنَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفِيْنَ
II	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفُوا
	мн	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصِيْنَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفِيْنَ
I		أَسْتَقْصِي		نَسْتَقْصِي	أَسْتَشْفِي		نَسْتَشْفِي

§ 137. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

أَسْتَفْعَلُ -> سَتَفْعَلُ -> تَسْتَفْعَلُ -> تَسْتَفْعَلُ

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
мн	أَسْتَفْعَلِي	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلْنَ

Масалан,

أَسْتَفْعِرُ رَبِّكَ فَيَغْفِرُ لَكَ – Раббингдан кечирим сўра (мз), у сени кечиради.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан:

أَسْتَفْعَلُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
мн	أَسْتَفْعَلِي	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلْنَ	أَسْتَفْعَلِي	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلْنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَقْلِلْ	أَسْتَقْلِلَا	أَسْتَقْلِلُوا
мн	أَسْتَقْلِي	أَسْتَقْلِيَا	أَسْتَقْلِلَانِ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَسْتَشْنِمُ -> يَسْتَشْنِمُ , أَسْتَأْصِلُ -> يَسْتَأْصِلُ
 أَسْتَشْنِي -> يَسْتَشْنِي.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

АСТІСІР -> يَسْتَسِيرُ феъли АСТІСІР -> يَسْتَوْتِقُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَوْتِقُ	أَسْتَوْتِقَا	أَسْتَوْتِقُوا	أَسْتَسِيرُ	أَسْتَسِيرَا	أَسْتَسِيرُوا
мн	أَسْتَوْتِقِي	أَسْتَوْتِقَا	أَسْتَوْتِقِنِ	أَسْتَسِيرِي	أَسْتَسِيرَا	أَسْتَسِيرِنِ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби айрим вариантларнинг чўзиқ унлилари қисқага ўзгаради. Масалан,

АСТІЗІД -> يَسْتَزِيدُ феъли АСТІШІР -> أَسْتَشَارُ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَشِرُ	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرُوا	أَسْتَزِيدُ	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدُوا
мн	أَسْتَشِيرِي	أَسْتَشِيرَا	أَسْتَشِيرِنِ	أَسْتَزِيدِي	أَسْتَزِيدَا	أَسْتَزِيدِنِ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

АСТІҚСІ -> يَسْتَقْصِي феъли АСТІШІ -> يَسْتَشْفِي феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَقْصِي	أَسْتَقْصِيَا	أَسْتَقْصُوا	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفُوا
мн	أَسْتَقْصِي	أَسْتَقْصِيَا	أَسْتَقْصِينِ	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَا	أَسْتَشْفِينِ

Х боб феълларида ҳам I ва III шахс буйруқ майли ҳамда буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олди-га ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

مَس.، لِيَسْتَقْبِلُوا بِأَكْرَأَ لَكَيْلًا يَتَأَخَّرُوا إِلَى دُرُوسِهِمْ

— Дарсларига кечикмасликлари учун эрта уйғонсинлар..

§ 138. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истик майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلْنَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلْنَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Х бобнинг истик майли ҳам юқоридаги боблар истик майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَسْتَأْذِنَ لِلْخُرُوجِ

— Чиқиш учун сен (мз) рухсат сўрашинг керак.

Нотўғри феълларнинг истик майли:

I. Иккиланган феълларнинг истик майли шарт майлининг 1-варианти билан шаклдошди: **يَسْتَفْعَلُ** → **أَسْتَفْعَلُ**.

II. Ҳамзали феълларнинг истик майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسْتَشْتَمُ , يَسْتَشْتَمُ , يَسْتَأْصِلُ → أَسْتَأْصِلُ ,

يَسْتَنْشِي . → أَسْتَنْشِي .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли ҳам солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يَسْتَسِيرُ** → **أَسْتَسِيرُ**, **يَسْتَوْتِقُ** → **أَسْتَوْتِقُ**.

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан, **يَسْتَشِيرُ** – **أَسْتَشَارُ** феъли **يَسْتَزِيدُ** – **أَسْتَزَادُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَا	يَسْتَشِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
II	мз	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَا	تَسْتَشِيرُوا	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَا	تَسْتَزِيدُوا
	мн	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَشِيرُ		أَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		أَسْتَزِيدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَكِي** – **يَبْكِي** феълининг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

Ноқис феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан, **يَسْتَقْصِي** – **أَسْتَقْصِي** феъли **يَسْتَشْفِي** – **أَسْتَشْفِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفُوا
	мн	يَسْتَقْصُونَ	يَسْتَقْصِيَانِ	يَسْتَقْصُونَ	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَانِ	يَسْتَشْفُونَ
II	мз	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيَا	تَسْتَقْصُوا	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَا	تَسْتَشْفُوا
	мн	تَسْتَقْصُونَ	تَسْتَقْصِيَانِ	تَسْتَقْصُونَ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَانِ	تَسْتَشْفُونَ
I		أَسْتَقْصِي		أَسْتَقْصِي	أَسْتَشْفِي		أَسْتَشْفِي

§ 139. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

X боб феълининг солим қисми масдари **اِسْتَفْعَالٌ** вазида ҳосил бўлади. Масалан,

اِسْتَشْعَرُ – ҳис қилмоқ → **اِسْتَشْعَارُ** – ҳис қилиш,

اِسْتَغْفِرَ – кечирим сўрамоқ → **اِسْتَغْفَارُ** – кечирим сўраш,

اِسْتَرْجَلَ – балоғатга етмоқ → **اِسْتَرْجَالٌ** – балоғатга етиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

اِسْتَفْلَ – фойда кўрмоқ → **اِسْتِفْلَالٌ** – фойда кўриш,

اِسْتَكَّدَ – ишлатмоқ → **اِسْتِكْنَادٌ** – ишлатиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

اِسْتَأْذَنَ – рухсат сўрамоқ → **اِسْتِئْذَانٌ** – рухсат сўраш,

اِسْتَأْصَلَ – илдизи билан суғурмоқ → **اِسْتِئْصَالٌ** – илдизи билан суғуриш,

اِسْتَشَامَ – ёмонга йўймоқ → **اِسْتِشَامٌ** – ёмонга йўйиш,

اِسْتِنَشَأَ – айғоқчилик қилмоқ → **اِسْتِنْشَاءٌ** – айғоқчилик қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош **و** дан иборат бўлса, **у ى** га ўзгаради. Агар **у ى** ҳарфи бўлса, **ى** лигича қолади. Масалан,

اِسْتَوْثِقَ – ишонч ҳосил қилмоқ → **اِسْتِوْثِقَانٌ** – ишонч ҳосил қилиш,

اِسْتَوْسَعَ – кенгаймоқ → **اِسْتِوْسَاعٌ** – кенгайиш,

اِسْتَيْسَرَ – осон бўлмоқ → **اِسْتِيسَارٌ** – осон бўлиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари охирига **й** ҳарфи қўшилади:

اَسْتَشَارَ – маслаҳат сўрамоқ → اَسْتَشَارَةٌ – маслаҳат сўраш,

اَسْتَقَالَ – истеъфо бермоқ → اَسْتَقَالَ – истеъфо бериш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат **ء** (ҳамза)га ўзгаради. Масалан,

اَسْتَفْصَى – таъқиқ қилмоқ → اَسْتَفْصَاءٌ таъқиқ қилиш,

اَسْتَشْفَى – даво изламоқ → اَسْتَشْفَاءٌ даво излаш.

§ 140. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

اَسْتَرْخَصَ – арзон деб ҳисобламоқ →

مُسْتَرْخِصٌ, مُسْتَرْخِصَةٌ – арзон деб ҳисобловчи,

اَسْتَغْفَرَ – кечирим сўрамоқ → مُسْتَغْفِرٌ, مُسْتَغْفِرَةٌ –

кечирим сўровчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اَسْتَرْخَصَ – арзон ҳисобламоқ → مُسْتَرْخِصٌ, مُسْتَرْخِصَةٌ

– арзон ҳисобланган,

اَسْتَشَعَرَ – ҳис қилмоқ → مُسْتَشَعِرٌ, مُسْتَشَعِرَةٌ – ҳис

қилинган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفَلَةٌ – фойда кўрувчи,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатувчи,

б) мажхул нисбат сифатдоши:

أَسْتَفْلُ – фойда кўрмоқ → مُسْتَفْلٌ، مُسْتَفَلَةٌ – фойда кўрилган,
أَسْتَكِدُّ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدُّ، مُسْتَكِدَّةٌ – ишлатилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат
сўровчи,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشِمٌ، مُسْتَشِيْمَةٌ –
ёмонга йўювчи,

أَسْتَنْشَأُ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَنْشِئٌ، مُسْتَنْشِيَةٌ –
айғоқчилик қилувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

أَسْتَأْذِنُ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ، مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат
сўралган,

أَسْتَشَامُ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشَامٌ، مُسْتَشَامَةٌ – ёмонга
йўйилган,

أَسْتَنْشَأُ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَنْشَأٌ، مُسْتَنْشِئَةٌ –
айғоқчилик қилинган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَسْتَوْقُ – ишонч ҳосил қилмоқ → مُسْتَوْقٌ، مُسْتَوْقَةٌ –
ишонч ҳосил қилувчи,

أَسْتَبِقُنُ – аниқ билмоқ → مُسْتَبِقِنٌ، مُسْتَبِقِنَةٌ – аниқ
билувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

— **مُسْتَوْتَقَةٌ، مُسْتَوْتَقٌ** — **استَوْتَقَ** — ишонч ҳосил қилмоқ →

ишонч ҳосил қилинган,

— **مُسْتَيَقْنَةٌ، مُسْتَيَقِنٌ** — **آسْتَيَقِنَ** — аниқ билмоқ →

билинган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унали сақланиб қолади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

— **مُسْتَشِيرَةٌ، مُسْتَشِيرٌ** — **آسْتَشَارَ** —

маслаҳат сўровчи,

— **مُسْتَزِيدٌ، مُسْتَزِيدٌ** — **آسْتَزَادَ** —

кўпайтиришга уринувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши:

— **مُسْتَشَارَةٌ، مُسْتَشَارٌ** — **آسْتَشَارَ** —

маслаҳат сўралган,

— **مُسْتَزَادٌ، مُسْتَزَادٌ** — **آسْتَزَادَ** —

кўпайтиришга уринилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

— **مُسْتَقْصِيٌّ** (аниқ ҳолат) — **آسْتَقْصَى** —

тадқиқ қилувчи, **مُسْتَقْصِيَةٌ، (الْمُسْتَقْصِيَّةُ)**

— **مُسْتَشْفِيٌّ** (аниқ ҳолат) — **آسْتَشْفَى** —

даво изловчи, **مُسْتَشْفِيَةٌ، (الْمُسْتَشْفِيَّةُ)**

б) мажхул нисбат сифатдоши:

— **مُسْتَقْصَاةٌ، مُسْتَقْصِيٌّ** — **آسْتَقْصَى** —

тадқиқ қилинган,

— **مُسْتَشْفَاةٌ، مُسْتَشْفِيٌّ** — **آسْتَشْفَى** —

даво изланган.

§ 141. XI – XV БОБ ФЕЪЛЛАРИ

Уч ўзак ундошли феълларнинг юқорида кўрган бобларидан ташқари яна беш боби мавжуд бўлиб, улар ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Бу боблар қуйидаги тартиб ва вазнларга эга:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замони
XI	أَفْعَالٌ	يَفْعَالٌ
XII	أَفْعَوْلٌ	يَفْعَوْلٌ
XIII	أَفْعَوْلٌ	يَفْعَوْلٌ
XIV	أَفْعَتَلٌ	يَفْعَتَلٌ
XV	أَفْعَتَلِي	يَفْعَتَلِي

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майлларини юқоридаги боб феълларига қиёслаган ҳолда топиш қийин эмас.

§ 142. ТҮРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Араб тилида уч ўзак ундошли феъллар билан бир қаторда тўрт ўзак ундошли феъллар ҳам мавжуд. Улар гарчи уч ўзак ундошли феъллар каби кенг тарқалмаган бўлса-да, маълум салмоққа эга. Тўрт ўзак ундошли феъллар тўрт бобдан иборат.

§ 143. I БОБ ФЕЪЛИ

I боб феълининг ўтган замони вази **فَعَلَّ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَّ	فَعَلَّا	فَعَلُّوا
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Мас., **تَرْجَمَ** — таржима қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَرْجَمَ	تَرْجَمَا	تَرْجَمُوا
	мн	تَرْجَمْتُ	تَرْجَمْتَا	تَرْجَمْنَا
II	мз	تَرْجَمْتِ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
	мн	تَرْجَمْتِ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُنَّ
I		تَرْجَمْتُ		تَرْجَمْنَا

تَرْجَمْنَا هَذَا النَّصَّ بِسُهُولَةٍ

— Бу текстни биз осон таржима қилдик.

Бу феълнинг ўтган замон мажхул нисбати қуйидаги шаклда бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَلِ	فَعَلَلَا	فَعَلَلُوا
	мн	فَعَلَلْتُ	فَعَلَلْتَا	فَعَلَلْنَا
II	мз	فَعَلَلْتِ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُمْ
	мн	فَعَلَلْتِ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُنَّ
I		فَعَلَلْتُ		فَعَلَلْنَا

Масалан: **بُخْتِرَتِ الْجَوَاهِرُ عَلَى الْأَرْضِ**

— Жавоҳирлар ерга сочилиб кетди.

I боб феъли ўтган замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

I боб феълнинг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Мас., **تَرْجَمَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَرْجِمُ	يُتَرْجِمَانِ	يُتَرْجِمُونَ
	мн	يُتَرْجِمِينَ	يُتَرْجِمَانِ	يُتَرْجِمْنَ
II	мз	تُتَرْجِمُ	تُتَرْجِمَانِ	تُتَرْجِمُونَ
	мн	تُتَرْجِمِينَ	تُتَرْجِمَانِ	تُتَرْجِمْنَ
I		أَتَرْجِمُ		نُتَرْجِمُ

Ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати қуйида-
ги вазнда тусланади: **يُفَعِّلُ** → **يُفَعِّلُ**

تُتَرْجِمُ هَذِهِ النُّصُوصُ بِسُهُولَةٍ جَدًّا

— Бу текстлар жуда осонлик билан таржима қилинади.

Ҳозирги-келаси замон феълининг инкор шакли феъл
олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг ҳосил бўлиш йўлла-
ри қуйидагича:

1. Икки ундошдан иборат тақлидий сўзларни икки
марта такрорлаш йўли билан. Мас.,

وَسَوَسَ — васваса солмоқ, **زَلَزَلَ** — силкитмоқ,

فَهَقَّ — қаҳқаҳа отмоқ.

2. Уч ундош ўзакли феъллар II бобидаги иккиланган

ғ лардан бирининг бошқа ундошга ўзгариши (диссимиля-
ция) натижасида. Мас.,

دَرَجَ — жилитмоқ → **دَحْرَجَ** гилдиратмоқ,

زَلَقَ — силиқламоқ —> زَحَلَقَ сирғалмоқ.

3. Хорижий тиллардан кирган тўрт ўзак ундошли отлардан ҳосил бўлади. Мас.,

فَلَسَفَ — фалсафа —> فَايْلَاسُفْلِيكَ қилмоқ,

بَلْشَفَ — большевизм —> بَلْشَفَ

— большевиклаштирмоқ.

4. Айрим ибора ёки бирикмаларни ташкил этган асосий ҳарфлардан қисқартма шаклида ҳосил қилинган тўрт ўзак ундошдан ҳосил бўлади. Мас.,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ —> بَسْمَلْ

— بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ демоқ,

لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ —> حَوْلَقْ

— لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَظِيمِ, ни ўқимоқ,

الْحَمْدُ لِلَّهِ —> حَمْدَلْ —> الْحَمْدُ لِلَّهِ демоқ,

مَرْحَبًا بِكَ —> مَرْحَبْ بِكَ —> مَرْحَبًا بِكَ демоқ.

Тўрт ўзак ундошли феъллар орасида иккиланган феъллар умуман учрамайди. Ҳамзали феъллар, шунингдек, таркибида ҳарфи иллат мавжуд бўлган феъллар эса солим феъллар қатори учраб туради. Лекин бу феълларда ҳарфи иллатларга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди, бинобарин бу феълларнинг тусланиши солим феълларни кидан фарқ қилмайди. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ,

هَرَوَلَ — югурмоқ,

سَيَطَرَ — ҳукмрон бўлмоқ,

شَيْطَانَ — ёмонлик қилмоқ,

رَهَوَانَ — йўргаламоқ.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг шарт майли ҳам уч ўзак ундошли феълларники каби ҳозирги-келаси замондан шаклланади ва уларнинг шахс-сон қўшимчалари ҳам бир хилдир. Масалан:

لَمْ يُسَيِّرْ عَلَيْنَا الْخَوْفَ – Биз хавф остида қолмадик.

Бу феълларнинг шарт майли уч ўзак ундошли феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَعَلَلْ	فَعَلَلَا	فَعَلَلُوا
мн	فَعَلَلِي	فَعَلَلَا	فَعَلَلْنَا

Масалан,

هَرَوُوا – югуринглар (мз), بَسَمَلْ – бисмиллони айт.

I ва III шахс буйруқ майли, шунингдек буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига ل ёки لا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تُهَرَوِي – югурма, لَتُبَسَمَلْ – бисмилло дейлик.

Бу феълларнинг истак майли ҳам уч ундош ўзакли феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчага эга. Шунингдек улар истак майлида бир хил вазифани бажаради. Масалан:

يَجِبُ عَلَيْنَا أَنْ نُحَمِّدَ لَيْلًا وَنَهَارًا – Биз туну кун “алҳамду лиллоҳ”ни айтишимиз керак.

I боб феълнинг масдари فَعَلَلْتُ ёки فَعَلَلْتُ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

هَرَوْتُ – югурмоқ → هَرَوْتُ – югуриш,

تَرَجَمْتُ – таржима қилмоқ → تَرَجَمْتُ – таржима қилиш,

زَلَزَلْتُ – силкимоқ → زَلَزَلْتُ – зилзила.

Бу феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

تَرْجَمَ — таржима қилмоқ → مُتَرْجِمٌ، مُتَرْجِمَةٌ — таржимон,

سَيَطَرَ — ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرٌ، مُسَيِّطِرَةٌ — ҳукмрон,

Мазкур феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَرْجَمَ — таржима қилмоқ → مُتَرْجِمٌ، مُتَرْجِمَةٌ — таржима қилинган,

سَيَطَرَ — ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرٌ، مُسَيِّطِرَةٌ — ҳукмронлик қилинган.

§ 144. II БОБ ФЕЪЛИ

II боб феъли I боб феъли олдига **ت** префиксини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتُ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْنَا
II	мз	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُنَّ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Мас., تَبَّرَهْنَ — исбот бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّرَهْنَ	تَبَّرَهْنَا	تَبَّرَهْنُوا
	мн	تَبَّرَهْنْتُ	تَبَّرَهْنْتَا	تَبَّرَهْنْنَا
II	мз	تَبَّرَهْنْتَ	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُمْ
	мн	تَبَّرَهْنْتِ	تَبَّرَهْنْتُمَا	تَبَّرَهْنْتُنَّ
I		تَبَّرَهْنْتُ		تَبَّرَهْنْنَا

II боб феълининг ўтган замон инкор формаси феъл олдига مَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

II боб феъли I боб феъли билдирган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул маъноларини билдиради. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ —> تَأَمَرَكَ — америкалашмоқ,

بَرِهَنَ — исбот қилмоқ —> تَبَرِهَنَ — исбот бўлмоқ,

زَلَزَلَ — силкимоқ —> تَزَلَزَلَ — силкинмоқ,

Шу сабабли II боб феълининг мажҳул нисбат шакли ҳозирги араб тилида амалда ишлатилмайди.

II боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		تَتَفَعَّلُ

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига

لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تَتَبَرَّهَنُ الْإِثْمَامَاتُ بِشَكْلِ سَرِيعٍ

— Айбловлар тезда исбот бўлмайди.

II боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли билан бир хил қўшимчаларга эга ва у ўша феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

II боб феълининг II шахс буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

تَفَعَّلَ —> تَتَفَعَّلُ —> تَتَفَعَّلُ.

Бу вазн сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلَنْ

I ва III шахс буйруқ майли юқоридаги феълларнинг буйруқ майли ясалган услубда ясалади. Мас.,

لَتَتَرَجَمَ هَذِهِ الْمَقَالَةُ خِلَالَ سَاعَتَيْنِ – Бу мақола икки соат ичида таржима қилинсин.

II боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги феъллар истак майли ҳосил бўлган услуб билан ҳосил бўлади ва унинг бажарадиган вазифаси ҳам улар билан бир хилдир.

II боб феълнинг масдари تَفَعَّلَ шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَبْرَهُنَ – исбот бўлмоқ → تَبْرَهُنَّ – исбот бўлиш,

تَزَلُّلَ – силкинмоқ → تَزَلُّلًا – силкиниш.

II боб феълнинг аниқ нисбат сифатдоши مُتَفَعِّلٌ дир. Мас.,

تَبْرَهُنَ – исбот бўлмоқ → مُتَبْرِهِنَّ، مُتَبْرِهِنٌ – исбот бўлган,

تَزَلُّلَ – силкинмоқ → مُتَزَلِّلُهُ، مُتَزَلِّلٌ – силкинган,

II боб феълнинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди, лекин у иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини ифодаловчи форма сифатида ишлатилиши мумкин; у مُتَفَعِّلٌ вазнида бўлади:

تَبْرَهُنَ – исбот бўлмоқ → مُتَبْرِهِنَّ، مُتَبْرِهِنٌ – исбот бўлиш ўрни ёки пайти.

§ 145. ТҮРТ ҰЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРНИНГ III ВА IV БОБЛАРИ

Түрт ұзақ ундошли феълларнинг III ва IV боблари ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Лекин тарихий ёдномаларда учраб қолиши мумкин:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замон	Мисоллар
III	افَعَلَلْ	يَفَعَلِلْ	اِبْرَثَقَ хурсанд бўлмоқ
IV	افَعَلَّلْ	يَفَعَلِّلْ	اَضْمَعَلَّلْ йўқолмоқ

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майллари-ни юқоридаги боб майлларига қиёслаган ҳолда аниқлаб олиш мумкин.

§ 146. ЭГАГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЮКЛАМАЛАР

Маълумки, гапнинг эгаси ҳар доим бош келишиқда келади. Лекин араб тилида шундай юкламалар ҳам мавжудки, уларнинг таъсирида эга тушум келишигида келишга мажбур бўлади. Бундай юкламалар олтита:

1. **إِنْ** – ҳақиқатда, ҳақиқатан. Кўпинча бу юклама ўзбек тилига таржима қилинмайди. Мас.,

إِنَّ الْبَيْتَ وَاسِعٌ – (Ҳақиқатда) уй кенгдир.

إِنَّ الْغُرُقَةَ جَمِيلَةٌ – (Ҳақиқатан) хона чиройлидир.

Агар **إِنْ** ва шунга ўхшаш юкламалар феъл кесимли гапларга қўшилса, гапнинг эгаси олдинга ўтади. Бошқача айтганда, бу юкламалардан кейин бевосита гапнинг эгаси келади. Мас.,

كَتَبَ الطَّلَابُ هَذِهِ الْجُمْلَةَ – Талабалар бу жумлани ёздилар.

إِنَّ الطَّلَابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ – (Ҳақиқатда) талабалар бу жумлани ёздилар.

Агар гапнинг эгаси кишилик олмошидан иборат бўлса, бу юкламалардан кейин шу олмошга мос бўлган қўшилиб келувчи олмош келади ва у шу юкламаларга қўшиб ёзилади. Мас.,

هِيَ كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالََةَ — У (мн) бу мақолани ёзди.

إِنِّهَا كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالََةَ — (Ҳақиқатан) у бу мақолани ёзди.

Эслатма. I шахс бирлик ва кўплик қўшилувчи олмошлари икки вариантда қўшилиши мумкин:

إِنِّي = إِنِّي .

إِنْ юкламаси иштирок этганида от кесимли гапда ҳам, феъл кесимли гапда ҳам гапнинг кесими олдидан] юкламаси қўшилиши мумкин ва у таржима қилинмайди. Мас.,
إِنَّ اللَّهَ لَرَّؤُفٌ رَحِيمٌ — (Ҳақиқатда) Оллоҳ меҳрибон ва раҳмдилдир.

إِنَّ الطُّلَّابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ — (Ҳақиқатан) талабалар бу жумлани ёздилар.

Иштирок кесимли гапларда ҳам қўшилганида, гапларнинг эгаси тушум келишигида келаверади. Мас.,

إِنَّ لِلْحَيَّاطَانِ إِذَاكَ — Деворнинг ҳам қулоғи бор(мақол);
(Сўзма-сўз: Ҳақиқатда деворларнинг қулоқлари бор).

Агар юкламасига МА юкламаси қўшилиб келса, маънода ўзгариш бўлмайди, лекин гапнинг эгаси бош келишикда келади. Мас.,

قَدْ يَكُونُ الْغَيْبُ حُلًّا إِذَا مَا الْحَاضِرُ أَحْلَى — Келажак ширин бўлса эҳтимол, аслида ҳозирги пайт энг шириндир.

2. كَانَ — гўё, гўёки, ...дек. Бу юклама ҳам юкламаси каби морфологик хусусиятларга эга. Мас.,

كَأَنَّ زَيْنَبَ مَلَكَ — Зайнаб фаришта кабидир.

كَأَنَّ أَبَاكَ بَطَلٌ — Гүё отанг қахрамондир.

3. **أَنَّ** — ...ки. Бу юклама кўпинча шахси номаълум гапларда ёки тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга қўшувчи эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажаради. Мас.,

مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ مُحَمَّدًا شَابٌ عَاقِلٌ

— Маълумки, Муҳаммад ақлли йигитдир ёки Муҳаммаднинг ақлли йигит эканлиги маълум.

مِنَ الْمُسْتَحِيلِ أَنَّ الطَّلَابَ قَدْ قَرُّوا

— Мумкин эмаски, талабалар қочишган бўлса. Ёки Талабаларнинг қочиб кетишлари мумкин эмас.

سَمِعْنَا كُلَّنَا أَنَّ الصِّيَامَ مُفِيدٌ

— Биз ҳаммамиз эшитдикки, рўза тутиш фойдалидир. Ёки Биз ҳаммамиз рўза тутишнинг фойдали эканлигини эшитдик.

Эслатма. Тўлдирувчи эргаш гапли гапларда бош гапнинг кесими **قَالَ** — демоқ феълидан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси маъносидан **إِنَّ** юкламаси ишлатилади.

4. **وَ لَكِنْ** — лекин, бироқ. Бу юклама зидловчи боғловчи вазифасида келади. Мас.,

كُلَّنَا ذَهَبْنَا إِلَى حَدِيقَةِ الْحَيَوَانَاتِ وَ لَكِنْ مُحَمَّدًا لَمْ يَذْهَبْ

— Барчамиз ҳайвонот боғига бордик, лекин Маҳмуд бормади.

5. **لَعَلَّ** — эҳтимол, шояд. Бу юклама гумонни, амалга ошиши ҳам, ошмаслиги ҳам мумкин бўлган тилакни билдиради. Мас.,

لَعَلَّ أَخَاهُ يَنْهَمُ — Эҳтимол, унинг (мз) акаси тушунар.

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ – Шоядки (зора), сизлар ютуққа эришсангиз.

6. لَيْتَ – кошки. Бу юклама амалга ошиши мумкин бўлмаган тилакни билдиради. Мас., يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا – Оҳ, кошки эди мен тупроққа айлансам.

§ 147. МУТЛАҚ ИНКОР

Бирор нарса ёки шахснинг мутлақо йўқлигини билдирувчи инкор мутлақ инкор дейилади. Мутлақ инкор араб тилида йўқлиги билдирилаётган сўз олдига لَا юкламасини қўйиш билан ифодаланади ва ўша сўз ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчасисиз тушум келишигида келади. Мас.,

لَا أَحَدٌ فِي السَّارِعِ – Кўчада умуман ҳеч ким йўқ.

لَا رَبَّ فِيهِ – Бунда ҳеч бир шубҳа йўқ.

§ 148. КАН ЁРДАМЧИ ФЕЪЛ СИФАТИДА

كَانَ феъли морфологик жиҳатдан ажваф феъллар гуруҳига мансуб бўлиб, «бўлмоқ» маъносида етакчи феъл (мустақил феъл) вазифасини бажаришдан ташқари от кесимли гапларда эга билан кесим ўртасида боғлама вазифасини бажариши юқорида айтилган. Мас.,

كَانَ أَحْمَدُ تَلْمِيذًا – Аҳмад ўқувчидир., أَحْمَدُ تَلْمِيذٌ – Аҳмад ўқувчи эди.

Маълумки, араб тилида феъл замонлари жуда оз бўлиб (атиғи ўтган ва ҳозирги-келаси замони мавжуд), ишҳаракатнинг вақтини аниқ ифодалаб беролмайди. Ишҳаракатнинг замонини конкрет билдириш учун айрим юкламалар (мас., قَدْ، سَاءَ، سَوْفَ) ишлатилганида ҳам за-

мон тўла конкретлашмайди. Ҳозирги араб тилида замонни янада конкретлаштириш учун қўшма феъллардан, хусусан **كَانَ** феъли иштирок этадиган қўшма феъллардан кенг фойдаланилади. Бундай қўшма феъллар қуйидаги замон маъноларини билдиради:

1. **كَانَ** феъли ўтган замонда ва етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда узоқ давом этганлиги ёки ўтган замонда бир неча бор такрорланганлиги билдирилади. Мас.,

قَبْلَ سَنَتَيْنِ كُنْتُ أَدْرُسُ فِي الْجَامِعَةِ – Икки йил аввал мен университетда ўқир эдим.

فِي تِلْكَ الْفَتْرَةِ كُنَّا نَلْعَبُ بِالْشَطْرَنْجِ كُلَّ يَوْمٍ

– Ўша кезларда ҳар куни шахмат ўйнар эдик.

2. **كَانَ** феъли ҳам, етакчи феъл ҳам ўтган замонда бўлганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлиги ёки ўтган замондаги бошқа бир иш-ҳаракатдан олдин содир бўлганлиги ифодаланади. Бунда етакчи феъл олди-дан **قَدْ** юклагаси ҳам келиши мумкин. Мас.,

فِي أَوَّلِ الشَّهْرِ كَانَ طُلَابُ الصَّفِّ الْأَوَّلِ قَدْ دَفَعُوا جَمِيعَ امْتِحَانَاتِهِمْ

– Биринчи курс талабалари ойнинг бошларида барча имтиҳонларини топшириб бўлган эдилар.

كَانَتْ زَيْنَبُ سَافَرَتْ إِلَى بَلَدِهَا مَسَاءً أَمْسٍ

– Кеча кечқурун Зайнаб юртига жўнаб кетиб бўлган эди.

3. **كَانَ** феъли ҳозирги-келаси замонда, етакчи феъл эса **قَدْ** юклагаси билан ўтган замонда келганида, иш-ҳаракатнинг келаси замонда бирор иш-ҳаракатдан ёки пайтдан илгари содир бўлажagini билдиради. Мас.,

بَعْدَ عِدَّةِ سَنَوَاتٍ تَكُونُونَ قَدْ تَخَرَجْتُمْ مِنَ الْجَامِعَةِ

– Бир неча йилдан кейин университетни тугатиб бўлган бўласизлар (мз).

§ 149. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛЛАР

Субъектнинг иш-ҳаракатини билдирувчи етакчи феъл билан бирга келиб, унга турли қўшимча маъно берувчи феъллар ёрдамчи феъллар дейилади. Ёрдамчи феъллар ифодаладиган қўшимча маънолар қуйидагичадир:

1. Гапдаги иш-ҳаракатнинг бошланишини билдириш учун қуйидаги феъллар ишлатилади:

قَامَ، أَقْبَلَ، صَارَ، أَصْبَحَ، شَرَعَ، رَاحَ، جَعَلَ، ابْتَدَأَ، بَدَأَ، أَخَذَ

Бу феъллардан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда ишлатилади. Мазкур қўшма феълнинг замонини ёрдамчи феъллар аниқлайди: қўшма феъл ўтган замонда бўлса, улар ҳам ўтган замонда, қўшма феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, ёрдамчи феъл ҳам ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

بَدَأَ الْعَمَالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ

– Ишчилар эрталабдан ишлай бошладилар.

مِنَ أَوَّلِ أَيْلُولَ يَصِيرُ التَّلَامِذَةُ يَذْهَبُونَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ

– Ўқувчилар биринчи сентябрдан мактабга қатнай бошлайдилар.

2. Иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бажарилганлигини ва ҳозирги замонда ҳам давом этаётганлигини қуйидаги ёрдамчи феъллар билдиради:

وَاصَلَ، مَضَى، تَابَعَ، دَامَ، اسْتَمَرَ، مَا فَتَى، ظَلَّ، مَا زَالَ، بَقِيَ، مَا بَرِحَ

Бу феъллардан кейин ҳам етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

كَانَ شَعْبِنَا يُنَاضِلُ وَلَا يَزَالُ يُنَاضِلُ مِنْ أَجْلِ السَّلْمِ

– Халқимиз тинчлик учун курашган ва ҳозир ҳам курашишда давом этмоқда.

تَابِعَ الرَّجُلُ يَسِيرُ حَتَّى الْمَسَاءِ – У киши кечтача юришда давом этди.

3. Иш-ҳаракатнинг бажарилиш арафасида турганлигини ёки иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини қуйидаги феъллар билдиради: كَادَ (а), أَوْشَكَ. Аўшликдан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда, أَوْشَكَ феълдан кейин эса أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

كَادَ الْوَلَدُ يَمُوتُ مِنَ الْخَوْفِ – Қўрқинчдан бола ўлай деди.

تَوَشَّكَ الْكَارِثَةُ أَنْ تُحِلَّ بِي – Менга бир фалокат бўлай деяпти.

كَادَ феъли инкор юкламаси билан келганида, «зўрға», «деярли» маъноларини билдиради. Мас.,

لَا نَكَادُ نَفَهُمْ هَذَا – Буни биз зўрға тушунамиз.

لَا أَكَادُ أَعْرِفُهُ – Мен уни деярли танимайман.

4. Иш-ҳаракатнинг амалга ошиш эҳтимоли борлигини عَسَى феъли билдиради ва бу феъл фақат ўтган замон шаклида ишлатилади. Ундан кейинги феъл أَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَكْتُبَ – Эҳтимол, Зайд ёзар.

Бу феълга баъзан бирикма олмош қўшилиб келади ва у гапнинг эгасини билдиради. Мас.,

عَسَاى أَنْ أَرَكَ – Эҳтимол, мен сени кўрарман.

5. Баъзан لَيْسَ феъли инкор юкламаси вазифасида ҳам ишлатилади. Мас., دَرَى – билмоқ феълдан: لَا أَدْرِي = لَسْتُ أَدْرِي يَا حَبِيبِي مَنْ أَنَا أَيْنَ أَنَا. لَسْتُ أَدْرِي – билмайман. – Мен билмайман, эй ҳабибим, кимману қаердаман.

§ 150. ИЗОҶЛОВЧИ

Изоҳловчи аниқловчининг бир тури бўлиб, отга бошқа бир ном бериш билан уни аниқлаб келади.

Араб тилида мансабни, қариндош-уруғликни, касб-ҳунар ва шу кабиларни билдирувчи изоҳловчилар изоҳланмишдан олдин аниқ ҳолатда ва изоҳланмиш билан жинсда ва келишиқда мослашган ҳолда ишлатилади. Мас.,

الرَّقِيقُ نُورُ الدِّينِ – ўртоқ Нуриддин, الطَّالِبَةُ زَيْنَبُ – толиба Зайнаб,

الشَّيْخُ عَبْدُ الْكَاسِطِ عَبْدُ الصَّمَدِ – шайх Абдулбосит Абдуссамад,

المَطْرِيَّةُ فَيْرُوزُ – хонанда Феруз.

Булардан ташқари араб тилида маънони кучайтирувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар, كَلَا (мз) – كَلَّتَا (мн) – иккови; نَفْسٌ، عَيْنٌ، ذَاتٌ – ўша сўзлари воситасида ясалади ва буларни қўллашда икки усул мавжуд:

1. Юқоридаги изоҳловчилар изоҳланмиш билан изофа бирикмасини ташкил этади ва изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи бўлиб келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ نَفْسِ الطَّالِبِ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي ذَاتِ الْوَقْتِ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

آتَفَقَ كِلَا الْجَانِبَيْنِ عَلَى هَذَا – Ҳар икки томон шунга келишишди.

2. Изоҳланмиш от аниқ ҳолатда келади ва изоҳловчи бўлиб келган юқоридаги сўзлар изоҳланмишдан кейин у билан келишиқда мослашган ҳолда ва изоҳланмишга мос келувчи бирикма олмош билан келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ نَفْسَهُ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ عَيْنَهُ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي الْوَقْتِ نَفْسَهُ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

Агар изоҳланмиш одамни билдирувчи отдан иборат бўлиб, кўплиқда келса, أَنْفُسُ сўзининг кўплиги نَفْسٌ ишлатилади. Мас.,

يَجِبُ عَلَى الطَّلَبَةِ أَنْ يَحْتَرِمُوا الْمُدْرَسَ

– Талабалар ўзлари ўқитувчини ҳурмат қилишлари керак.

ذَهَبَ التَّلْمِيذَانِ كِلَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи кетишди.

ذَهَبَتِ التَّلْمِيذَتَانِ كِلْتَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи қиз кетишди.

Биз илгари кўрган **كُلُّ**, **جَمِيعٌ** сўзлари ҳам ўзлари бири-киб келган сўз билан шу усулда қўлланиши мумкин. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِالطَّلَابِ جَمِيعِهِمْ – Студентларнинг барчаси билан танишдим.

ضَيَّعَتِ الْوَقْتَ كُلَّهُ – Вақтнинг ҳаммасини бекор кетказ-динг (мз).

Булардан ташқари араб тилида бирор сўзнинг ўрнида ишлатилувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар **الْبَدَلُ** дейилади. Бундай изоҳловчи изоҳланмишдаги маънони тўлалигича ёки қисман ўз ичига олади. Бу изоҳловчилар изоҳланмишдан кейин келади ва унга мос бўлган бирикма олмошни ўзига қабул қилади ҳамда изоҳланмиш билан бир хил келишиқда келади. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَحْمُودُ عِلْمُهُ – Менга Маҳмуднинг билими ёқади (Сўзма-сўз: Менга Маҳмуд, унинг билими ёқади).

ضَرَبْتُ سَلِيمًا رَأْسَهُ – Салимнинг бошига урдим (Сўзма-сўз: Салимни, унинг бошига урдим).

أَكَلْتُ الرَّغِيْفَ نِصْفَهُ – Ноннинг ярмини едим (Сўзма-сўз: Нонни, унинг ярмини едим).

تُعْجِبُنِي سَمَرْقَنْدُ هَوَاؤُهَا – Менга Самарқанднинг ҳавоси ёқади (Сўзма-сўз: Менга Самарқанд, унинг ҳавоси ёқади).

§ 151. БИР МАРТАЛИК ҲАРАКАТ НОМИ

Иш-ҳаракатнинг бир марта содир бўлганлигини билдирувчи сўз бир марталик ҳаракат номи дейилади. Бир марталик ҳаракат номи масдар охирига **ۛ** ҳарфини қўйиш билан ҳосил бўлади. Мас.,

ضَرَبَ – урмоқ → масдари ضَرْبٌ – уриш, ضَرْبَةٌ – бир марта уриш,

ضَحَكَ – кулмоқ → масдари ضَحْكٌ – кулиш, ضَحْكَةٌ – битта кулиш.

Бир марталик ҳаракат номи бошқа отлар каби иккилик ва кўплик сонларига эга: ضَحْكَةٌ – битта кулиш, ضَحَكَاتٌ иккита кулиш, ضَحَكَاتٌ – кўпгина кулишлар.

Кўпинча **ۛ** билан тугаган масдарлардан бир марталик ҳаракат номи шу масдардан кейин «**وَاحِدَةٌ** – бир, битта» мослашган аниқловчисини келтириш билан ҳосил қилинади. Мас., نَجَا (y) – нажот топмоқ → масдари نَجَاءٌ – нажот топиш, نَجَاءٌ وَاحِدَةٌ – бир марта нажот топиш.

§ 152. ЧЕКЛОВ

Бу грамматик категория араб тилига хос бўлиб, бошқа тилларда учрамайди.

Гапда чеклов бўлиб келган сўз гапнинг кесими ифодалаган маънонинг объектини янада конкретлаштириб, аниқлаб, чегаралаб келади. Чеклов одатда гапнинг эгаси ва кесимидан кейин ёки гапнинг сўнгида ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Бунда гапнинг кесими от кесим ҳам, феъл кесим ҳам бўлиб келиши мумкин. Чеклов гапнинг на эгаси, на кесими билан жинсда, сонда мослашмайди. Мас.,

مَحْمُودٌ حَسَنٌ وَجَبَّاهَا — Маҳмуд гўзал юзлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд юз жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ خُلُقًا — Маҳмуд яхши хулқлидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд хулқ жиҳатидан яхшидир).

مَحْمُودٌ حَسَنٌ نَسَبًا — Маҳмуд яхши насаблидир.

(Сўзма-сўз: Маҳмуд насаб жиҳатидан яхшидир).

Чеклов кўпинча гапнинг кесими қиёсий ёки орттирма даражадаги сифатдан иборат бўлганида ишлатилади. Мас.,

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي سِنًا — У мендан ёшроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ёш жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي قَامَةً — У мендан пастроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан бўй жиҳатидан кичик).

هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي عَقْلًا — У мендан ақлсизроқ.

(Сўзма-сўз: У мендан ақл жиҳатидан кичик).

§ 153. ҚУРОЛ ОТЛАРИ

Иш-ҳаракатни амалга ошириш воситасини билдирувчи отлар қурол отлари дейилади. Қурол отлари кўпинча I бобдаги ўтимли феъллардан **مِفْعَلٌ**, **مِفْعَالٌ**, **مِفْعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Мас.,

بَرَدٌ — эговламоқ → مَبْرَدٌ — эгов,

كَنْسٌ — супурмоқ → مَكْنَسَةٌ — супурги,

فَتَحٌ — очмоқ → مِفْتَاحٌ — очқич.

Кейинги пайтларда араб тилида юқоридаги вазнлардан ташқари **فَعَالَةٌ** вазнида ҳам қурол отлари ҳосил қилинмоқда. Мас., تَلَاجَةٌ — музлатгич,

دَبَابَةٌ — танк, جَرَارَةٌ — трактор ва ҳ.к.

§ 154. СОН

Араб тилида ҳам сонлар саноқ ва тартиб сонларга бўлинади. Саноқ сонлар ҳам, тартиб сонлар ҳам рақамларни ифодаловчи қуйидаги сўзлар ёрдамида ясалади:

Рақамлар	Мз	Мн
бир	وَاحِدٌ، أَحَدٌ	وَاحِدَةٌ، إِحْدَى
икки	اِثْنَان	اِثْنَتَان
уч	ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ
тўрт	أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ
беш	خَمْسٌ	خَمْسَةٌ
олти	سِتٌّ	سِتَّةٌ
етти	سَبْعٌ	سَبْعَةٌ
саккиз	ثَمَانٌ	ثَمَانِيَةٌ
тўққиз	تِسْعٌ	تِسْعَةٌ
ўн	(عَشْرٌ) عَشْرٌ	(عَشْرَةٌ) عَشْرَةٌ
йигирма	عِشْرُونَ	عِشْرُونَ
ўттиз	ثَلَاثُونَ	ثَلَاثُونَ
қирқ	أَرْبَعُونَ	أَرْبَعُونَ
эллик	خَمْسُونَ	خَمْسُونَ
олтмиш	سِتُونَ	سِتُونَ
етмиш	سَبْعُونَ	سَبْعُونَ
саксон	ثَمَانُونَ	ثَمَانُونَ
тўқсон	تِسْعُونَ	تِسْعُونَ
юз	(مِائَةٌ) مِئَةٌ	(مِائَةٌ) مِئَةٌ
минг	أَلْفٌ	أَلْفٌ
миллион	مِليُونٌ	مِليُونٌ
миллиард	مِليَارٌ	مِليَارٌ

Эслатма. Бу сонлар ичидан **إِحْدَى** — келишикта турланмайдиган сўз, **اثنان** — **اثنان** — иккилик сон каби турланадиган сўз, 20 дан 90 гача сонлар музаккар тўғри кўплик каби, қолганлари эса уч келишликли сўзлардир.

أَحَدٌ сўзи гапда «кимдир» гумон олмоши ёки инкор гапларда «ҳеч ким» маъносида ҳам ишлатилади. Мас.,

جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга кимдир келди.

مَا جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга ҳеч ким келмади.

§ 155. 1–10 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1 ва 2 саноқ сонини ифодалаш учун сонни ишлатмаслик мумкин, чунки бирлик ва иккилик грамматик категорияси предметнинг битта ёки иккиталигини кўрсатиб туради. Мас.,

كِتَابٌ — китоб ёки битта китоб,

مَجَلَّتَانِ — иккита журнал.

Лекин предметнинг бир ёки иккиталиги таъкидланиши керак бўлса, **وَاحِدَةٌ** (**وَاحِدَةٌ**), ёки **اثنان** (**اثنان**) сонлари саналмиш оддан кейин қўйилади ва саналмиш от билан мослашган аниқловчи каби тўрт жиҳатдан мослашади. Мас.,

لِي كِتَابٌ وَاحِدٌ — Менда битта китоб бор.

فِي الْكِتَابِ الْوَاحِدِ حَقِيقَةٌ — Битта китобда ҳақиқат бор.

أَشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَاحِدًا — Битта китоб сотиб олдим.

فِي الْمَجَلَّتَيْنِ الْاِثْنَتَيْنِ مَقَالَتَانِ — Икки журналда иккита мақола бор.

إِنَّ هَاتَيْنِ الْمَجَلَّتَيْنِ الْاِثْنَتَيْنِ تَعَجِبَانِي — Чиндан бу иккита журнал менга ёқади.

3 – 10 гача бўлган сонлар саналмиш билан икки усулда бирикади:

1. Сон билан саналмиш от изофа ташкил этади. Бунда сон музоф, саналмиш от музоф илайҳи бўлиб келади. Сон саналмиш от бирлигининг жинсига тескари жинсда келади, саналмиш от эса, ноаниқ ҳолатда кўпликда келади. Мас.,

أَرْبَعَةُ بِيُوتٍ – тўртта уй,

سَبْعُ غُرَفٍ – еттита хона,

عَشْرَةُ أَيَّامٍ – ўн кун.

8 сони муаннас от билан ишлатилганида, келишикларда قَاصٍ عَالٍ, сўзи каби турланади. Мас.,

ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат,

فِي ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соатда,

اِنْتَظَرْنَا ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат кутдик.

Изофа қоидасига мувофиқ гаптаги бажараётган вази-фасига қараб, соннинг келишиги ўзгаради, холос. Мас.,

فِي أَرْبَعِ غُرَفٍ طُلَّابٌ – Тўртта хонада студентлар бор,

اِشْتَرَتْ الْجَامِعَةُ سَبْعَةَ بِيُوتٍ – Университет еттита уй сотиб олди,

عُطِّلْنَا الشَّتَوِيَّةَ عَشْرَةَ أَيَّامٍ – Қишки каникулимиз ўн кун.

Умумий қоидага биноан бундай изофалар **مِنْ** предлоги ёрдамида ажратилиши ҳам мумкин. Мас.,

رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ مِنَ الطُّلَّابِ – Тўрт студентни кўрдим.

3 – 10 гача бўлган маълум сонни билдирган «бир неча» сўзи ҳам (**بِضْعَةٌ**, **بِضْعٌ**) саналмиш от билан 3 – 10 гача бўлган сон каби изофа ҳосил қилади. Мас.,

بِضْعَةُ أَيَّامٍ – бир неча кун,

بِضْعٌ لَيَّالٍ – бир неча тун.

2. Аввал саналмиш от, сўнг сон келади. Бунда ҳам соннинг жинси саналмиш отнинг жинсига тескари бўлиши шарт. Гапдаги вазифасига қараб икковининг келишиги ўзгариши мумкин. Мас.,

أَلْأَرْكَانُ الْخَمْسَةُ لِلْإِسْلَامِ – Исломнинг беш рукни,

تَعَلَّمْنَا الْأَرْكَانَ الْخَمْسَةَ لِلْإِسْلَامِ – Исломнинг беш рукнини ўргандик,

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ – Беш вақт намоз.

§ 156. 11 – 19 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

11 – 19 гача бўлган сонлар саналмиш билан қуйидагича муносабатда бўлади:

1. 11 сони саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади ва ҳар уч келишиқда ҳам танвинсиз тушум келишиғида келади. Саналмиш от эса ноаниқ ҳолатда бирликда тушум келишиғида келади. 1 сони учун أَحَدٌ – إِحْدَى варианти ишлатилади. Мас.,

فِي مَدِينَتِنَا أَحَدٌ عَشَرَ مَتْحَفًا – Шаҳримизда 11 та музей бор,

فِي مَدِينَتِنَا إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – Шаҳримизда 11 та кутубхона бор,

فِي أَحَدٍ عَشَرَ مَتْحَفًا – 11 та музейда,

فِي إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 11 та кутубхонада

زُرْنَا أَحَدَ عَشَرَ مَتْحَفًا – 11 та музейни томоша қилдик.

2. 12 сони ҳам саналмиш от билан шундай муносабатда бўлади. Фақат 2 сони آثْنَا, آثِنَا шаклида, қаратқич ва тушумда эса آثْنِي, آثِنِي шаклида бўлади. Мас.,

لِجَارِنَا آثْنَا عَشَرَ وَكَلْدًا – Қўшнимизнинг 12 та боласи бор,

جَاءَتِ آثِنَا عَشْرَةَ طَالِبَةٍ – 12 та толиба келди,

فِي آثْنِي عَشَرَ بَيْتًا – 12 та уйда,

فِي آثِنِي عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 12 та кутубхонада.

3. 13–19 гача бўлган сонлар ҳар доим танвинсиз тушум келишигида бўлади. Бирлар хонасининг жинси саналмиш от жинсига тескари, ўнлар хонасининг жинси саналмиш от жинси билан бир хил бўлади. Мас.,

سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا – 17 йил,

فِي سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا – 17 йилда,

تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً – 19 та шаҳар,

فِي تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً – 19 та шаҳарда,

أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَاوِلَةً – 14 та стол.

§ 157. 20 – 99 гача СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. 21, 31, 41 ва бошқалардаги 1 рақами учун кўпинча **وَاحِدٌ** – **وَاحِدَةٌ** варианты олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бирлар хонаси билан ўнлар хонаси **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади ҳамда саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Сонлар эса ҳар уч келишикда уч хил турланади:

وَاحِدٌ وَ ثَلَاثُونَ مِثْرًا – 31 метр,

وَاحِدَةٌ وَ عَشْرُونَ مَجَلَّةً – 21 та журнал,

فِي وَاحِدٍ وَ ثَلَاثِينَ مِثْرًا – 31 метрда,

قَرَأْتُ وَاحِدَةً وَ عَشْرِينَ مَجَلَّةً – 21 та журнални ўқидим,

ثَمَنُ وَاحِدَةٍ وَ عَشْرِينَ مَجَلَّةً – 21 та журналнинг нархи.

2. 22, 32, 42 каби сонларда 2 рақами учун **اثنان** –

اثنان сўзлари олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бу сонларнинг саналмиш от билан бирикуви 21, 31, 41 кабиларнинг бирикуви билан бир хил бўлади. Мас.,

- اثنتان و عشرين كتاباً – 22 та китоб,
 فى اثنتين و عشرين كتاباً – 22 та китобда,
 قرأت اثنتين و عشرين مجلة – 22 та китоб ўқидим,
 اثنتان و خمسون مجلة – 52 та журнал,
 فى اثنتين و خمسين مجلة – 52 та журналда,
 اشترت اثنتين و خمسين مجلة – 52 та журнал сотиб олдим.

3. 23, 33, 43 ва ундан юқори сонларда бирлар хонаси саналмиш от билан жинсда тескари мослашади. Ўнлар хонаси билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Ҳар уч келишида турланади. Саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишида келади. Мас.,

- تسعة و أربعون متراً – 49 метр,
 فى تسعة و أربعين متراً – 49 метрда,
 ست و ثمانون ريشة – 86 та перо,
 اشترت ستا و ثمانين ريشة – 86 та перо сотиб олдим.

4. 20 – 90 гача яхлит сонлар билан келган саналмиш от бирликда тушум келишигида ноаниқ ҳолатда келади. Гапдаги вазифасига кўра, келишикларда соннинг ўзи турланади. Мас.,

- عشرون كتاباً – 20 та китоб,
 فى عشرين كتاباً – 20 та китобда,
 قرأت عشرين كتاباً – 20 та китоб ўқидим,

§ 158. 100 ВА УНДАН ОРТИҚ САНОҚ СОНЛАР

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларни билиш керак:

1. 100, 1000 каби яхлит сонлар саналмиш от билан изофа ҳосил қилади. Музоф илайҳи бўлиб келган саналмиш от ноаниқ ҳолатда бирликда келади. Мас.,

مِئَةٌ مَسَاءٌ — юз оқшом,
 فِي مِئَةِ مَسَاءٍ — юз оқшомда,
 قَضَيْنَا مِئَةَ مَسَاءٍ — юз кечани ўтказдик,
 أَلْفٌ لَيْلَةٌ — минг кеча,
 فِي أَلْفِ لَيْلَةٍ — минг кечада,
 قَضَيْتُ أَلْفَ لَيْلَةٍ — минг кечани ўтказдим.

2. 200 ва 2000 каби яхлит сонлар ҳам шу тахлит ясалади. Фақат бу сонларнинг иккилик шакли олинади. Мас.,

مِئَتًا مَسَاءً — 200 оқшом,
 فِي مِئَتِي مَسَاءٍ — 200 оқшомда,
 أَلْفًا لَيْلَةً — 2000 кеча,
 فِي أَلْفِي لَيْلَةٍ — 2000 кечада ва ҳ.к.

3. 1000 гача бўлган юзликларда юз сўзига саналмиш от сифатида қаралади, лекин у бирликда келади. Саналмиш от билан эса изофа занжири ҳосил қилинади. Мас.,

ثَلَاثُمِئَةٌ — 300 — өки Тَلَاثُ مِئَةٍ ,
 أَرْبَعُمِئَةٌ — 400 — өки أَرْبَعُ مِئَةٍ ,
 خَمْسُمِئَةٌ — 500 — өки خَمْسُ مِئَةٍ ,
 سِتْمِئَةٌ — 600 — өки سِتُّ مِئَةٍ ,
 300 та студент — ثَلَاثُمِئَةُ طَالِبٍ ,
 300 студентдан — مِنْ ثَلَاثُمِئَةِ طَالِبٍ ,
 300 студентни кўрдим — رَأَيْتُ ثَلَاثُمِئَةَ طَالِبٍ
 ва ҳ.к.

4. Юзлик сонлар ичида ўнлик ва бирлик сонлар ҳам аралаш бўлса, аввал юзликлар, сўнг бирлик ва охирида ўнлик хонаси ёзилади. Саналмиш от 11 дан 99 гача қандай тарзда бўлса, бунда ҳам шундай тарзда бўлади. Мас.,

687 та уй – سِتْمِئَةٌ وَسَبْعَةٌ وَثَمَانُونَ بَيْتًا

687 та уйда – فِي سِتْمِئَةٍ وَسَبْعَتَيْ ثَمَانِينَ بَيْتًا

687 та уй қурдик – بَيْنَا سِتْمِئَةٌ وَسَبْعَةٌ وَثَمَانِينَ بَيْتًا

946 та хона – تِسْعِمِئَةٌ وَسِتُّ وَأَرْبَعُونَ عُرْفَةً

946 та хонада – فِي تِسْعِمِئَةٍ وَسِتِّ وَأَرْبَعِينَ عُرْفَةً

946 та хона кўрдик – رَأَيْنَا تِسْعِمِئَةً وَسِتًّا وَأَرْبَعِينَ عُرْفَةً

5. Яхлит сонлардан кейин 1 ёки 2 сони қўшилса, у қуйидагича бўлади:

502 та қалам – خَمْسُمِئَةٌ قَلَمٍ وَقَلَمَانِ

1001 кеча – أَلْفٌ لَيْلَةٌ وَلَيْلَةٌ

6. Агар минглар хонаси ўн минггача бўлса, «минг» сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва у олдинги рақам билан изофага киришади. Юзлар хонаси юқорида кўрганимиздек ёзилади. Мас.,

5000 та китоб – خَمْسَةُ آلَافِ كِتَابٍ

5235 та журнал – خَمْسَةُ آلَافٍ وَمِئَتَانِ وَخَمْسُ وَثَلَاثُونَ مَجَلَّةً

7. Агар минглар хонаси юзликлардан иборат бўлса, (мас., 365723), минг сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва шу тартибда ёзилади. Мас.,

365723 та китоб – ثَلَاثِمِئَةٌ وَخَمْسَةُ وَسِتُّونَ أَلْفًا وَسَبْعِمِئَةٌ وَثَلَاثَةٌ

وَعِشْرُونَ كِتَابًا.....

8. Миллион ёки миллиард сўзлари иштирок этганида, улар минглардан олдин келади ва уларнинг ёзилиши мингликлар каби бўлади:

سَبْعَةُ مَلَايِينٍ وَ سِتِّمِئَةِ وَ ثَلَاثَةِ وَ ثَمَانُونَ أَلْفًا وَ خَمْسِمِئَةٍ
وَ ثَمَانِيَةً وَ عِشْرُونَ دَقْتَرًا

§ 159. КАСР СОНЛАР

Каср сонлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Махражи ўн ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 1 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан **فَعْلٌ** ёки **فُعْلٌ** вазнида ҳосил бўлади.

Мас., $1/3$ – **ثُلُثٌ** ёки **ثُلُثٌ** , $1/9$ – **تُسْعٌ** ёки **تُسْعٌ** .

Эслатма. Махражи 6 дан иборат бўлса, каср сон **سُدُسٌ** ёки **سُدُسٌ** шаклида ҳосил бўлади.

2. Махражи 10 ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 2 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан бош келишида **فُعْلَانٌ** , қаратқич ва тушум келишигида **فُعْلَيْنِ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

$2/5$ – **خُمُسَانٌ** (**خُمُسَيْنِ**) , $2/7$ – **سَبْعَانٌ** (**سَبْعَيْنِ**)

3. Юқоридаги каби сонларнинг сурати 3-9 гача бўлса, сурати билан махражи изофа ҳосил қилади. Бунда сурати музоф бўлиб, муаннаса келади, махражи ноаниқ ҳолатда **أَفْعَالٍ** вазнида келади. Мас.,

$5/6$ – **ثَمَانِيَةٌ أَتْسَاعٌ** – $8/9$, **خُمُسَةٌ أَسْنَاكِسٌ** – $5/6$.

4. $1/2$ шаклидаги каср сон **نِصْفٌ** – ярим сўзи билан ифодаланади.

5. Сурати ва махражи 10 дан юқори рақам билан ифодаланган бўлса, **جُزْءٌ** сўзи ёрдамида синтактик йўл билан шаклланади. Мас.,

16/19 – سِتَّةَ عَشَرَ جُزْأً مِنْ تِسْعَةِ عَشَرَ جُزْأً ,

52/97 – اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ جُزْأً مِنْ سَبْعَةِ وَتِسْعِينَ جُزْأً .

§ 160. ТАҚСИМ СОН ВА ПРОЦЕНТ

Тақсим сон қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Саноқ сонни икки марта такрорлаш билан. Мас.,

وَاحِدٌ وَاحِدٌ , (وَاحِدَةٌ وَاحِدَةٌ) – битта-биттадан,

اِثْنَانِ اِثْنَانِ , (اِثْنَانِ اِثْنَانِ) – иккита-иккитадан.

2. مَفْعَلٌ ФАЪЛ вазнида:

ثَلَاثٌ – учтадан, مَثَلْتُ – учтадан,

رَبَاعٌ – тўрттадан, سَبَاعٌ – еттигадан.

Маъно жиҳатидан сонга алоқадор сифатлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Сон ўзагидан ҳосил қилинган II боб феълнинг мажҳул нисбат сифатдоши шаклида. Мас.,

مُثَلِّتٌ – уч (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

مُرَبِّعٌ – тўрт (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

2. مَفْعَلٌ ФАЪЛ вазнидаги сонлардан يٌ – ёрдамида

ҳосил қилинган нисбий сифат шаклида. Мас.,

رَبَاعِيٌّ → رَبَاعِيٌّ – тўрт (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

خَمَّاسِيٌّ → خَمَّاسِيٌّ – беш (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

مِثْنَوِيٌّ → مِثْنَوِيٌّ – икки (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

Араб тилида процент فِيْ ЭКИ БИ предлоги билан келувчи الْمِئَةُ الْمِائَةُ (الْمِائَةُ) сўзи ёрдамида ифодаланади Мас.,

تِسْعَةَ عَشَرَ فِي الْمِائَةِ – 19 фоиз,

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ بِالْمِئَةِ – 52 фоиз ва ҳ.к.

§ 161. ТАРТИБ СОНЛАР

Тартиб сонлар қуйидагича ясалади:

1. Тартиб сонлар мослашган аниқловчи каби тартиби билдирилаётган отдан кейин келиб, у билан мослашган аниқловчи каби мослашади.

2. 1 – 10 гача тартиб сонлар саноқ сонларнинг ўзагидан **فَاعِلٌ** (мн. **فَاعِلَةٌ**) вазнида ҳосил бўлади. Фақат “биринчи” сўзи **أَوَّلٌ** (мн. **أُولَى**) ва “олтинчи” сўзи **سَادِسٌ** (мн. **سَادِسَةٌ**) шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

بَيْتٌ خَامِسٌ – бешинчи уй,

الْبَيْتُ الْخَامِسُ – бешинчи уй,

فِي الْبَيْتِ الْخَامِسِ – бешинчи уйда,

رَأَيْتُ الْبَيْتَ الْخَامِسَ – бешинчи уйни кўрдим.

غُرْفَةٌ سَادِسَةٌ – олтинчи хона,

الْغُرْفَةُ السَّادِسَةُ – олтинчи хона,

فِي الْغُرْفَةِ السَّادِسَةِ – олтинчи хонада,

دَخَلْنَا الْغُرْفَةَ السَّادِسَةَ – олтинчи хонага кирдик.

3. 11 – 19 гача тартиб сонларда аввал бирлик хонаси тартиб сон шаклида, ўнлик хонаси саноқ сон шаклида келади ҳамда булар доим танвинсиз тушум келишигида ишлатилади. Улар тартиби билдирилаётган сўз билан жинсда тўғри мослашади. “Биринчи” сўзи ўрнида **حَادٍ** (

الْحَادِي), мн. **حَادِيَةٌ** (мн. **الْحَادِيَّةُ**) сўзи ишлатилади. Мас.,

الدَّرْسُ الْحَادِي عَشَرَ – ўн биринчи дарс,

الْغُرْفَةُ الثَّانِيَّةُ عَشَرَ – ўн иккинчи хона,

الْجُلْدُ التَّاسِعُ عَشَرَ – ўн тўққизинчи жилд.

4. 20 ва ундан юқори яхлит сонлар санок сонлардан фарқ қилмайди. Фақат улар оддан кейин аниқ ҳолатда келади. Мас.,

الْفَرْقَةُ الْعِشْرُونَ – йигирманчи хона,
فِي الْفَرْقَةِ الْعِشْرِينَ – йигирманчи хонада,
الْمَحْبُوسُ الْمِئَةُ – юзинчи тутқин,
عِنْدَ الْمَحْبُوسِ الْمِئَةِ – юзинчи тутқинда,
الْيَلْبُتَةُ الْآلْفُ – мингинчи кеча,
حَتَّى الْيَلْبُتَةِ الْآلْفِ – мингинчи кечагача.

5. 21 – 99 гача яхлит бўлмаган тартиб сонларнинг аввал бирлар хонаси тартиби билдирилаётган сўз билан жинсда мослашган ҳолда, وَ боғловчисидан кейин ўнлар хонаси (ҳар иккови ҳам тартиб сон шаклида) келади ва улар от билан келишиқда мослашади. Мас.,

الدَّرْسُ الثَّلَاثُونَ وَ الثَّلَاثُونَ – ўттиз учинчи дарс,
فِي الدَّرْسِ الثَّلَاثِ وَ الثَّلَاثِينَ – ўттиз учинчи дарсда,
الصفحة السادسة وَ الثَّمَانُونَ – саксон олтинчи бет,
فِي الصفحة السادسة وَ الثَّمَانِينَ – саксон олтинчи бетда.

6. 100 дан юқори тартиб сонларда ҳам шу услуб сақланади ва бунда юзлик хона олдин келади. Мас.,

الصفحة الثلاثمئة وَ السابعة وَ الثَّمَانُونَ – уч юз саксон еттинчи бет,
فِي الصفحة الثلاثمئة وَ السابعة وَ الثَّمَانِينَ – уч юз саксон еттинчи бетда,
الفَرْقَةُ المِئَتَانِ وَ التَّاسِعَةُ وَ الأربَعُونَ – икки юз қирқ тўққизинчи хона,
إلى الفَرْقَةِ المِئَتَيْنِ وَ التَّاسِعَةِ وَ الأربَعِينَ – икки юз қирқ тўққизинчи хонага.

Баъзан юзлар ва минглар хонаси бирлар ва ўнликлардан орқага ўтиши ҳам мумкин. Бунда ўртага بَعْدُ предлоги қўйилади. Мас.,

الْيَلْبُتَةُ الرَّابِعَةُ وَ السَّبْعُونَ بَعْدَ الثَّلَاثِينَ – уч юз етмиш тўртинчи кеча.

§ 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтни ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ — соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ — соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةٌ** ишлатилади: **السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ لَيْلًا** — тунги соат 1.

3. Вақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** — эрталаб, **نَهَارًا** — кундузи, **مَسَاءً** — оқшом, **لَيْلًا** — тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا — соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً — соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا — соат 14 гача.

4. “Ропша-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ تَمَامًا — Ҳозир соат ропша-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْطِ مَسَاءً — Соат ропша-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ — Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثُ عَشْرَةَ دَقِيقَةً — Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبْعُ — Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالثَّلَاثُ لَيْلًا — Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи (**نِصْفٌ**) ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةُ عَشْرَةَ وَالنُّصْفُ — соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда келтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ إِلَّا سِتُّ دَقَائِقَ — Соат 2 дан 54 минут ўтди.

فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا — Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالنُّصْفُ وَارْبَعُ دَقَائِقَ — Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرَانَ — 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ أَيْلُولَ — 25 сентябрь.

Баъзан **شَهْرٌ** сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ — ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ إِبْرَيْلَ — 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْآلِفِ وَالتَّسْعِمِئَةِ وَالثَّانِيَةِ وَالتَّسْعِينَ — 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَالثَّمَانِينَ بَعْدَ الْآلِفِ وَالثَّمَانِيَةِ — 1882 йилда.

Ҳозирги араб тилида йилни ифодалаш учун саноқ сон ишлатилмоқда ва у “йил – سَنَةٌ، عَامٌ.” сўзи билан изофа ҳосил этади. Бунда “йил” сўзи музоф, саноқ сон музоф илайҳи бўлиб келади. Лекин шунга қарамай, соннинг ўнлар хонаси “йил” сўзи билан саналмиш от билан қандай мослашса, шундай мослашади. Мас.,

1654 йил، سَنَةٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعٌ وَخَمْسِينَ،

1654 йилда، عَامٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعَةٌ وَخَمْسِينَ،

1582 йилда، سَنَةٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَأَثْنَتَيْنِ وَثَمَانِينَ،

1582 йилда، عَامٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَأَثْنَتَيْنِ وَثَمَانِينَ،

§ 163. ИСТИСНОЛИКНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

“Истиснолик” термини ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайди, чунки у алоҳида грамматик категория ҳисобланмайди.

Истисноликни конкрет тасаввур қилиш учун “Сендин ўзга кимни дерман, ёри жононим – ўзинг”, “Боғимизда гилосдан бошқа ҳамма мевалар мавжуд” мисолларини келтириш kifoy. Бу мисоллардаги “сендин ўзга”, “гилосдан бошқа” иборалари истисноликни билдиради.

Араб тилида истисноликни ифодалаш учун истисно қилинаётган сўздан олдин қуйидаги юкламалар қўйилади:

غَيْرٌ، سِوَى، عَدَا، خَلَا، حَاشَا، إِلَّا

Булар ичида энг кўп ишлатиладигани **إِلَّا** юкламасидир. Унинг қуйидаги морфологик хусусиятлари мавжуд:

1. Истиснолик иштирок этган гап бўлишли (тасдиқ) гап бўлса, **إِلَّا** юкламасидан кейинги сўз тушум келишигида келади. Мас.,

وَصَلَ الْجَمِيعُ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳамма келди.

رَأَيْتُ الْأَقْلَامَ عِنْدَ جَمِيعِ الطَّلَابِ إِلَّا مَحْمُودًا

— Маҳмуддан бошқа барча студентларда қалам кўрдим.

2. Агар гап бўлишсиз маънодаги (инкор) гап бўлса,

إِلَّا дан кейинги сўз қайси сўздан истисно қилинаётган бўлса, ўша сўзнинг келишигини қабул қилади. Мас.,

لَمْ يُسَافِرِ الضُّيُوفُ إِلَّا كَرِيمًا — Каримдан бошқа меҳмонлар сафарга жўнамадилар (الضُّيُوفُ — бош келишиқда),

مَا رَأَيْتُ الْفَلَاحِينَ إِلَّا مَحْمُودًا — Маҳмуддан бошқа деҳқонларни кўрмадим. (الْفَلَاحِينَ — тушум келишиғида),

لَمْ أَسَلِّمْ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا سَلِيمًا — Салимдан бошқа ҳеч кимга салом бермадим. (عَلَى أَحَدٍ — қаратқич келишиғида).

3. Агар бўлишсиз (инкор) маънодаги гапда истиснолик мавжуд бўлса-ю, қайси сўздан истисно қилинаётганлиги мавжуд бўлмаса, إِلَّا дан кейинги истисно шу إِلَّا юкламаси бўлмаганида қайси келишиқда бўлса, ўша келишиқда ишлатилади ва бундай гап бўлишсиз шаклда эмас, балки “фақат” сўзи ёрдамида бўлишли (тасдиқ) гап шаклида таржима қилинади. Мас.,

مَا ذَهَبَ إِلَّا حَسَنٌ — Фақат Ҳасан кетди (Ҳасандан бошқаси кетмади),

لَمْ أَرِ إِلَّا زَيْدًا — Фақат Зайдни кўрдим (Зайддан бошқасини кўрмадим).

4. حَاشَا، خَلَا، عَدَا юкламаларидан кейинги истисно сўз қаратқич келишиғида ҳам, тушум келишиғида ҳам ишлатилиши мумкин:

أَسْتَبْقِطُ كُلَّهُمْ حَاشَا زَيْدًا — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди,

أَسْتَبْقِطُ كُلَّهُمْ حَاشَا زَيْدًا — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди.

Агар خَلَا، عَدَا юкламалари олдидан مَا юкламаси келса, бу юкламаларнинг мазмуни ўзгармайди, лекин булардан кейинги истисно фақат тушум келишиғида келади. Мас.,

مَا عَدَا مُحَمَّدًا — Маҳмуддан бошқа,

مَا خَلَا زَيْنَبَ — Зайнабдан бошқа.

5. سَوَى غَيْرٌ, سَوَى сўзларидан кейинги сўз қаратқич келишигида келади, чунки бу сўзлар ўзларидан кейинги истисно билан изофа ҳосил қилади (سَوَى сўзининг ишлатилишига юқорида тўхталинган — §39). Мас.,

— حَضَرَ الدَّرْسَ جَمِيعَ الطَّلَبَةِ غَيْرَ كَرِيمٍ

Каримдан бошқа барча талабалар дарсада ҳозир бўлишди.

لَمْ يُشَارِكْ فِي الْمُسَابَقَةِ سِوَى مُحَمَّدٍ

— Конкурсада Муҳаммаддан бошқаси иштирок этмади.

§ 164. МАВҲУМ ОТЛАР

Иш-ҳаракат, сифат ёки ҳолат ҳақидаги мавҳум тушунчаларни ифодаловчи отлар мавҳум (абстракт) отлар дейилади. Мавҳум отлар араб тилида қуйидаги тур сўзлар охирига **يَّة** — қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади:

1. Отларга. Мас., **إِنْسَانٌ** — инсон → **إِنْسَانِيَّةٌ** — инсоният, **أَبَدٌ** — абад → **أَبَدِيَّةٌ** — абадият.

2. Масдарга. Мас., **آشْتَرَاكَ** — қатнашиш → **آشْتَرَاكِيَّةٌ** — социализм.

3. Сифатдошга. Мас.,

مَسْتَوِلٌ — жавобгар → **مَسْتَوِلِيَّةٌ** — жавобгарлик,

قَابِلٌ — иқтидорли → **قَابِلِيَّةٌ** — қобилият.

4. Сифатга. Мас., **أَعْلَبٌ** — энг кўп → **أَعْلَبِيَّةٌ** — кўпчилик,

حُرٌّ — эркин → **حُرِّيَّةٌ** — эркинлик.

5. Олмошга. Мас., **كَيْفٌ** — қандай → **كَيْفِيَّةٌ** — кайфият, **هُوَ** — у → **هُوِّيَّةٌ** — шахсият.

§ 165. КИЧРАЙТМА ОТЛАР

Ўзбек тилида -ча, -чоқ, -чак аффикслари ёрдамида кичрайтма отлар ҳосил бўлганидек, араб тилида ҳам кичрайтма отларнинг айрим ҳосил бўлиш вазнлари мавжуд:

1. Уч ундош ўзакли сўزلардан **فُعَيْلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

كَلْبٌ → كَلْبٌ — кучук,

رَجُلٌ → رَجِيْلٌ — кичкина одам.

2. Иккинчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган отлардан **فُعَيْلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

غُلَامٌ → غُلَيْمٌ — кичкина хизматкор,

جَمِيْلٌ → جَمِيْلٌ — чиройли (кичкина).

3. Биринчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган сўزلардан **فُوَيْعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

قَارِسٌ → قُوَيْرِسٌ — кичик чавандоз,

كَاتِبٌ → كُوَيْتَبٌ — кичик котиб,

خَادِمٌ → خُوَيْدِمٌ — кичик хизматкор.

4. Нотўғри ўзакли сўزلардан ҳам шу нотўғрилиқнинг хусусиятига мос ўзгаришга учраган ҳолда ҳосил бўлади. Мас.,

أَبٌ → أَبٌ — эшикча, أَبٌ → أَبٌ — (аслида أَبٌ) — дадажон,

سَمِيٌّ → سَمِيٌّ — (аслида سَمِيٌّ) — ўғилча, سَمِيٌّ → سَمِيٌّ —

(аслида سَمِيٌّ) — исмча, بِنْتُ → بِنْتٌ — қизча.

5. Тўрт ҳарфдан иборат бўлган отлардан иккинчи

ундош товушдан кейин “-ай” қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

مَسْجِدٌ → مُسَيْجِدٌ — масжидча, عَقْرَبٌ → عَقْرِبٌ — чаёнча.

6. Агар сўзнинг охиридан иккинчи бўгинда “а, у, й” чўзиқ унлиларидан бири мавжуд бўлса, булар чўзиқ “й”га ўзгариб кетади. Мас.,

عَصْفُورٌ → عَصَيْفِيرٌ — чумчуқча, مِفْتَاحٌ → مَفْيَيْحٌ — калитча.

7. Беш ундош ўзакли сўзлардан кичрайтма сўз ҳосил қилинганида, охирги ўзак ундош тушиб қолади. Мас.,

عَنْدَكَيْبٌ → عُنْدَيْلٌ — булбулча, سَفْرَجَلٌ → سَفَيْرِجٌ — беҳича.

8. Муаннас сўзлардан ясалган кичрайтма отларда ҳам муаннаслик белгиси тушиб қолмайди. Мас.,

قَلْعَةٌ → قَلْبَعَةٌ — қалъача, هَرَّةٌ → هُرَيْرَةٌ — мушукча, حَمْرَاءُ → حَمِيرَاءُ — қизил (кичкина).

9. “ё - та марбута” ҳарфисиз ҳосил бўлган муаннас отлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида, охирида ё ҳарфи қўшиб қўйилади:

شَمْسٌ → شَمَيْسَةٌ — қуёшча, أَرْضٌ → أَرَيْضَةٌ — кичик ер.

10. اِن — қўшимчаси билан тугаган от ва сифатлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида ҳам اِن-қўшимчаси сақланиб қолади:

سَلْمَانٌ → سَلَيْمَانٌ — Сулаймон ёки кичик Салмон,

كَسْلَانٌ → كَسَيْلَانٌ — дангасача,

سَكْرَانٌ → سَكَيْرَانٌ — кичкина маст (одам).

11. Кичрайтма от шакллари айрим предлогларда ҳам қўлланилади ва шу предлоглардаги маънонинг оз ёки қисқа эканлигига ишора қилади. Мас.,

قَبْلَ -> قَبِيْلَ - бир оз олдин,

فَوْقَ -> فَوْقَى - бир оз устида,

بَعْدَ -> بَعِيْدَ - бироз кейин.

§166. ДОНА ОТЛАР

Дона отлар бир хил предметлар ичидан бир донасини билдиради ва у от охирига “ё-та марбута” ҳарфини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

جَزْدٌ - (умуман) сабзи -> جَزْرَةٌ - (бир дона) сабзи,

بَصَلٌ - (умуман) пиёз -> بَصَلَةٌ - (бир бош) пиёз,

تَبِنٌ - (умуман) сомон -> تَبِنَةٌ - сомоннинг бир чўпи.

Булардан ташқари у ёки бу предмет жуда кўп учрайдиган, ҳосил бўладиган, тўпланадиган ўринни билдирувчи отлар ҳам бўлиб, у араб тилида **أَسْمُ الْكَثْرَةِ** дейилади ва у **مَفْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади:

بَطِيْعٌ - тарвуз -> مَبْطَخَةٌ - тарвуз экилган полиз,

لَبَنٌ - сут -> مَلْبَنَةٌ - сут комбинати,

أَسَدٌ - йўлбарс -> مَأْسَدَةٌ - йўлбарс кўп учрайдиган ўрмон.

§ 167. КИШИ НОМЛАРИ

Кишиларга қўйиладиган номлар содда (арабча - **غَيْرُ مُرَكَّبٍ**) ва мураккаб (арабча - **مُرَكَّبٌ**) бўлиши мумкин.

Содда номлар биргина сўздан иборат бўлади. Мас.,

كَرِيمٌ — Карим, سَلِيمٌ — Салим.

Мураккаб номлар икки ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиб, қуйидаги шаклларда бўлади:

1. Изофа шаклидаги номлар. Мас.,

عَبْدُ اللَّهِ — Абдуллоҳ, سَيْفُ الدِّينِ — Сайфиддин,

أَمْرُؤُ القَيْسِ — Имрау-қайс, عَبْدُ مَنَافٍ — Абдуманноф.

2. Икки сўзнинг изофа бўлмаган бирикувидан ҳосил бўлган номлар. Мас.,

حَضْرَ مَوْتٌ — Ҳадрамавт, بَعْلُ بَكٌ — Баалбак.

3. Гап шаклидаги номлар. Мас.,

تَأْبَطُ شَرًّا — Тааббата шарран (жоҳилият шоирининг

исми. Луғавий маъноси — у ёвузликни қўлтиғига қистирди).

Араб халқида ўтмишда номлар қуйидаги элементлардан иборат бўлган:

1. Туғилганда қўйилган ном (арабча — عِلْمٌ). Мас.,

أَلْحَسَنُ — Ал-Ҳасан, سُلَيْمَانُ — Сулаймон,

زَيْدٌ — Зайд, طَلْحَةُ — Талҳа.

2. Ота ёки ўғил номи билан боғлиқ ҳолда ишлатиладиган ном (арабча — كُنْيَةٌ). Мас.,

أَبُو الْحَسَنِ — АбулҲасан, أَبُو عَبْدِ اللَّهِ — Абу Абдуллоҳ,

أَبُو عَلِيٍّ — Абу Али, ابْنُ بَطْوَيْطَةَ — Ибн Баттута.

3. Туғилган қабиласи, шаҳри ёки яшаган ватани номи билан боғлиқ ном (арабча — نَسَبَةٌ) Мас.,

أَلْتَرْمِيزِيُّ — Аттирмизий, أَلْبَخَارِيُّ — Албухорий,

الرَّازِي — Аррозий.

4. У ёки бу нарсага ўхшатиш, касби, ҳунари, қобилияти, таланти билан боғлиқ ном (арабча — **لَقَبٌ**) Мас.,

مَلِكُ الْكَلَامِ — Маликулкалом (сўз подшоҳи),

شَرَفُ الدِّينِ وَالدَّوْلَةِ — Шарафуддин вадавла (Дин ва давлат фахри).

Бу элементлар ўтмишда биргаликда бир бутунни ташкил этган ва уларнинг тартиби қуйидагича бўлган: аввал лақаб, сўнг “abu” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин туғилганда қўйилган ном — алам, сўнг “ibn” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин нисба ва охирида қолган лақаблар. Мас.,

أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْفَارِسِيِّ الْأَصْطَخَرِيِّ

— Бу ном ўзбекчада қуйидагича талқин қилинади: Исҳоқнинг отаси Муҳаммаднинг ўғли Иброҳим Ал-Форисий Ал-Истахрий.

عَزِ الدِّينِ أَبُو الْحُسَيْنِ عَلِيِّ الشَّيْبَانِيِّ الْمَعْرُوفُ بِأَبْنِ الْأَثِيرِ

— Дин қуввати Ҳусайннинг отаси Ибну-л-Асир номи билан танилган Али аш-Шайбоний.

Агар **ابْنُ** сўзи туғилганда қўйилган ном билан отасининг исми ўртасида турганида, бу сўздаги **!** ёзилмайди ва туғилганда қўйилган ном охиридаги танвин тушиб қолади. Мас.,

مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ — Муҳаммад ибн Зайд,

إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ — Муҳаммад ибн Зайдга,

رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ زَيْدٍ — Муҳаммад ибн Зайдни кўрдим.

§ 168. ИККИ ТОМОНЛАМА МОСЛАШУВЧИ АНИҚЛОВЧИ

Сифат ва сифатдошдан ясалган мослашган аниқловчи аниқланмиш билан тўрт жиҳатда мослашиши маълум. Мас.,

بَلَدٌ جَمِيلٌ، الْمَدِينَةُ الْجَمِيلَةُ . ва ҳ.к.

Бундан ташқари араб тилида яна шундай мослашган аниқловчилар ҳам мавжудки, улар ҳам ўзидан олдинги, ҳам кейинги сўз билан мослашади. Мас.,
لِي صَدِيقٌ جَمِيلٌ عَيْنُهُ — Менинг кўзи чиройли дўстим бор.

Бундай ибораларда аниқловчи ҳар доим бирликда келади. Аслида бу аниқловчи (جَمِيلٌ) ўзидан кейинги сўзни аниқлаб келади, яъни бу аниқловчининг аниқланмиши عَيْنٌ дир. Бу аниқланмиш билан аниқловчи биргаликда олдинги (صَدِيقٌ) сўзни аниқлаб келади. Морфологик жиҳатдан эса, аниқловчи жинсда ўзидан кейинги сўз билан, ҳолат ва келишикда эса ўзидан олдинги сўз билан мослашади. Бу иборанинг охирги компоненти (عَيْنُهُ) доим бош келишикда келади. Мас.,

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْجَمِيلِ عَيْنُهُ كِتَابٌ —

Кўзи чиройли ўртоқнинг китоби бор.

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْحَسَنِ وَجْهُهُ قَلَمٌ —

Юзи чиройли дўстнинг қалами бор.

لِي صَدِيقٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ —

Менинг юзи чиройли дўстим бор.

§ 169. ТААЖЖУБНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Араб тилида таажжуб ёки ҳайратни ифодаловчи маълум феъл шакллари мавжуд бўлиб, улар **أَفْعَالُ التَّعَجُّبِ** дейилади. Бу феъллар икки шаклда ишлатилади:

1. **مَا** юкласи ва IV боб феъли ўтган замонининг III шахс бирлик музаккар шаклида – **مَا أَفْعَلٌ**. Мас.,

جَمِيلٌ – чиройли → **مَا أَجْمَلٌ** – Қандай чиройли!

طَيِّبٌ – яхши → **مَا أَطَيِّبٌ** – Қандай яхши!

بَغِيضٌ – хунук → **مَا أَبْغِيضٌ** – Қандай хунук!

Ҳайрат ва таажжуб объекти бўлган предмет тушум келишигида келади. Бунда юқоридаги феъллар от билан жинсда ва сонда мослашмайди:

مَا أَحْسَنَ الطُّفُلِ – Қандай яхши бола!

مَا أَسْعَدَ الرَّجُلَ – Қандай бахтли одам!

مَا أَسْعَدَ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

2. Ҳайратланиш феъли IV бобнинг II шахс музаккар бирликдаги буйруқ майлида келиб, ҳайратланиш объекти + предлоги билан қаратқич келишигида келади. Мас.,

أَحْسِنِ بِالطُّفُلِ – Қандай яхши бола!

أَسْعِدِ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

Ҳар икки форма бир хил маънони ифодалайди. Шунинг ҳам айтиш керакки, иккинчи форма ҳозирги араб адабий тилида кам қўлланилади.

3. Агар ҳайратланиш объекти предмет бўлмай, ҳаракат номи бўлса, у **أَنْ** юкласидан кейин истак майлида келган феъл воситасида ҳам шаклланиши мумкин. Мас.,

مَا أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصْدُقَ وَمَا أَفْبَحَ بِهِ أَنْ يَكْذِبَ

— Инсоннинг рост гапиргани қандай яхши ва унинг алдагани қандай ёмон!

4. Агар ҳайратланиш ўтган ёки келаси замонга тегишли бўлса, таажжуб феълидан олдин **كَانَ** феъли ўтган ёки келаси замонда қўйилади. Мас.,

مَا كَانَ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли эди!

مَا يَكُونُ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли бўлади!

5. Таажжуб баъзан **يَا** ва **ل** юкламалари билан келган ҳайратланиш объекти ёки қўшилиб келувчи олмош билан ифодаланиши мумкин:

يَا لَهُ رَجُلًا — ёки يَا لَهُ مِنْ رَجُلٍ — Бу қандай одам!

يَا لَكَ — Сен қанақасан ўзи!

§ 170. ҚАСАМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Қасам от олдига **بِ** ва **و**, ёки **ت** юкламаларидан бирини келтириш билан ифодаланади. Бу юкламалардан кейинги от қаратқич келишигида келади. Мас., **تَاللَّهِ**, **بِاللَّهِ**, **وَاللَّهِ** — худо ҳақи!

Буларнинг ичида энг кўп ишлатиладигани **وَاللَّهِ** дир.

Умуман, бу юкламаларни ишлатишда қуйидаги ўзига хослик бор:

1. **بِ** — юкласи ишлатилганида ундан олдин **أَقْسَمَ** — қасам ичмоқ феъли ҳам иштирок этиши мумкин. Мас.,

أَقْسَمْتُ بِكَ — Сенинг ҳақинг билан қасам ичаман.

أَقْسَمْتُ بِرَأْسِكَ — Бошинг ҳақи қасам ичаман.

2. юкламаси. Мас., **وَ اَللّٰهُ** – Худо ҳақи қасам ичман, **وَ لِحِيَةِ اَبِيكَ** – Отангинг соқоли ҳақи қасам ичман.

юкламаси бирикма олмошлар билан ишлатилмайди.

3. юкламаси. Бу юклама фақат тангри номига қўшибгина ишлатилади. Мас., **تَاللّٰهِ** – худо ҳақи қасам ичман. **تَرَبُّ الكَعْبَةِ** – Каъба тангриси ҳақи қасам ичман.

Бу юкламалардан ташқари баъзан **ل** юкламаси ҳам ишлатилиши мумкин. Мас., **لِعُمْرِكَ** – Сенинг ҳаётинг ҳақи қасам ичман.

Шу билан бир қаторда у ёки бу масалада қасам ичиб ваъда бериш, илтимос қилиш усуллари мавжуд. Мас.,

اَنْشَدْتُكَ اَللّٰهُ – Аллоҳдан сенинг учун сўрайман...

فَدَيْتُكَ بِنَفْسِي – Жонимни сенга фидо қилай...

§ 171. ФЕЪЛЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Келишиклар ичида араб тилида энг кўп қўлланиладигани тушум келишигидир. Чунки у гапда жуда кўп грамматик муносабатларни билдиради.

Кўпинча гапда воситасиз, айрим ҳолларда воситали ҳам, тўлдирувчи тушум келишигида келиши маълум. Мас.,

شَرِبْتُ الشَّايَ – Мен чой ичдим, **رَكِبْتُ السَّفِينَةَ** – Мен кемага ўтирдим.

Бу гапларда тушум келишиги гапда иштирок этаётган феълнинг характери билан боғлиқ: 1 – феъл ўтимли бўлгани учун тушум келишигидаги воситасиз тўлдирувчини

талаб қилади; 2 — феъл эса ўтимсиз бўлса ҳам, иш-ҳаракат ўтувчи объектни тушум келишигида бошқарувчи феълдир.

Араб тилида яна шундай феъллар мавжудки, улар икки ва ундан ортиқ сўзни тушум келишигида бошқарадилар:

1. “Билиш”, “ўйлаш”, “гумон қилиш” маъноларидаги **زَعَمَ** — ўйламоқ, гумон қилмоқ, **وَجَدَ** — топмоқ, билмоқ, **حَسِبَ** — ҳисобламоқ, **عَدَّ** — санамоқ, **عَلِمَ** — билмоқ, **رَأَى** — кўрмоқ ва шу каби, шунингдек, II ва IV бобдаги ўта ўтимли феъллар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради. Шуларнинг бири воситасиз тўлдирувчи бўлса, иккинчиси воситали тўлдирувчи ёки бошқа гап бўлақларидир. Мас.,

ظَنَنْتُ الطَّالِبَ عَاقِلًا — Студентни ақлли гумон қилдим,

أَرَى زَيْنَبَ مُجْتَهِدَةً — Зайнабни тиришқоқ кўряпман.

2. Яна шундай феъллар мавжудки, улар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради: уларнинг биринчиси воситали тўлдирувчи, иккинчиси воситасиз тўлдирувчи бўлади. Мас.,

أَعْطَى مُحَمَّدًا كِتَابًا — Муҳаммадга китоб беринг (мз),

عَلِمَ ابْنُكَ الْقُرْآنَ — Ўғлингизга Қуръонни ўргатинг (мз),

أَتَتَّخِلُونَ الْأَصْنَامَ آلِهَةً — Бутларни илоҳ сифатида қабул қиласизларми?

3. Араб тилида “хабардор қилиш”, “билдириш”, “хабар бериш” маъноларида айрим феъллар ҳам мавжудки, улар ўзидан кейин учта отни тушум келишигида бошқаради. Мас.,

أَعْلَمْتَ الْأُمَّ كَرِيمًا الْعِلْمَ نَافِعًا — Она Каримга илмни фойдали эканлигини билдирди.

§ 172. БИРГАЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Араб тилида иш-ҳаракатнинг биргаликда бажарилишини билдириш учун ишлатиладиган грамматик категория мавжуд бўлиб, уни биргалик тўлдирувчиси деб аташ мумкин. Бу тўлдирувчи وَ боғловчисидан кейин тушум келишигида келади. Мас.,

سَارَ الْعَمَاءُ وَالنَّبِيلَ – Ишчилар Нил бўйлаб кетдилар.

وَمَا أَنَا ذَاهِبٌ لِأَتَتَاوَلَ وَ سَلِيمًا الْعَشَاءَ – Мана мен Салим билан кечки овқатга кетяпман.

§ 173. МАҚТОВ ВА ТАҲҚИР ФЕЪЛЛАРИ

Кишининг бирор шахс ёки предметга нисбатан яхши ёки ёмон фикрини ифодаловчи бу сўзларни феъл дейиш тўла маънода тўғри бўлмайди. Чунки улар иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирмайди. Бу сўзлар жинсда феъл каби туслангани учун араб тили грамматикасида феъл деб аташ қабул қилинган (أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَالذَّمِّ). Бу феълларга қуйидагилар киради:

1. حَبْلًا، نَعِمًا – ўзбек тилига “қандай яхши” деб таржима қилинади.

2. سَاءً، بِئْسَ، لَا حَبْلًا – ўзбек тилида “қандай ёмон” маъносини билдиради.

Мазкур феълларнинг ўзига хослиги шундаки, улар замонга қараб ўзгармайди (لَيْسَ феъли каби). Уларнинг қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

1. Бу феъллардан кейинги биринчи от мақталадиган ёки таҳқирланадиган от гуруҳга мансуб маънони ифодалайди. Иккинчи от мақталадиган шахс ёки предметни

билдиради. Буларнинг ҳар иккиси ҳам бош келишида келади. Масалан:

نَعْمَ الْآبُ أَبُوكَ — Сенинг отанг қандай яхши!

بِئْسَ الْكَلَامُ كَلَامُهُ — Унинг гапи қандай ёмон!

2. Баъзан биринчи от ноаниқ ҳолатда келиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ شَاعِرًا هُوَ — У қандай яхши шоир!

سَاءَتْ مَرَأَةٌ زَيْنَبُ — Зайнаб қандай ёмон хотин!

3. Баъзан эса икки оддан бири тушиб қолиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ زَيْدٌ — Зайд қандай яхши!

بِئْسَ الشَّرَابُ — Ичкилик қандай ёмон!

4. Мақталаётган объект гоҳо гапдан иборат бўлиши мумкин. Бунда бу феъллардан кейин مَا юкламаси қўшилади, Масалан:

نَعْمَ مَا قُلْتَهُ لِي — Менга айтган нарсанг қандай яхши!

سَاءَ مَا يَفْعَلُونَ — Қилаётган (ишлари) қандай ёмон!

5. لا حَبْلًا، حَبْلًا — феълларидан кейин мақталадиган (тахқирланадиган) битта от келади, холос. Масалан:

حَبْلًا الْعِلْمُ — Илм қандай яхши!

لا حَبْلًا زَيْنَبُ — Зайнаб қандай ёмон!

§ 174. СОДДА ГАПНИНГ МАХСУС ТУРИ

Махсус тур дейишга сабаб шуки, бу турдаги гап ўзбек тилида йўқ, шунинг учун у сўзма-сўз таржима қилинмайди. Бундай гапларда аввал эга, сўнг от кесимли ёки феъл кесимли гапдан иборат бўлган кесими келади:

асосий гапнинг эгасига жинсда ва сонда мослашган бирикма олмош кесим вазифасида ишлатилаётган гапнинг бирор бўлагига қўшилиб келади. Мас.,

الْغَائِبُ حُجَّتُهُ مَعَهُ

– Йўқнинг ҳужжати ўзи билан(Мақол).

الْمَطْبِخُ مَا فِيهِ غَازٌ

– Ошхонада газ йўқ.

كُلُّ مُبْتَدَأٍ لَهُ أَنْتِهَاءٌ

– Ҳар бир бошланган нарсанинг ниҳояси мавжуд.

إِنَّ الْعَيُوبَ لَا يُمَكِّنُ سِتْرَهَا بِكَلِمَاتٍ

– Нуқсонларни сўз билан яшириб бўлмайди.

Бу содда гаплар қуйидагича шаклда бўлганида биз жуда осон тушунар эдик.

حُجَّةُ الْغَائِبِ مَعَهُ

مَا فِي الْمَطْبِخِ غَازٌ

لِكُلِّ مُبْتَدَأٍ أَنْتِهَاءٌ

لَا يُمَكِّنُ سِتْرَ الْعَيُوبِ بِكَلِمَاتٍ

Махсус турдаги олдинги гапларнинг кейинги оддий гаплардан фарқи шундаки, уларда мантиқий урғу кесим ўрнида келадиган гапларнинг эгасига қаратилган бўлади.

Агар кесим ўрнидаги гапнинг кесими ўтимли феъл билан ифодаланган бўлса, асосий гапдаги эга шу феълнинг мантиқий воситасиз тўлдирувчиси ҳисобланади. Масалан:

الشَّاءُ الْمَذْبُوحَةُ لَا يُؤْلَمُهَا أَلْسَلُخٌ

– Сўйилган қўйнинг териси шилинганда жони оғримайди (Сўзма-сўз: Терини шилиш сўйилган қўйни қийнамайди. Мақол: Ўзбекчадаги “Отамнинг ўлишини билганимда кепакка сотиб ердим” мақолига мос келади).

§ 175. ҚЎШМА ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Қўшма гаплар уни ташкил этган гаплар ўртасидаги муносабатнинг турларига кўра иккига бўлинади:

1. Боғланган қўшма гап.
2. Эргашган қўшма гап.

Боғланган қўшма гапни ташкил этувчи содда гаплар ўзаро тенг боғланади ва бири иккинчисига тобе бўлмайди. Бу гаплар ўзаро **فَ، ثُمَّ، بَلْ، لَكِنْ، وَ لَكِنْ،** каби боғловчилар ёрдамида бирикади.

Эргашган қўшма гапни ташкил этувчи содда гапларнинг бири иккинчисига тобе бўлиб, уни тўлдириб, аниқлаб ёки бошқа томондан ҳарактерлаб келади. Тўлдирилиб ёки аниқланиб келаётган гап бош гап, тобе гап эса эргаш гап дейилади. Эргаш гап бош гапни қайси томондан ҳарактерлаб келаётганлигига кўра, бир неча турларга бўлинади. Араб тилида эргаш гапларнинг: аниқловчи эргаш гап, тўлдирувчи эргаш гап, эга эргаш гап, кесим эргаш гап, шарт эргаш гап, тўсиқсиз эргаш гап, пайт эргаш гап, ҳолат эргаш гап, ўрин эргаш гап, ҳол эргаш гап, сабаб эргаш гап, мақсад эргаш гап, натижа эргаш гап, ўхшатиш эргаш гап, истисно эргаш гап каби турлари мавжуд.

§ 176. АНИҚЛОВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги у ёки бу сўзнинг белгисини билдиради ва қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги қайси бўлакнинг белгисини билдирса, бевосита шу бўлақдан кейин келади.

2. Белгиси билдирилиб келаётган сўз аниқ ҳолатда бўлса, у билан аниқловчи эргаш гап ўртасига нисбий олмош қўйилади. Араб тилида нисбий олмош қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَلَدِي	أَلَدَانِ	أَلَدِينِ
мн	أَلَتِي	أَلَتَانِ	أَلَتَيْنِ

Бу олмошларнинг бирлик ва кўплик вариантлари келишиқда турланмайди. Иккилик шакли эса, келишиқларда қуйидагича турланади:

Келишиқ	Мз	Мн
Бош кел.	أَلَدَانِ	أَلَتَانِ
Қар кел.	أَلَدِينِ	أَلَتَيْنِ
Тушум кел.	أَلَدِينِ	أَلَتَيْنِ

Бу нисбий олмош бош гаптаги белгиси аниқланиб келаетган бўлак билан жинсда, сонда мослашиши керак. Мас.,

رَأَيْتُ الطَّالِبَ الَّذِي يَدْرُسُ فِي جَامِعَتِنَا

— Университетимизда ўқиётган студентни кўрдим.

تَعْمَلُ الْعَامِلَاتُ اللَّوَاتِي دَخَلْنَ هَذِهِ الْحَجْرَةَ فِي هَذَا الْمَعْمَلِ

— Бу хонага кирган ишчи аёллар шу фабрикада ишлашади.

قَرَأْتُ هَذَيْنِ الْكِتَابَيْنِ اللَّذَيْنِ مَوْجُودَانِ فِي مَكْتَبَةِ الْكَلْبِيَّةِ

— Факултет кутубхонасида мавжуд бўлган бу икки китобни ўқидим.

Эслатма. Мисоллардан кўриниб турибдики, уларнинг ўзбекча варианты аниқловчи эргаш гапли қўшма гап шаклида эмас. Ҳозирги ўзбек тилида бундай иборалар кўпинча кенгайтирилган сифатдош ёрдамида ифодаланади. Эски ўзбек тилида эса уларнинг аниқловчи эргаш гап шаклидаги варианты мавжуд бўлган. Мас., Мен шундай

студентни кўрдимки, у университетимизда ўқийди. Ишчи аёллар, қайсики бу хонага кирдилар, шу фабрикада ишлайдилар ва ҳ.к.

3. Агар аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бевосита белгиси билдириладиган бўлак бўлса, шунга мос бўлган нисбий олмош аниқловчи эргаш гапнинг грамматик эгаси ҳисобланади. Мас.,

سَمِعْتُ الطَّالِبَةَ الَّتِي تَتَكَلَّمُ بِالْعَرَبِيَّةِ جَيِّدًا جَدًّا

— Араб тилида жуда яхши гаплашадиган толибани эшитдим.

4. Агар белгиси билдириладиган бўлак аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бўлмаса, шу сўз билан жинсда ва сўзда мослашган бирикма олмош аниқловчи эргаш гапдаги феълга ёки феълдан кейинги предлогга қўшилиб келади. Бундай олмошлар араб тилида ضَمِيرٌ عَائِدٌ қайтувчи олмош дейилади. мас.,

لَمْ أَقْرَأِ الْمَجَلَّةَ الَّتِي اشْتَرَيْتَهَا أَمْسًا

— Кеча сотиб олган журнални ўқимадим.

دَخَلْتُ الْفَرْقَةَ الَّتِي يَجْلِسُ الطُّلَابُ فِيهَا

— Студентлар ўтиришган хонага кирдим.

5. Аниқловчи эргаш гап от кесимли гап бўлса ва нисбий олмош шу гапнинг грамматик эгаси ҳисобланса, эга билан кесим ўртасидаги ажратувчи олмош (ضَمِيرُ الْفَصْلِ) қўйилади. мас.,

اسْتَمَعْنَا إِلَى مُحَاضَرَةِ الْأُسْتَاذِ الَّذِي هُوَ عَالِمٌ مَشْهُورٌ فِي بَلَدِنَا

— Юртимизда машҳур устознинг лекциясини тингладик.

6. Белгиси аниқланиб келаётган сўз ноаниқ ҳолатда бўлса, нисбий олмош ишлатилмайди. мас.,

رَكِبْنَا سَيَّارَةً تَبْلُغُ سُرْعَتَهَا مِئَةً وَخَمْسِينَ كِيلُومِترًا فِي السَّاعَةِ

— Тезлиги соатига 150 км бўлган машинага ўтирдик.

§ 177. ЭГА ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Эга эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гап бош гапнинг эгаси вазифасини бажаради. Араб тилида эга эргаш гап бош гапнинг кесимига нисбий олмош ёрдамида боғланиши мумкин. Мас.,

إِنَّ الَّذِي كَتَبَ هَذِهِ الرَّسَالَةَ يَدْرُسُ فِي كَلْبَتِنَا

— Бу хатни ёзган (киши) факультетимизда ўқийди.

فَأَلْتِي حَدَّثَ لَنَا عَنْهَا هِيَ خَالَتِي

— У киши ҳикоя қилиб берган (аёл) холам бўлади.

Бундан ташқари эга эргаш гап **مَا** юкламаси билан ҳам қўшилиши мумкин. Мас.,

بُعِجْنِي مَا تَقْرُلُهُ

— Гапираётган нарсанг менга ёқади.

Эслатма. Бундай гаплар ўзбек тилида кўпинча сифатдошли оборот иштирок этган содда гап сифатида ишлатилади.

Эга эргаш гап бош гапга баъзан **أَنْ** ёки **أَنَّ** юкламалари ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Бунда кўпинча бош гап шахси номаълум бўлган қуйидаги каби иборалардан ташкил топади:

... مِنْ الْمُمْكِنِ أَنْ — ... мумкин ёки мумкинки,...

... لَا بُدَّ مِنْ أَنْ — ... зарур ёки зарурки,...

... لَا شَكَّ أَنْ — ... шубҳасиз ёки шубҳасизки,...

... مِنَ الْوَاضِحِ أَنْ — ... аниқ ёки аниқки,...

Мас., لَا بُدَّ لَنَا أَنْ نَحْفَظَ دُرُوسَنَا

— Биз дарсларимизни ёдлашимиз керак.

لَا يَجُوزُ أَنْ تَنْسَى الْكَلِمَاتِ الْجَدِيدَةَ

— Ұтилган янги сўзларни унутмаслигинг керак.

لَا شَكَّ أَنْ أَوْضَاعَ الْعَالَمِ قَدْ تَغَيَّرَتْ

— Шубҳасизки, дунёдаги вазият ўзгариб кетди.

§ 178. КЕСИМ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг кесими вазифасида келган эргаш гап кесим эргаш гап дейилади. Кесим эргаш гап ҳам бош гапга эга эргаш гап боғланган воситалар ёрдамида боғланади. Буларни фақат бош гапда англаган маъносига қарабгина фарқлаб олиш мумкин. Мас.,

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

— Ұшалар биз китобни нозил қилган одамлардир (Ұшалар шуларки, биз уларга китобни нозил қилганмиз).

Бу мисолда кесим эргаш гап нисбий олмош ёрдамида бош гапга боғланган.

هَذَا مَا قَرَأْتَهُ فِي الْأُسْبُوعِ الْمَاضِي

— Мана шу ўтган ҳафта ўқиганимдир.

Кесим эргаш гап бош гапга مَا юкламаси ёрдамида боғланган.

Кесим эргаш гап сабаб-мақсадни ифодаловчи юкламалар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

ذَلِكَ لِتَعَلَّمُوا الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ

— Бу сизлар ўқиш ва ёзишни ўрганишинглар учундир.

§ 179. ТҮЛДИРУВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг тўлдирувчиси вазифасида келувчи эргаш гап тўлдирувчи эргаш гап дейилади. Тўлдирувчи эргаш гап ҳам тўлдирувчи жавоб бўлган саволларга жавоб бўлади.

Араб тилида тўлдирувчи эргаш гап бош гапдан кейин келади ва бош гапга қуйидагича боғланади:

1. Ўзидан олдин келган **أَنَّ** юкламаси ёрдамида. Бунда тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

سَمِعْتُ أَنَّ هَذَا الطَّالِبَ شَابٌ مُهَذَّبٌ

— Эшитдимки, бу студент одобли йигитдир.

عَرَفْتُ أَنَّ الْعِلْمَ نَافِعٌ

— Илмнинг фойдали эканини билдим.

2. Агар бош гапнинг кесими **قَالَ** феълидан ёки шу феълнинг бирор формасидан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси вазифасида **إِنَّ** юкламаси ишлатилади. Мас.,

يَقُولُ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ

— Ислом дини айтадики, Оллоҳ ягонадир.

قَالَ صَدِيقِي إِنَّهُ مَرِيضٌ

— Дўстим айтдики, у касал эмиш.

3. Агар бирор сабаб билан тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси бош гапдан узоқда бўлса ва у эргаш гапнинг кесимидан кейинга ўтган бўлса, **أَنَّ** (**إِنَّ**) юкламасига III шахс музаккар бирлик қўшилувчи олмоши қўшилади ва у таржима қилинмайди. Мас.,

أَخْبَرَنِي الْمَعْلَمُ أَنَّهُ تُوِجِدُ فِي غُرْفَةِ الدَّرْسِ تِلْكَ كَثِيرٌ مِنَ الطَّوَالِاتِ وَالْكَرَاسِيِّ

— Ўқитувчи менга маълум қилдики, ўша аудиторияда кўпгина стол ва стуллар мавжуддир.

4. Агар бош гапнинг кесими ўзидан кейин предлог талаб этадиган феълдан иборат бўлса, **أَنَّ** юкламаси ўша предлогдан кейин келади. Мас.,

فَكَرَّرْتُ فِي هَذِهِ الْمَشْكَلَةِ طَوِيلًا

— Бу муаммо ҳақида узоқ ўйладим.

فَكَّرْتُ طَوِيلًا فِي أَنْ هَذَا الْكِتَابَ طَبِعَ فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ

— Бу китобнинг ўтган йили нашр этилгани ҳақида узоқ ўйладим.

5. Тўлдирувчи эргаш гап баъзан бош гапга **الَّذِي** ва унинг вариантлари ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бу нисбий олмошлар тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси билан мослашади. Мас.,

إِنِّي لَا أَنْسَى الَّذِينَ سَاعَدُونِي فِي أَيَّامِي الصَّعْبَةِ

— Қийин кунларимда менга ёрдам қилганларни унутмайман.

6. Тўлдирувчи эргаш гап бош гапга **أَنْ** юкламаси ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бунда тўлдирувчи эргаш гап феъл кесимли гап бўлиши керак. Мас.,

أُرِيدُكَ أَنْ تَكْتُبَ لِي رِسَالَةً

— Менга хат ёзишингни хоҳлайман.

Эслатма. Юқоридаги мисолларнинг ўзбекча варианты кўпинча қўшма гап эмас, балки содда гапдир. Лекин булар араб тилида тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап сифатида талқин қилиниши керак.

§ 180. ШАХСИ НОМАЪЛУМ ГАП

Эгаси мавжуд бўлмаган ва кесим ифодалаган иш-ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум бўлган гап шахси номаълум гап дейилади. Шахси номаълум гап учун муҳими ўша иш-ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки унинг бажарилиш фактидир (“Темирни қизигида бос, дейдилар” каби).

Араб тилида шахси номаълум гапнинг кесими ўтган ва ҳозирги-келаси замонда бўлиши мумкин ва у қуйидагича ифодаланади:

1. Кесим III шахс кўплик музаккар феъл билан ифодаланади. Мас.,

يَقُولُونَ إِنَّهُ يَعْرِفُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ حَقَّ الْمَعْرِفَةِ

— Айтадиларки, у араб тилини жуда яхши билади.

كُتِبُوا أَنْ كُلَّ مَوْلَانَاهِ سَتُنَشَرُ فِي الْوَقْتِ الْقَرِيبِ

— Ёзишларича, унинг барча асарлари яқин вақт ичида нашрдан чиқади.

2. Кесим III шахс бирлик музаккар мажжул нисбатдаги феъл билан ифодаланади. Мас.,

يُقَالُ فِي هَذِهِ الْمَقَالَةِ عَنِ الْحَوَادِثِ الْأَخِيرَةِ فِي الشَّرْقِ الْأَوْسَطِ

— Бу мақолада Яқин Шарқдаги сўнгги воқеалар ҳақида гапирилади.

قِيلَ كَثِيرًا عَنِ الْعَمَلِيَّاتِ الْقِتَالِيَّةِ فِي الْخَلِيجِ الْعَرَبِيِّ

— Форс кўрфазидаги уруш операциялари ҳақида кўп гапирилди.

3. Баъзан бундай гапларда кесим бўлиб келган феълнинг аниқ нисбат сифатдоши гапнинг формал эгаси бўлиши мумкин. Бунда феъл музаккар бирлик аниқ нисбатда бўлади. Мас.,

... قَالَ قَائِلٌ إِنَّ ... — Айтилдики,...

... سَأَلَ سَائِلٌ أَنْ ... — Сўралдики,...

§ 181. ШАРТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шартини билдирувчи эргаш гап шарт эргаш гап дейилади. Араб тилида кўпинча шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади.

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шарти реал (“Яхши ўқисанг, тушунасан” каби) ва нореал (“Яхши ўқиганингда эди, тушунаринг” каби) бўлиши мумкин:

1. Реал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олдидан **إِنْ، إِذَا، مَتَى، مَنْ،** юкламаларидан бири келиши мумкин:

إِنْ، مَتَى، مَنْ، юкламалари иштирок этганида, эргаш гапдаги феъл ҳам, бош гапдаги феъл ҳам ёки ўтган замонда, ёки шарт майлида келади. Лекин бу гапдан англашилган шарт маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишли бўлади. Мас.,

إِنْ خَرَجْتَ مِنَ الْفُرْقَةِ خَرَجْتُ مِنْهَا

– Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَخْرُجُ مِنَ الْفُرْقَةِ أَخْرَجُ مِنْهَا

– Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

إِنْ تَسْأَلُوا كَثِيرًا تَعَلَّمُوا كَثِيرًا

– Кўп сўрасангизлар (мз), кўп биласизлар.

مَتَى تَخْرُجُ أَخْرَجُ

– Қачон сен чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

مَنْ زَرَعَ الْمَعْرُوفَ حَصَدَ الشُّكْرَ

– Кимки эзгулик экса, таҳсин теради.

2. **إِذَا** юкламаси ишлатилганида, ҳар икки гапдаги феъл ўтган замон шаклида келади. Лекин шартнинг маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишлилигича қолади. Мас.,

إِذَا دَخَلْتَ الْفُرْقَةَ رَأَيْتَ الْقَنْدِيلَ فِيهَا

— Сен (мз) хонага кирсанг, ундаги қандилни кўрасан.

3. Баъзан бош гапнинг мазмунига кўпроқ эътибор қаратилган бўлса, бош гап эргаш гапдан олдин келиши ҳам мумкин. Мас.,

لَسْتُ مَبَالِغًا إِذَا قُلْتُ إِنَّنِي مَرِيضٌ

— Агар мен касалман десам, муболага қилмаган бўлман.

Қуйидаги ҳолларда бош гап олдидан **قَدْ** юкламаси қўйилади:

1. Бош гап от кесимли гапдан иборат бўлса. Мас.,

إِنْ لَمْ تَرَ هَذِهِ الْكَارِثَةَ فَأَنْتَ سَعِيدٌ

— Агар сен бу фалокатни кўрмаган бўлсанг, бахтлисан.

2. Бош гапдаги феълдан буйруқ, илтимос, хоҳиш-истак маънолари англашилса. Мас.,

إِذَا لَمْ يَعِشْ حُرًّا بِمَوْطِنِهِ الْفَتَى
ي مَيْتًا وَ مَوْطِنَهُ قَبْرًا قَسَمَ الْفَتَى

— Агар инсон ўз Ватанида эркин яшамаса, уни ўлик, Ватанини қабр ҳисобла.

3. Бош гапдаги феъл **قَدْ**, **سَاءَ**, **سَوْفَ** каби юкламалар билан, шунингдек **مَا** ёки **لَنْ** инкор юкламалари билан бошланган бўлса:

إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ

— Агар сен улар учун кечирим сўрасанг, Оллоҳ уларни ҳеч қачон кечирмайди.

II. Нореал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олди-дан **لَوْ** юкламаси қўйилади ва бу гапдаги феъл кўпинча ўтган замон шаклида келади. Мас.,

لَوْ زُرْنَا الْمَسْرَحَ شَاهَدْنَا فِيهِ تَمْتِيلِيَّةً رَائِعَةً

— Агар театрга борганимизда эди, унда ажойиб спектакль томоша қилган бўлардик.

Бундай гапларда бош гап олдидан **لَوْ** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Бу юклама гапнинг маъносига таъсир ўтказмайди. Мас.,

لَوْ كَانَ عِنْدِي وَقْتُ لَكْتُبْتُ مَقَالَ لَجَرِيدَةِ الْحَائِطِ

— Вақтим бўлганида эди, деворий газетага мақола ёзган бўлардим.

Баъзан нореал шартни ифодалашда бош гап бирикма олмош билан **لَوْ** юкламасидан иборат бўлиши ҳам мумкин. Мас.,

لَوْلَا لَكُنْتُ تَعْسًا

— Агар у (мз) бўлмаганида эди, мен бахтсиз бўлган бўлар эдим.

لَوْلَاكَ لَتَهْتُ فِي الطَّرِيقِ

— Сен бўлмаганингда эди, йўлдан адашган бўлардим.

§ 182. ТЎСИҚСИЗ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Тўсиқсиз эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошишига тўсқинлик қилади, лекин шунга қарамай, бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошган бўлади ёки амалга ошади.

Араб тилида тўсиқсиз эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам, бош гапнинг ўртасида ҳам келиши мум-

кин ва тўсиқсиз эргаш гап олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келиши мумкин:

1. وَإِذَا، وَلَئِنْ، وَإِنْ. Мас.,

إِنَّا نَعْرِفُ جُغْرَافِيَا الْبِلْدَانَ الْعَرَبِيَّةِ وَإِنْ لَمْ نَزُرْهَا

– Биз бормаган бўлсак ҳам, араб мамлакатлари географиясини биламиз.

2. رَغْمَ أَنْ، بِالرَّغْمِ مِنْ أَنْ، مَعَ أَنْ. – юкламалари.

Бу юкламалардан кейин эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

مَعَ أَنْ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ صَعْبَةً نُحِبُّهَا جِدًّا

– Араб тили қийин бўлса ҳам, биз уни жуда севамиз.

بِالرَّغْمِ مِنْ أَنَّهَا جَاوَزَتْ السَّبْعِينَ

كَانَتْ مَمْلُوءَةً بِالنَّشَاطِ

– У (мн) етмишдан ошганлигига қарамай, серҳаракат эди.

رَغْمَ أَنِّي كُنْتُ مَشْغُولًا جِدًّا حَضَرْتُ هَذِهِ الْحَفْلَةَ

– Мен жуда банд бўлишимга қарамай, бу тантананда иштирок этдим.

3. وَكُلًّا، مَهْمَا – юкламалари.

Бу юкламалардан кейин феъл ўтган замонда ҳам, ҳозирги-келаси замонда ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

أَنَا لَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ مَهْمَا اسْتَرَحَمْتَ دَقَاتُ قَلْبِي

– Мен сен томон ҳеч қачон қайтмайман, гарчи юрагим тепкилари ўтиниб сўрасалар ҳам (Қўшиқдан).

4. Булардан ташқари қуйидаги олмошлар ҳам тўсиқсиз эргаш гап олдидан боғловчи вазифасида ишлатилиши мумкин: أَيُّمَنْ – ким бўлса ҳам, أَيُّمَا – нима бўлса ҳам,

كَيْفَمَا — қандай бўлса ҳам, حَيْثُمَا — қаерда бўлса ҳам,
مَتَى مَا — қачон бўлса ҳам. Мас.,

هُمْ يُعْجِبُونَ النَّاسَ كَيْفَمَا لَعِبُوا

— Қандай ўйнамасинлар, одамларга улар
ёқаверадилар.

أَيُّمَنْ سَافَرَ مَعَنَا كَانَ مَبْسُوطًا

— Ким биз билан сафар қилмасин, мамнун бўлади.

حَيْثُمَا كُنْتُمْ

كُنْتُمْ مَعَكُمْ

— Сизлар қаерда бўлманг, мен ҳам сизлар билан
бўламан.

§ 183. ПАЙТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи эргаш гап пайт эргаш гап дейлади. Араб тилида пайт эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Пайт эргаш гап қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

1. بَيْنَمَا، حِينَ، إِذَا، لَمَّا، عِنْدَمَا، حَيْثَمَا

— бу ёрдамчи сўзлар бош гап билан эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир вақтда содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

عِنْدَمَا قَرَأْتُ الْكِتَابَ كَانَ صَدِيقِي يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ لِأُمِّهِ — Мен китоб ўқиётганимда, дўстим онасига хат ёзаётган эди.

لَمَّا أَقْتَرَبَ مِنِّي حَسَسْتُ أَنَّهُ سَكْرَانٌ

— У менга яқинлашганида, унинг маст эканлигини сездим.

2. **كَلَّمَا** – ёрдамчи сўзи ҳам шу маънодаги эргаш гапни билдиради. Лекин у эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир неча марта такрорланганлигини билдиради. Мас.,

كَلَّمَا جِئْتُ إِلَيْهِ كَانَ يَقْرَأُ كِتَابًا أَمْ مَجَلَّةً

– Ҳар сафар уникига келганимда, у китоб ёки журнал ўқиётган бўларди.

Шу маънода **فِيْمَا** ёрдамчи сўзи ҳам ишлатилади, лекин бунда пайт эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлиши керак. Мас.,

فِيْمَا نَعْنُ خَارِجَ الْقَرْيَةِ رَأَيْنَا النَّهْرَ

– Биз қишлоқдан ташқаридалигимизда дарёни кўрдик.

3. **مُنْذُ أَنْ، بَعْدَ مَا، بَعْدَ أَنْ** – ёрдамчи сўзлари бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан кейин содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِهِ بَعْدَ مَا وَصَلْتُ إِلَى طَشَقَنْدَ

– Тошкентга келганимдан кейин у билан танишдим.

4. Бош гапдаги иш-ҳаракат пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан олдин содир бўлса, **أَنْ، قَبْلَ أَنْ** каби ёрдамчи сўзлар ишлатилади. Мас.,

قَبْلَ أَنْ قُلْتُ لَهُ عَنْ هَذَا فَكُرْتُ طَوِيلًا

– Буни унга айтишдан олдин узоқ ўйладим.

5. **مَا أَنْ ... حَتَّى** – ёрдамчи сўзи пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг тугаши биланоқ бош гапнинг иш-ҳаракати бошланишини билдиради ва **مَا أَنْ** қисми пайт эргаш гап, **حَتَّى** қисми бош гап олдига қўйилади. Мас.,

مَا أَنْ سَمِعُوا عَنْ هَذِهِ الْمُبَارَاتِ حَتَّى ابْتَدؤُوا الْإِسْتِعْجَادَ لَهَا

— Бу мусобақалар ҳақида эшитишлари биланоқ, унга тайёргарликни бошлаб юборишди.

6. Баъзан пайт эргаш гап бош гапга вақтни билдирувчи **يَوْمٌ**, **سَبْعَةٌ**, **سَاعَةٌ**, **دَقِيقَةٌ**, **لَيْلَةٌ** каби сўзлар билан ҳам боғланади. Бунда мазкур сўзлар ноаниқ ҳолатда танвинсиз тушум келишигида келади. Мас.,

كَانَ فَجْرًا بِاسْمًا فِي مُقَلَّتِي يَوْمٍ أَشْرَقَتْ مِنَ الْغَيْبِ عَلَيَّ

— Ғайбдан олдимда ҳозир бўлганинг куни кўзларим олдида кулиб турган тонг эди (Қўшиқдан).

§ 184. ҲОЛ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ҳол эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракат объекти ёки субъектининг шу иш-ҳаракат бажарилаётган пайтдаги ҳолатини билдиради. Шунингдек, эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат билан бир вақтда содир бўлаётганлигини ифодалайди. Ҳол эргаш гап бош гапдан кейин келади. Ҳол эргаш гап бош гапга бирор ёрдамчи сўз орқали ёки бевосита бирикади:

1. Эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва эгага мос келувчи кишилик олмоши билан бошланади ва бунда эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлади. Мас.,

خَرَجَ مِنَ الْكَلْبَةِ وَهُوَ يَحْمِلُ الْكِتَابَ فِي يَدِهِ

— У қўлида китоб ушлаганича факультетдан чиқди.

2. Агар эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлмаса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва **قَدْ** юкламаси билан ўтган замон феъли билан келади. Мас.,

قَالَ وَقَدْ لَمَعَتْ عَيْنَاهُ بِفِكْرَةٍ أُخْرَى

— Кўзлари бошқа бир хаёл билан чақнаган ҳолда деди:...

3. Ҳол эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлса, бош гап билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Мас.,

جَرَتْ هَذِهِ الْوَقَائِعُ وَالْحَرْبُ قَانِمَةٌ

— Бу воқеалар уруш кетиб турган пайтда содир бўлди.

قُلْتُ وَ دَمَعِي جَارٍ عَلَى خَدَيَّ

— Кўз ёшим юзимга оққани ҳолда дедим:

4. Агар ҳол эргаш гаптаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, **وَ** боғловчиси ишлатилмайди. Мас.,

دَخَلْتُ عَلَيْهِ تَبْكِي

— У (мн) йиғлагани ҳолда унинг (мз) олдига кирди.

§ 185. ЎРИН ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирадиган эргаш гап ўрин эргаш гап ҳисобланади. Ўрин эргаш гап араб тилида бош гапдан кейин келади ва воситасида шаклланади. Мас.,

دَرَسَ أَحْمَدُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ فِي طَشْقَنْدَ حَيْثُ وَجَدَ مُدْرَسِينَ مَاهِرِينَ

— Аҳмад араб тилини Тошкентда — маҳоратли ўқитувчиларни топган жойда ўрганди.

بَعْدَ فُطُورِي تَوَجَّهْتُ إِلَى حَيْثُ ذَهَبَ مُحَمَّدٌ

— Нонуштадан кейин Муҳаммад кетган томонга йўл олдим.

§ 186. САБАБ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Сабаб эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдиради. Сабаб эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин ва унинг олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келади:

وَإِذْ، بِمَا، لِمَا، لِ، لِأَنَّ،

بَادِرْنَا إِلَى السَّيَّارَةِ لِأَنَّ الطَّرْفَ طَلَبَتْ مِنَّا هَذَا

— Биз машинага шошилдик, чунки вазият биздан шунини талаб қиларди.

وَإِذْ كَانَتْ حَالَتُهُ صَعْبَةً قُمْتُ بِمُسَاعَدَتِهِ حَالًا

— Унинг аҳволи оғир бўлганидан, дарров унга ёрдам қилдим.

Сабаб эргаш гап бош гапга яна بِفَضْلِ أَنْ — шарофати билан, بِسَبَبِ أَنْ — сабабли, نَظَرًا أَنْ — ...га кўра каби ёрдамчи сўзлар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

صَارَ إِطْلَاقُ الْإِنْسَانِ إِلَى الْفَضَاءِ مُمَكِّنًا بِسَبَبِ أَنْ الْعُلُومَ

التَّكْنِيكِيَّةُ تَطَوَّرَتْ تَطَوُّرًا سَرِيعًا

— Техника фанлари жуда тез ривожлангани сабабидан инсоннинг фазога чиқиш имконияти пайдо бўлди.

§ 187. МАҚСАД ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гаптаги иш-ҳаракатнинг бажарилишидан кўзланган мақсадни билдирувчи эргаш гап мақсад эргаш гап дейилади. Мақсад эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. У бош гапга бирикиши учун қуйидаги ёрдамчи сўзлар ишлатилади:

كَيْلًا، أَلَا، لَيْلًا، حَتَّى، لِكَيْ، كَيْ، لِأَنَّ، لِ

Мас.,

تَوَجَّهَ الطَّلَابُ إِلَى مِصْرَ لِيَدْرُسُوا هُنَاكَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

— Араб тилини ўрганиш мақсадида талабалар Мисрга жўнашди.

لِكَيْ تَفْهَمَ هَذَا الْمَوْضُوعَ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقْرَأَ كَثِيرًا

— Бу мавзуни тушунишинг учун кўп ўқишинг керак.

نَظَرْتُ زَيْنَبُ إِلَى سَاعَتِهَا

لِنَلَّا تَتَأَخَّرَ عَنِ الْمِيْعَادِ

— Зайнаб учрашувга кечикмаслик учун соатига қаради.

§ 188. ЎХШАТИШ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Ўхшатиш эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай ёки нимага ўхшаб амалга ошганлигини билдиради. Бошқача айтганда, бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатга ўхшатилади. Шунинг учун у ўхшатиш эргаш гап дейилади. Ўхшатиш эргаш гап, одатда, бош гапдан кейин қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

كَمَا، كَأَنَّ، كَمَا أَنْ، مِثْلَمَنْ، مِثْلَمَا، كَمَنْ، كَمَا

Мас.,

أَحَبُّ الرَّبِيعِ كَمَا يُحِبُّهُ كُلُّ إِنْسَانٍ

— Баҳорни ҳар бир инсон севганидек севаман.

يَنْدُولِي كَأَنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ يَنْتَظِرُ وُصُولَهُ

— Менга бутун борлиқ унинг келишини кутаётгандек туюлади.

Ўхшатиш эргаш гап баъзан миқдорий ёки даражавий ўхшатиш учун ҳам ишлатилади ва у бош гапга

بِقَدْرِ مَا، بِمِقْدَارِ مَا، إِلَى دَرَجَةِ مَا، إِلَى حَدِّ مَا
бири ёрдамида бирикади. Мас.,

أَشْتَرْتُ التُّفَّاحَ فِي السُّوقِ

بِمِقْدَارِ مَا أَحْتَاجُ إِلَيْهِ

— Бозордан мен эҳтиёжим миқдорича олма сотиб олдим.

سَأُوَصِّلُ دِرَاسَةَ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ بِقَدْرِ مَا يَكْفِي عُمُرِي

— Умрим кифоя қилгунича араб тилини ўрганишда давом этаман.

§ 189. ИСТИСНО ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Истисно эргаш гап бош гаптаги иш-ҳаракатнинг характери-
ни ўзидаги иш-ҳаракатнинг бажарилмагани ҳолда амалга
ошганлигини билдириш орқали ифодалайди. У бош гапдан кейин келади ва

إِلَّا أَنْ، مِنْ غَيْرِ أَنْ، دُونَ أَنْ، بِدُونِ أَنْ ва бошқа ёрдамчи сўзлар билан бошланади. Мас.,

خَرَجْتُ مِنَ الْفِرْقَةِ دُونَ أَنْ أَقُولَ شَيْئًا

— Мен ҳеч нарса демасдан хонадан чиқдим.

ذَهَبَ إِلَى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ عَادَاتِ الْعَرَبِ وَ أَخْلَاقَهُمْ

— У арабларнинг одатини ва ахлоқини ўрганмай туриб, Арабистон оролига жўнади.

§ 190. ҲОЗИРГИ ЗАМОН АРАБ ТИЛИ ТАЛАФФУЗ НОРМАЛАРИ

Ҳозирги замон араб тилида талаффузнинг асосан тўрт услуби мавжуд:

1. Классик услубдаги талаффуз. Бунда гапдаги ҳар бир сўз ўзининг барча морфологик қўшимчалари билан тўла талаффуз қилинади. Қуръон тиловатидаги талаффуз нормаси (тажвид), ҳадисларнинг ўқилиши бунга мисол бўла олади.

2. Адабий тилга тўла мос бўлган орфоэпик услуб. Бу услубда сўз охиридаги грамматик қўшимчалар, хусусан, нутқ бирлиги охиридаги қисқа унлилар тушириб қолдирилади. Радио-телевидениедаги нутқ, жоме масжидларда олиб бориладиган маърузалар, кўпчилик олдада ўқиладиган докладлар ва шунга ўхшашлар шу услубда талаффуз қилинади.

3. Адабий тилга тўла мос бўлмаган норасмий мулоқотлардаги талаффуз услуби. Бунга арабларнинг умумий муомаладаги талаффузи киради.

4. Оддий сўзлашув услуби. Бу услуб адабий тилдан кўра кўпроқ у ёки бу маҳаллий шева асосига қурилган бўлади. Арабларнинг оддий муомаладаги сўзлашуви шу услубни ташкил этади.

§ 191. АДАБИЙ ТИЛГА МОС БЎЛГАН ОРФОЭПИК УСЛУБ

Бу услубга биноан гапнинг ёки гап таркибидаги ритмик группанинг охириги сўзи талаффузи классик услубдаги талаффуздан фарқ қилади. Бу фарқ қуйидагилардан иборат (транскрипцияда стрелкадан кейинги шакл мазкур орфоэпик услубга мансубдир):

1. أَ — атун қўшимчаси “а” деб талаффуз қилинади.

Мас., سَنَةٌ — санатун → сана, جَرِيدَةٌ — жарйдатун → жарйда, تَلَامِيذٌ — талāмизатун → талāмиза.

2. Мазкур *ī* товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ — фи-ссанати-амăдийати → фи-ссанати-амăдийа,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ — би-ллуғати-л‘арабиййати → би-ллуғати-л‘арабиййа.

3. Мазкур *ī* товуши изофанинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي هَدِيَّةِ مَوْسُو — фй мадйнати мўскў → фй мадйнат мўскў

فِي جَامِعَةِ طَشْقَنْدِ — фй жăми‘ати ташқанда → фй жăми‘ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘ёки’ талаффузда тушиб қолади. Мас., اِنْسَانٌ — ‘инсăнун → ‘инсăн, اَكْبَرُ — ‘акбару → ‘акбар, مِصْرٌ — Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги *ū* — иййун қўшимчаси —ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ — ‘аскариййун → ‘аскарий,

عِرَاقِيٌّ — ‘ирақиййун → ‘ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجُنْدِيُّ الْعِرَاقِيُّ — ‘алжундиййу-л‘ирақиййу → ‘алжундиййу-л‘ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унали товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

اَلْمُسْلِمُونَ — ‘алмуслимўна → ‘алмуслимўн,

تَوْبَةُ التَّائِبِينَ — тавбату-тта'ибйна → тавбату-тта'ибйн,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ — хадиму-харамайни-шшарйфайни
→ хадиму-лхарамайни-шшарйфайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музаккар бирлик бирикма олмоши $\dot{\text{ه}} \cdot \dot{\text{ه}} \cdot \dot{\text{ه}}$ лар $\dot{\text{ه}}$ шаклида талаффуз қилинади. Мас.,

مِنْ كِتَابِهِ — мин китабиҳи → мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ — қара'ту китабаҳу → қара'ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ — талабātун мужтаҳидātун → талабāt мужтаҳидāt.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “-ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا — қара'ту китабан → қара'ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدَةً — қара'ту жарйдатан → қара'ту жарйдатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъли III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ — тафаккара қалйлан сумма қала
→ тафаккара қалйлан сумма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “-у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,

يَقُولُ — йақўлу → йақўл,

أَكْتُبُ لَكَ — 'актубу лака → 'актуб лак.

Баъзан талаффузда бундан бошқа ўзгаришлар ҳам бўлиши мумкин.

АРАБЧА – ЎЗБЕКЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

- أَخَوَاتُ кўп. — функционал ўхшаш бирлик
- أَخَوَاتُ إِلَّا — إِلَّا юкламаси билан бир хил табиатга эга бўлган юкламалар
- أَخَوَاتُ إِنْ — эгага таъсир этувчи юкламалар
- أَخَوَاتُ حَسَبَ — حَسَبَ феъли билан табиатан бир хил феъллар
- أَخَوَاتُ كَأَنَّ — كَأَنَّ феъли билан табиатан бир хил феъллар
- أَدَوَاتُ кўп. — восита
- أَدَوَاتُ الْعَطْفِ — уюшиқ бўлаклар ўртасидаги боғловчи
- أَدَوَاتُ الْإِسْتِفْهَامِ — сўроқ юкламалари ва сўроқ олмошлари
- إِذَا الْمَفْجَأَةَ — тўсатдан амалга ошган иш-ҳаракатни ифодаловчи إِذَا юкламаси
- أَصْلٌ — ўзак
- أَصْلٌ ثَلَاثِيٌّ — уч ундош товушли ўзак
- أَصْلٌ ثَنَائِيٌّ — икки ундош товушли ўзак
- أَصْلٌ خَمَّاسِيٌّ — беш ундош товушли ўзак
- أَصْلٌ رُبَاعِيٌّ — тўрт ундош товушли ўзак
- تَأْكِيدُ نَفْيِ الْإِسْتِقْبَالِ — келаси замон феълида қатъий инкорни ифодаловчи لَنْ

أَلِ التَّعْرِيفِ

إِلَّا الِاسْتِثْنَاءِ

أَلِفُ التَّائِيثِ الْمَقْصُورَةِ

أَلِفُ الْقَطْعِ

أَلِفُ الْمَقْصُورَةِ

خَارْفِي

أَلِفُ الْوَصْلِ

أَلْفُ وَ الْوَلَامِ

أَمْرٌ

أَمْرٌ بِغَيْرِ الْوَلَامِ

أَلْفٌ بِالْوَلَامِ

إِنْ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

أَنْ النَّاصِبَةُ لِلْمُضَارِعِ

أَنْثَ

مُؤَنَّثَ

أَيُّ الِاسْتِثْنَاءِ

юкламаси

— **أَل** аниқлик артикли

— истисноликни билдирувчи **إِلَّا**

юкламаси

— муаннас жинсни билдирувчи ва

«**ā**» ўқилувчи **ى** ҳарфи

— қатъий ҳамза

— алиф мақсура, «**ā**» ўқилувчи **ى**

— васлани ҳамза

— **أَل** аниқлик артикли

— феълнинг буйруқ майли

— **ل** юкламасисиз ҳосил бўлувчи буйруқ майли

— **ل** юкламаси ёрдамида ҳосил бўладиган буйруқ майли

— шарт эргаш гапни бош гапга

бириктирувчи **إِنْ** юкламаси

— истақ майли олдидан келувчи **أَنْ** юкламаси

— сўзни муаннас жинсга айлантирмоқ

— муаннас жинс, женский род

— **أَيُّ** сўроқ олмоши

ب

بَاءُ الْجَرَ

— предлоги

بَاءُ التَّعْدِيَةِ

— ўтимсиз феълни ўтимлига

айлантирувчи предлоги

بَاءُ السَّبَبِيَّةِ

— иш-ҳаракатнинг бажарилиш

сабабини билдирувчи предлоги;

мас. ضَرَبْتُهُ بِالسُّوِّءِ

بَاءُ لِلطَّرْقِيَّةِ

— иш-ҳаракатнинг бажарилиш

ўрнини ёки пайтини билдирувчи предлоги

بَاءُ الْقَسَمِ

— қасамни билдирувчи предлоги

مَبْتَدَأٌ

— от кесимли гапнинг эгаси

بَدَلٌ

— бирор сўз ўрнида ишлатилувчи
изоҳловчи

مِبَالِغَةٌ

— иш-ҳаракат маъносининг
кучайиши

بُنَى عَلَى السُّكُونِ

— ундош товуш билан тугамоқ (сўз)

بُنَى لِلْمَفْعُولِ

— мажҳул нисбат ҳосил бўлмоқ

بِنَاءٌ

— сўзнинг келишиқда
турланмаслиги

مَبْنِيٌّ

— келишиқда турланмайдиган

ت

تَاءُ التَّانِيثِ

— феълларда муаннас жинсни

билдирувчи ت تovuши

تَاءُ اللَّقْسَمِ

— қасамни ифодаловчи تуюкламаси

تَابِعٌ

— мослашувчи сўз

تَبِعٌ

— мослашувчи сўз

تَبَعِيَّةٌ

— бир сўзнинг иккинчиси билан жинс, сон ва келишиқда мослашиши

ث

إِثْبَاتٌ

— бўлишли шакл

مُعَبَّرٌ

— бўлишли маънодаги

مُثَقَّلٌ

— иккиланган (ташдидли) ундош

ثُلَاثِيٌّ

— уч ундошли ўзак

مُثَلَّثٌ

— уч нуқтали (ҳарф)

ثَنِيٌّ

— иккилик сонни ҳосил қилмоқ

اِسْتِثْنَاءٌ

— истиснолик

تَفْنِيَّةٌ

— иккилик сон

ثَنَائِيَّةٌ

— икки ўзак ундошли

مُنْتَى

— иккилик сондаги (сўз)

ج

جَعَدَ

— инкор

جَعَدَ مُطْلَقًا

— мутлақ инкор; (мас. لَمْ юкламаси ёрдамидаги)

جَرَّ

— сўзни қаратқич келишигида бошқармоқ

أَنْجَرَ

— қаратқич келишигида келмоқ

جَارَ

— қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз

جَرَّ

— қаратқич келишиги

جَرَّ بِالتَّبَعِيَّةِ

— мослашув асосидаги қаратқич келишиги

جَرَّ بِالْعَرْفِ

— предлог асосидаги қаратқич келишиги

مَجْرُورٌ

— қаратқич келишигидаги сўз

مُجَرَّدٌ

— I боб феъли

جَزَمَ

— феълнинг шарт майлини ҳосил қилмоқ

أَنْجَزَمَ

— шарт майлида келмоқ (феъл)

جَوَازِمٌ кўп. جَوَازِمٌ

— феълни шарт майлида бошқарувчи юклама

جَزْمٌ	— шарт майли (фезъларда)
مَجْزُومٌ	— шарт майлидаги фезъл
جَزَاءُ الشَّرْطِ	— шарт эргаш гапли қўшма гаптадаги бош гапнинг фезъли
جَامِدُ الصَّيْغَةِ	— фақат бир хил вазнда ишлатиладиган сўз
جَمْعٌ	— (сўзни) кўпликка айлантирмоқ
جَمْعٌ	— кўплик
جَمْعُ التَّصْحِيحِ	— тўғри кўплик
جَمْعُ التَّكْسِيرِ	— синиқ кўплик
جَمْعُ الْجَمْعِ	— кўпликдан ҳосил бўлган кўплик (أَيَّامٍ → أَيَّامٌ → يَوْمٌ)
جَمْعٌ سَالِمٌ	— тўғри кўплик
جَمْعُ السَّلَامَةِ	— тўғри кўплик
جَمْعٌ صَحِيحٌ	— тўғри кўплик
جَمْعٌ مُكْسَرٌ	— синиқ кўплик
جُمْلَةٌ	— гап
جُمْلَةٌ إِخْبَارِيَّةٌ	— дарак гап
جُمْلَةٌ اِسْمِيَّةٌ	— от кесимли гап
جُمْلَةٌ تَعَجُّبِيَّةٌ	— таажжубни ифодаловчи гап
جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ	— ҳолатни билдирувчи гап
جُمْلَةٌ اَلصَّلَاةِ	— аниқловчи эргаш гап

جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ	— ҳол эргаш гап
جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ	— феъл кесимли гап
جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِأَسْتَفْهَامٍ	— сўроқ юкламаси билан бошланувчи сўроқ гап
جُمْلَةٌ مَنْفِيَّةٌ	— инкор (бўлишсиз маънодаги) гап
مَجْهُولٌ	— мажҳул нисбатдаги (сўз)
جَوَابُ الشَّرْطِ	— шарт эргаш гапли қўшма гапдаги бош гапнинг феъли
مُجَاوِزٌ	— ўтимли (феъл)
أَجْرَفٌ	— ажваф (иккинчи ўзак ундош ҳарфи илатдан иборат) феъл.

ح

حَدَثٌ	— иш-ҳаракат
حَدَفٌ	— тушиб қолмоқ
حَرْفٌ	— ҳарф, товуш; ёрдамчи сўз туркуми
حَرْفُ الْأَسْتِثْنَاءِ	— истисноликни ифодаловчи кўмакчи
حَرْفُ الْأَسْتِعْلَاءِ	— қаттиқ талаффуз қилинадиган ундош товушлар (خ،ض،ص،غ،ط،ظ،ق)
حَرْفُ الْأَسْتِفَالَةِ	— юмшоқ талаффуз қилинадиган

ундош товушлар

(ش، ر، ح، د، ي، ث، ع، ل، م، ك، س، و، ف، ت، ج، ه، ز، ب، ذ، ا، ء، ن)

- حَرْفُ الْأَسْتِفْهَامِ — сўроқ олмоши, сўроқ юкламаси
- حَرْفُ الْأَسْتِقْبَالِ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ الْأَصْلِ — юкламалари سَوْفَ، سَاءَ
- حَرْفُ الْأَصْلِ — ўзак ундош
- حَرْفُ الْإِعْرَابِ — сўз келишик ва майлини
- حَرْفُ التَّنْفِيسِ — ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ التَّنْفِيسِ — келаси замонни билдирувчи
- حَرْفُ التَّنْفِيسِ — юкламалари سَوْفَ، سَاءَ
- حَرْفُ الْجَزْمِ — предлог
- حَرْفُ الْجَزْمِ — феълни шарт майлида
- حَرْفُ حَلْقِي — бошқарувчи юклама
- حَرْفُ حَلْقِي — бўғиз ундош товуш
- حَرْفُ شَجَرِي — тил ундош товуши
- حَرْفُ شَقْوِي — лаб товуши
- حَرْفُ الْعَطْفِ — бириктирувчи боғловчи
- حَرْفُ الْفَتْحِ — бурун товуши
- حَرْفُ الْكَلْبِ — унли товуш
- حَرْفُ مَجْهُورٍ — жарангли товуш
- حَرْفُ مَدٍّ — чўзиқ унли товуш; чўзиқ унлини
- حَرْفُ مَدٍّ — ифодаловчи ҳарф
- حَرْفُ مَدْعَمٍ — иккиланган (ташдидли) ундош

حَرْفُ الْمُضَارَعَةِ

— феълнинг ҳозирги-келаси замон префикси

حَرْفُ مُعْتَلٍ

— ҳарфи иллат

حَرْفُ نَاسِخٍ

— гапнинг эгасини тушум келишигида бошқарувчи юклама

حَرْفُ نَاصِبٍ

— феълни истак майлида бошқарувчи юклама

حَرْفُ نَفْيٍ

— феълнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилувчи юклама

تَعْرُكٌ بِالضَّمِّ

— дамма ҳаракатини қабул қилмоқ

حَرَكَةٌ

— қисқа унли товуш

حَرَكَةٌ إِعْرَابِيَّةٌ

— отнинг келишигини ва феълнинг майлини билдирувчи унли

حَشْوٌ

— ўрта ўзак ундош

حَاضِرٌ

— феълнинг ҳозирги замони

حَنْجَرَةٌ

— бўғиз

حَالٌ

— 1) ҳозирги замон; 2) равиш ҳоли

خ

خَبْرٌ

— 1) от кесимли гапнинг кесими; 2) қўшма феълнинг маъноли қисми

خَبْرٌ إِنَّ

— **إِنَّ** билан бошланадиган от кесимли гапнинг кесими

خَبْرٌ كَانَ

— ёрдамчи феъли иштирок
этган гапнинг кесими

مُخْبِرٌ عَنْ نَفْسِهِ

— феълнинг I шахси

مَخْرُجٌ حَرْفٍ

— товушнинг ҳосил бўлиш ўрни

مُخَاطَبٌ

— феъл ва олмошнинг II шахси

خَفَضَ

— қаратқич келишиги

خَمَاسِيٌّ

— беш ўзак ундошли (сўз)

د

أَدْغَمَ

— ассимиляцияга учрамоқ,
ассимиляциялашмоқ, идғом бўлмоқ

مُدْغَمٌ

— иккиланган (ташдидали) ундош

ذ

ذَكَرَ

— музаккар жинсни ҳосил қилмоқ

مَذْكَرٌ

— музаккар (мужской) жинс

ر

رَبَاعِيٌّ

— тўрт ўзак ундошли (сўз)

تَرَادُفٌ

— синонимия

رَفْعٌ

— бош келишик, феълнинг аниқлик майли

مَرْقُوعٌ

— 1) бош келишикдаги от; 2) аниқлик майлидаги феъл

تَرْكِيْبٌ

— 1) бирикма; 2) қўшма сўз

ز

زَمَنٌ حَالِيٌّ

— феълнинг ҳозирги замони

زَمَنٌ مَّاضٍ

— феълнинг ўтган замони

زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ

— феълнинг келаси замони

س

مُسْتَتِرٌ

— яширинган, тушиб қолган

أَسْمٌ

— 1) от; 2) феълдан бошқа мустақил сўз туркуми

أَسْمٌ أَسْتَفْهَامٌ

— сўроқ олмоши

أَسْمٌ الْإِشَارَةِ

— кўрсатиш олмоши

أَسْمٌ أَلَاةٍ

— қурол номи

أَسْمٌ إِنْ

— **إِنْ** юкламаси билан бошланган гапнинг эгаси

اسْمُ التَّصْفِيرِ
اسْمُ التَّفْضِيلِ

اسْمُ الْجَمْعِ
اسْمُ الْجِنْسِ
اسْمُ الْحَدَثِ
اسْمُ الزَّمَانِ

اسْمُ الصَّنَاعَةِ
اسْمُ الْعَدَدِ
اسْمُ عِلْمٍ
اسْمُ عَيْنٍ
اسْمُ الْفَاعِلِ
اسْمُ الْفِعْلِ

اسْمُ كَانَ

اسْمُ الْكثرةِ

اسْمُ اللَّوْنِ
اسْمُ مَبْنِيٍّ
اسْمُ مُثْنِيٍّ

- кичрайтма от
- қиёсий ва орттирма даража сифат
- жамловчи от
- турдош от
- ҳаракат номи
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от
- касб-ҳунар номи
- сон
- атоқли от
- конкрет от
- аниқ нисбат сифатдоши
- 1) ҳаракат номи; 2) шаклан от, маъносига кўра феъл бўлган сўз (мас., صَة)
- كَانَ ёрдамчи феъли иштирок этган гапнинг эгаси
- предметнинг кўп эканлигини билдирувчи от
- рангни билдирувчи сифат
- келишиқда турланмайдиган от
- иккилик сондаги от

اسْمٌ مَجْمُوعٌ	– кўпликдаги от
اسْمُ الْمَرْءِ	– бир марталикни билдирувчи от
اسْمٌ مَرْقُوعٌ	– бош келишикдаги от
اسْمٌ مُرَكَّبٌ	– қўшма от
اسْمٌ مُشْتَقٌّ	– ҳосила сўз, ясама сўз
اسْمٌ مُضْمَرٌ	– кишилик олмоши
اسْمٌ مُعْرَبٌ	– уч келишикда турланадиган от
اسْمٌ مَعْنَوِيٌّ	– абстракт от
اسْمٌ الْمَفْعُولِ	– мажҳул нисбат сифатдоши
اسْمُ الْمَكَانِ	– иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от
اسْمٌ الْمُنْسُوبِ	– нисбий сифат
اسْمٌ مُنْصَرَفٌ	– уч келишикда турланадиган от
اسْمٌ مُنَوَّنٌ	– танвин билан тугаган от
اسْمٌ مُوَصُولٌ	– нисбий олмош
اسْمُ النِّسْبَةِ	– нисбий сифат
اسْمُ الْوَحْدَةِ	– дона от
إِسْنَادٌ	– эга-кесимлик муносабати
مُسْنَدٌ	– кесим
مُسْنَدٌ إِلَيْهِ	– эга

ش

شِبْهٌ جُمْلَةٌ

– 1) ўрин ва пайт ҳоли; 2) предлог + от

أَشْتَقُ

– сўздан сўз ясамоқ

ص

صَدْرٌ

– қаранг **مُضَافٌ**

مَصْدَرٌ

– ҳаракат номи

صَرَفٌ

– 1) морфология; 2) сўз охиридаги қўшимчанинг ўзгариши; 3) турланиш; 4) тусланиш

مُنْصَرَفٌ

– уч келишиқда турланувчи

صِغَةٌ

– грамматик вазн

ض

مُضَارِعٌ

– ҳозирги-келаси замон

مُضَارِعٌ مَجْزُومٌ

– феълнинг шарт майли

مُضَارِعٌ مَتَّصِبٌ

– феълнинг истак майли

مُضَاعَفٌ

– 1) иккиланган феъл; 2) икки

ضَمِيرٌ	— олмош; кишилик олмоши
ضَمِيرُ الْمُتَكَلِّمِ	— I шахс олмоши
ضَمِيرُ حُضُورٍ	— I ёки II шахс олмоши
ضَمِيرُ الْخُطَابِ	— II шахс олмоши
ضَمِيرُ عَائِدٍ	— қайтувчи олмош
ضَمِيرُ الْغَائِبِ	— III шахс олмоши
ضَمِيرُ الْفَصْلِ	— ажратувчи олмош
ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ	— 1) бирикма олмош; 2) феълнинг шахс кўрсаткичи
ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ	— яширинган олмош
ضَمِيرٌ مُنْفَصِلٌ	— алоҳида ёзиладиган олмош
مُضَمَّرٌ	— қаранг ضَمِيرٌ
أَضَافٌ	— қараткич-қаралмиш муносабатли бирикма тузмоқ
إِضَافَةٌ	— мослашмаган аниқловчи (изофа)
مُضَافٌ	— мослашмаган аниқловчили бирикманинг аниқланмиши
مُضَافٌ إِلَيْهِ	— мослашмаган аниқловчи

ط

طَابَقَ

— мослашмоқ (жинсда ва сонда)

ظ

ظَرْفٌ

— 1) ўрин, пайт равиши; 2) от-предлог; 3) ҳолатни билдирувчи сўз; 4) пайт, ўрин ҳоли

ظَرْفِيَّةٌ

— ҳолат гап

ع

عَابِرٌ

— ўтган замон

عُجْرٌ

— қаранг **مُضَافٌ إِلَيْهِ**

مُعْجَمٌ

— нуқтали (ҳарф)

مُعْجَمٌ مُتَلَتٌ

— уч нуқтали (ҳарф)

عَدَدٌ

— сон

عَدَدٌ جَمْعٌ

— кўплик

عَدَدٌ مُثْنِيٌّ

— иккилик сон

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ

— 11 дан 19 гача бўлган саноқ сон

عَدَدٌ مَعْطُوفٌ

— ўзаро **و** боғловчиси билан бириккан мураккаб сон

عَدَدٌ مُفْرَدٌ

— бирлик сон

مَعْدُودٌ	– саналмиш от
عَدَى	– 1) ўтимсиз феълни ўтимлига айлантирмоқ; 2) феълга тўлдирувчини қўшмоқ
تَعَدَى	– ўтимли бўлмоқ
مُتَعَدٍ	– ўтимли (феъл)
إِعْرَابٌ	– тусланиш, турланиш
مُعْرَبٌ	– келишикларда турланадиган (сўз)
عَرَفَ	– отни аниқ ҳолатга ўтказмоқ
مَعْرِفَةٌ	– аниқлик категорияси
مَعْرُوفٌ	– аниқ нисбат
عُطِفَ	– уюшиб келмоқ
عَاطَفٌ	– бириктирувчи боғловчи
مُعْطُوفٌ	– уюшиқ бўлак
مُعْطُوفٌ عَلَيْهِ	– уюшиқ бўлаklarнинг биринчи қисми
عَقْدٌ	– 20 дан 90 гача бўлган яхлит сон
مُعْتَلٌ	– заиф (ўзак ёки феъл)
مُعْتَلٌ الْعَيْنِ	– иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз
مُعْتَلٌ الْفَاءِ	– биринчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз
مُعْتَلٌ اللَّامِ	– учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

عَلَامَةٌ

— белги

عَلَمٌ

— атоқли от

عَلْمٌ مُرَكَّبٌ

— икки ёки ундан ортиқ сўздан
иборат атоқли от

مَعْلُومٌ

— аниқ нисбат

عَمِلٌ

— бошқармоқ

عَوَامِلٌ кўп. عَامِلٌ

— сўзларнинг ўзаро бошқарилиш
сабаби

عَيْنُ الْفِعْلِ

— феълнинг иккинчи ўзақ ундоши

غ

غَابِرٌ

— келаси замон

غَنَةٌ

— бурун товуши

غَائِبٌ

— III шахс

غَيْبَةٌ

— III шахс олмоши

غَيْرٌ مُنْصَرَفٌ

— икки келишикли (от)

ف

فَاءُ الْجَزَاءِ

— шарт эргаш гапли қўшма гапнинг
бош гапига қўшилувчи فَ юкламаси

فَاءُ الْفِعْلِ	— феълнинг биринчи ўзак ундоши
فَتْحُ الْحَرْفِ	— ҳарф устига «фатҳа» ҳаракатини қўймоқ
تَفْخِيمٌ	— «л» ва «р» товушларининг қаттиқ талаффуз қилиниши
مُفْرَدٌ	— бирлик
فَضْلَةٌ	— иккинчи даражали бўлак
أَفْعَلُ التَّنْضِيلِ	— қиёсий ва орттирма даража сифати
فَاعِلٌ	— 1) феъл кесимли гапнинг эгаси; 2) иш-ҳаракатнинг субъекти
فِعْلٌ	— 1) феъл; 2) феъл кесим
فِعْلٌ أَجْوَفٌ	— ажваф феъл
فِعْلٌ أَمْرٌ	— феълнинг буйруқ майли
فِعْلٌ التَّعَجُّبِ	— таажжубни ифодаловчи феъл
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ	— уч ўзак ундошли феъл
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ	— уч ўзак ундошли феълнинг I боби
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مَزِيدٌ	— уч ўзак ундошли феълнинг ҳосила боби
فِعْلٌ جَامِدٌ	— замонда тусланмайдиган ва бир хил шаклга эга бўлган феъллар (мас., هَاتِ، نَعَمَ،)
فِعْلٌ الثَّمِّ	— таҳқир феъли

فَعْلٌ رَّبَاعِيٌّ	– тўрт ўзак ундошли феъл
فَعْلٌ سَالِمٌ	– солим феъл
فَعْلٌ شَرْطِيٌّ	– шарт майлидаги феъл
فَعْلٌ الشَّرْعِيٌّ	– бошлаш феъли
فَعْلٌ صَحِيحٌ	– солим феъл
فَعْلٌ عَيْنُهُ مَهْمُوزَةٌ	– иккинчи ўзак ундош ўрнида ҳамза товуши келган феъл
فَعْلٌ غَيْرٌ سَالِمٌ	– нотўғри феъл
فَعْلٌ قَاوَةٌ مَهْمُوزَةٌ	– биринчи ўзак ундош ўрнида ҳамза товуши келган феъл
فَعْلٌ لَازِمٌ	– ўтимсиз феъл
فَعْلٌ لِأَمَةٍ مَهْمُوزَةٌ	– учинчи ўзак ундош ўрнида ҳамза товуши келган феъл
فَعْلٌ لَفِيْفٌ	– иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъл
فَعْلٌ مَاضِيٌّ	– ўтган замон феъли
فَعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُوْلِ	– феълнинг мажҳул нисбати
فَعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ	– феълнинг мажҳул нисбати
فَعْلٌ مَقَالٌ	– солимсифат феъл
فَعْلٌ مُجَاوِزٌ	– ўтимли феъл
فَعْلٌ الْمَدْحِ	– мақтов феъли
فَعْلٌ مَرْقُوعٌ	– феълнинг аниқлик нисбати

فَعْلٌ مُضَاعَفٌ

— иккиланган феъл

فَعْلٌ مُعْتَلٌ

— заиф феъл

فَعْلٌ الْمُقَارَبَةُ

— иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини билдирувчи феъл

فَعْلٌ مُلْتَمِسٌ

— биринчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъл

فَعْلٌ مَتَّصِبٌ

— истак майли феъли

فَعْلٌ مَهْمُوزٌ

— ҳамзали феъл

فَعْلٌ نَاقِصٌ

— 1) ноқис феъл; 2) кўмакчи феъл

فَعْلٌ الْيَقِينِ

— “билиш” маъносида ишлатилувчи феъл

مَفْعُولٌ

— 1) тўлдирувчи; 2) иш-ҳаракатнинг объекти

مَفْعُولٌ بِهِ

— воситасиз тўлдирувчи

مَفْعُولٌ فِيهِ

— ўрин ёки пайтни билдирувчи тушум келишиги

مَفْعُولٌ لَهُ

— сабабни билдирувчи тушум келишиги

مَفْعُولٌ مَعَهُ

— биргаликни ифодаловчи тушум келишиги

فَكَ الْإِدْغَامِ

— ташдиднинг йўқолиши

ق

آفتَبَاسُ

— бошқа тилдан сўз кириши

مُسْتَقْبَلُ

— келаси замон

قَسَمٌ

— қасам

ك

مُكْتَرٌ

— кўплик

كَلَامٌ مُقْبِتٌ

— бўлишли маънодаги гап

مُتَكَلِّمٌ

— биринчи шахс

مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ

— биринчи шахс кўплик

كُنْيَةٌ

— ота ёки ўғилга боғлиқ атоқли от

ل

لَامُ الْأَمْرِ

— буйруқ майлини ҳосил қилувчи ل юкламаси

لَامُ التَّأْكِيدِ

— кучайтирув юкламаси

لَامُ الْغَيْرِ

— от кесим олдига қўйиладиган ل кучайтирув юкламаси

لَا مَ الْفَعْلِ
لَا النَّافِيَةُ

— феълнинг учинчи ўзак ундоши
— ҳозирги-келаси замоннинг
бўлишсиз формасини ҳосил
қилувчи لَا юкламаси

لَا النَّاهِيَةُ

— буйруқ майлининг бўлишсиз
формасини ҳосил қилувчи لَا
юкламаси

لَقَبٌ

— лақаб (киши номларининг
таркибий қисми)

م

مَا الْأَسْتَفْهَامِيَّةُ
مَا التَّعْجِيبِيَّةُ

— مَا сўроқ юкламаси
— таажжубни ифодаловчи مَا
юкламаси

مَاضٍ

— ўтган замон

مُتَمَكِّنٌ

— турланувчи, тусланувчи

تَمْيِيزٌ

— чеклов

ن

نَحْوٌ

— синтаксис

مُنَادَاةٌ

— ундалма

نَدَاءٌ	— ундалма
نَصَبٌ	— 1) феълни истак майлига солмоқ; 2) отни тушум келишигида бошқармоқ
مَنْعُوتٌ	— сифатланмиш от
نَعْتٌ	— сифат
نَكْرٌ	— ноаниқ ҳолатга келтирмоқ (отни)
نَكْرَةٌ	— ноаниқ ҳолатдаги сўз
نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ	— мажҳул нисбат феъли кесим бўлган гапнинг эгаси
نُونُ التَّوَكُّيدِ	— кучайтирма майлда ишлатилувчи ن ҳарфи
نُونُ الْوَقَايَةِ	— I шахс бирикма олмошидаги ن ҳарфи

۵

هَمْزَةُ الْقَطْعِ	— қатъий ҳамза
هَمْزَةُ النَّقْلِ	— IV боб феъли олдидаги қатъий ҳамза
هَمْزَةُ الْوَصْلِ	— васлалӣ ҳамза

و

وَأَوَّامٍ مِّمَّا يَتَذَكَّرُونَ

— биргаликни билдирувчи
юкламаси

صِفَاتٌ

— сифат

مَوْصُوفٌ

— сифатланмиш от

وَصْفٌ

— сифат билан от ўртасидаги
муносабат

صَلَةٌ

— аниқловчи эргаш гап

مَوْصُولٌ

— нисбий олмош

وَقْفٌ

— пауза, тўхташ

ي

يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ

— I шахс бирлик қўшилувчи
олмоши

ЎЗБЕКЧА – АРАБЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

А

аниқланмиш:

– мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши – **مُضَافٌ**

аниқлик артикли – **آلِ الْمَعْرِفَةِ، الْأَلْفُ وَالْأَلَامُ**

аниқлик категорияси – **مَعْرِفَةٌ**

аниқловчи:

– мослашмаган аниқловчи – **مُضَافٌ إِلَيْهِ**

артикуляция ўрни – **مَخْرَجُ حَرْفٍ**

Б

бирикма – **تَرْكِيْبٌ**

бошқармоқ – **عَمَلٌ**

боғловчи:

– бириктирувчи боғловчи – **عَاطِفٌ، حَرْفُ الْعَطْفِ**

– уюшиқ бўлақлар орасидаги боғловчи – **أَدَاةُ الْعَطْفِ**

бўғиз – **حَنْجَرَةٌ**

бўлишли (маънодаги) – **مُقْتَبٌ**

бўлишли форма – **إِبْتَاتٌ**

В

вазн (грамматик)

— صِيغَةٌ

восита

— أَدَاةٌ қўп. أَدَوَاتُ

Г

гап:

— جُمْلَةٌ

— аниқловчи эргаш гап — جُمْلَةٌ اَلصَّلَاةُ

— бўлишли гап — كَلَامٌ مُثَبِّتٌ

— дарак гап — جُمْلَةٌ اِحْبَارِيَّةٌ

— инкор (бўлишсиз маънодаги) гап — جُمْلَةٌ مَنفِيَّةٌ

— от кесимли гап — جُمْلَةٌ اَسْمِيَّةٌ

— сўроқ юкламаси билан бошланадиган гап —

جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِاَسْتِفْهَامٍ

— таажжубни ифодаловчи гап — جُمْلَةٌ تَعَجُّبِيَّةٌ

— феъл кесимли гап — جُمْلَةٌ فَعْلِيَّةٌ

— ҳол эргаш гап — جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ

— ҳолат гап — ظَرْفِيَّةٌ

— ҳолатни билдирувчи гап — جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ

З

заиф (феъл ёки ўзак)

— مُعْتَلٌ

замон:

— феълнинг келаси замони — زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ، غَابِرٌ مُسْتَقْبَلٌ

- феълнинг ўтган замони – **فَعْلٌ مَّاضٍ، زَمَنٌ مَّاضٍ**
 – феълнинг ҳозирги замони – **زَمَنٌ حَالِي، حَاضِرٌ، حَالٌ**
 – ўтган замон – **عَابِرٌ**
 – ҳозирги-келаси замон – **مُضَارِعٌ**

И

- изофа – **إِضَافَةٌ**
 изоҳловчи:
 – бошқа сўз ўрнида ишлатилувчи изоҳловчи – **بَدَلٌ**
 иккинчи даражали бўлак – **فَضْلَةٌ**
 инкор: – **جَعْدٌ**
 – мутлақ инкор – **جَعْدٌ مُطْلَقٌ**
 истиснолик – **أَسْتِثْنَاءٌ**
 иш-ҳаракат – **حَدَثٌ**

К

- келишик:
 – биргаликни билдирувчи тушум келишиги –
مَفْعُولٌ مَعَهُ
 – бош келишик – **رَفْعٌ**
 – икки келишикли – **غَيْرٌ مُنْصَرَفٌ**
 – сабабни билдирувчи тушум келишиги – **مَفْعُولٌ لَهُ**
 – тушум келишиги – **نَصْبٌ**

– ўрин ёки пайтни билдирувчи тушум келишиги

مَفْعُولٌ فِيهِ –

– қаратқич келишиги – خَفَضَ، جَرَّ

кесим: – مُسْتَدُّ

– от кесим – خَيْرٌ

– феъл кесим – فَعْلٌ

кўплик: – عَدَدٌ جَمْعٌ، جَمْعٌ –

– кўпликдан ҳосил бўлган кўплик – جَمْعُ الْجَمْعِ

– синиқ кўплик – جَمْعٌ مُكْسِرٌ، جَمْعٌ تَكْسِيرٍ

– тўғри кўплик

جَمْعُ التَّصْحِيحِ، جَمْعٌ صَحِيحٌ، جَمْعُ السَّلَامَةِ، جَمْعٌ سَالِمٌ
кўмакчи:

– истисноликни ифодаловчи кўмакчи –

حَرْفُ الْأَسْتِثْنَاءِ

кўрсаткич:

– шахс кўрсаткиги (феълда) – ضَمِيرٌ الْمُتَّصِلِ

Л

лақаб – لَقَبٌ

М

майл:

– феълнинг аниқлик майли – فِعْلٌ مَرْثُوعٌ

– феълнинг буйруқ майли – **فِعْلٌ أَمْرٌ، أَمْرٌ**

– феълнинг истак майли –

نَصَبٌ، مَضَارِعٌ مَنْصُوبٌ، فِعْلٌ مَنْصُوبٌ

– феълнинг шарт майли – **جَزْمٌ، مَضَارِعٌ مَجْزُومٌ**

морфология – **صَرْفٌ**

мослашмоқ (жинс ва сонда) – **طَائِقٌ**

мослашув – **تَبَعِيَّةٌ**

мослашувчи – **تَبِعٌ، تَابِعٌ**

муаннас (женский) жинс – **مُؤَنَّثٌ**

Н

нисбат:

– аниқ нисбат – **مَعْرُوفٌ، مَعْلُومٌ**

– феълнинг мажҳул нисбати –

فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُولِ، فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ

О

олмош:

– ажратиб ёзилувчи олмош – **ضَمِيرٌ مُنْفَصِلٌ**

– ажратувчи олмош – **ضَمِيرٌ الْفَصْلِ**

– биринчи ва иккинчи шахс олмошлари – **ضَمِيرٌ حُضُورٍ**

– биринчи шахс олмоши – **ضَمِيرٌ الْمُتَكَلِّمِ**

– иккинчи шахс олмоши – **ضَمِيرٌ الْمُخَاطَبِ، مُخَاطَبٌ**

- кишилик оломоши - **اسْمٌ مُضْمَرٌ، ضَمِيرٌ**
- кўрсатиш оломоши - **اسْمُ الْإِشَارَةِ**
- нисбий оломош - **مَوْصُولٌ، اسْمٌ مَوْصُولٌ**
- сўроқ оломоши - **حَرْفُ الْإِسْتِفْهَامِ، اسْمُ الْإِسْتِفْهَامِ**
- учинчи шахс оломоши - **ضَمِيرُ الْغَائِبِ**
- яширинган оломош - **ضَمِيرٌ مُسْتَتَرٌ**
- қайтувчи оломош - **ضَمِيرٌ عَائِدٌ**
- бирикма оломош - **ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ**

от: **اسْمٌ**

- абстракт от - **اسْمٌ مَعْنَوِيٌّ**
- атоқли от - **اسْمٌ عَلَمٌ، عَلَمٌ**
- бош келишиқдаги от - **اسْمٌ مَرْقُوعٌ**
- дона от - **اسْمُ الْوَحْدَةِ**
- жамловчи от - **اسْمُ الْجَمْعِ**
- иккилик сондаги от - **اسْمٌ مثنى**
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от -

اسْمُ الزَّمَانِ

- иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от

- **اسْمُ الْمَكَانِ**

- касб-ҳунар оти - **اسْمُ الصَّنَاعَةِ**
- келишиқда турланмайдиган от - **اسْمٌ مَبْنِيٌّ**
- кичрайтма от - **اسْمٌ مُصَغَّرٌ، اسْمُ التَّصْغِيرِ**
- конкрет от - **اسْمٌ عَيْنٌ**
- кўплик от - **اسْمٌ مَجْمُوعٌ**

- мураккаб атоқли от - **عَلْمٌ مُرَكَّبٌ**
- предметнинг кўп эканини билдирувчи от - **أَسْمُ الْكَثْرَةِ**
- саналмиш от - **مَعْدُودٌ**
- сифатланмиш от - **مَنْعُوتٌ، مَوْصُوفٌ**
- танвинли от - **أَسْمٌ مُنَوَّنٌ**
- турдош от - **أَسْمُ الْجِنْسِ**
- уч келишиқда турланадиган от -
أَسْمٌ مُنْصَرَفٌ، أَسْمٌ مُعْرَبٌ
- қурол оти - **أَسْمُ الْأَلَةِ**
- қўшма от - **أَسْمٌ مُرَكَّبٌ**

П

пауза - **وَقْفٌ**

предикативлик - **إِسْتَادٌ**

предлог: - **حَرْفُ الْجَرِّ**

- от предлог - **ظَرْفٌ**

Р

равиш:

- ўрин ва пайт равиши - **ظَرْفٌ**

жинс:

- музаккар (мужской) жинс - **مَذَكَّرٌ**

- муаннас (женский) жинс - **مؤنثٌ**

С

синонимия – **تَرَادُفٌ**

синтаксис – **نَحْوٌ**

сифат: – **نَعْتٌ، صِفَةٌ**

- нисбий сифат – **أَسْمٌ النَّسَبِيَّةُ، أَسْمٌ مِّنْسُوبٌ**
- ортгирма даража сифати –

أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، أَسْمُ التَّفْضِيلِ

- рангни билдирувчи сифат – **أَسْمُ الْكَلَوْنِ**
- қиёсий даража сифати ~

أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، أَسْمُ التَّفْضِيلِ

сифатдош:

- аниқ нисбат сифадоши – **أَسْمُ الْفَاعِلِ**
- мажхул нисбат сифадоши – **أَسْمُ الْمَفْعُولِ**

сон: **أَسْمُ الْعَدَدِ، عَدَدٌ**

- бирлик сон **مُفْرَدٌ، عَدَدٌ، مُفْرَدٌ**
- иккилик сон **تَثْنِيَّةٌ، عَدَدٌ مُثْنَى**
- субъект (иш-ҳаракатники) **فَاعِلٌ**

сўз:

- бир хил вазнда ишлатиладиган сўз – **كَلِمَةٌ جَامِدَةٌ الصَّبِيغَةِ**
- ёрдамчи сўз – **حَرْفٌ**
- иккилик сондаги сўз – **مُثْنَى**
- келишикларда турланувчи сўз – **مُعْرَبٌ**

- мажжұл нисбатдаги сўз – **مَجْهُولٌ**
- ноаниқ ҳолатдаги сўз – **نَكْرَةٌ**
- шаклан от, мазмунан феъл бўлган сўз – **اَسْمُ الْفِعْلِ**
- ясама сўз – **اَسْمٌ مُشْتَقٌّ**
- қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз – **جَارٌ**
- қаратқич келишигидаги сўз – **مَجْرُورٌ**
- қўшма сўз – **تَرْكِيْبٌ**

Т

товуш: – **حَرْفٌ**

- бурун товуш – **حَرْفُ الْفَتْحَةِ**
- жарангли товуш – **حَرْفٌ مَجْهُورٌ**
- лаб товуши – **حَرْفٌ شَفْوِيٌّ**
- унли товуш – **حَرْفٌ اَلَلِّيْنِ**
- чўзиқ унли товуш – **حَرْفٌ مَدٌّ**
- қисқа унли товуш – **حَرْفٌ كَسْرٌ**

турланиш – **اِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

турланувчи (келишиқда) – **مُنْصَرِفٌ**

турланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тусланиш – **اِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

тусланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тушиб қолмоқ – **حَدْفٌ**

тўлдирувчи – **مَفْعُولٌ**

– воситасиз тўлдирувчи – **مَفْعُولٌ بِهِ**

У

ундалма – **مَتَادَاؤُ، نِدَاءٌ**

ундош:

– бўғиз ундош – **حَرْفٌ حَلْقِيٌّ**

– иккиланган ундош – **حَرْفٌ مُدْغَمٌ، حَرْفٌ مُدْغَمٌ**

– келаси замонни билдирувчи ундош – **حَرْفٌ تَنْفِيسٍ**

– ташдидли ундош – **مُدْغَمٌ**

– тил ундоши – **حَرْفٌ شَجَرِيٌّ**

– феълнинг биринчи ўзак ундоши – **فَاءُ الْفِعْلِ**

– феълнинг иккинчи ўзак ундоши – **عَيْنُ الْفِعْلِ**

– феълнинг учинчи ўзак ундоши – **لَامُ الْفِعْلِ**

– ўзак ундош – **حَرْفٌ أَصْلِيٌّ**

– ўрта ўзак ундош – **حَشْوٌ**

ундошли:

– икки ўзак ундошли – **ثَنَائِيٌّ**

– тўрт ўзак ундошли – **رَبَاعِيٌّ**

– уч ўзак ундошли – **ثَلَاثِيٌّ**

уюшиб келмоқ – **عُطْفٌ**

уюшиқ бўлак (биринчиси) – **مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ**

уюшиқ бўлак (биринчисидан ташқари) – **مَعْطُوفٌ**

Ф

феъл: - **فَعْلٌ**

ажваф феъл - **فَعْلٌ أَجْوَفٌ**

аниқлик майлидаги феъл - **فَعْلٌ مَرْقُوعٌ**

бешинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَعُّلِ**

биринчи боб феъли - **فَعْلٌ مُجَرَّدٌ**

бошлаш феъли - **فَعْلٌ الشُّرُوعِ**

еттинчи боб феъли - **بَابُ الْإِنْفِعَالِ**

заиф феъл - **فَعْلٌ مُعْتَلٌ**

иккиланган феъл - **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ**

иккинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَعُّيلِ**

кўмакчи феъл - **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

мақтов феъли - **فَعْلٌ الْمَدْحِ**

ноғўғри феъл - **فَعْلٌ غَيْرٌ سَالِمٍ**

ноқис феъл - **فَعْلٌ نَاقِصٌ**

олтинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَاعُلِ**

саккизинчи боб феъли - **بَابُ الْإِنْفِعَالِ**

солим феъл - **فَعْلٌ صَحِيحٌ، فَعْلٌ سَالِمٌ**

солимсифат феъл - **فَعَالٌ مِثَالٌ**

таажжуб феъли - **فَعْلٌ التَّعْجُبِ**

таҳқир феъли - **فَعْلٌ الذَّمِّ**

тўрт ўзак ундошли феъл - **فَعْلٌ رُبَاعِيٌّ**

тўрттинчи боб феъли - **بَابُ الْإِنْفِعَالِ**

тўққизинчи боб феъли — **بَابُ الْإِفْعَالِ**
 уч ўзак ундошли биринчи боб феъли — **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ**
 уч ўзак ундошли феъл — **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ**
 учинчи боб феъли — **بَابُ الْمُفَاعَلَةِ، بَابُ الْفِعَالِ**
 шарт майлидаги феъл — **فِعْلٌ مَجْزُومٌ، فِعْلٌ شَرْطِيٌّ**
 шарт эргаш гапли қўшма
 гапдаги бош гапнинг феъли — **جَوَابُ الشَّرْطِ، جَزَاءُ الشَّرْطِ**
 ўнинчи боб феъли — **بَابُ الْاِسْتِفْعَالِ**
 ўтимли феъл — **فِعْلٌ مُتَعَدٌّ، فِعْلٌ مُجَاوِزٌ**
 ўтимсиз феъл — **فِعْلٌ لَازِمٌ**
 ҳамзали феъл — **فِعْلٌ مَهْمُوزٌ**

Ч

чеклов — **تَمْيِيزٌ**

Ш

шахс:

биринчи шахс — **مُتَكَلِّمٌ**
 кўплик биринчи шахс — **مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ**
 учинчи шахс — **غَيْبَةٌ، غَائِبٌ**
 феълнинг биринчи шахси — **مُخْبِرٌ عَنِ نَفْسِهِ**
 феълнинг иккинчи шахси — **مُخَاطَبٌ**

Э

эга: — مُسْتَدُّ إِلَيْهِ

мажхул нисбат феъли

кесим бўлган гапнинг эгаси — نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ

от кесимли гапнинг эгаси — مُبْتَدَأٌ

феъл кесимли гапнинг эгаси — فَاعِلٌ

Ю

юклама:

истак майли олдидан келувчи

юклама — أَنْ النَّاصِبَةُ لِلْمُضَارِعِ

истак майлида (феълни) бошқарувчи юклама — نَاصِبٌ

истиснолик юкламаси — إِلاَّ الْاِسْتِثْنَائِيَّةُ

келаси замон феълининг қатъий инкор

юкламаси — تَأْكِيدُ نَفْيِ الْاِسْتِقْبَالِ

келаси замонни билдирувчи юклама — حَرْفُ الْاِسْتِقْبَالِ

сўроқ юкламаси — حَرْفُ الْاِسْتِفْهَامِ، اَدَاةُ الْاِسْتِفْهَامِ

тасодифий иш-ҳаракатни ифодаловчи

юклама — إِذَا الْمُفَاجَاةُ

феълни истак майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ نَاصِبٌ

феълни шарт майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ جَزْمٍ

феълнинг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи

юклама — حَرْفُ نَفْيٍ

шарт эргаш гапни бош гап билан бириктирувчи

юклама — إِنَّ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

эгага таъсир қилувчи юклама — أَحْوَاتُ إِنَّ
эгани тушум келишигида бошқарувчи

юклама — حَرْفٌ نَاسِخٌ

қасам юкламаси — حَرْفٌ الْقَسَمِ

Ў

ўзак:

беш ундош товушли ўзак — أَصْلٌ خُمَاسِيٌّ

икки ундош товушли ўзак — أَصْلٌ ثِنْتَانِيٌّ

тўрт ундош товушли ўзак — أَصْلٌ رِبَاعِيٌّ

уч ундош товушли ўзак — أَصْلٌ ثَلَاثِيٌّ

Қ

қасам — قَسَمٌ

қўшма феълнинг етакчи қисми — خَيْرٌ

Ҳ

ҳамза:

васлали ҳамза — هَمْزَةُ الْوَصْلِ، أَلْفُ الْوَصْلِ

қатъий ҳамза — هَمْزَةُ الْقَطْعِ، أَلْفُ الْقَطْعِ

ҳаракат номи — مَصْدَرٌ، أَسْمُ الْفِعْلِ، أَسْمُ الْحَدَثِ

ҳарф: — حَرْفٌ

нуқтали ҳарф — حَرْفٌ مُعْجَمٌ

уч нуқтали ҳарф — **حَرْفٌ مُنْكَثٌ**, **حَرْفٌ مُعْجَمٌ مُنْكَثٌ**,
ҳарфи иллат — **حَرْفٌ مُعْتَلٌ**, **حَرْفٌ عَلِيٌّ**

ҳол:

равиш ҳоли — **حَالٌ**

ўрин ва пайт ҳоли — **شِبْهُ جُمْلَةٍ**, **ظَرْفٌ**

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	3
Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар.....	7
§ 1. Ундош товушлар.....	8
§ 2. Унли товушлар ва уларнинг ёзилиши.....	9
§ 3. Араб тилига хос ундош товушлар.....	11
§ 4. Араб алифбоси.....	15
§ 5. Танвинлар.....	15
§ 6. Ҳамза товуши.....	16
§ 7. Васлали ҳамза.....	19
§ 8. Ал-артиклидаги ҳамзанинг талаффузи.....	21
§ 9. Қамарий ва шамсий ҳарфлар.....	23
§ 10. Ал-артиклидаги - л товушининг талаффузи...	23
§ 11. Бўгин.....	24
§ 12. Сўз туркумлари.....	25
§ 13. Кишилик олмошлари.....	26
§ 14. Кўрсатиш олмошлари.....	26
§ 15. Аниқлик — ноаниқлик категорияси.....	28
§ 16. Отларда жинс категорияси.....	29
§ 17. Сўз ўзаги ва ўзак турлари.....	31
§ 18. Ноўзак ҳарфлар.....	33
§ 19. Сўз вазналари.....	34
§ 20. От кесимли гап.....	35
§ 21. Отларда сон категорияси.....	37
§ 22. Отларда иккилик сон.....	37
§ 23. Отларда кўплик сон.....	38
§ 24. Тўғри кўплик.....	38
§ 25. Сикиқ кўплик.....	40
§ 26. Сифат.....	42

§ 27. Аниқловчи.....	44
§ 28. Мослашган аниқловчи.....	44
§ 29. Нисбий сифат.....	48
§ 30. Келишиклар.....	50
§ 31. Иккилик ва тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турланиши.....	51
§ 32. Икки келишикли отлар.....	53
§ 33. Келишикда турланмайдиган сўзлар.....	54
§ 34. Предлоглар.....	55
§ 35. Мослашмаган аниқловчи (изофа).....	59
§ 36. Изофанинг вазифаси.....	63
§ 37. Қўшилиб ёзилувчи — бирикма олмошлар.....	66
§ 38. Отга қўшилувчи олмошлар.....	67
§ 39. ^{غیر} сўзининг ишлатилиши.....	69
§ 40. Предлогларга қўшилувчи олмошлар.....	71
§ 41. Сўроқ гап ва унинг турлари.....	73
§ 42. Ажратиш олмошлари.....	76
§ 43. Предлоглар иштирок этган от кесимли гап....	76
§ 44. ^{گان} феъли ҳақида.....	77
§ 45. ^{لینس} феъли ҳақида.....	78
§ 46. Феъл ҳақида умумий маълумот.....	79
§ 47. Уч ўзак ундошли феъллар.....	80
§ 48. I боб феълининг ўтган замони.....	80
§ 49. Нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	82
§ 50. Икки ёқлама нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	90
§ 51. I боб феълининг ҳозирги — келаси замони....	94
§ 52. Нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	97
§ 53. Икки томонлама нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	105

§ 54. Феъл кесимли гап.....	108
§ 55. Тўлдирувчи.....	111
§ 56. Феълларга қўшилувчи бирикма олмошлар....	113
§ 57. Феъл майллари.....	114
§ 58. I боб феълнинг шарт майли.....	115
§ 59. Нотўғри феълларнинг шарт майли.....	117
§ 60. Икки томонлама нотўғри феълларнинг шарт майли.....	120
§ 61. Ундалма.....	123
§ 62. I боб феълнинг буйруқ майли.....	124
§ 63. Нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	127
§ 64. Икки томонлама нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	130
§ 65. I боб феълнинг истак майли.....	132
§ 66. Нотўғри феълларнинг истак майли.....	137
§ 67. Икки томонлама нотўғри феълларнинг истак майли.....	139
§ 68. Кучайтирув майли.....	140
§ 69. Ҳаракат номи.....	142
§ 70. Нотўғри феълларнинг масдари.....	145
§ 71. Масдари мутлақ.....	146
§ 72. Сифатдошлар.....	147
§ 73. Нотўғри феълларнинг сифатдошлари.....	149
§ 74. Ўрин ва пайт номлари.....	151
§ 75. II боб феъли.....	153
§ 76. Нотўғри феъллар II бобининг ўтган замонда тусланиши.....	156
§ 77. Нотўғри феъллар II бобининг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	161
§ 78. II боб феълнинг шарт майли.....	166
§ 79. II боб феълнинг буйруқ майли.....	168
§ 80. II боб феълнинг истак майли.....	171
§ 81. II боб феълнинг масдари.....	173
§ 82. II боб феълнинг сифатдошлари.....	175

§ 83. V боб феъли.....	177
§ 84. Нотўғри феъллар V бобининг ўтган замони...	180
§ 85. Нотўғри феъллар V бобининг ҳозирги – келаси замони.....	184
§ 86. V боб феълнинг шарт майли.....	188
§ 87. V боб феълнинг буйруқ майли.....	191
§ 88. V боб феълнинг истак майли.....	193
§ 89. V боб феълнинг масдари.....	196
§ 90. V боб феълнинг сифатдошлари.....	197
§ 91. Сифат даражалари.....	200
§ 92. IV боб феъли.....	202
§ 93. Нотўғри феъллар IV бобининг ўтган замони..	206
§ 94. IV боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	210
§ 95. IV боб феълнинг шарт майли.....	215
§ 96. IV боб феълнинг буйруқ майли.....	218
§ 97. IV боб феълнинг истак майли.....	220
§ 98. IV боб феълнинг масдари.....	223
§ 99. IV боб феълнинг сифатдошлари.....	224
§ 100. III боб феъли.....	227
§ 101. Нотўғри феъллар III бобининг ўтган замони	230
§ 102. Нотўғри феъллар III бобининг ҳозирги – келаси замон шакли.....	234
§ 103. III боб феълнинг шарт майли.....	239
§ 104. III боб феълнинг буйруқ майли.....	242
§ 105. III боб феълнинг истак майли.....	244
§ 106. III боб феълнинг масдари.....	247
§ 107. III боб феълнинг сифатдошлари.....	249
§ 108. VI боб феъли.....	251
§ 109. Нотўғри феъллар VI бобининг ўтган замони.	254
§ 110. Нотўғри феъллар VI бобининг ҳозирги – келаси замони.....	258
§ 111. VI боб феълнинг шарт майли.....	262
§ 112. VI боб феълнинг буйруқ майли.....	265

§ 113. VI боб феълининг истак майли.....	267
§ 114. VI боб феълининг масдари.....	269
§ 115. VI боб феълининг сифатдошлари.....	271
§ 116. VII боб феъли.....	274
§ 117. VII боб нотўғри феълларининг ўтган замони.	276
§ 118. VII боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	278
§ 119. VII боб феълининг шарт майли.....	280
§ 120. VII боб феълининг буйруқ майли.....	283
§ 121. VII боб феълининг истак майли.....	285
§ 122. VII боб феълининг масдари.....	287
§ 123. VII боб феълининг сифатдошлари.....	288
§ 124. VIII боб феъли.....	290
§ 125. VIII боб нотўғри феълларининг ўтган замони	294
§ 126. VIII боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	299
§ 127. VIII боб феълининг шарт майли.....	302
§ 128. VIII боб феълининг буйруқ майли.....	305
§ 129. VIII боб феълининг истак феъли.....	307
§ 130. VIII боб феълининг масдари.....	309
§ 131. VIII боб феълининг сифатдошлари.....	310
§ 132. IX боб феъли.....	313
§ 133. X боб феъли.....	317
§ 134. X боб нотўғри феълларининг ўтган замони...	320
§ 135. X боб нотўғри феълларининг ҳозирги — келаси замони.....	323
§ 136. X боб феълининг шарт майли.....	325
§ 137. X боб феълининг буйруқ майли.....	327
§ 138. X боб феълининг истак майли.....	329
§ 139. X боб феълининг масдари.....	331
§ 140. X боб феълининг сифатдошлари.....	332
§ 141. XI — XV боб феъллари.....	335
§ 142. Тўрт ўзак ундошли феъллар.....	335
§ 143. I боб феъли.....	335

§ 144. II боб феъли.....	340
§ 145. Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари.....	343
§ 146. Эгага таъсир қилувчи юкламалар.....	343
§ 147. Мутлақ инкор.....	346
§ 148. ۛۛ ёрдамчи феъл сифатида.....	346
§ 149. Ёрдамчи феъллар.....	348
§ 150. Изоҳловчи.....	350
§ 151. Бир марталиқ ҳаракат номи.....	352
§ 152. Чеклов.....	352
§ 153. Қурол отлари.....	353
§ 154. Сон.....	354
§ 155. 1-10 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши....	355
§ 156. 11-19 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши..	357
§ 157. 20-99гача сонларнинг ишлатилиши.....	358
§ 158. 100 ва ундан ортиқ саноқ сонлар.....	359
§ 159. Каср сонлар.....	362
§ 160. Тақсим сон ва процент.....	363
§ 161. Тартиб сонлар.....	364
§ 162. Вақт, число ва йилни ифодалаш.....	366
§ 163. Интисноликнинг ифодаланиши.....	368
§ 164. Мавҳум отлар.....	370
§ 165. Кичрайтма отлар.....	371
§ 166. Дона отлар.....	373
§ 167. Киши номлари.....	373
§ 168. Икки томонлама мослашувчи аниқловчи....	376
§ 169. Таажжубнинг ифодаланиши.....	377
§ 170. Қасамнинг ифодаланиши.....	378
§ 171. Феъллар билан боғлиқ бўлган тушум келишиги.....	379
§ 172. Биргаликни ифодаловчи тушум келишиги...381	
§ 173. Мақтов ва таққир феъллари.....	381
§ 174. Содда гапнинг махсус тури.....	382
§ 175. Қўшма гап ва унинг турлари.....	384

§ 176. Аниқловчи эргаш гапли қўшма гап.....	384
§ 177. Эга эргаш гапли қўшма гап.....	387
§ 178. Кесим эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 179. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 180. Шахси номаълум гап.....	390
§ 181. Шарт эргаш гапли қўшма гап.....	391
§ 182. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гап.....	394
§ 183. Пайт эргаш гапли қўшма гап.....	396
§ 184. Ҳол эргаш гапли қўшма гап.....	398
§ 185. Ўрин эргаш гапли қўшма гап.....	399
§ 186. Сабаб эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 187. Мақсад эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 188. Ўхшатиш эргаш гапли қўшма гап.....	401
§ 189. Истисно эргаш гапли қўшма гап.....	402
§ 190. Ҳозирги замон араб тили талаффуз нормалари.....	402
§ 191. Адабий тилга мос бўлган орфоэпик услуб..	403
Арабча – ўзбекча грамматик истилоҳлар лугати..	407
Ўзбекча – арабча грамматик истилоҳлар лугати..	432
Мундарижа.....	447

